Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву земаља региона

By Биљана Алавања

WORD COUNT 99852
TIME SUBMITTED 09-SEP-2026 02:59PM
PAPER ID 124198320

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У УЖИЦУ

Биљана М. Алавања

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ ЗЕМАЉА РЕГИОНА

докторска дисертација

Ужице, 2026

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC

FACULTY OF EDUCATION IN UŽICE

Biljana M. Alavanja

NATIONAL IDENTITY IN NATURE AND SOCIETY TEXTBOOKS IN THE COUNTRIES OF THE REGION

Doctoral Dissertation

Užice, 2026

Идентификациона страница докторске дисертације

Аутор
Име и презиме: Биљана М. Алавања
Датум и место рођења: 31.5.1979.
Садашње запослење: ОШ „Свети Сава“ у Врчину
Докторска дисертација
Наслов: Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву земаља региона
Број страница: 231
Број слика: 14
Број библиографских података: 167 + 28 извори
Установа и место где је рад израђен: Универзитет у Крагујевцу Педагошки факултет у Ужицу
Научна област (УДК): Педагошке и андрагошке науке (371.3)
Ментор: титула, име и презиме, звање, назив факултета/института и универзитета
Проф. др Данијела Василијевић, редовни професор за ужу научну област Педагогија, Педагошки факултет у Ужицу Универзитет у Крагујевцу
Број и датум одлуке Већа универзитета о прихватању теме докторске дисертације:
IV-02-8/12, 19. 1. 2022.

Doctoral Dissertation Identification Page

Author
Name and surname: Biljana M. Alavanja
Date and place of birth: 31.5.1979.
Current employment: Primary school “Sveti Sava” in Vrcin
Doctoral Dissertation
Title: National Identity in Nature and Society Textbooks in the Countries of the Region
No. of pages: 231
No. of images: 14
No. of bibliographic data: 167 + 28 sources
Institution and place of work: Faculty of Education in Uzice, University of Kragujevac
Scientific area (UDK): Pedagogical and andragogical sciences (371.3)
Mentor: title, name and surname, position, name of faculty/institute and unviersity Topic Application Date
Danijela Vasilijevic, Full professor for a narrow scientific field Pedagogy, Faculty of Education in Užice University of Kragujevac
Decision number and date of acceptance of the doctoral dissertation topic:
IV-02-8/12, 19. 1. 2022.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ ЗЕМАЉА РЕГИОНА

Апстракт

Рад се бави проучавањем доприноса уџбеника о природи и друштву првог циклуса образовања у изградњи националног идентитета ученика земаља региона (Србија, Хрватска, Република Српска, Федерација Бих, Црна Гора, Словенија и Северна Македонија) са теоријског и емпиријског аспекта. Теоријска анализа указала је на мултидимензионалну природу националног идентитета, његов значај за индивидуу и улогу у интеграцији појединца у заједницу. У контексту образовања развој националног идентитета од најранијег узраста има кључну улогу у формирању личног идентитета и социјалне интеграције ученика. Свака школска активност, наставни садржај и уџбеник имају потенцијал да афирмишу или ослабе одређене елементе националне свести. Стога је пажљиво и систематично планирање садржаја који се односе на национални идентитет од изузетног значаја, како би ученици постепено развијали свест о припадности, поштовању властитог и туђих идентитета.

Теоријска полазишта одредила су циљ истраживања: *Испитати у којој мери и на који начин уџбеници о природи и друштву земаља региона доприносе подстицању, неговању и снажењу националног идентитета земаља региона.*

Истраживање је усмерено на квантитативну и квалитативну анализу заступљености и развојности националних садржаја у уџбеницима првог образовног циклуса земаља региона (N = 24), укључујући основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Анализиране су категорије националног идентитета и то: језик, религија, солидарност и заједништво, национална осећања, обичаји и традиција, симболи и обележја, културна баштина, национални географски појмови, важне личности, породица, и опште информације. Пошло се од претпоставке да је национални идентитет у уџбеницима о ПиД првог циклуса основног образовања недовољно, неуједначено и дихотомано заступљен, како унутар појединачних образовних система, тако и на регионалном нивоу, те да не постоји усаглашеност ни у погледу обима, ни у погледу развојности и структуре категорија националног идентитета исказаних кроз основни текст, визуелне садржаје и дидактичко-методичке инструкције. Емпиријски налази показују да је удео националних садржаја у уџбеницима недовољан, фрагментаран, са недостатком континуитета и координације кроз разреде и категорије. Рад указује на потребу систематичне ревизије наставних програма и уџбеничког дизајна, уз интеграцију основног текста, визуелних елемената и дидактичко – методичких инструкција, са акцентом на афективни и симболички аспект идентитета – језик, културну баштину, симболе и обележја, национална осећања, религију. Истраживање препоручује увођење јасне вертикале развојности националних појмова кроз разреде, равнотежу локалног, националног и наднационалног идентитета, као и укључивање мултикултуралних и интекултуралних садржаја, уз анализу утицаја наставничких стратегија, перцепције ученика и родитеља и ширих друштвено-политичких контекста. Резултати представљају основу за ауторе уџбеника, креаторе програма и образовних политика како би имплементирали кохерентне, инклузивне и афективно-когнитивне националне наративе у уџбенике.

Кључне речи: *национални идентитет; уџбеници; природа и друштво; први циклус основног образовања; национални садржаји; културна баштина; анализа уџбеника.*

NATIONAL IDENTITY IN NATURE AND SOCIETY TEXTBOOKS IN THE COUNTRIES OF THE REGION

Abstract

The study examines the contribution of textbooks on Nature and Society used in the first cycle of education to the development of students' national identity in the countries of the region (Serbia, Croatia, the Republic of Srpska, the Federation of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Slovenia, and North Macedonia) from both theoretical and empirical perspectives. The theoretical analysis points to the multidimensional nature of national identity, its significance for the individual, and its role in integrating individuals into the community. In the context of education, the development of national identity from an early age plays a key role in the formation of personal identity and the social integration of students. Every school activity, teaching content, and textbook has the potential to affirm or weaken particular elements of national consciousness. Therefore, careful and systematic planning of content related to national identity is of particular importance, enabling students to gradually develop an awareness of belonging and respect for their own and other identities.

The theoretical framework determined the aim of the research: *To examine the extent to which and the ways in which Nature and Society textbooks in the countries of the region contribute to fostering, cultivating, and strengthening national identity*.

The research focuses on the quantitative and qualitative analysis of the representation and developmental progression of national content in textbooks used in the first educational cycle in the countries of the region (N = 24), including the main text, visual content, and didactic-methodological instructions. The following categories of national identity were analyzed: language, religion, solidarity and community, national feelings, customs and tradition, symbols and insignia, cultural heritage, national geographical concepts, important figures, family, and general information. The study was based on the assumption that national identity in Nature and Society textbooks used in the first cycle of primary education is insufficiently, unevenly, and dichotomously represented, both within individual educational systems and at the regional level, and that there is no consistency either in the scope or in the developmental progression and structure of the categories of national identity expressed through the main text, visual content, and didactic-methodological instructions.

The empirical findings indicate that the proportion of national content in the textbooks is insufficient and fragmented, with a lack of continuity and coordination across grades and categories. The study highlights the need for systematic revision of curricula and textbook design, accompanied by the integration of the main text, visual elements, and didactic-methodological instructions, with particular emphasis on the affective and symbolic dimensions of identity, including language, cultural heritage, symbols and insignia, national feelings, and religion. The research recommends establishing a clear developmental progression of national concepts across grades, maintaining a balance between local, national, and supranational identities, and incorporating multicultural and intercultural content. It also recommends further examination of the influence of teachers' strategies, students' and parents' perceptions, and broader sociopolitical contexts. The findings provide a basis for textbook authors, curriculum developers, and education policymakers to implement coherent, inclusive, and affective-cognitive national narratives in textbooks.

Keywords: *national identity; textbooks; nature and Society; first cycle of primary education; national content; cultural heritage; textbook analysis.*

Садржај

1. УВОД 1

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ 3

2.1. Појмовно одређење – идентитет 3

2.1.1. Лични идентитет 3

2.1.2. Национални идентитет 7

2.1.3. Европски идентитет 14

2.1.4. Глобализација и национални идентитет 16

2.2. **Образовни системи земаља региона** 18

2.2.1. Образовни систем Србије 18

2.2.2. Образовни систем Хрватске 20

2.2.3. Обрзовни систем БиХ 21

2.2.3.1. Образовни систем Републике Српске 22

2.2.3.2. Образовни систем Федерације БиХ 23

2.2.4. Образовни систем Црне Горе 25

2.2.5. Образовни систем Словеније 26

2.2.6. Образовни Систем Републике Северне Македоније 28

2.3. **Национални идентитет у образовном контексту** 29

2.3.1 Националне стратегије у образовном простору земаља региона 31

2.3.2. Досадашња истраживања – национални идентитет у образовном контексту 33

2.4. **Уџбеник** 36

2.4.1. Концептуално одређење 36

2.4.2. Функције уџбеника 41

2.4.3. Елементи уџбеник 47

2.4.3.1. Основни текст 48

2.4.3.2. Ликовно-графички прикази (визуелни садржај) 49

2.4.3.3. Дидактичко-методичке инструкције 49

2.4.4. Стандарди квалитета уџбеника земаља региона 51

2.5. Потенцијал уџбеника о ПиД за изграђивање појмова и национални идентитет 55

2.5.1. Курикуларне основе релевантне за развој националног идентитета у уџбеницима о ПиД 55

2.5.2. Специфичности уџбеника о ПиД 59

2.5.3. Истраживања о националном идентитету у уџбеницима о ПиД 60

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Проблем и предмет истраживања 64
3.2. Циљ и задаци истраживања 64
3.3. Хипотезе истраживања 64
3.4. Варијабле истраживања 65
3.5. Методе и технике истраживања 65
3.6. Узорак истраживања 65
3.7. Инструмент истраживања 67
3.8. Статистичка обрада података 68

4. РЕЗУЛТАТИ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА 69

5. ЗАКЉУЧАК 203

6. ИМПЛИКАЦИЈЕ 225

7. ЛИТЕРАТУРА 226

1. УВОД

Када је реч о изградњи идентитета у школској пракси, отвара се неколико важних питања: *Када са децом започети делатност на изградњи најпре личног, па затим и сваког другог идентитета*; *каква су искуства земаља региона; у чему се огледа допринос креатора образовних политика у изградњи националног идентитета код деце и младих; какав је допринос уџбеника о ПиД (ПиД)*[1] *у нижим разредима основне школе као темељним за развојност елемената националног идентитета у оквиру садржаја предмета другог и трећег циклуса образовања (историје, географије, филозофије, социологије...)*; *које су могућности и потенцијали конкретних наставних садржаја; у оквиру којих тематских целина је најбоље градити национални идентитет; како ученицима на најбољи могући начин приближити и објаснити овај изузетно сложен појам? Колики и какав је допринос аутора уџбеника о ПиД у изградњи националног идентитета? Каква су искуства других земаља региона?* Ова питања представљала су неке од полазних дилема које су нас определиле да се студиозније позабавимо овим проблемом.

Живећи у времену актуелних процеса глобализације, интеграције и транзиције, уз неопходност праћења економских трендова и интензивних миграција, очување језичког, националног и верског идентитета ставља се у фокус интересовања, како стручне и научне, тако и шире друштвене јавности. Важност проучавања националног идентитета очитава се кроз значајан број иностране и домаће академске продукције теоријских и емпиријских расправа и студија усмерених на проучавање везе између образовних садржаја и процеса конституисања националног идентитета деце и младих (Barret, 2005; Pöllmann, 2008; Rapoport, 2009; Tartakovsky, 2011; Kõrouğlu & Elban, 2020, Василијевић и сар, 2021). И домаћи аутори афирмишу ово истраживачко поље бавећи се питањима доприноса уџбеника у неговању и снажењу националног идентитета (Banđur i Blagdanić, 2014; Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021; Suzdilovsli i Tanasković, 2022; Vasilijević, Alavanja i Milenović, 2023; Василијевић и Суздиловски, 2024).

Национални идентитет један је од најкомплекснијих облика колективног идентитета, услед утицаја макрополитичких, економских и социокултурних друштвених процеса. Његова улога огледа се у томе да омогући интеграцију савременог појединца у структуру новоформиране заједнице, односно нације, кроз процес социјалног и културног укорењивања (Цветковић, 2002; Василијевић и Судзиловски, 2017).

Изграђивање, неговање и унапређивање националног идентитета је кључни задатак сваког друштва, како оно не би било асимиловано током процеса глобализације. Уважавањем других и другачијих националних идентитета и култура, учењем о њима, неговањем узајамне сарадње и међусобног разумевања, истовремено се гради однос поштовања према сопственом идентитету. Везаност за властити идентитет, блискост или дистанцу према припадницима других нација, појединац стиче током процеса социјализације у породици, школи, вршњачкој групи и друштву у целини.

Национални идентитет, као сложен и вишеслојан феномен, чини значајну компоненту развоја личности; обликује је и унапређује кроз развој когнитивних, емоционалних, социјалних и радно-активних компетенција, омогућавајући њен целовит и квалитативан развој.

[1] У даљем тексту биће коришћена скраћеница ПиД за синтагму *природа и друштво*.

У школској пракси сваки појединац треба да пронађе одговоре на питања: *Ко сам ја? Ко су моји преци? Којим језиком говорим? Којем народу припадам? Којим писмом пишем? Ко су знаменити људи мог народа? Којој вероисповести припадају моји преци и ја? Које су културне, а које духовне вредности мог народа (обичаји, традиција, веровања, славља)? Ко још живи у мојој домовини? Какве су њихове културне и духовне вредности? Које су наше заједничке вредности?*

С тим у вези определили смо се за изучавање доприноса уџбеника о ПиД у изградњи националног идентитета ученика млађег школског узраста и то на уџбеничком узорку земаља региона које деле заједничку прошлост, мењајући и адаптирајући националне наративе у складу са новим геополитичким или друштвеним турбуленцијама.

Изабрана методологија заснива се на интеграцији теоријске анализе, анализе садржаја и дескриптивне методе. Овај приступ омогућава свеобухватно сагледавање начина на који се национални идентитет обликује и представља у уџбеницима о ПиД намењеним првом циклусу образовања у земљама региона. Избор методологије условљен је мултидимензионалном природом националног идентитета, као и потребом да се обухвате различити елементи уџбеничког садржаја – од текстуалних и визуелних компоненти до дидактичко-методичке апаратуре. Оваква методолошка поставка омогућава продубљено разумевање начина на који диферентни образовни системи различитих држава приступају изградњи националне свести код ученика. Резултати истраживања могу представљати полазну платформу ауторима уџбеника за изградњу нових уџбеничких националних наратива.

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

2.1. Појмовно одређење – идентитет

2.1.1. Лични идентитет

Етимолошки, термин *идентитет* је латинског порекла, настао од речи *idem*, која се одређује као *исти*, а њена изведеница, латинска реч *identitas,* као истоветност, потпуна једнакост, подударање (Клајн и Шипка, 2008: 491). Међутим, као и сви комплексни друштвени појмови, тако и концепт *идентитет* наводи на сагледавање друштвено-историјских околности настанка и развоја, те прецизнијег одређења, преиспитивања његовог значења (Социолошки речник, 2007: 181).

Пресократовски филозофи Парменид и Хераклит заузимају различита становишта приликом тумачења појма *идентитет*. Парменидово тумачење препознаје се кроз питање: *Како замислити промену?* На основу његовог познатог исказа: *Што год јесте, јесте, а што није, не може бити,* може се закључити да га схвата непроменљивим, *сталним, константним.* За разлику од Парменида, Хераклит је све замишљао у непрекидном кретању, па и појам идентитета, кроз филозофију сажету у тврдњи: *Нико никада не загази у исту реку два пута* (Heraklit, 1986).

Емпиристи 17. и 18. века, на челу са Џоном Локом и Дејвидом Хјумом, афирмисали су проблем личног идентитета, из кога је произашао предлог Џона Лока да се питање личног идентитета решава меморијом: "Ако сам ја иста особа као пре двадесет година, то је зато што се сећам различитих стања своје свести (Ruano-Borbalan, 2009: 18).

"Ерик Ериксон, психоаналитичар, током тридесетих година 20. века радио је у индијанским резерватима Сијукса у Јужној Дакоти и у племену Јурок у Северној Каролини, где је био сведок *прилагођавања* тих Индијанаца на модеран начин живота. Током 1950-те године објавио је књигу *Детињство и друштво*, у којој је представио истините догађаје, наглашавајући улогу друштвене интеракције у изградњи личности. Дошао је до спознаје да се лични идентитет развија током читавог живота, обухватајући осам фаза које укључују осам периода животног циклуса (Ruano-Borbalan, 2009). Тврдио је да свака фаза доноси кризу или питање које појединац мора успешно решити како би развио здрав идентитет. Прва фаза је *поверење насупрот неповерењу* (од рођења до навршене прве године) у којој дете стиче осећај основног поверења у свет око себе ако су његове потребе доследно задовољене. То представља основу за осећај сигурности у себе и друге у зрелом добу. Друга фаза је *аутономија насупрот стиду и сумњи* (1–3 године), у којој дете почиње да развија осећај контроле над својим телом и околином, чија успешност води ка аутономији, а неуспех ка стиду и сумњи у себе. Трећа фаза (3–6 година) јесте *иницијатива насупрот кривици*, када дете преузима иницијативу у игри; уколико се подржава, дете стиче самопоуздање, али уколико се осећа кривим бива инхибирано. Четврта фаза *марљивост насупрот инфериорности* (6–12 година) представља период када дете учи вештине и радне навике, где успех води ка осећају компетентности, а неуспех ка инфериорности. Пета фаза, *идентитет насупрот конфузије идентитета* (12–18 година), чини централну фазу за развој личног идентитета, јер се у периоду адолесценције тражи одговор на питање: *Ко сам ја?*, чије успешно решавање води ка изградњи стабилног идентитета, а неуспешно до конфузије улога. Шеста фаза, *интимност насупрот изолацији* (20– 30 година), подразумева блиске емоционалне односе, чији успех води до способности за интимност, а неуспех

до осећаја усамљености и изолације. Седма фаза, *генеративност насупрот стагнацији* (40–50 година), симболизује период када особа настоји да допринесе друштву кроз рад или заједницу, при чему неуспех води ка осећају стагнације и бескорисности. Осма фаза, *интегритет ега насупрот очају* (60 година и више) је период када се рекапитулира живот: уколико особа прихвати свој живот са смислом, развија интегритет, а ако жали за пропуштеним, упада у очај (Ериксон, 2008).

Ериксон је у друштвене науке званично увео и актуелизовао појам *идентитет*, који је масовно имплементиран средином двадесетог века. Међутим, концептуално је остао поприлично неодређен. Првенствено због тога што се његово одређење базира на одговору на једно од суштинских питања: *Ко сам ја?* (Стојановић, 2018: 10). Са социолошког аспекта, Митровић идентитет појашњава као "неку врсту (не)једначине којом се утврђује колико је неко једнак самоме себи, а у којој мери се и у чему разликује од других", конкретно наводећи: "*Ја* престајем да будем *Ја* онда када сам принуђен да постанем неко *Други*. *Ми* престајемо да будемо *Ми* онда када нас принуде да постанемо *Они*" (Митровић, 2016: 48).

Аугусто Блази (Blasi, 1988) реконструисао је Ериксонов концепт идентитета, не само кроз кључно питање његове теорије, већ и кроз дванаест одредница, обухватајући целокупан опус Ериксоновог бављења проблемом: *Идентитет је одговор на питање Ко сам ја?* Уопштено, тај одговор састоји се у сагледавању успешности новог јединства елемената нечије прошлости, с једне стране и очекивања од будућности, с друге стране; то јединство је извор базичног осећаја (сенсе) истости и континуитета. Одговор на питање о идентитету лежи у реалистичком оцењивању себе и властите прошлости уз уважавање сопствене културе, посебно идеологије, друштвеног очекивања, али и истовременог критичког преиспитивања ваљаности и културе и друштва, као и примереност туђих опсервација и очекивања других (криза). Процес интегрисања и преиспитивања требало би да се одвија око неких суштински важних области попут: сексуалности, занимања, религијских и политичких идеја. Он мора да доведе до флексибилне, али и трајне привржености (*commitment*) у поменутим областима, на тај начин да обезбеди: а) интеграцију јединке у друштво (објективна перспектива), али и б) осећај базичне лојалности и поверења; предсвесно и осећај укорењености и добробити, самопроцењивања, сврсисходности (субјективна перспектива). Посебно осетљив период за развој идентитета јесу године адолесценције (Мирић, 2001).

Дефинисање појма *идентитет* условљено је теоријском концепцијом аутора која представља полазну платформу његовог одређења.

Неки аутори крећу од *конструктивистичког приступа,* чија је основна идеја да се идентитет не наслеђује нити унапред одређује, већ да се активно гради кроз искуство, интеракцију, учење и рефлексију (од унутра ка споља). Кључне карактеристике конструктивистичког приступа су: *идентитет је процес, а не фиксна категорија – нема унапред дефинисаног ЈА, особа учи да буде оно што јесте кроз искуство; знања се формирају кроз интеракцију и контекст; људи обликују свој идентитет причама о себи и кроз дискурс заједнице – језик је кључан алат у разумевању и изражавању идентитета; рефлексија и самосвест граде се кроз размишљање о сопственим искуствима.*

Когнитивистички оријентисани истраживачи најчешће полазе од Пијажеовог схватања појма *идентитет* – конструише се у фазама кроз искуство и сазревање (Guardo & Bohan, 1971; Aboud & Ruble, 1987; Chandler et all., 1987; Mirić, 2001). Истраживачку пажњу усмеравају на основно питање: *које особине могу да се мењају, а које морају да остану исте па да испитаници, деца и млади различитих узраста,*

потврде или порекну да је особа којој припадају те особине – такође остала иста? (Мирић, 2001). Виготски је истицао важност социјалног и културног контекста у развоју идентитета – *Ми постајемо Ми кроз друге* (Vigotsky, 1929). Брунер наглашава наративну конструкцију идентитета – *ко смо, зависи од приче коју градимо о себи* (Bruner, 1986). Венгер сматра да се идентитет ствара кроз активно учешће у заједницама – *особа постаје део групе кроз дељење знања у тој групи* (Wenger, 1998). Њихово схватање ближе је филозофском или социолошком становишту и усмерено је на развој појма *идентитет*, а не идентитет личности у друштвеном контексту. Фокус конструктивистичког приступа је на унутрашњем развоју идентитета кроз личну и социјалну интеракцију.

Други истраживачи полазе од *критичког приступа* дефинисања појма *идентитет* у коме је основна идеја да идентитет није неутралан, већ да је друштвено и идеолошки обликован феномен (од споља ка унутра). Кључне карактеристике критичког приступа су: *идентитет је друштвени конструкт – формира се у специфичним друштвеним, културним и политичким контекстима, није универзалан нити природан*; *обликује се кроз односе моћи – пол, узраст, раса, класа, нација; не постоји фиксни идентитет, јер је вишеструк, флуидан и често контрадикторан; обликује се кроз дискурсе како појединци себе виде и на који начин их друштво види; језик није само средство комуникације, већ и средство идентитетске конструкције и контроле; школа би требало да буде место где се преиспитују и оспоравају доминантне представе о идентитету.* Социолози Гофман и Бурдије дефинишу идентитет као резултат друштвених интеракција и структура, а не само као индивидуалну карактеристику (Bourdieu, 1984). Гофманова теорија представе о свакодневном животу наглашава како људи "играју улоге" у различитим контекстима, указујући на флуидност идентитета (Goffman, 1956). Филозофи, попут Мајкла Фукоа (Michael Foucault, 1976) идентитет посматрају кроз призму моћи, знања и друштвених норми. Он указује на то да се идентитет често обликује нормама и очекивањима друштва, а не само унутрашњим осећајем (Foucault, 1976).

Теоретичари културе, међу којима се истиче Стјуарт Хол (Stuart Hall, 1996), говоре о идентитету у контексту културних репрезентација и медија. Он наглашава како идентитет није фиксна творевина, већ се константно преобликује кроз културне наративе и идентификације. Аутори, попут Хомија Баха и Едварда Сајта (Bhabha & Said) истражују идентитет у контексту колонијализма и постколонијализма. Сматрају да су идентитети често прожети отпором у односу на колонијалне структуре моћи (Bhabha, 1994).

Творцем критичке педагогије сматра се Паоло Фреире. У својој књизи *Образовање као чин слободе* (Freire, 1967), представио је образовање као процес који омогућава људима да постану свесни својих права и да се боре за своју слободу.

Критички приступ дефинисања идентитета фокус ставља на спољашње утицаје обликовања идентитета, у које спадају моћ, политика и неједнакост.

Иако оба приступа заступају становиште да је идентитет процес који се развија, разликују се на основу тога како виде узроке, услове и последице тог развоја. Когнитивистички приступ идентитет види као динамични лични развој појединца кроз учење и сазревање, које врши на основу интеракције и стеченог искуства, уз подршку окружења. Критички приступ идентитет доживљава као резултат друштвених и идеолошких притисака, али и као средство отпора, са циљем да оснажи појединца како би он критички промишљао и мењао свет око себе.

Овај мултидимензионални феномен, са психолошког становишта, за личност представља један од кључних квалификатива. Неопходно га је развијати у оквиру социјалних, когнитивних, емоционалних и радно-активних компетенција, кроз које се личност ученика квалитативно мења (Милинковић, 2007).

Како би идентитет добио континуитет у одређеном временском периоду, неопходна је његова интеграција, односно *интегритет* – реч настала од латинске речи *integritas*, што значи потпуност, целокупност, целовитост, неповредивост, неприкосновеност (Клајн и Шипка, 2008: 526). Свака целина претходи спајању одређених делова, па тако и формирање личног идентитета зависи од интегрисања различитих особина индивидуе, њених потреба, физичких, емоционалних и моралних карактеристика (Ериксон, 2008). У овом случају појам *интегритет* може се упоредити са организмом који је сачињен од низа система органа, чијим повезивањем у целину он беспрекорно функционише, а системи органа са карактеристикама идентитета такву особу чине јединственом и непоновљивом јединком.

Свака индивидуа је непоновљива у поређењу са осталима, иако свој лични идентитет развија на основу односа према другим индивидуама. Из тога проистиче да лични идентитет чине бројне припадности разнородним друштвеним групама, односно чини га скуп групно-колективних идентитета: национални, политички, верски, културни, социјални, родни, професионални... (Tajfel &Turner, 1979; Јаћимовић и Оташевић, 2003; Гудрић, 2011).

С обзиром на то да се и лични и колективни идентитет увек формирају унутар одређеног друштвено-културног окружења, њихово посматрање ван тог простора је незамисливо. Без обзира да ли је реч о индивидуама или групи, идентитет не настаје у празном простору, већ у особеном социјално-културном амбијенту, подложном утицају историјског времена (Божиловић и Стевановић, 2006: 134). Однос формирања идентитета (личног и колективног) најбоље је представио социолошки теоретичар Клаксон (*Clyde Kluckhohn*). Он указује да је права људска личност искључиво појединац који је понекад *као сви други*, некада *као неки други*; има и своје непоновљиве особине, па је у том смислу *као нико други*. Из овог схватања проистиче да уколико само један део изостане, тај појединац не може да постане целокупна личност. Такав појединац није у стању да на здрав и прихватљив начин изграђује и надограђује колективне идентитете (космополитски, национални, културолошки, верски, политички, професионални, локални, породични...) (Митровић, 2016).

Како наводи Стојковић, Кабрала издваја неколико фундаменталних елемената у дефинисању појмова *лични* и *колективни идентитет*: а) идентитет појединца или друштвене групе може се посматрати као биосоцијална одлика која није у потпуности условљена вољом самог појединца или групе, већ своје пуно значење стиче у односу и интеракцији са другим људима и друштвеним заједницама; б) Идентитет се може разумети као однос и повезаност са другим појединцима и групама, при чему истовремено омогућава препознавање сопствене припадности и уочавање различитости у односу на друге; в) идентитет има историјски условљен и променљив карактер будући да се и биолошки и друштвени чиниоци који утичу на његово обликовање подложни променама током времена; г) идентитет има својство релативности у односу на контекст и/или друге идентитете (Стојковић, 1999, 21).

Уводећи појам *социјалног идентитета* Тајфел га дефинише на специфичан начин покушавајући да објасни проблем самодефиниције појединца у социјалном контексту кроз *појам о Ја*. Представља га као онај део појединачног појма о себи који проистиче из његовог знања о сопственој припадности некој социјалној групи (или групама)

заједно са вредносним или емоционалним значајем који се тој врсти припадности придаје (Tajfel, 1981).

Лични идентитет, који настаје у оквиру примарне социјализације у породици и непосредној социјалној средини, с временом се проширује прихватањем различитих групних припадности, међу којима је национални идентитет један од најзначајнијих. Према *Теорији социјалног идентитета* коју су развили Тајфел и Тарнер (Tajfel & Turner, 1979), појединац своју самоперцепцију обликује не само на основу личних карактеристика, већ и кроз припадност различитим социјалним групама, међу којима нација игра кључну улогу. Национални идентитет се надограђује на лични, путем интернализације језика, религије, симбола, географских и историјских наратива и културних образаца, што омогућава појединцу да осети припадност широј "замишљеној заједници" (Андерсон, 1983). У том процесу социјалних поређења и разграничавања у односу на друге нације, национални идентитет добија стабилност и значај као конструктивни део личног идентитета. Формирање националног идентитета представља сложен процес који се надовезује у процесу социјализације на развој личног идентитета појединца.

2.1.2. Национални идентитет

Основу настанка идентитета, будући да је човек друштвено биће, представља свест о припадању одређеној групи или заједници, тако да најпре треба направити дистинкцију између два слична, а ипак различита појма: *етнички* и *национални идентитет*, јер се оба везују уз назив групе или заједнице – *етничка група, етничка заједница* или *национална заједница* (Јовић, 2004). Нема сумње да је појам етнија[2] везан за историјски развој човечанства, подразумева одређене скупине људи и етничке односе међу њима, на основу чега проистиче да је појам *етнички* по свом постанку старији, општији, обухватнији. Управо на томе се темељи теза да је етнички идентитет старији од националног. Амерички социолог и теоретичар идентитета Ентони Смит (Smith, 1986), етничке групе дефинише заједничким пореклом, језиком, културним обичајима и колективном историјском свешћу. Оне представљају "етничке корене нације", на које се национални идентитет касније надовезао. Етнички идентитет се формирао у контексту традиционалних заједница, док је национални идентитет производ модерне епохе, везан за појам државности, политичке легитимизације и идеологије нације (Anderson, 1983). У сврху изградње политичког и културног јединства, национализам преобликује етничко наслеђе (Hutchinskon, 1994). Стога процес трансформације етничког идентитета у национални обухвата институционализацију заједничких симбола, митова и историјских наратива, који појединцима омогућавају идентификацију са широм заједницом као народом или нацијом.

У српској научној традицији, етнички и национални идентитет разликују се по својој старости и функцији у друштву. Како истиче Дејан Јовић (2004), етнички идентитет представља примарни облик групне припадности, заснован на заједничком пореклу, језику, културним обрасцима и традицији. Он је дубоко укорењен у историјској свести заједнице и обично се преноси кроз генерације као културно

[2]Описана је као људска заједница утемељена на заједништву етноса (грчки *ethnos* – народ, народност); представља групу људи који деле исти идентитет (сопствена етничка свест) и име (*enthonim)*; исте су народности, без обзира на државне границе и нације (Клајн и Шипка, 2008: 466). У оквиру *примордијалистичког* приступа, та разлика не постоји, већ се појмови *етничка група* и *нација* изједначавају.

наслеђе. Насупрот томе, национални идентитет, према Ђорђевићу (2005), јавља се у епохи модерне, као политички конструисана категорија која подразумева институционализацију заједничких симбола и наратива у оквиру државе. Национални идентитет гради се кроз процесе политичке мобилизације и легитимације, често користећи етничке елементе као основу за стварање ширег националног корпуса (Симеуновић, 2009). Ова разлика је нарочито видљива у мултиетничким друштвима, попут Србије и осталих земаља региона, где етнички и национални идентитети могу бити комплементарни, али и у конфликту, зависно од политичког и друштвеног контекста (Ерић, 2001).

Етније су својствене свим временским раздобљима и у свим регијама света, што потврђују бројни археолошки налази, материјални остаци и писани извори, који сведоче о културној и етничкој разноликости човечанства (Smith, 1986). Хомогене етничке државе или регије, које данас настоје да се представе као простори *јединства порекла и крви*, малобројне су у реалној историји и често резултат политичких процеса као што су асимилација, миграције или етнички конфликти (Hobsbawn, 1990). У том смислу и српски контекст одражава општу закономерност – етничка разноликост на Балкану, као и у Србији, била је присутна вековима, док су идеје о етничкој хомогенизацији и стварању *чистих* националних држава појаве модерног доба (Ђорђевић, 2005). Отуда је етничка разноликост историјска константа, док су тежње ка етничкој хомогености политички конструкти који имају своје порекло у националистичким идеологијама деветнаестог и двадесетог века. Хомогену етничку државу или регију (која данас поседује *јединство порекла и крви*) јако је тешко пронаћи и у свету.

Нација представља једну од најсложенијих друштвених појава, тако да нема опште-прихваћених дефиниција, нити јединствених истраживачких приступа. Једна од дефиниција нације гласи да је нација "народна заједница настала на основу заједничког порекла, језика, историје и културе". Етимолошки, она је настала од латинске речи *natio*, што је у преводу објашњено као "рођење, род" (Клајн и Шипка, 2008: 820). Произилази да се припадност одређеној нацији добија рођењем, што нас усмерава на примордијанску теорију исконског постања нације. Ипак, сам њен настанак, као целовите националне заједнице, спада у модерни феномен, који се изграђује много касније, тек током модерне и модерног друштва.

Грађански концепт нације појављује се почетком 19. века као резултат Француске револуције и развоја појма *национализам*[3]. Нација се посматра као заједница "која је одређена културним и политичким идентитетом" (Голубовић, 1999: 79). Занимљива су становишта Бенедикта Андерсона, Ерика Хобсбаума и Ернеста Гелнера, јер они, с једне стране, сматрају нацију *идејном творевином*, односно *конструктом*, који није постојао у том облику до 19. века. С друге стране, постоје аутори као што су Пјер ван ден Берге, Едвард Шилс, Клифорд Герц и многи други, који заступају становиште да су етничке групе непроменљиве и да нација постоји одувек, те јој појединац припада рођењем. У оквиру овог схватања, национализам је природно својство човека (Smith, 1995: 31).

Опсервирајући различита тумачења назначеног појма, Бакић издваја шест основних теоријско-истраживачких приступа, који се у већој или мањој мери разликују (Бакић, 2006: 232):

---

[3] Према Великом речнику *национализам* представља привржености властитом народу и његовим интересима; концепт доктрина или политички покрет; нација је дефинисана у домену етничке припадности или националне културе и као таква може да конституише независну, суверену или аутономну политичку заједницу, коју карактерише заједничка историја и судбина.

- *примордијализам* (теорија исконског постојања нације);
- *перенијализам* (теорија многовековног постојања нације);
- *модернизам;*
- *етно-симболизам;*
- *интеракционизам;*
- *постмодернистички приступ.*

У стручној литератури постигнута је сагласност да су појмови *нација, национализам* и *национални идентитет* концепти који представљају појаве настале у епохи модерне и модерног друштва. Од краја 18. века, током сложених процеса (модернизације-трансформације-интеграције) развоја људског друштва трансформисале су се у Новом веку. Томе су допринели: индустријска револуција, капиталистичко-индустријско предузетништво, доступније опште образовање, модерно школство, као и урбанизација у свим друштвеним сферама. Масовни колективитети се изграђују и препознају у форми удруживања људи у нове макроцелине – социјалне, културне, образовне, политичке, језичке, економске... (Корунић, 2003). Претходна употреба термина *нација* до 18. века означавала је мале, локалне, сврсисходне организоване групе, екипе, подскупине унутар већих скупина на одређеном простору. Појам нација се, након 18. века, везује за нови политичко-културно-економски систем (Gellner, 1983). Ипак, у оквиру институције модерне нације постепено се формирају субетничке групе, док сама нација постаје доминантна, односно метаетничка категорија. Ова појава указује на континуиране промене у начину организације, а тиме и у друштвеном систему модерне заједнице. Потпуна целовитост и хомогеност – било етничка, политичка, социјална или културна, не остварује се у целости, што све заједно утиче на трансформацију идентитета (Smith, 1986). Нема сумње да су у свим раздобљима и свим друштвима, од најстаријих времена до савременог доба, унутар одређене политичке заједнице, државе или неке нације као доминантне етније, постојале субетније или субетничке групе у оквиру којих је постојао културни и етнички плурализам (Корунић, 2003). Као пример за такву организацију државе можемо навести Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца формирану 1918. године, у оквиру које је један од најдоминантнијих идентитета различитости био верски идентитет.

Земље бивше Југославије у научној литератури дефинишу је на више начина. У историјским студијама пројектована је јасна разлика између државних форми: *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921*, настала након Првог светског рата, са идејом уједињења јужнословенских народа; поседовала је нестабилан систем због етничких подела (Банак, 1984); *Краљевина Југославија 1921–1941*, држава мења име и централизује власт након увођења диктатуре краља Александра, а са циљем формирања једног југословенског народа (Глишић, 1985) и *Социјалистичка Федеративна Република Југославија 1941–1992*, настаје са циљем превазилажења националних разлика кроз социјалистички модел са званичном политиком братства и јединства (Јовић, 2003). Термин *постјугословенски* најчешће се користи у културним и антрополошким студијама како би се описао заједнички културни простор, посебно у области језика, уметности, музике и популарне културе, који и даље постоји упркос државним поделама (Павловић, 2001). Као геополитички конструкти користе се изрази: *бивше југословенске државе* којим се означавају државе настале након распада СФРЈ – Република Словенија, Република Хрватска, Федерација Босна и Херцеговина, Република Србија, Република Црна Гора и Република (Северна) Македонија (Woodward, 1995), *државе бивше Југославије* (Božić-Miljković, 2019), *државе*

некадашње Југославије (Sekelj, 2000), *државе негдашње Југославије* (Vasilijević, Milenović i Botić, 2022), *земље Западног Балкана* (Vranješ, 2021; Vasilijević, Milenović i Alavanja, 2023). Будући да се појам *земље региона* у научној литератури обично дефинише као група држава које деле географску блискост, заједничке историјске процесе, културне карактеристике, као и економске и политичке везе, у социолошким анализама он се односи на *државе Западног Балкана* (Милинковић, 2012). Управо ће се термин *земље региона* користити за државе настале на простору бивше Југославије, које повезује заједничка историјска државотворна прошлост, али и процеси транзиције ка Европској унији.

Појам *идентитет* може се дефинисати као извор спознаја нашег сопства, релативно стабилних емоционалних и рационалних образаца наше свести. Оне нам помажу да се организује комплексно значење и искуство око једне примарне идеје и тако се дају одговори на питања у вези: *порекла, припадности, функционалности, тежњи*... Почињући од питања *ко сам ја,* долазимо до закључка да сви одговори зависе од решења дилеме: *шта је кључна детерминанта идентитета?* (Комшић, 2016). Узимајући у обзир специфичност, која одликује модерну теорију нације, одговори током последња два века се ослањају на две кључне парадигме. Прву, монистичку (холистичку) парадигму одликује приписујуће наслеђе и тешко променљива природа (саучесништво) једне културе у унутрашњим оквирима (Комшић, 2016: 14), док другу детерминанту карактеришу вишеструкост развојности, индивидуалне опредељености и постигнућа (Опачић, 2005).

У свом делу *Национални идентитет*, Смит (Smith, 1998) такође сугерише на постојање, с једне стране, западног или *грађанског идентитета* (издвајајући као његове детерминанте: правно-политичку заједницу, историјску територију, правно-политичку једнакост њених припадника и заједничку грађанску културу и идеологију) и, с друге стране, незападног, односно *етничког* модела националног идентитета (који карактеришу: народни језици, порекло и претпостављене везе по лози, обичаји и традиција). Модерно схватање националне припадности поистовећује се са држављанством, док појам национални идентитет, безрезервно укључује и осећање политичке заједнице (Smith, 2010: 22). Полазећи од основних одлика националног идентитета и човекове потребе да припада одређеној заједници, може се уочити да се национални идентитет кроз историју обликује посредством државе и културе, које као симболички системи појединцу пружају шири оквир за сналажење и деловање у конкретним политичким околностима (Голубовић, 1999: 76).

Из наведеног проистиче и да појам *национални идентитет* није једноставно дефинисати нити једнозначно користити, јер је, управо, због своје вишедимензионалности, подложан различитим теоријским интерпретацијама (Василијевић и сар, 2021). С обзиром на то да представља један од најзначајнијих облика колективног идентитета, национални идентитет одликује лични припадности одређеној нацији; обухвата комплексан низ сазнања, уверења и емоција које обликују однос појединца према сопственој, али и према другим националним групама (Barret & Davis, 2008; Василијевић и сар, 2021).

Различити аутори вишедимензионалност овог појма објашњавају на другачије начине. Смит (Smith, 1991; 1998) то чини на основу територијалне, етничке, културне, економске и правно-политичке компоненте називајући их компонентама националног идентитета. Међу њима су територијална, економска и правно-политичка сврстане у спољне функције националног идентитета (као однос према другим нацијама), док етничка и културна представљају унутрашње компоненте националног идентитета. У оквиру унутрашњих компоненти долази до: а) обезбеђивања друштвених корелата

између припадника нације садржаних у заједничким вредностима, традицији, симболима – застава, химна, монета, обичаји, споменици... б) социјализације припадника нације (*држављана* и *грађана)* која се данас омогућава масовним, обавезним, јавним и стандардизованим системом образовања; в) одређивања и лоцирања појединачних идентитета у контексту националног идентитета (Smith, 1998).

Барет (Barret, 2005) укључује когнитивне и афективне елементе кроз: приписивање важности националном идентитету; категоризацију сопства као члана националне групе, осећај припадности националној групи; познавање националних симбола, историје, обичаја, знаменитих личности – припадника националне групе; неговање националних осећања, како према својој, тако и према другим националним групама.

Поред вишедимензионалности, значајна одредница националног идентитета јесте и динамичност, која одражава промењиве услове у држави и ефекте различитих, најчешће, контрадикторних фактора (Barret, 2005; Smith, 1998). На основу тога може се говорити о традиционалном и модерном идентитету. Традиционално схватање идентитета подразумева тежњу да се очува континуитет са прошлошћу и остане што доследнији сопственом историјском начину постојања. Насупрот томе, модеран приступ наглашава рационално очување сопства, али и неопходност активног прилагођавања савременим условима што укључује и промене и развој личних карактеристика у складу са новим околностима (Mitrović, 2002: 41). Дисконтинуитети у друштвеним процесима и променама и међуљудским односима могу се превазићи динамичношћу националног идентитета. Динамичност води очувању доброг и пожељног континуитета и правовремено схваћених националних односа.

Управо због своје сложене конструктивности, засноване на више међусобно повезаних елемената који заједно обликују свест појединца о припадности одређеној нацији, као основни елемент националног идентитета истиче се заједнички језик, основно средство комуникације и симбол националне кохезије (Smith, 1991; Anderson, 1983). Као други елементи издвајају се историјско искуство, митови и порекло, који кроз колективно памћење детерминишу осећај континуитета и јединства у прошлости (Hobsbawn & Ranger, 1983). Уз то, култура и обичаји, укључујући религију, фолклор и уметност, функционишу као видљиви изрази националног идентитета (Smith, 1986). Територија, коју нација сматра својом домовином, представља не само географски простор, већ и симболички извор националног легитимитета (Gellner, 1983). Повезаност са државним институцијама и политичком организацијом доприноси конкретизацији националног идентитета кроз правне и политичке структуре (Brubaker, 1996). Овај конструкт додатно се утврђује кроз националне симболе, као што су застава, грб, химна и државни празници, који делују на визуелне и аудитивне репрезентације заједништва (Smith, 1991). На крају, свест о припадности, односно субјективно поистовећивање појединца са својом нацијом, ствара психолошки основ који чини национални идентитет функционалним у свакодневном животу (Connor, 1994). Ови елементи, иако различити по природи, делују синхроно у процесу конструисања и репродукције националног идентитета. Основни елементи националног идентитета садржани су у постојању:

а) заједничке земље или државе;

б) заједничких митова и историјског памћења;

в) заједничке масовне јавне културе;

г) заједничких права и дужности чланова друштва и

д) заједничке економије (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021: 29).

Како би се свеобухватније разумео појам *национални идентитет*, неопходно је дефинисати и појмове: *националност, национализам, патриотизам* и *шовинизам*.

Концепт *националност* подразумева правно и политичко обележје које означава припадност одређеној нацији или држави, а често се користи и у културно-етничком смислу – означава припадност народу који дели заједнички језик, културу, традицију и историјско искуство. У ужем смислу, националност је грађанско држављанство, док у ширем културном смислу обухвата етничко и културно поистовећивање појединца са одређеном нацијом (Smith, 1991; Hobsbawn, 1990).

У документима, као што су пасоши, националност означава државно припадништво, док у друштвеним наукама националност често подразумева етничко-културни идентитет (Brubaker, 1996). У српском научном и правном контексту националност означава припадност појединца одређеној нацији или народу, што може бити схваћено у ужем правно-друштвеном смислу као држављанство, а у ширем смислу као припадност народу у етничко-културном контексту. Националност се, према важећем Уставу Републике Србије из 2006. године, користи у два основна значења: као припадност етничкој нацији и припадност националној држави као заједници, чије припаднике повезује заједничко држављанство.

У *Српској енциклопедији* наводи се да је националност "идентитет који појединац стиче рођењем или опредељењем и којим се изражава припадност одређеној националној заједници, било у етничком, било у политичком смислу" (*Српска енциклопедија*, 2013).

Домаћи аутори указују на то да је националност комплексна категорија која укључује и "правну припадност држави и етничко самоопредељење које често има предност у балканским друштвима" (Симеуновић, 2009).

Национализам је идеологија и политички покрет који афирмише право нације на сомоопредељење, политички суверенитет и државност, истовремено наглашавајући јединство културе, језика и историјског искуства као основе за тај политички инструмент (Smith, 1991; Gellner, 1983). Према Хобсбауму, национализам представља "првенствено политички програм који настоји да држава и нација буду подударне" (Hobsbawn, 1990: 9). Гелнер посматра појам национализма као производ модернизације, индустријализације и нужности културне хомогенизације у савременој држави (Gellner, 1983).

Наша наука национализам традиционално посматра по двоструком кључу – као политичку идеологију и као културно-етничку свест народа. Драган Симеуновић каже да је национализам "друштвени покрет и идеологија која тежи афирмацији и заштити интереса нације, било кроз стварање или очување националне државе, било кроз културно и духовно јединство народа" (Симеуновић, 2009: 57). Ђорђе Тошић национализам дефинише као "најмоћнију политичку идеологију модерног доба, која обједињује етничке, културне, историјске и територијалне елементе у један политички програм" (Тошић, 2007: 23). У српском политичком дискурсу, посебно после деведесетих година прошлог века, национализам се анализира и као реакција на глобализацију и регионалне кризе, те аутори попут Огњена Пузигаће указују на његове и политичке и културне димензије (Пузигаћа, 2011). Такође, у српској културологији, национализам се често посматра као елемент одбране културног и језичког идентитета, нарочито у контексту односа према глобалним интеграцијским процесима. Национализам се најчешће дефинише као привржености сопственом народу или држави, односно његово идеализовање, верујући у супериорност у односу на друге нације, народе или државе. У основи оваквог појединца развијен је снажан осећај

привржености сопственој нацији, праћен познавањем националне историје и културе. Код њега је изражено истицање националних симбола и осећај поноса, као и снажна посвећеност напретку и развоју сопствене националне заједнице. Основна социјално-психолошка функција национализма огледа се у формирању и учвршћивању националног идентитета, као и буђењу и јачању националне свести у циљу кохезије нације и учвршћивања националне државе (Симеуновић, 2009).

Екстремни случај национализма, који подразумева агресивно величање сопствене нације уз истовремено потцењивање, дискриминацију или мржњу према другим народима и нацијама, назива се *шовинизам*. Док национализам у основи представља позитивно усмерење ка очувању сопственог идентитета, шовинизам добија негативну конотацију због своје искључивости и агресивности. Драган Симеуновић даје јасну дефиницију овог појма: "Шовинизам представља изопачени и екстремни национализам који води ка мржњи и агресији према другим нацијама" (Симеуновић, 2009: 85).

Сам назив *шовинизам* потиче од имена француског војника Николаса Шовина (Nicolas Chauvin), присталице Наполеоновог империјализма. Употреба овог појма усталила се током Наполеонових освајања, означавајући политички правац који је истицао потребу за обновом некадашње славе француске војне моћи из периода Првог царства (Симић, 2006: 327). У многим речницима страних речи и израза наводи се да је шовинизам врста мржње према припадницима других етничких група, нација и народа уз обавезно заговарање надмоћности сопствене групације. Дефинише се као "екстремни национализам; распиривање националне мржње; политика прогањања, истребљивања, угњетавања других народа" (Клајн и Шипка, 2008: 1494). Један од облика шовинизам је и аутошовинизам, који представља изражену мржњу према сопственом народу.

Патриотизам се у српски језик укорењо из латинског, од речи *patrio*, што значи отаџбина, мада изворно потиче од грчке речи *patrios*, у значењу порекло, припадност. Према *Великом речнику страних речи и израза*, означава скуп изразито снажних и искрених осећања поштовања, љубави и привржености према сопственом народу, националној држави и целокупном етничком простору тог народа: његовом језику, националној историји, култури, предањима, традицији, националним симболима, националним институцијама из области науке, просвете, политике, одбране, спорта, културе и религије (Клајн и Шипка, 2008). Патриотизам подразумева приоритет државних и јавних интереса изнад личних, док национални идентитет чини *приватнији* осећај (Smith & Kim, 2006).

За разлику од национализма и шовинизма, патриотизам не подразумева нужно супериорност над другим народима, већ истиче позитивну везу према сопственој земљи и култури, изражавајући "љубав према домовини која се манифестује у тежњи да се њено достојанство и интереси бране и унапређују, без претензије на супериорност над другима" (Симеуновић, 2009: 90).

Шема 1. *Однос национализма, патриотизма и шовинизма.*

Српски национални идентитет најчешће се дефинише као скуп културних, језичких, верских, историјских и обичајних одлика које обликују свест припадника српског народа о сопственој посебности и припадности националној заједници (Симеуновић, 2009). Драган Тодоровић каже да је српски идентитет "историјски изграђен на тројству: језик, вера, историјско памћење, те да се као такав одржава кроз културу, образовање и националне симболе" (Тодоровић, 2012: 45).

Суботић српски национални идентитет описује преко: српског језика, српског писма, историјског искуства, улоге православља, као и питања државе – важног фактора националног идентитета (Суботић, 2011).

Јасно је да је национални идентитет, у ужем смислу, заснован на елементима које чине језик, вера и историјско наслеђе, те да се они манифестују кроз културу, науку и образовање, док је, у ширем смислу, конструкт који обухвата, осим језика, вере и историјског наслеђа, и порекло, уметност, обичаје и традицију, територију као домовину, правно-политичке структуре друштва, симболе и обележја државе, као и свест о припадности кроз национална осећања.

2.1.3. Европски идентитет

Формирањем Европске уније (ЕУ), почетком XXI века у европским међународним односима креира се један потпуно нов политички феномен – међународна организација прераста у наднационалну заједницу. Створена је као целина три међудржавне економске заједнице, са приоритетним циљем удруживања индустрије угља и челика Француске и СР Немачке (водеће индустријске земље током Другог светског рата) како би се спречио евентуални сукоб на територији држава чланица, али и Западне Европе. Европска заједница за угаљ и челик конституисана је и потврђена Париским уговором 1951. године (Радаковић, 2012: 7). Након ње, организоване су још две заједнице 1957. године. У Риму су потписана два уговора: *Уговор о формирању Европске економске заједнице* и *Уговор о стварању Европске заједнице за атомску енергију*. Временом ова организација се мења будући да је повећан број земаља чланица, ова заједница је мењала и назив (од Европске економске заједнице, преко Европске заједнице до Европске уније). Увођењем термина "грађанство Европске уније", почетком деведесетих година прошлог века, сам појам *идентитет* добија нова формална значења. У члану V *Уговора из Мастрихта* један од циљева Европске уније гласи: "јачање заштите права и интереса народа земаља чланица кроз увођење грађанства Уније".[4] На овај начин се кроз политику социјалне, културне, едукативне и друге програме међу грађанима формира осећај наднационалне припадности. Отвара се и питање заједничког идентитета народа који у њој живе – европског идентитета.

Европска унија је мултинационална и мултикултурна заједница; иако има одређене елементе државе, није декларисана као таква. Поседује своје органе: Европски савет, Европски парламент, Европски суд правде и Европску комисију. Министри

[4] Уговор из Мастрихта је Уговор о Европској унији потписан 7. фебруара 1992. године, а ступио је на снагу 1. новембра 1993. године. Овим уговором први пут је дефинисан појам "грађани Уније" који се односи на сваку особу која има држављанство једне од држава чланица ЕУ. Правни основ за грађанство ЕУ налази се у члану IX Уговора о Европској унији (УЕУ) и члану XX Уговора о функционисању Европске уније (УФЕУ). Ови чланови потврђују да је грађанство ЕУ додатак националном држављанству и омогућава грађанима Уније одређена права, као што су слобода кретања и боравка унутар територија држава чланица, право гласа и кандидовања на локалним и европским изборима у држави чланици, право боравишта, као и право на дипломатску заштиту било које државе чланице у трећим земљама.

спољних послова земаља чланица воде јединствену спољну политику Европске уније. Формирана је заједничка монета земаља Европске уније (евро), која је регуларно средство плаћања унутар земаља чланица. Европска унија поседује своје симболе и обележја: заставу (29. мај 1986. год.) и химну (*Ода радости* из Бетовенове 9. симфоније), Дан Европе (9. мај – датум када је француски политичар Роберт Шуман 1950. године одржао говор којим је позвао тадашње европске лидере да се уједине и формирају претечу Европске уније – Заједницу за угаљ и челик), као и Устав – највећи правни акт. Грађани поседују пасоше, а формиран је и фудбалски шампионат за клубове чланица Европске уније – Лига шампиона. *Грађани Европе* термин је који се све чешће популаризује као назив за становнике земаља чланица Европске уније. Ипак, у ширем смислу, сви народи који живе на европском континенту, вековима су обликовали заједнички осећај припадности кроз различите историјске процесе – бракове, ратове, савезе и сарадње, као резултат заједничког културног и историјског наслеђа. Тај осећај често се формулише кроз идеју јединства и различитости. Управо то и представља разлог двостраног гледишта на формирање европског идентитета (Јовановић, 2010).

С једне стране су евроскептици, опоненти европског идентитета, попут Ханса Кунданија, Грегорија Слиза, Данијела Ханана, Вивијен Шмит и Андреаса Вимера (Kundani, 2023; Slysz, 2013; Hannan, 2011; Schmidt, 2010; Wimmer, 2002) који наводе да нација и даље остаје примарна група идентификације, јер су питања која представљају свакодневицу интереса грађана у надлежности институција на нивоу матичних држава. Истичу и тешкоће које се јављају приликом доношења одлука – консензусом, наглашавајући различитост политичких одлука. Аутори упоређују процес формирања националног идентитета (истичу његову дуготрајност и неопходност изградње политичког идентитета, као и свести грађана да држава и њене институције постоје ради унапређивања општег добра у складу са интересима својих грађана), са процесом формирања европског идентитета у оквиру којег државе чланице још нису изградиле заједнички политички идентитет. Један од аргумената јесте и различита вероисповест, односно религијска припадност грађана Европске уније. Евроскептици постављају два проблематична питања: "Где су стварне границе Европе и ко су заиста прави Европљани? Да ли је конгломерат народа који говоре 25 (или више) језика, чији се политички интереси увелико разликују, а економски трендови крећу различитим брзинама и различитим тракама, док се степен привржености и начини виђења Европске уније не подударају – могуће стопити у блиско, хармонично друштво које себе препознаје као један ентитет?" (Вешовић, 2006: 175).

Другу страну заузимају они који верују у предност наднационалног идентитета у односу на национални, попут Михаела Вита, Стефани Бергбауер, Андреја Гудла, Енронија Месина, Џефрија Чекела, Ралфа Грила, Рејчел Кроуфорд-Смит и Ивера Нојмана (Vit, 2020; Bergbauer, 2018; Gould & Messina, 2014; Chechel, 2009; Grillo, 2007; Craufurd-Smith, 2004; Neumann, 1998). Као једну од највећих предности наводе непостојање граница између чланица Европске уније (од 1993. године). Јединствено тржиште није утицало само на једноставнија путовања, него и мобилност становништва у другим сферама, попут запошљавања, студирања, стажирања у другим државама. Припадност заједници може се посматрати у политичком, економском и територијалном смислу. Европски идентитет карактерише и заједничка прошлост народа чланица Европске уније, интеграција политичких и економских интереса, као и територијална повезаност и брисање међусобних граница међу чланицама, с тим што се Европска унија територијално и даље мења. Јован Сивачки анализира однос националног и европског идентитета и наглашава да они нису у раскораку, већ да се могу међусобно обогаћивати. Истиче да је најбоље у српској култури увек било и

европско, јер ту територијално и припада. Он указује на то да је основно гесло Устава Европе "уједињени у различитости", што сматра да је применљиво и на Балкан, односно земље региона које су одувек егзистирале на подручју Европе (Сивачки, 2004: 334).

Од земаља региона, које су предмет проучавања нашег рада, Република Словенија је чланица ЕУ од 2004. године, а Република Хрватска од 2013. Године. Остале земље региона – Република Србија, Федерација Босна и Херцеговина, Република Црна Гора и Република Северна Македонија земље су приступнице, односно у процедури приступања ЕУ.

Није једноставно одговорити на питање постоји ли суштински европски идентитет и да ли ће постојати у будућности. али, сасвим је сигурно да се Европска унија развија на темељима националних идентитета држава чланица, док култура, заједничка историја и геополитика дају елементе заједништва.

2.1.4. Глобализација и национални идентитет

Међу изазовима с којима се национални идентитет данас сусреће, на првом месту је процес глобализације, који са собом доноси униформни мултикултурализам и европске интеграције. Савремено друштво, или модерно доба, изнедрило је појединца који истовремено манипулише вишеструким идентитетима, с једне стране развијајући самосвест о пореклу, месту и моћима, а са друге стране у позицији је да управља различитим идентитетима сходно глобалним и локалним контекстима. То води перманентном преиспитивању и прилагођавању властитог друштвеног положаја (Рацковић, 2007). Питање идентитета постаје једно од најзанимљивијих у оквиру савремених друштвених и хуманистичких наука; неодвојиво је од процеса глобализације,

Идеја о глобализацији (термин настао од речи *global* што значи *укупност*), иако делује као нова, појављује се први пут у 18. веку, док терминолошки улази у употребу у 19. веку (Бојовић, 2011). Током двадесетог века постаје императив савременог доба. Њена основна карактеристика јесте унификација – "директно угрожава очување културних различитости и на њима заснованих идентитета" (Шуваковић и Краговић, 2015, 297). Културни идентитети не морају нужно бити национални, могу да егзистирају и као космополитски, али је тешко замислити космополитски идентитет који није заснован на националној основи, јер је шира заједница формирана спајањем више мањих.

Глобализација са собом носи интензивну размену културних, економских, технолошких и политичких утицаја, што у великој мери опредељује обликовање, трансформацију или ерозију националног идентитета (Ritzen, 2004). Гиденс сматра да глобализација не мора нужно довести до уништења националног идентитета, али га трансформише, јер се појединац стално преиспитује под притиском глобалних утицаја (Giddens, 1990). У том смислу не само да еродира, национални идентитет постаје подложан процесу реобликовања. Дакле, реч је о свеукупном економском, културном и личном процесу који доводи до формирања *хибридних* (измешаних) идентитета – смањује улогу традиције тако што се појединци ослањају на лично расуђивање уместо на постојеће норме, производи несигурност јер су идентитети нестабилни и променљиви, уводи нове ризике, као што је осећај губитка корена и културна дезоријентисаност (Giddens, 1990). Мануел Кастелс уводи термин "идентитет мреже" и разматра конфликт између глобалних и локалних култура у доба информационог друштва. Тврди да у ери глобализације и дигиталних мрежа (интернет, медији, комуникационе технологије) идентитет више не настаје у оквиру традиционалних

заједница као што су породица, нација и религија, већ у везама унутар мрежа (дигиталних, корпоративних, професионалних, културних), у којима појединци бирају или им се намећу идентитети према њиховој мрежној улози. Кастелс указује на конфликт између глобалних културних токова који делују преко медија, интернета, мултинационалних компанија и локалних културних идентитета који настоје да се очувају у том процесу (Castells, 1998). Иако Кастелс не говори директно о Србији и земљама региона, његов концепт идентитета мреже видљив је и на овим просторима. Млади данас истовремено прате глобалне трендове преко друштвених мрежа, користе енглеске изразе у свакодневном говору, носе симболе глобалне поп културе, док у школи уче о националној историји, традицији, писму, учествују у локалним обичајима и празницима. Тај двојни утицај може изазвати збуњеност, односно културни хибридни. Управо овај аспект Кастелс описује као конфликт између мреже (глобалне културе) и самоидентификације (локалне културе).

Глобализација промовише наднационалне вредности, што има директан утицај на угрожавање културног и националног идентитета у нашем амбијенту, али и европске вредности, на шта поједини аутори упозоравају (Turek, 1999; Цветковић, 2002; Бакић, 2006; Аврамовић, 2013; Шуваковић и Краговић, 2015). Међутим, постоје и аутори, као што је Келнер, који сматра да, без обзира на кризу традиционалних аспеката идентитета у савременом друштву данас, идентитет егзистира као идеолошка конструкција која се јавља као спој традиционалног (националног) и савременог (колективног) (према: Василијевић и Судзиловски, 2015). Невен Будак у свом раду *Хрватски идентитет између прошлости и садашњости* анализира сложеност формирања хрватског националног идентитета кроз историју и његову трансформацију у савременом добу. Предлаже да нови хрватски идентитет обухвати све што је настало на простору Хрватске, без обзира на етничку припадност твораца те баштине. Истиче и важност прихватања позитивних утицаја глобализацијских процеса, уз поштовање локалних идентитета и јачање заједничких елемената идентитета, као што су јасни симболи који преносе поруке о томе шта смо и шта нудимо другима (Budak, 2010). Занимљиво је истраживање пољског политиколога Јана Суча (Such, 2000) који напомиње да постоје четири нивоа интеграције – регионална, национална, европска и светска. Сматра да се проблем јавља на националном и европском нивоу, јер су национални идентитети предмет сталних промена, посебно у Европи као најстаријем континенту. Истиче да се данас нови идентитети европских држава рађају из вертикалног сукобљавања, са идентитетом вишег реда, а не из хоризонталних са другим нацијама. Културу представља као најбитнију карику за развој европског идентитета, те да је његово формирање тек један корак до глобалне интеграције и постизања светског идентитета.

Наиме, једностран утицај процеса глобализације на личне и колективне идентитете, не постоји. Одређена друштва отварају се према прихватању глобалне цивилизацијске тековине, али истовремено и пружају отпор због страха од губитка сопственог идентитета у намери да сачувају културну особеност (Вуковић, 2011).

Оспоравање националног идентитета у савременом друштву је излишно, самим тим што представља "најобухватнији и најсложенији облик колективног идентитета у модерном добу. Његова функција представља укорењивање модерног индивидуума у новоформирану заједницу – нацију" (Цветковић, 2002; Василијевић и Судзиловски, 2015).

Ширење глобалне културе доводи до релативизације традиционалних националних идентитета. Млади све више усвајају глобалне вредности, што изазива напетост у односима са традиционалним структурама. Миграције и етничка разноликост утичу на преобликовање националног идентитета. Балканске државе или

земље региона, суочавају се са потребом за инклузивним моделима који суштински признају различите етничке групе, али не само формално. Поставља се питање баланса између очувања националног идентитета и прихватања европских вредности. Чување, неговање и унапређивање националног идентитета приоритетни је задатак сваког друштва, како оно не би било асимиловано током процеса глобализације. Тиме се подразумева поштовање и познавање како сопствених, тако и националних вредности других народа. Уважавањем других и другачијих националних идентитета и култура, потребом за узајамном сарадњом и међусобним разумевањем, унапређује се и однос поштовања према сопственом.

2.2. Образовни системи земаља региона

Образовни систем представља шири појам у односу на школски, јер концептуално обухвата, осим институционалних и ванинституционалне облике образовања. У његов састав улазе: предшколско васпитање и образовање, основно, средње, више и високо образовање, укључујући факултете, као и образовање одраслих и перманентно образовање (Јоксимовић, 2013: 27). У свакој држави образовни систем регулисан је законом.

Међународно прихваћен показатељ успешности образовних система у свету представљају резултати PISA тестова. PISA иницијатива је OECD-а покренута 2000. године и представља испитивање квалитета образовних система. Спроводи се периодично на три године у преко седамдесет земаља широм света. Овим тестовима из различитих научних области, као што су математика, читалачка писменост и наука, мери се функционална оспособљеност ученика за примену стечених знања. Од земаља региона, које су предмет нашег истраживања, PISA тестирањем обухваћене су: Република Србија, Република Хрватска, Република Црна Гора, Република Словенија и Република Северна Македонија, док Босна и Херцеговина (ниједан од ентитета) не учествује у тестирању.

Ранг-листа резултата из 2022. године за земље региона је следећа: Република Словенија (изнад просека у областима из математике и науке, док је у области читалачке писмености испод просека), Република Хрватска (испод просека су резултати из математике, док су нивои читалачке писмености и науке просечни), Република Србија (сва три нивоа испод просека), Република Црна Гора (испод просека су резултати за сва три нивоа), Република Северна Македонија (резултати сва три нивоа су испод просека).

2.2.1. Образовни систем Републике Србије

Образовни систем Републике Србије дефинисан је Законом о основама система образовања и васпитања (Sl. glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 129/2021 и 92/2023) и организован је на следећи начин*: предшколско васпитање и образовање; основно образовање и васпитање; средње образовање и васпитање; високо образовање.*

Предшколско образовање бави се образовањем и васпитавањем деце од шест месеци до поласка у основну школу. Оснивач предшколских установа може бити држава, покрајина, локална самоуправа или појединац. Предшколска устава, поред образовања и васпитавања деце, подразумева и њихову исхрану, негу, као и здравствену и социјалну заштиту. У предшколским установама заступљени су следећи

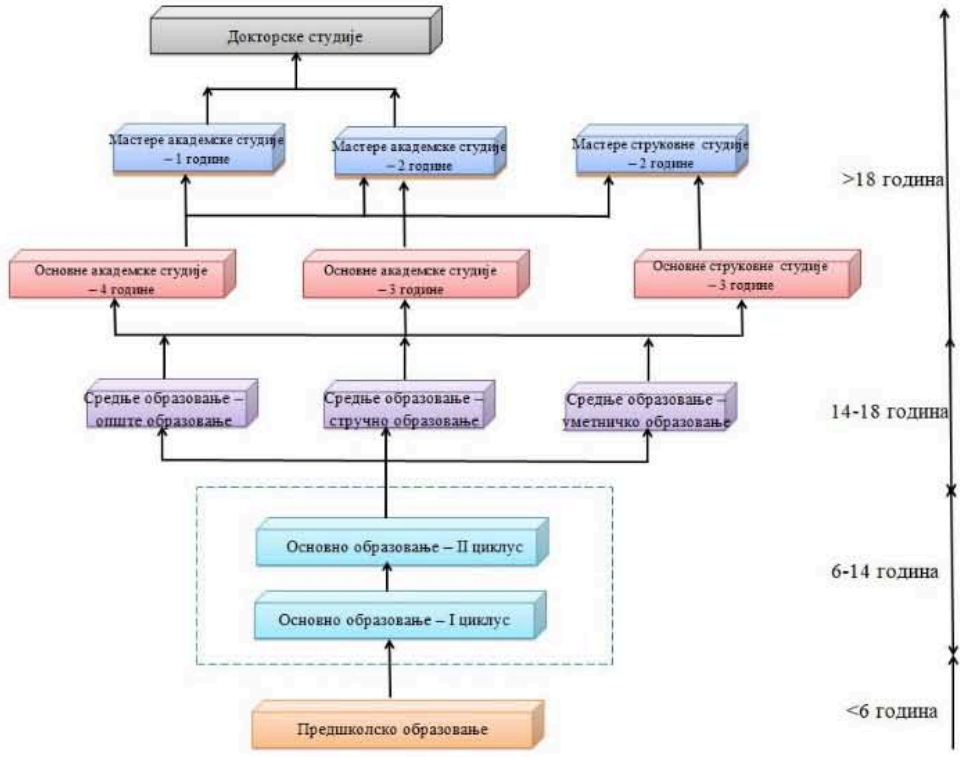
образовни профили: васпитач, медицинска сестра-васпитач, дефектолог-васпитач, стручни сарадници и сарадници (*Закон о предшколском образовању и васпитању*).

Основно образовање и васпитање бави се образовањем и васпитањем деце од шест и по, седам и по година (изузетно 6 година) до 14 година. Овакво васпитање подељено је у два циклуса. Први циклус траје четири године и односи се на прва четири разреда основне школе, док други циклус подразумева пети, шести, седми и осми разред. Ова делатност се обавља у основним школама остваривањем школског програма у циљу омогућавања квалитетног образовања и васпитања сваког ученика, под истим условима, без обзира на то где се образовање одвија. Образовне профиле основних школа представљају кадрови са високим стручним образовањем из предметних области (*Закон о основном образовању и васпитању*).

Носиоци средњег образовања и васпитања су средње школе које остварују образовни програм општег, стручног и уметничког образовања. Средњу школу похађају деца од 14 до 18 година, кроз трогодишњи или четворогодишњи образовни програм. Образовне профиле средњих школа представљају кадрови са високим стручним образовањем (*Закон о средњем образовању и васпитању*).

Главна мисија високог образовања јесте остваривање трансфера и креирање научних и стручних конкуренција, чиме се постиже социјални, културни и економски напредак Републике Србије. Право на високо образовање стиче се полагањем опште, стручне или уметничке матуре. Право на упис на високо образовање имају и људи без средњошколског образовања, ако конкуришу на уметничке области одређених високошколских установа. Упис кандидата врши се у складу са законом уз вредновање опште, стручне или уметничке матуре (*Закон о високом образовању*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја).

Слика 2. *Графички приказ образовног система Републике Србије*

2.2.2. Образовни систем Републике Хрватске

Образовни систем Републике Хрватске дефинисан је Законом о васпитању и образовању у основној и средњој школи (NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20) и Законом о високом образовању (NN 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17).

Образовни систем у Хрватској организован је кроз: *предшколско васпитање и образовање; основно образовање и васпитање; средње образовање и васпитање; високо образовање*.

Предшколско васпитање и образовање обухвата програм образовања, васпитања, исхране, као и социјалне и здравствене заштите. Овај степен образовања остварује се у државним и приватним вртићима за децу старосне доби од шест месеци до шест година (Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju).*

Основно образовање у Републици Хрватској је обавезно и уписују га сва деца старосне доби од шест година. Трајање основне школе је осам година у два циклуса, при чему и први и други циклус трају по четири године. Особе старије од петнаест година без основног образовања укључују се у програм основног образовања за одрасле.

Такође, закон Републике Хрватске предвиђа и уметничко основно образовање у трајању од шест година. (Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, Osnovnoškolski odgoj i obrazovanje)*.

Носиоци средњег образовања у Републици Хрватској су средње школе, као и ученички домови. Средњошколско образовање подразумева образовне програме:

- програми за стицање нижег степена средњег образовања;
- програми за стицање средњег образовања;
- програми обуке и развоја.

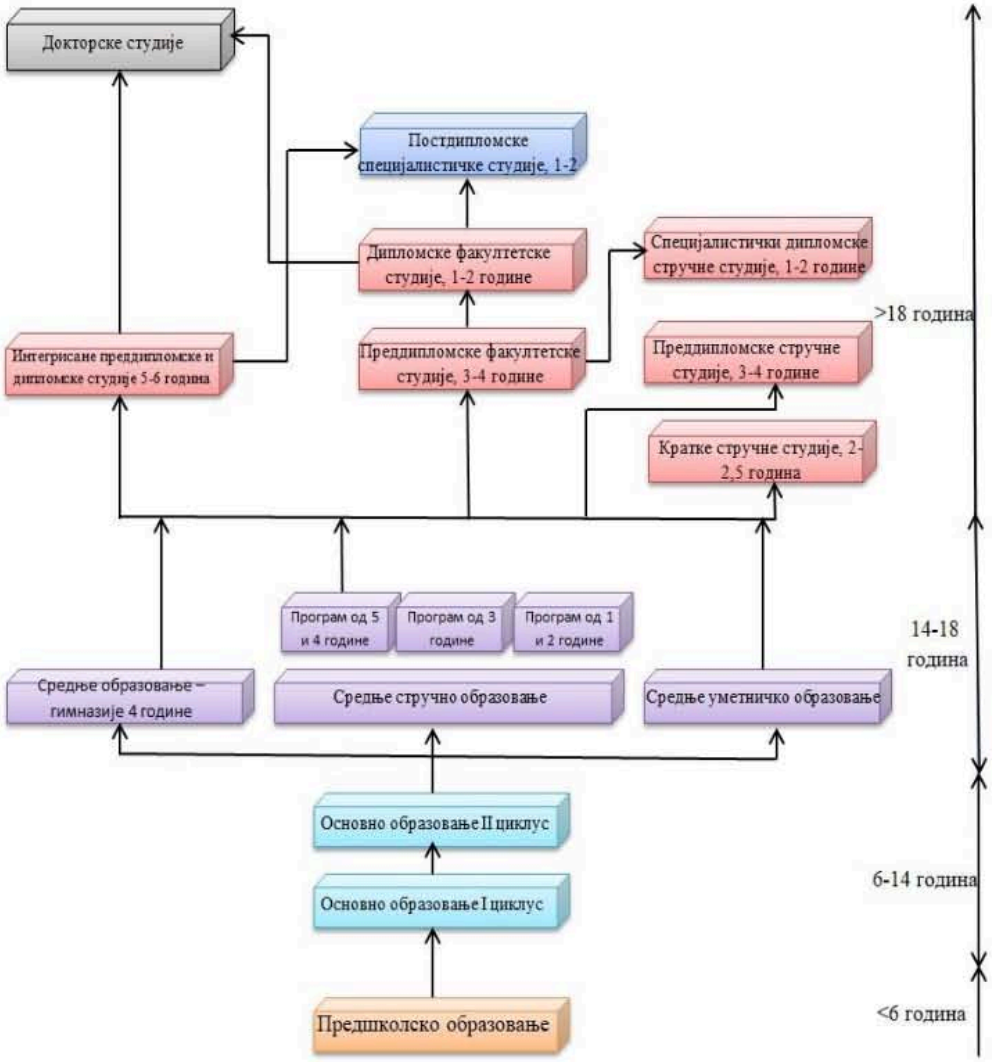
Ови програми спроводе се кроз гимназије, стручне и уметничке школе. Трајање средњег образовања зависи од врсте уписане школе: гимназије су четири године, струковне школе од једне до пет година, уметничке школе четири године. (Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, Srednjoškolski odgoj i obrazovanje)*.

Високошколско образовање остварује се на универзитетима, факултетима и уметничким академијама. Према закону Републике Хрватске, право на високо образовање остварују особе са положеном средњошколском матуром.

Универзитети обухватају три целине: преддипломске, дипломске и постдипломске студије и оспособљавају студенте за високообразовне послове. Студенти уписани на факултете оспособљавају се за високообразовне послове који подразумевају стручну, научну и уметничку делатност.

Струковне студије оспособљавају студенте за обављање стручних занимања. Време трајања једног високообразованог циклуса варира од једне до пет година. (Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, Visoko obrazovanje)*.

Слика 3. *Графички приказ образовног система Републике Хрватске*

2.2.3. Образовни систем Босне и Херцеговине

Босна и Херцеговина је по свом државном уређењу јединствена. По облику владавине, држава је федерална парламентарна република. Званично се не дефинише као република због сложености јединица на које је подељена (ентитети и кантони).

Састоји се из два ентитета: Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине; Брчко дистрикт има посебан статус. До 1. марта 1992. године била је једна од шест република СФРЈ када је проглашена независност, а признање је добила 6. априла исте године, након чега је наступио рат, који је трајао до потписивања Дејтонског мировног споразума 14. децембра 1995. године.

Европски парламент бира високог представника, који је уједно највиши политички ауторитет у држави. Званични језик није установљен, већ су у употреби: српски, хрватски и бошњачки, у складу са већинским народима који живе у Босни и

Херцеговини. Председништво Босне и Херцеговине састоји се од три члана; сваки конститутивни народ делегира једног члана. Из Републике Српске бира се представник Срба, а из Федерације представници Бошњака и Хрвата. Мандат Председништва траје четири године, а председавајући Председништва Босне и Херцеговине смењују се на сваких осам месеци.

2.2.3.1. *Образовни систем Републике Српске*

Образовни систем Републике Српске дефинисан је Законом о високом образовању ("Sl. glasnik RS", br. 67/2020) и Законом о основном и средњем образовању и васпитању ("Sl. glasnik RS", br. 44/17) и организован је на следећи начин: *предшколско васпитање и образовање; основно образовање и васпитање; средње образовање и васпитање; високо образовање.*

Образовање деце почиње у предшколским установама и спроводи се у оквиру локалних вртића. Време трајања предшколског образовања је минимум четири сата дневно, минимум шест месеци у години до уписа у први разред. Предшколске установе похађају деца од шест месеци до пет или шест година. (Министарство просвјете и културе *Предшколско образовање*).

Основно образовање у Републици Српској подељено је у два циклуса:

- од 1. до 5. разреда и

- од 6. до 9. разреда.

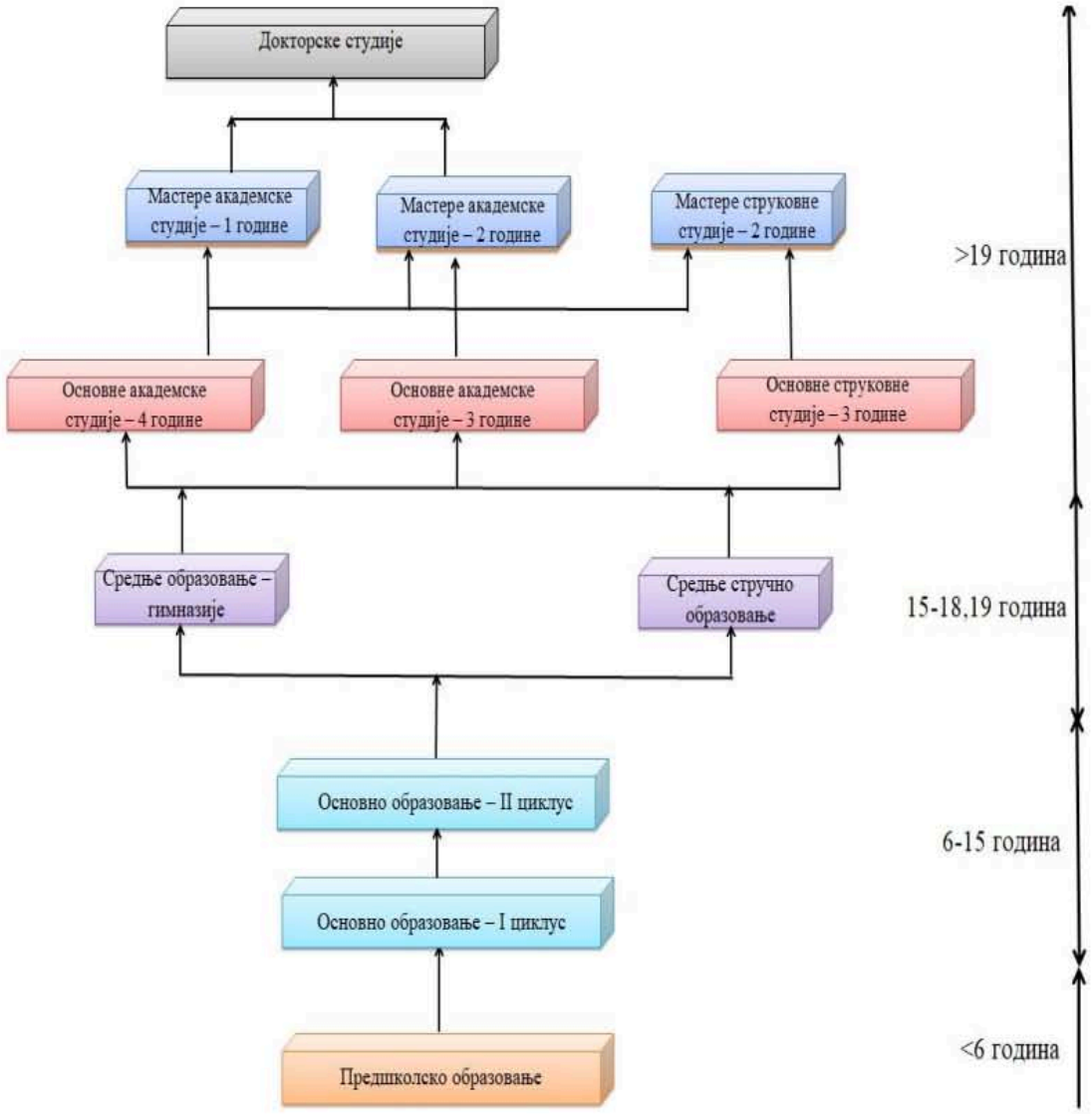
Сваки циклус траје четири године, при чему укупно основно образовање износи девет година.

Упис деце у основну школу врши се у шестој или седмој години живота детета и законски је обавезно. (Министарство просвјете и културе, *Основно образовање*).

Носиоци средњег образовања и васпитања у Републици Српској су средње школе које могу бити гимназије и стручне школе. Средњу школу похађају деца од четрнаест до осамнаест година, кроз четворогодишњи или трогодишњи образовни програм. (Министарство просвјете и културе, *Средње образовање*).

Право на високо образовање стиче се полагањем опште или стручне матуре. Високо образовање у Републици Српској спроводи се кроз високе школе и факултете. Висока школа је у трајању од три године, док трајање факултета варира од четири до пет или шест година. После основног високог образовања стиче се могућност похађања мастер академских, а затим и докторских студија. (Министарство просвјете и културе. *Високо образовање*).

Слика 4. *Графички приказ образовног система Републике Српске*

2.2.3.2. *Образовни систем Федерације Босне и Херцеговине*

Образовни систем Федерације Босне и Херцеговине дефинисан је Оквирним законом о високом образовању (Sl. glasnik BiH, br. 59/2007 и 59/2009) и Оквирним законом Босне и Херцеговине (Sl. glasnik BiH, br. 18/2003 и 88/2007 – dr. zakon), на основу којих је децентрализован, односно сваки кантон (укупно 10) има надлежност над образовањем и доноси властите образовне политике. У целини организован је кроз: *предшколско васпитање и образовање; основно образовање и васпитање; средње образовање и васпитање; високо образовање.*

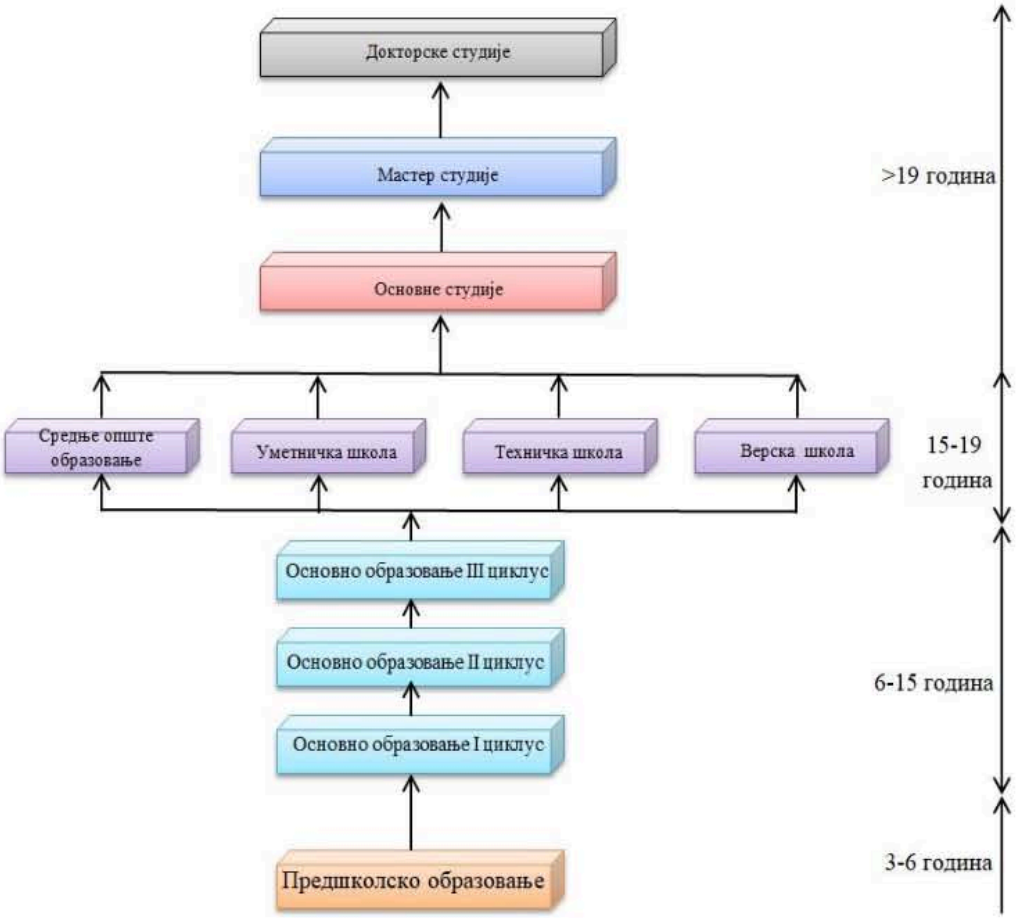
Предшколско образовање у Федерацији Босне и Херцеговине није обавезно, а могућност да га похађају имају деца од 3 до 6 година. Овај ниво образовања обавља се у државним и приватним вртићима. (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke,

Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje). Основно образовање у Федерацији Босне и Херцеговине је обавезно, деветогодишње и организовано је у три циклуса од по три године (године 6–9, 9–12, 12–15). У неким регијама (кантонима) Федерације и даље је на снази осмогодишњи систем школовања који деци од 6 до 14 година нуди два четворогодишња циклуса образовања. (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, *Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje).*

Средње образовање у Федерацији није обавезно за децу од 15 (14) година. Средњошколско образовање дели се на опште средње образовање, које се реализује у гимназијама и средње стручно образовање. По завршеној средњој школи, ђаци гимназија обавезни су да полажу матуру и могу да се определе за неку врсту високог образовања, док ђаци стручних школа добијају дипломе и нису у обавези да наставе школовање, али након завршеног четворогодишњег средњег стручног образовања имају и ту могућност. (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, *Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje).*

Високо образовање обавља се на државним или приватним универзитетима, факултетима, високим и вишим школама. Систем високог образовања у Федерацији БиХ заснива се на принципима Болоњске декларације. Први циклус дипломских студија траје 3 или 4 године, други циклус траје једну или две године, док је трећи, циклус докторских студија у трајању 3 године (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, *Visoko obrazovanje).*

Слика 5. *Графички приказ образовног система Федерације Босне и Херцеговине*

2.2.4. Образовни систем Црне Горе

Образовни систем Црне Горе дефинисан је Законом о основном образовању и васпитању (Sl. list RCG, br. 64/2002, 49/2007 i Sl. list CG, br. 45/2010, 40/2011 – dr. zakon, 39/2013 i 47/2017) и Законом о високом образовању (Sl. list CG, br. 44/2014, 52/2014 – ispr., 47/2015, 40/2016, 42/2017, 71/2017, 55/2018, 3/2019, 17/2019 – dr. zakon, 47/2019, 72/2019 i 74/2020) и организован је на следећи начин: *предшколско васпитање и образовање; основно образовање и васпитање; средње образовање и васпитање; високо образовање*.

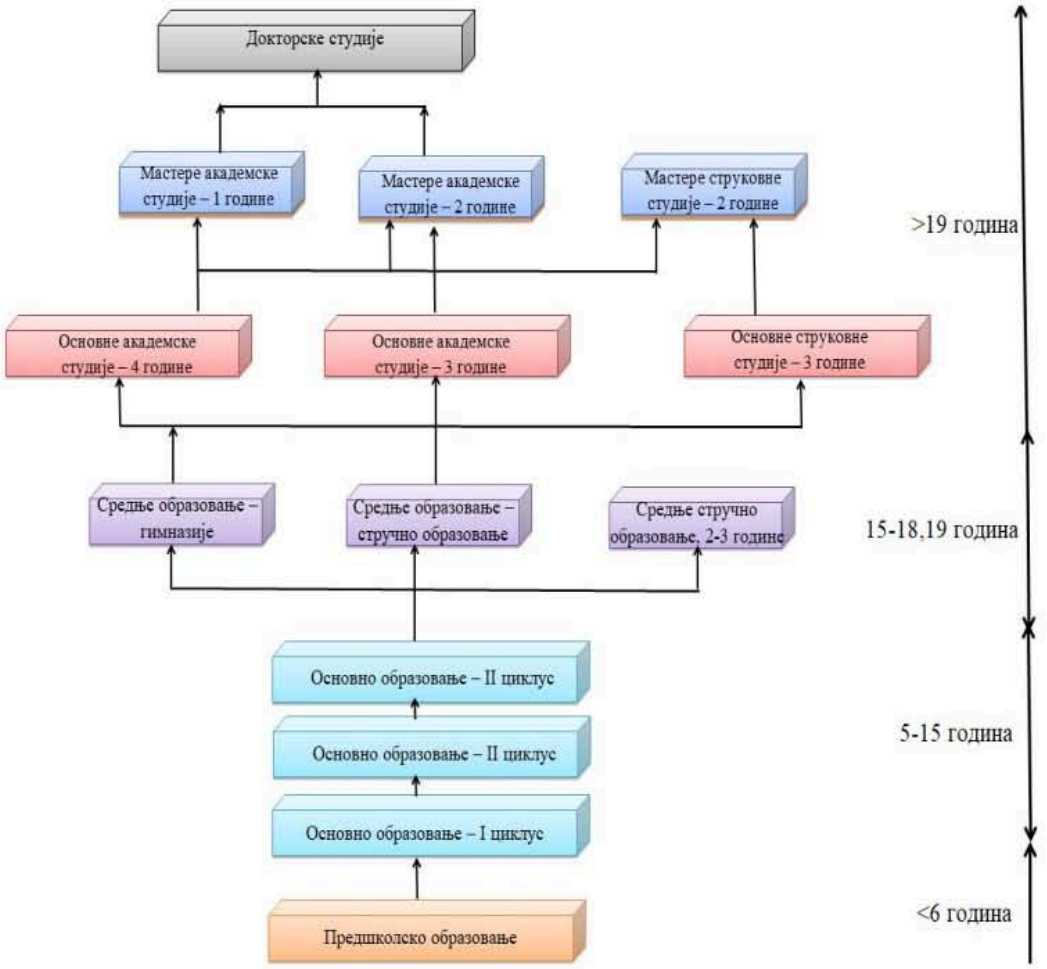
Предшколско образовање деце у Црној Гори део је васпитно-образовног система који се остварује у државним и приватним предшколским установама. Деца до 3 године иду у јаслице, од 3 до 5 година похађају вртиће, док су васпитне групе дефинисане узрастом детета (Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta, *Predškolsko vaspitanje i osnovno obrazovanje)*.

У Црној Гори основно образовање је обавезно, траје 9 година и похађају га деца од 5 до 15 година. Основно образовање подељено је у 3 циклуса од по 3 године. (Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta (MSP)*, Predškolsko vaspitanje i osnovno obrazovanje)*.

Право стицања средњег образовања у Црној Гори стичу све особе које су млађе од 17 година и завршиле су претходни ниво образовања, при чему овај степен образовања није обавезан. Средње образовање дели се на опште средње образовање, које се обавља у гимназијама и траје 4 године и стручно средње образовање, које се обавља у стручним школама и може трајати две, три или четири године (Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta*, Opšte srednje i srednje stručno obrazovanje).*

Држављани Црне Горе стичу високо образовање на државном Универзитету Црне Горе, као и приватним универзитетима и факултетима, високим и вишим школама. Право на упис стичу особе са положеном државном матуром (Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta*, Visoko obrazovanje u Crnoj Gori)*.

Слика 6. *Графички приказ образовног система Црне Горе*

2.2.5. Образовни систем Републике Словеније

Образовни систем Републике Словеније регулисан је Законом о професионалном и стручном образовању (ZPSI-1B (Uradni list RS, št. 46/19 z dne 19. 7. 2019). Организован је по нивоима: *предшколско образовање; основно образовање; средње образовање; високо образовање*.

Предшколско образовање у Словенији обавља се у државним и приватним вртићима при чему сваки родитељ, у складу са својим опредељењима, може да бира образовни програм свог детета. Предшколско образовање у Словенији није обавезно и похађа се у периоду од 11 месеци до 6 година, када дете полази у обавезну основну школу. (Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport, *Predšolska vzgoja*).

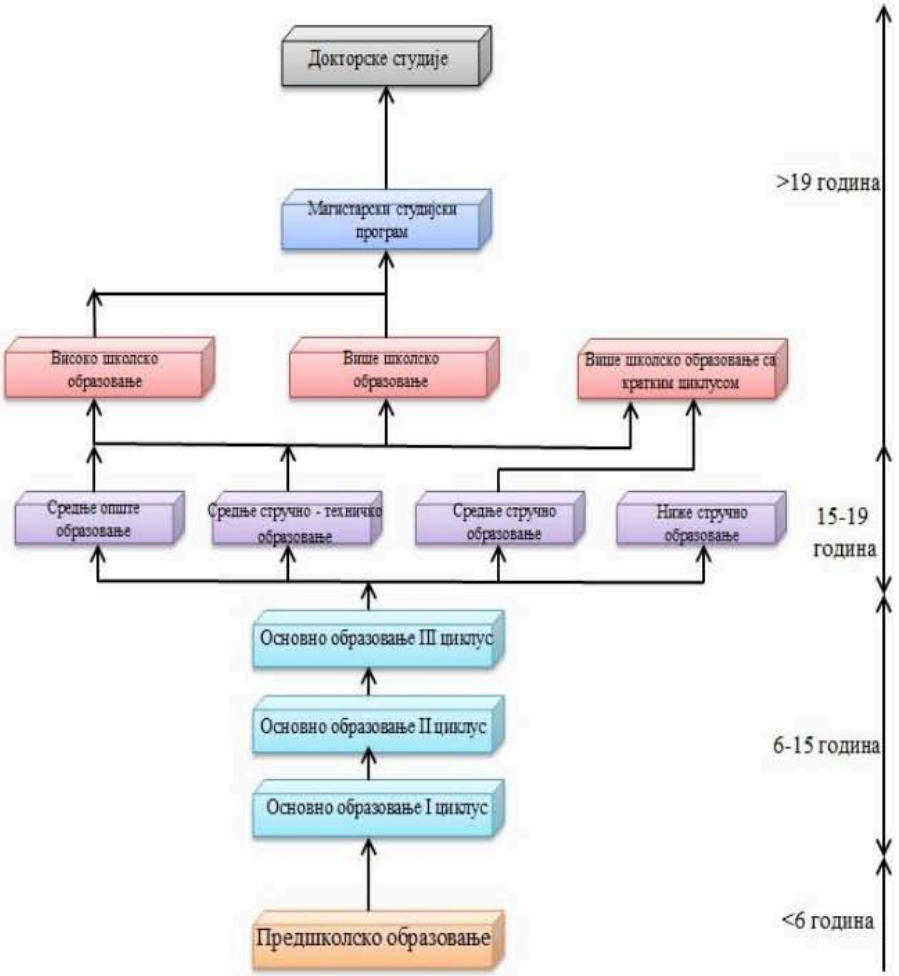
Основно образовање у Словенији организовано је као један циклус који траје девет година. Сваки циклус обухвата по три године. У првом циклусу су деца старости од 6 до 9 година, у другом од 9 до 12 година и у трећем од 12 до 15 година. За сву децу од 6 до 15 година обавезно је школовање. Ученици са посебним потребама такође су укључени у редован систем образовања. Они по оцени стручне комисије добијају додатну стручну помоћ која им омогућава да остваре стандарде програма основне школе. (Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport, *Osnovno šolsko izobraževanje).*

У Републици Словенији средње образовање дели се на опште, стручно и техничко образовање. Опште образовање добија се у општим и стручним гимназијама, док ниже стручно и средње стручно образовање обезбеђују стручне школе, као и школе у договору са послодавцима, а у циљу добијања практичних искустава. Овакво образовање похађају деца узраста од 16 до 19 година. Све наведене школе оснива држава, као и градска општина у договору са државом (Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport, *Srednješolsko izobraževanje).*

Више стручно образовање у Словенији део је терцијарног образовања са кратким циклусом. Овај метод студија заснива се на пракси и усмерености ка јасно дефинисаним потребама послодавца (Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport, *Višješolsko strokovno izobraževanje*).

Високообразовне установе у Републици Словенији чине универзитети, факултети, уметничке академије и стручне школе. Факултети, уметничке академије и више стручне школе могу егзистирати самостално, независно од универзитета. Поред државних факултета и универзитета, законом Републике Словеније дозвољено је постојање приватних високошколских установа које саме формирају своју мисију. Држављани ове земље уписују високошколске установе по завршетку средњошколског образовања (Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport, *Visokošolsko izobraževanje*).

Слика 7. *Графички приказ образовног система Републике Словеније*

2.2.6.Образовни систем Републике Северне Македоније

Образовни систем Републике Северне Македоније дефинисан је Законом о предшколском и основном образовању, Законом о средњем образовању и Законом о високом образовању (Службени весник СРМ, 44/1995, 64/2000 и 161/2019).

Организован је по принципу: *предшколско васпитање и образовање; основно васпитање и образовање; средње васпитање и образовање* и *високо образовање.*

Улога предшколског васпитања и образовања у Републици Северној Македонији огледа се у социјализацији, васпитању и образовању деце предшколског узраста, са циљем стварања основа за развој њихових потенцијала и стицање знања о свету који их окружује.

За децу од 6 и 7 година предшколско образовање је обавезно и обавља се у државним и приватним вртићима. Предшколске установе похађају деца узраста до 6 година, при чему им се пружају услуге неге, васпитања и образовања. (Министерство за образование и наука. *Стратешки документи).*

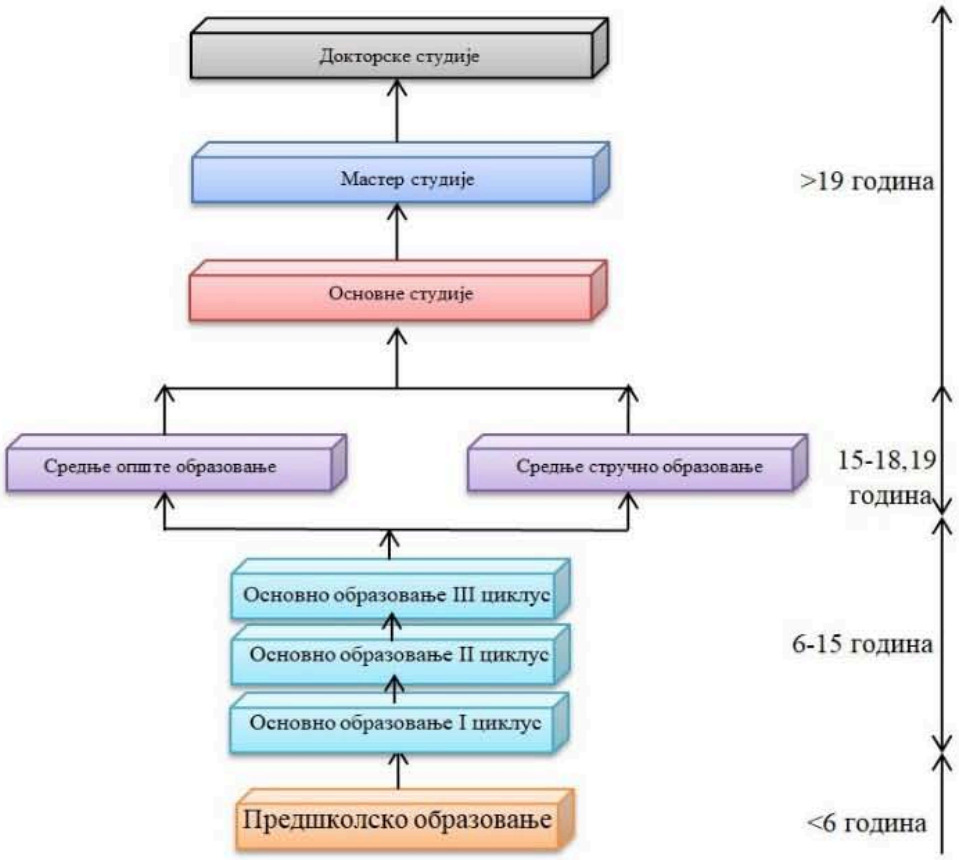
Обавезно деветогодишње основно образовање уведено је у Републику Северну Македонију 2007. године, у складу са *Концептом за деветогодишње основно образовање*. Образовни програм подељен је у три циклуса од по три године. Закон о основном образовању гарантује бесплатан приступ овом нивоу образовања за сву децу узраста од 6 до 14 година, посебно обезбеђивањем бесплатних уџбеника и превоза за оне ученике чије је пребивалиште удаљено више од 2 км од најближе школе.

Такође, Министарство просвете Републике Северне Македоније припремило је програм образовања животних вештина са приручником, који се реализује на часу одељењске заједнице од II до IX разреда и обухвата основне вештине за суочавање са изазовима из свакодневног живота ученика. Систем основног образовања спроводи се по основним школама (Министерство за образование и наука**,** *Стратешки документи*).

Средње образовање није обавезно у Северној Македонији и похађају га ученици узраста од 14 до18 година. Установе које спроводе поменути степен образовања су средње школе општег усмерења, као и средње стручне школе (Министерство за образование и наука, *Стратешки документи*).

Право на високо образовање у Републици Северној Македонији стичу ђаци средњих школа полагањем матуре. Систем високог образовања подвргнут је реконструкцији и предвиђа се да ће систем рада универзитета и факултета, како државних тако и приватних, бити по угледу на европске (Министерство за образование и наука, *Стратешки документи).*

Слика 8. Графички приказ образовног система Републике Северне Македоније

2.3. Национални идентитет у образовном контексту

Утицај образовног система на формирање идентитета код ученика је вишеструк и реализује се путем: а) *образовних институција* које обликују идентитет појединца кроз курикулуме, вредности и норме које промовишу; б) *компетенција наставника*, као узора, покретачког модела и подршке у развоју позитивног идентитета ученика и в) *наставне технологије,* које подстичу разумевање сопственог и прихватање туђег идентитета (Marković, 2023).

Национални идентитет представља важан аспект васпитно-образовног процеса, али истовремено и изузетно сложен феномен који се обликује кроз: *курикулуме* – образовне програме у којима су често наглашени историјски садржаји, култура и традиција одређене нације, кроз учења о обичајима, важним личностима и догађајима, као и културним вредностима (Van Boxtel et al., 2016; Low-Beer, 2003); *језик* – представља један од структуралних елемената националног идентитета зато што кроз учење матерњег језика и књижевности доприноси јачању осећаја припадности одређеној нацији (Bataller Katalà, 2015); *социокултурни контекст* – образовне институције често рефлектују и обликују друштвене норме и вредности, а кроз образовни процес ученици, осим усвајања знања, развијају способности, стичу вештине и навике о важности заједништва, солидарности, помоћи и поштовању других и

другачијих, као и према различитим културама (Niemi et al., 2014; Dewilde et al., 2021); *симболе и празновања* – образовне институције користе симболе и обележја, попут националне заставе и грба у смислу прослава националних празника, те на такав начин подстичу осећај националне припадности ученика (Vasilijević i sar, 2023) и *утицај глобализације*, јер је у савременом друштву неопходно пронаћи равнотежу између очувања националног идентитета и прихватања глобалних вредности и идентитета (Anderson, 1983).

Основни аспекти националног идентитета подразумевају: а) лично уверење појединца о припадности одређеној нацији; б) развијен осећај националне припадности; в) емоционалне и вредносне ставове према сопственој нацији; г) стереотипна схватања о карактеристикама припадника властите и других националних група; д) доживљај учешћа у заједници и осећај сличности са осталим члановима нације; и ђ) вољу и спремност индивидуе да интернационализује националну културу, вредности и обрасце понашања (Василијевић и сар, 2021; Barret, 2005; Phinney, 1990).

У савременом друштву, национални идентитет се не може тумачити као статичан или унапред дат појам, већ као комплексна, динамична категорија која се обликује под утицајем историјских, социополитичких и образовних фактора. Митровић (2016) указује на то да је образовно-васпитни процес централни механизам у формирању и преношењу националног идентитета. Он се не своди искључиво на садржаје уџбеника, већ подразумева и стварање вредносног оквира у коме појединац развија свест о свом пореклу, припадности, култури и односу према друштву и држави.

У том смислу, образовање има двоструку улогу:

- *конативну*, у којој појединац стиче знања о националној историји, језику, култури и државности;

- *формативну*, у којој се развија критичка свест и способност да се тај идентитет преиспитује, посебно у контекстима као што су глобализација, транзиција или постконфликтна реконструкција друштва.

Ненад Сузић је у свом делу *Педагогија за XXI век* класификовао педагошке димензије идентитета на следећи начин: *когнитивна димензија* – односи се на развој свести о себи, способност критичког мишљења и разумевања сопствене улоге у друштву; *социјална димензија* – обухвата успостављање и одржавање односа са другима, развој емпатије, толеранције и сарадње; *емоционална димензија* – фокусира се на изградњу самопоуздања и осећаја припадности заједници; *културна димензија* – подразумева уважавање и разумевање различитих културних идентитета, као и борбу против стереотипа и дискриминације (Сузић, 2005).

Простор бивше Југославије, посебно је осетљив, јер је национални идентитет на тој територији подложан не само глобалним процесима, већ и локалним траумама и политичким наметањима. То чини потребу за систематским и планским деловањем у оквиру образовног система још важнијом, како би се развиле све димензије националног идентитета – културна, историјска, језичка, емоционална и грађанска, на интегрисан и конструктиван начин.

2.3.1.Националне стратегије у образовном простору земаља региона

У земљама региона које су у то време чиниле јединствену државу, Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, обавезно и бесплатно осмогодишње образовање уведено је 1958. године, на основу савезног Закона о основној школи. Имало је функцију да обезбеди: квалитетно и свима доступно образовање и васпитање, без обзира на то где се школа територијално налази; да развије функционална (применљива) знања и вештине, ставове и вредности неопходне за активан и конструктиван живот у југословенском друштву заснованом на идеји братства и јединства.

Након распада СФРЈ свака од бивших република добијањем државности развија властиту законску регулативу и пројектује стратешке правце развоја образовања, одолевајући различитим изазовима и искушењима у протекле три деценије. Опредељени предметом истраживања, нашу теоријску интерпретацију усмерићемо ка актуелним националним стратегијама образовања, како Републике Србије, тако и других земаља региона.

У Републици Србији и данас се имплементирају неке кључне компетенције за целоживотно учење чинећи их темељом целокупног система образовања и васпитања (СРОБРС[5] 2030, 2021), који је временом модификован и актуелизован у демократском контексту. Међутим, у последњем периоду образовне политике фокусирају се на снажење националних наратива. Стратегијом развоја образовања и васпитања Републике Србије до 2030, у оквиру посебног циља предвиђено је унапређење односа према српском језику и књижевности као основном елементу националног и културног идентитета, у матици и у дијаспори.. Међутим, у његовом детаљнијем објашњењу назначено је да се "национални идентитет не негује само језиком", већ и кроз друге наставне предмете (*Стратегија развоја образовања и васпитања 2021 –2031*). Национална читанка под називом *Ризница,* намењена ученицима првог и другог разреда, уведена је 2024. године кроз интегративни приступ садржајима света око нас, српског језика, ликовне и музичке културе. Садржаји су међупредметно повезани, тематски подељени, те представљају додатак досадашњим обавезним уџбеницима. Циљ је оснаживање српске културе, али и развијање свести о свим културама народа који живе у Србији.

Најзначајнији званични документи који се односе на националне стратегије образовања у Хрватској јесу *Национални курикулуми*, који дефинишу образовне стандарде и циљеве и *Стратешки оквир образовања и оспособљавања 2021 – 2027*, документ који поставља циљеве и процесе развоја образовног система. У оквиру ових докумената, национални идентитет се помиње као важан аспект образовања, који се посебно остварује кроз: *повијест* – у оквиру које су кључни елементи националног идентитета учења о хрватској историји; *хрватски језик и књижевност* – фокус се ставља на књижевне радове који истичу хрватски језик и културу; *вјеронаук и етику* – укључује теме везане за моралне вредности и идентитет и *умјетност* – проучавањем хрватске уметности и традиције (NN RH, br 81/2020).

---

[5]У Србији се *Стратегија развоја образовања и васпитања* креира за период од десет година (иако је Законом о планском систему Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 30/2018) предвиђено да се стратегије, креирају на период од седам година. С обзиром на сложеност сектора образовања, да је већина мера развојног карактера, које имплицирају дугогодишње остваривање да би се постигло планирано и остварили предвиђени бенефити, одлучено је да се стратегија креира на дужи временски период - *Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији од 2021 до 2030*.

У етнички подељеним државама, попут Кипра, Босне и Херцеговине, Северне Ирске, образовни системи су у служби изградње националног идентитета за сваку појединачну етничку групу, а ученици се усмеравају да разумеју национални идентитет као непроменљив феномен, као заједничко сродство засновано на пореклу, крвној вези, вери, језику, култури, навикама и обичајима (Василијевић и сар., 2021; Mertan, 2011; Philippou & Klerides, 2010; Torney, 2006). Актуелна институционална слика образовног система у Босни и Херцеговини одраз је уређења државе дефинисане Уставом БиХ, уставима ентитета – Републике Српске и Федерације БиХ и кантона, као и Статутом Брчко дистрикта БиХ, на основу којих су дефинисане надлежности у области образовања. У складу с тим, образовне власти БиХ имају своје законе и стратегије, сваки ентитет посебне законе и стратегије, те посебне подзаконске акте и прописе у области образовања. *Национални курикулуми* подељени су по нивоима образовања, од предшколског, курикулума за основну, средњу школу, високошколске установе, платформи за развој образовања одраслих. Последњи званични документ *Стратегија развоја образовања у Босни и Херцеговини* обухватао је период до 2024. године. Тренутно, актуелни документ односи се на високо образовање *Приоритети за развој високог образовања у Босни и Херцеговини 2016-2026*. године, чије се активности проводе у оквиру процеса за реформу високог образовања и контролише их *Bologna Follow-up group*. Ентитет Република Српска спроводи програм под називом *Стратегија образовања Републике Српске 2021-2026 (СГРС, 67/20),* док у ентитету Федерација БиХ *Стратегија развоја образовања ФБИХ* обухвата период до 2027. године. Заједничко за све наведене документе јесте то да национални идентитет негују у домену очувања језика, културе и традиције свих конститутивних народа. Такође, наглашава се значај образовања у јачању националне свести и идентитета, као и промовисање међусобног разумевања и толеранције међу различитим народима у земљи. Циљеви стратегија су да се образовни систем прилагоди потребама друштва и да допринесе изградњи јединственог, али плуралног идентитета, како би се сачувале културолошке разноликости.

Стратегија образовања у Црној Гори за период 2025-2035. званични је документ, објављен на сајту Владе Републике Црне Горе 13. 12. 2024. године, као најважнији документ у области образовања од националног значаја, поред националних курикулума за предшколско, основношколско, средњошколско и високошколско образовање. Кључни циљеви ове стратегије укључују повећање квалитета образовања кроз унапређење наставних планова и програма, модернизацију наставних средстава, приступачност образовања за све ученике, развој компетенција за 21. век, где је фокус на развоју критичког мишљења, креативности, унапређењу дигиталних вештина. Поред наведених циљева, посебан значај придаје се укључивању свих ученика у промовисање националног идентитета кроз наставни план и програм. То се остварује увођењем садржаја који подстичу разумевање и поштовање црногорске културе, језика и традиције. Такође, важну улогу имају и образовни програми који се баве питањима идентитета, грађанског васпитања и мултикултурализма. Осим тога, активно укључивање породице и локалне заједнице у образовни процес доприноси очувању и преношењу културних вредности. Интеграцијом различитих предмета и наставних приступа ученицима се омогућава да развију разумевање комплексности сопственог и туђег идентитета.

У Републици Словенији постоје подељени национални курикулуми за основно, средње, високо образовање и образовање одраслих, с тим што је *Национална стратегија развоја образовања у Словенији 2021 – 2030. године,* заједничка за све нивое образовања. Овом стратегијом наглашено је учење словеначког језика због

важности његовог очувања, као темељног елемента националног идентитета. Образовни програми укључују проучавање националне традиције, обичаја и историје, али и интеркултурно образовање, којим се ставља фокус на разумевање и поштовање различитих култура, истовремено негујући национални идентитет. Поред учења о правима и обавезама грађана Словеније, што доприноси јачању националне свести, занимљив је акценат стављен на инклузивност, како би се осигурало да сви ученици, без обзира на порекло, имају прилику да се идентификују са словеначким идентитетом (SL RS, br. 156/2019).

У оквиру документа *Стратешки план на Министарството за образование и наука 2025-2027* дати су нови оквири израде *Стратегије за образование 2025-2032* (Службени весник на Републиката Македонија 177/24), Републике Северне Македоније, јер је претходна стратегија образовања, која је трајала од 2017. до 2025. године, у завршној фази. Стратегија је обухватала аспекте у циљу јачања и очувања националног идентитета попут: промоције језика и културе, укључивања садржаја о историји и култури у образовне програме, уважавања и интеграције различитих етничких група и њихових идентитета.

Како би се разумела комплексност приступа националном идентитету у образовној сфери, неопходно ју је сагледати у ширем друштвено-идеолошком контексту.

Развијање и оснаживање националног идентитета зависи од великог броја чинилаца: националне стратегије развоја образовања и васпитања, пројектованих наставних планова и програма, садржаја диференцираних према особеностима ученика, наставника, вредносног система аутора уџбеника (друштвени, политички и културни ставови), преносиоца наставних садржаја, њихових различитих педагошких уверења и приступа, квалитета уџбеника као најважнијег посредног извора знања ученика итд. (Hand & Pears, 2009, 2011; Sant & Hanley, 2018; Василијевић и сар, 2021).

2.3.2. Досадашња истраживања – национални идентитет у образовном контексту

Истраживања о националном идентитету у образовању показују разнолике приступе и изазове у различитим културним и политичким контекстима. Селекција истраживања о националном идентитету извршена је према критеријумима тематског фокуса на образовне политике и елементе дидактичког четвороугла (програмски оквир, уџбенички садржај, ученик – наставник, методички аспект).

Бројна су истраживања која се односе на наставни план и програм, односно баве се питањима како *образовне политике* и из њих проистекли наставни план, програм и уџбеник, утичу на грађење националног идентитета ученика. Мајкл Епл (Apple, 1993) у свом раду анализира ко одлучује шта се сматра званичним знањем у школама, ко има моћ да дефинише образовне садржаје и како образовни системи обликују национални, културни и идеолошки идентитет младих. Анализирао је како школски систем и *наставни садржаји* обликују национални и културни идентитет, али и на који начин могу бити средство отпора и манипулације. Такође, он констатује да *уџбеници* нису системи за испоруку чињеница, већ резултат политичких, економских и културних активности, борби и компромиса. Бројне студије усмеравају пажњу на анализу *наставних програма* као механизама и ресурса у образовању и изградњи националних идентитета ученика, попут наставног програма историје (Qazi & Shah, 2019; Joebasio et all., 2019; Kello, 2016; Syed, 2013; Torney, 2006; Ahonen, 2001), и наставног програма енглеској језика као страног (Василијевић и сар, 2021; Kôrlĝy & Елбан, 2020).

Уопштено се може закључити да наставни програми не нуде објашњења о начина на које су формални и скривени курикулум били присутни у школској пракси, као ни увид у то како су ученици користили образовне садржаје у процесу обликовања сопственог националног идентитета. Василијевић и Бојовић указују на важност изучавања националних наратива на универзитетском нивоу, посебно националне географије и историје на смеру учитељ (Василијевић и Бојовић, 2025). Барбара Андерсон-Левит (Anderson-Levitt, 2003) истраживала је како се глобални образовни модели (уџбеници, наставни планови, тестирање, вредности демократије и људских права) усвајају и прилагођавају у различитим локалним културним контекстима. Спровела је анализу уџбеника у Француској, САД и Сенегалу, а резултати који су приказани у раду указују на чињеницу да се идентитет ученика не гради искључиво кроз глобалне или државне норме, већ кроз адаптацију образовних вредности на локалном нивоу. Многе земље прилагођавају се формално међународним образовним стандардима, али њихова практична примена зависи од локалног културног контекста. Као пример наводи да су у Француској и на Блиском истоку садржаји често обојени националним вредностима упркос глобализацији. Уместо пасивног прихватања глобалних модела, локалне заједнице мењају те моделе у складу са својим друштвеним нормама. Образовне институције настављају да обликују националне и културне идентитете, посебно кроз историју и језик као кључне предмете за очување националне посебности. Дејвид Колби (Coulby, 2004) у свом раду проучава улогу образовања у конструкцији националног идентитета у Европи, посебно у контексту постнационалне, мултикултуралне и глобализоване стварности. Он тврди да је модерно национално образовање историјски било средство изградње националног идентитета, најчешће кроз историју, језик и културне симболе. Образовни системи све више се суочавају са задатком да комбинују националне, регионалне и европске идентитете. Његова оцена је да наставни програми и уџбеници репродукују један хомоген и ексклузиван наратив игноришући мањинске и мигрантске идентитете. У прилог томе су и радови о заступљености националног идентитета у уџбеницима енглеског језика као страног који откривају доманицаију англосаксанског идентиета (Василијевић и сар., 2021). Колби подстиче развој европског грађанства, али упозорава на то да оно не сме бити наметнуто уместо националног, већ у дијалогу с њим, стварајући плуралну визију идентитета.

Андреја Сршен (Sršen, 2012) истраживала је утицај европских интеграција на хрватски национални идентитет кроз наставне планове и програме и дошла до закључака да је неопходно усагласити историјско културно наслеђе са савременим токовима ЕУ.

Torres (2009) се бави утицајем глобализације на национални идентитет. Анализира како је економска политика неолиберализма (тржишна дерегулација, приватизација, смањење улоге државе) пренета и у образовну сферу. У својој студији повезује образовање са формирањем грађанског идентитета и културне припадности, наглашава улогу образовања у изградњи учествујуће демократије. Дошао је до закључака да је неолиберална глобализација дубоко утицала на образовање, али да промене нису неповратне, те да образовање мора остати јавна добит, а не средство за профитирање. Образовна политика треба да буде демократска, инклузивна и друштвено одговорна.

Када су уџбеници у питању, слични наративи сусрећу се и у истраживањима домаћих аутора на пољу музичке културе. Танасковић и Судзиловски (Tanasković i Sudzilovski, 2022) у свом раду баве се проучавањем садржаја традиционалне музике у уџбеницима музичке културе, те значајем и утицајем традиционалне музике у

образовању деце млађег школског узраста. Наводе да традиционална музика представља важну карактеристику српског културног и националног идентитета, те као таква има велики утицај на ученике. Резултати истраживања показали су да се садржаји прописани наставним планом практикују, али да постоји потреба за већим уделом истих у првом циклусу образовања. Василијевић и Судзиловски (Vasilijević i Sudzilovski, 2024) проучавале су заступљеност, појавност и развојност појма српска народна ношња, (незаобилазни егземплар српске народне традиције) у уџбеницима музичке културе и природе и друштва првог циклуса образовања. Резултати истраживања показују да је српска народна ношња у анализираним уџбеницима представљена недовољно, несистематично и често формално, а у појединим случајевима и нетачно, и то углавном на нивоу основне презентације. Уочава се доминација визуелних приказа у односу на текстуалне описе, као и на задатке и питања. Поред тога, изостаје развојна и садржајно продубљена обрада појмова, док се у погледу обима и повезаности садржаја не може говорити о јасној хоризонталној и вертикалној системској корелацији.

Ненад Величковић (Veličković, 2012) проучавао је појавност национализма у читанкама Бошњака, Хрвата и Срба на простору Босне и Херцеговине. Резултати до којих је дошао показују да је сваки од конститутивних народа усмерен на сопствени национални идентитет, те да су образовни системи остали изван надлежности државе и подељени на три независна сектора.

Истраживања у којима је фокус на *методичком аспекту* – испитивању како *наставници* имплицитно и експлицитно преносе вредности и норме повезане са националним идентитетом, оријентисана су на педагошку праксу. Међу овим истраживањима истиче се рад Паола Фреире (Freire, 1970), који је сматрао да кроз примену алтернативних образовних метода, у којима ученик није искључиво пасивни прималац информација, већ активни учесник наставног процеса, кроз дијалошки модел учења, долази до јачања ученичког идентитета, свих врста идентитета, па и националног. Report (2007) је у свом истраживању које је спровео у Великој Британији дошао до закључака да наставници имају кључну улогу у развоју националног идентитета, посебно у мултикултуралним срединама.

Џексон и Хамед закључују да наставници у европским школама често избегавају отворено подучавање националног идентитета због политичке осетљивости (Jackson & Hameed, 2012).

На основу истраживања које су спровели Лелио Ди Ана, Фридман Орли, Срђан Херцигоња и Абит Хоџа (Lelio, Fridman, Hercigonja i Hodža, 2017) *Неговање критичког приступа историји Косова: Изучавање наратива наставника историје о Другом светском рату*, представљени су резултати истраживања две независне групе, од којих је једна реализовала наставни процес (предавање у вези са Другим светским ратом) на српском језику, а друга на албанском, што указује на то да су наставници обе групе *носиоци* својих националних наратива. Међутим, ни унутар група национални наративи нису били хомогени, већ је сваки наставник био додатно под утицајем сопствених идеолошких и политичких уверења, личних и друштвених прича са израженом субјективношћу

Проучавањем теме како ученици доживљавају и интернационализују национални идентитет бавили су се многи истраживачи, међу којима су се истакли (Su & Widdowson, 2021) који су радили компаративну анализу изражавања националних наратива међу ученицима у Кини и Енглеској. Дошли су до закључака да ученици у Кини изражавају већу националну лојалност, док су ученици у Енглеској критичнији

према државним вредностима. Џејмс (James, 2008) закључује да ученици из различитих етничких група граде сложене и вишеструке идентитете који нису увек у складу са националним. Барет (Barret, 2007) запажа да се национални идентитет развија рано, али је подложан променама под утицајем образовања и друштва. Резултати једне компаративне студије сугеришу да ученици четвртог и петог разреда у Сингапуру о националном идентитету говоре у материјалном смислу, док ученицу у САД више изражавају апстрактне идеје када говоре о тој теми. Утврђено је и да ученици не прихватају пасивно друштвено-политички свет онаквим каквим им се он представља, него се супротстављају идентитетским притисцима насталим у мултикултурним друштвима. Резултати ове студије говоре и о конструкцији националног идентитета и важној улози школе у овом процесу (Koh, 2010).

Истраживања развојних психолога умногоме су помогла у вези са развојним карактеристикама у формирању националног идентитета деце. Они развијају властити национални идентитет сходно когнитивним способностима и социјализацији како у породици, тако и у институционалном контексту (Василијевић и сар., 2021; Barret, 2007; Barret, Lyons & Del Valle, 2004). Већ од пете године деца почињу да се изјашњавају као припадници националне групе и да је као такву фаворизују (Barret et al., 2004). Јуходу (Juhodu, 1963), Пијаже и Веил (Piaget & Veil (1951) радили су истраживања у којима је доказано да деца географско знање о сопственој земљи иницијално стичу око пете године, док се географска знања о другим земљама стичу нешто касније, око осме године. Исто тако, установљено је да на предшколском нивоу деца показују ненаклоност према супарничкој нацији (Barret et al., 2004). Погрешна уверења, а тиме и стереотипи о другим националним групама потичу из различитих извора. Неки аутори (Ahonen, 2001; Qazi &Shah, 2019) истичу да су школски програми и уџбеници предмета од националног значаја кључна претпоставка настанка стереотипа код ученика, јер неретко садржаје конципирају на етноцентричним предрасуде, при чему се сопствена нација, у поређењу са другим нацијама, представља у изразито позитивном светлу.

2.4. Уџбеник

2.4.1. Концептуално одређење

Прва књига у свету са препознатљивим својствима уџбеника појавила се тек у четвртом веку, иако се претечом настанка уџбеника сматра *родовски рукопис*[6], настао у првом веку пре нове ере. Реч је о уџбенику латинског језика *Ars Minor* Елијуса Доната, који је масовно коришћен у европским школама скоро цео миленијум. Уџбеник је у почетку био искључиво намењен наставницима, док су га ученици, у то време из економских и технолошких разлога, били лишени. За успешну афирмацију и масовну употребу уџбеника у школи посебно је заслужан велики чешки педагог и дидактичар Јан Амос Коменски, који је током 17. века поред стварања повољне климе за обавезно коришћење уџбеника у настави и сам био аутор неколико капиталних дела. На тај начин, уџбеник постаје незаменљив *алат* како за наставнике, тако и за ученике. Наиме, тежиште масовне употребе уџбеника све више се помера од наставника ка ученику. Револуционарни кораци у стварању и продукцији уџбеника били су проналазак папира у другом веку и Гутенбергов изум штампарске машине (1440. године), али и поред тих значајних открића, требало је чекати све до 19. века како би се испунили сви нужни

[6] Представља дело које је често преписивано, допуњавано и побољшавано у садржајном и техничком смислу, али није задовољило форму и функцију уџбеника.

предуслови (*писмо, папир, штампа и штампарска машина*) за њихову масовну продукцију (Мијановић, 1998: 155).

Корен речи *уџбеник* сугерише и његову намену – књига из које се учи. Отуда одређење уџбеника мора бити функционалне природе, као специфичног медија који се не може одредити изван своје функције. У дидактичко-методичкој литератури одређује се као обавезна школска књига, настала законски утврђеном процедуром, чији је примарни задатак конкретизација наставног програма, тј. њиме предвиђених садржаја које би ученици требало да усвоје из одређеног наставног предмета. Због тога се за уџбеник најчешће каже да је „носилац садржаја образовања", „извор знања", „конкретизација наставног градива", „средство за усвајање наставних садржаја" (Павловић, 2014).

Одговор на питање *Шта је уџбеник?* није једноставан. Теоријско одређење уџбеника ослоњено је на све елементе дидактичког четвороугла и у функцији је унапређивања наставног процеса, исхода учења и квалитета знања ученика. Операционализација теоријских опсервација остварује се посредством основног и допунских текстова (екстензитет и интензитет), дидактичких апаратура, ликовно-графичког уређења. Важна питања односе се на планирање и организовање наставног процеса подржаног уџбеничким садржајима, степен и карактер самосталности ученика приликом рада на уџбенику, одговорност и укљученост заинтересованих и одговорних страна у процесу стварања уџбеника (Ивић, Пешикан, Антић, 2009: 16).

Према *Закону о уџбеницима Републике Србије* (Sl. glasnik RS, br. 42/2016 i 45/2018) уџбеник је дефинисан као "основно дидактички обликовано наставно средство у било ком облику или медију, које се користи у образовно-васпитном раду у школи за стицање знања, вештина, формирање вредносних ставова и развој интелектуалних и емоционалних способности ученика и полазника, а чији су садржаји утврђени одобреним наставним планом и програмом."

Уџбеници се објављују на српском језику ћириличним писмом. За ученике који наставу похађају на језику националних мањина штампају се и на њиховом језику и писму. Уџбеници за учење страних језика припремају се на одговарајућем страном језику и писму. Ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом обезбеђују се уџбеници прилагођени њиховим потребама, како на српском језику, тако и на језицима националних мањина. "За извођење прилагођеног образовно-васпитног рада са слепим и слабовидим ученицима, уџбеник, односно наставно средство, може да се издаје на Брајевом писму, у електронској форми или форматима који су прилагођени за слепе и слабовиде полазнике (текст штампан великим словима, звучни запис или фотографска увећања, односно други облик и медиј). Одредбе овог члана примењују се и на електронски додатак" (2018: 13). У основним школама у Србији, уџбеници су јединствени (један уџбеник за један предмет), обавезни и бесплатни за ученике породица које примају социјалну помоћ, за ученике са сметњама у развоју и за свако трећерођено или свако наредно рођено дете које је у систему школовања (Програм је покренут 2011. године и реализује се до данас). Поједине општине, и градови додељују додатну финансијску помоћ за куповину уџбеника свим ђацима основних школа.

У Републици Хрватској уџбеници се израђују и издају на стандардном хрватском језику и латиничном писму. На језику и писму националних мањина уџбеници се могу издавати само ако је то регулисано посебним законом, нпр. *Законом о употреби језика и писма националних мањина* (NN 116/18). Уџбеници су јединствени (један уџбеник – један предмет), обавезни и регулисани детаљним законским и подзаконским актима. Од школске 2019/2020. године уведени су бесплатни уџбеници за ученике од првог до четвртог разреда. Законом је прописана и дозвољена маса свих обавезних уџбеника по

разредима: од 1. до 4. разреда – 3 kg; од 5. до 6. разреда – 5 kg; од 7. до 8. разреда – 6 kg, како би се смањило физичко оптерећење ученика.

Уџбеници у Републици Српској издају се на српском језику и ћириличком писму. "Припадници конститутивних народа и националних мањина имају право на школовање на свом језику и писму у складу са законом" (*Службени гласник РС*, 81/22). У основним школама у Републици Српској уџбеници су јединствени (један уџбеник за један предмет), обавезни (сваки ученик мора да има уџбеник) и бесплатни су за све ученике првог циклуса образовања.

У Федерацији БиХ не постоји јединствен закон о језику уџбеника. "Настава се изводи на једном од службених језика Босне и Херцеговине (босански, хрватски, српски), на писму које одговара том језику" (Службене новине кантона Сарајево, 23/17). Федерално министарство образовања и наука пружа препоруке кроз списак одобрених уџбеника, али коначна одлука о избору и коришћењу уџбеника у надлежности је кантоналних власти. Уџбеник је јединствен, по систему један уџбеник – један предмет, и обавезан за коришћење. Средства за бесплатне уџбенике ученика првог и другог разреда обезбеђује Федерално министарство образовања и науке. У Сарајевском и Тузланском кантону уџбеници су бесплатни за све ученике основне школе до деветог разреда, док се у осталим кантонима у школама најчешће добијају на коришћење, остају у власништву школе и враћају се на крају наставне године.

У Црној Гори уџбеници се издају на црногорском језику и ћириличном или латиничном писму, уз могућност употребе српског, босанског, албанског и хрватског језика у складу са уставно загарантованим правима припадника националних мањина (Службени лист ЦГ, 84/2021). Законом о основном образовању и васпитању од 2021. године у Републици Црној Гори прописано је да су уџбеници јединствени, обавезни и бесплатни за све ученике.

У Републици Словенији уџбеници се издају на словеначком језику и латиничном писму, а за припаднике признатих националних заједница (италијанске и мађарске), уџбеници се издају и на италијанском и мађарском језику (Zakon o učbenikih, Ur. I. RS, št. 27/17). Уџбеници у Републици Словенији могу бити јединствени – по систему један уџбеник један предмет и интегрисани – једним уџбеником обухваћени су наставним планом и програмом прописани садржаји предмета словеначки језик, математика и упознавање околине. Обавезни су и бесплатни за све ученике првог циклуса образовања.

У Републици Северној Македонији уџбеници се издају на македонском језику и ћириличном писму, што је званични језик и писмо државе. Међутим, у складу са уставом и Законом, уџбеници се издају и на језицима националних мањина – пре свега албанском, турском, српском, бошњачком и ромском, у складу са бројношћу и присуством тих заједница у одређеним општинама (Службени весник на РСМ, бр. 161/2019). Уџбеници у Републици Северној Македонији су јединствени, обавезни и бесплатни за све ученике основних и средњих школа.

Дефинисање појма *уџбеник* је диферентно и разликује се од аутора до аутора.

Јован Ђорђевић у свом делу *Савремени уџбеник и електронски медиј* истиче битна одређења уџбеника настала у периоду од 1918. до 1940. године, указујући на то да се уџбеник у том времену све више профилисао као основно наставно средство, са нагласком на његову педагошко-дидактичку функцију, садржајну структуру и идеолошку улогу у обликовању националне свести младих. Овај период карактерише и све већи утицај државне образовне политике на избор и садржај уџбеника, што је

утицало на стандардизацију знања и формирање пожељних друштвених вредности. Хол Квеста за уџбеник каже да је запис врсте мишљења организованог за остваривање наставних циљева. Пол Ланге сматра да је уџбеник стандардна књига, која има основну или допунску намену за било коју област учења. Пол Бекон одређује уџбеник као књигу која је предвиђена за разредну употребу, брижљиво припремљену од стране одговарајућих стручњака и опремљену уобичајеним текстовима и садржајима (према: Ђорђевић, 1998). Оно што Ђорђевић износи као један од важних закључака у свом делу јесте чињеница да је уџбеник битно средство у оквиру формалног образовања и да је поред излагања основа науке, потребно да се у оквиру њега истовремено организује и индивидуални рад ученика заснован на усвојеном градиву и да их учи начину на који ће да усвајају знања.

Прокић дефинише уџбеник као једно од средстава за стицање знања и развој ученичких способности, од основних сензорних и практичних до сложенијих менталних и изражајних. Иако има важну улогу, он представља само један од значајних фактора који доприносе обликовању целовите личности (Прокић, 1982: 7).

Према Ивићу, уџбеник одражава вредности и ставове друштва у коме настаје. Садржи оно што то друштво и шира култура сматрају важним. Усмерен је ка савременој настави, подстиче проблемски приступ и активну улогу ученика у процесу учења (Ивић, 1982: 45).

Малић сматра да је школски уџбеник књига научне и стручне грађе, чији су садржаји дидактичко-методички обликовани. Одваја уџбеник од осталих функционалних књига у школи и схвата га више него извором знања, подвлачећи његову улогу у процесу духовног развоја ученика; види га као снажно мотивационо средство развоја способности и средство самосталне активности ученика. Наводи да је уџбеник основна и незаменљива школска књига, која има функционалну улогу у настави. Обавезан је, масовно присутан, национално значајан и унапред задат наставни ресурс. Садржаји у њему су научно или стручно засновани, али прилагођени на специфичан начин, у складу са циљевима васпитања и образовања, узрасним и психофизичким карактеристикама ученика, као и захтевима наставног програма и типа школе (Малић, 1986: 117).

Истакнути совјетски истраживач Зујев (1988) сматра да је „савремени школски уџбеник масовна наставна књига која излаже садржај предмета образовања и одређује облике активности, зацртане наставним програмом, који су за ученике обавезни да их усвоје у складу са својим узрастом и другим карактеристикама" (Зујев, 1988: 12). Уџбеник је, с једне стране, најважнији извор знања. Он је носилац садржаја образовања у ком се формирају и објашњавају основни научни појмови предвиђени наставним програмом и конкретизује обим основног наставног градива предвиђеног за изучавање у школи. С друге стране, уџбеник је методски-потпорно средство – помаже ученику у усвајању наставног градива, детерминисан је наставним програмом, омогућава усвајање конкретних знања, стварање умећа и навика, подржава наставни и процес учења; обезбеђује стицање искустава самосталне стваралачке активности, подржава умеће сналажења, тражења и налажења неопходних информација.

Амерички аутори, Слитер и Грант (Sleeter & Grant, 1991) дају занимљиво тумачење уџбеника кроз поређење са прозором и огледалом. Уџбеник је као огледало, јер у њему ученици виде себе и своју културу и као прозор кроз који гледају друге културе.

Џонсен (Johnsen, 1993) представља уџбеник као организовани, планирани медиј намењен да буде подршка процесу учења, најчешће у облику књиге, дизајниран у складу са наставним плановима и програмима формалног образовања.

Пингел (Pingel, 2010) уџбеник не види само као средство учења, већ и као средство социјализације, формирања колективне свести и вредносних оријентација, нарочито у националном и историјском контексту.

Француска ауторка Моник (Monique, 2006) уџбеник дефинише као педагошки објекат који кондензује наставне садржаје у структурисану форму, унапређује когнитивне стратегије и усмерава процес усвајања знања.

Канцу наводи да "уџбеници функционишу као механизам изградње националног идентитета кроз селекцију историјских догађаја, симбола и вредности које друштво жели да пренесе будућим генерацијама" (Kantzou, 2004: 117).

Према *Педагошкој енциклопедији*, уџбеник је широко распрострањена, основна и обавезна школска књига у којој се научни или стручни садржаји прилагођавају ученицима помоћу посебно обликованих дидактичких средстава. То прилагођавање зависи од васпитно-образовних циљева, узраста и развојних карактеристика ученика, као и од специфичних захтева наставног плана и програма, типа школе и нивоа образовања (*Педагошка енциклопедија* 2, 1989: 472).

У *Педагошком лексикону,* уџбеник се детерминише и као основна и као обавезна школска књига, која је осмишљена у складу с актуелним планом и програмом и прилагођена за самостално учење кроз дидактичко-методичку и визуелно-графичку обраду садржаја (*Педагошки лексикон*, 1996).

Младен Вилотијевић уџбеник представља као основно текстуално наставно средство и главни извор знања за ученике. Он се израђује у складу са захтевима наставног програма, у погледу теме, обима, и нивоа обраде садржаја. Уџбеничка грађа је логички и систематски организована, заснована на узрочно-последичним везама и дидактички прилагођена психолошким карактеристикама узраста ученика. Добар уџбеник пројектује дидактичко-методичке, сазнајно-васпитне, естетске и хигијенско-здравствене вредности (Вилотијевић, 1999).

Према Ненаду Хавелки (2001), уџбеник одражава образовну концепцију и представља њен кључни ослонац у наставној пракси, заједно са организацијом школе. Посматра се као медиј који треба да обухвати све битне аспекте образовања и наставе – садржинске, вредносне, образовне, васпитне и развојне. Однос уџбеника према настави, ученичкој активности и образовним исходима разматрају све образовне концепције, али се одговори на та питања потврђују тек у пракси. Уџбеник, у свим образовним моделима, има улогу системске подршке наставним и другим образовним активностима (Хавелка, 2001). Квалитет школског уџбеника добрим делом кореспондира и опредељује квалитет наставног процеса. С друге стране, осавремењивање наставног процеса ствара претпоставке за осавремењивање уџбеника.

Стевановић каже да је уџбеник школска књига која је посебно осмишљена и прилагођена врсти школе, конкретном наставном предмету, узрасту ученика и захтевима наставног плана и програма (Стевановић, 2001).

Са становишта савремене теорије информација, уџбеник представља истовремено извор знања и средство за његово преношење, односно канал комуникације кроз који се информације преносе ученику. Некада је био претежно извор знања, а сада наставно средство, служио је као медиј за наставнике, а данас за ученике (Стевановић, 2001).

Уџбеници су кључна наставна средства у оквиру којих се свеобухватно обрађује градиво једног предмета. Њихова израда заснива се на наставном плану и програму, а при томе се научни садржаји прилагођавају наставној сврси, уважавајући психолошке карактеристике ученика, као и педагошке, дидактичке, методичке и техничко-естетске стандарде (Кундачина, Банђур, 2007: 95).

Уџбеник је релевантан садржај одређене научне области, осмишљен тако да подстиче учење и ангажује ученике на активности које су у складу са природом те области. При томе, уџбеник узима у обзир специфичне факторе као што су узраст ученика, сврха учења и будућа примена знања (Пешикан, Антић, 2007: 159).

Уџбеником је наставно средство или њихова комбинација, које подразумева организоване и систематизоване садржаје из одређених области. Ти садржаји су дидактички прилагођени конкретном нивоу образовања и узрасту ученика, са циљем да подстакну њихов развој и допринесу формирању знања (Ивић, Пешикан, Антић, 2009).

Дијана Плут истиче пет кључних разлога због којих је важно бавити се уџбеницима. Прво, они су најтиражније публикације за децу и најраспрострањенији културни производи, са бројем примерака који знатно премашује тираже најпродаванијих дечјих књига. Друго, уџбеници постављају стандарде знања и интелектуалних постигнућа. Треће, често су једини извор писане речи до којег дете има приступ. Четврто, уџбеници су и даље најприступачније и најповољније наставно средство. Пето, реч је о утицајним књигама које снажно делују на дечји развој – чак и када су слабо квалитетне, системске промене у образовању најлакше се могу остварити управо путем промене уџбеника (Плут, 2003: 17).

С обзиром на то да је модерно схватање образовања усмерено на његов развој у правцу целоживотног (доживотног) учења, односно образовања, потребно је код ученика подстицати развој активности усмерених на самостално учење и самоусмеравање, како би се они упознали са техникама самосталног интелектуалног, као и других видова, рада (Шпановић, 2008). Такав начин учења подразумева коришћење различитих техника, метода и средстава како би развијали вештине коришћења разноврсних извора знања. У том смислу, уџбеник је важно наставно средство посредством кога ученици развијају вештину коришћења разноврсних записа, сачињавања бележака, представљања градива у систематизованим формама и самосталну обраду нових информација. Превазилази се његова доминантна образовна функција и примат преузима развојна, која директно утиче на обликовање и организацију самог процеса учења сваког појединца.

Неспорно је да је уџбеник "чувар културних вредности и друштвених установа, да је подесно средство за обликовање културног идентитета" (Аврамовић, 1999: 7) у оквиру кога ученик, као његов примарни корисник, непосредно развија своју личност. Васпитна функција уџбеника је од посебне важности за правилно подстицање и неговање националног идентитета деце и младих. У том смислу, уџбеник представља незаобилазан извор знања на раном узрасту за формирање пожељних друштвених вредности.

2.4.2. Функције уџбеника

Уџбеник има значајан допринос у животу сваког човека у раним развојним периодима живота који су пресудни за: "стицање знања и умења, развој мишљења, формирање личности, формирање ставова, система вредности, навика и потреба"

(Ивић, 1976а; Patton, 1980; Зујев, 1988; Плут, 1990; Ивић, 1992; Пешикан-Аврамовић, 1996; Маринковић и Пешикан, 1997; Маринковић и Пешикан, 1998; Пешикан, 2001; Требјешанин и Лазаревић, 2001; Mikk et all, 2002; Tholey, 2002; Плут и сар, 2002а, 2002б; Плут, 2003; Kalmus, 2003; Маринковић, 2004; Pinget, 2005; Пешикан и Маринковић, 2006; Ивић, Пешикан и Антић, 2012).

Оно што се често "подразумева јесте то да се садржајем уџбеника *преноси култура*, тј. општецивилизацијске и националне специфичне тековине" (Ивић и сар, 2012: 22). Ова функција уџбеника базична је за формирање, неговање и промоцију националних вредности и културног идентитета. У прилог томе, Требјешанин и Лазаревић у делу "Савремени основношколски уџбеник" наглашавају да је уџбеник истовремено производ и нераскидиви део културног идентитета. Он чини саставни део самосвести свих учесника образовног процеса – наставника, ученика, аутора и самих наставних садржаја. Уџбеник утиче на њихову способност да комуницирају са другима и развију свест о себи, чиме се подстиче разумевање сопственог порекла, будућих стремљења и, најважније, онога што одређује нашу јединственост. Због тога локална, регионална и национална припадност налазе своје место у садржајима уџбеника (Требјешанин и Лазаревић, 2001: 25).

Дијана Плут сматра да је културна мисија уџбеника његова централна функција. Уџбеник је продукт културе. На друштвеном и културном плану од уџбеника се очекује да изврши бар три функције: а) да подстиче повезивање и оснаживање друштвене и културне заједнице у којој настаје; б) да доприноси очувању континуитета друштвене организације и културе одређене заједнице, као и в) да омогући увођење новина и промена стварајући услове за успешно укључивање и деловање припадника социокултурне заједнице у савременом друштву (Плут, 2000:64). На школском плану треба да пружи потпору у процесу постизања циљева формалног образовања и наставе (образовних, васпитних и развојних). На индивидуалном плану треба да омогући ефикасно сврсисходно учење, да иницира, усмерава и води развој ученика у когнитивном, метакогнитивном и мотивационом домену, да развија ставове, вредности и погледе на свет (Требјешанин, 2001:187).

Психолози који су усвојили социокултурну перспективу, исто као и аутори пијажеовске оријентације, наглашавају активну, конструктивистичку природу сазнања и когнитивног развоја. Заступници овог гледишта деле Пијажеово уверење да је сазнање активан израз индивидуе и сложеног процеса конструкције, а не исход пасивног примања информације из спољашње средине. У оквиру овог приступа додаје се да у развоју кључну улогу имају још два уско, међусобно повезана фактора: социјална интеракција и култура, тј. социокултурни контекст у коме се развој одвија. Зачетник социокултурног схватања био је руски психолог Лав Семионович Виготски. Уједињени постулат социокултурног приступа јесте бављење вишим менталним (психичким) функцијама и схватање да су оне социјално, културно и историјски конструисане. ,,Виготски је као кључно место свог научног програма истакао истраживање виших менталних (психичких) функција као што су вољна пажња, логично памћење, мишљење, сложене емоције" (Ивић, 1983: 15). Трагање за новим теоријским приступом Виготски је засновао на Марксовом антрополошком учењу о човеку као социјалном, историјском и бићу праксе, као и саморазвоју човека заснованом на употреби оруђа. Једна од основних идеја социокултурног приступа јесте да су менталне функције социјално, културно и историјски конструисане, више него што су генетички детерминисане. Тиме се не пориче улога биолошких основа психичког развоја: биолошка зрелост, повезаност биолошког и културног развоја, предуслов су за развој виших форми понашања. ,,Међутим, ова два процеса не могу се

оштро одвојити, али морају се разликовати. Процес развоја је *sui generis,* процес посебне врсте" (Виготски, 1996: 22).

Понашање човека резултат је два различита процеса развоја. Први је биолошка еволуција која је довела до појаве *Homo sapiensa,* а други је процес историјског и културног развоја којим се првобитни човек претворио у савремену, културну индивидуу. Историјски развој посредован културом одговоран је за разлике међу људима различитих историјских епоха. Културне творевине преносе се с једне генерације на другу. Култура је средина сачињена од артефаката под чиме можемо подразумевати све што је настало као плод индивидуалног и колективног рада људи. То је заједничко добро целе заједнице. (Плут, 2003: 36).

Историјски и културни развој човека може се посматрати као нови тип прилагођавања заснован на развоју културних оруђа или инструмената. Због важности које различити културни инструменти имају у психичком развоју човека, ово гледиште некада се назива и инструменталистичко. Психолошка активност човека и његова радна делатност посредована је оруђима – средствима која су инвенција људског друштва. Човек има доста спољашњих, материјалних оруђа која служе као појачивачи његових физичких и психичких функција. Дакле, прва функција културних оруђа јесте функција појачавања или амплификације, а захваљујући њима човек је проширио активност и увећао моћи. Значајнија је улога културних оруђа коју она имају у квалитативном преображају човекових функција. Природа психичких функција зависи од културних средстава и инструмената помоћу којих се изводе. Реч је о психолошким (когнитивним) инструментима чијим се овладавањем или интернализацијом мења природа и организација психичких функција човека.

Кључно питање за заступнике социокултурне теорије гласи: које културне творевине имају улогу психолошких инструмената и како се остварује њихова формативна функција у развоју? Најважнију улогу у посредовању имају семиотички системи, пре свега језик (усмени и писани говор), систем појмова, нумерички систем, други семиотички системи, интелектуалне технике и стратегије које помажу памћење и мишљење. Ова симболичка средства прво имају комуникативну (социјалну) функцију, постепеном систематском интернализацијом она се уграђују у ментални апарат мењајући природу човековог психичког функционисања. Симболичка средства се преобликују у личне, интрапсихичке механизме, који служе организовању и управљању психичким функцијама. Формирају се сложени системи психолошких функција повезаних посредством знака. Долази до интелектуализације, освешћивања функција и вољног овладавања њима. Улога језика и симболичких система кључна је у том процесу, па се описане промене називају семиотизацијом психичких функција (Виготски, 1983).

Функција говора у почетку је социјална, комуникативна, језик је средство утицаја на друге, начин споразумевања. Процесом интернализације, говор у форми унутрашњег говора постаје средство утицаја на самог себе, средство мишљења, средство које посредује и квалитативно мења све наше више менталне функције. Мишљење постаје апстрактно (појмовно), памћење логичко, неодвојиво од мишљења, а емоционални живот човека сложенији и другачији, јер укључује саморефлексију. Систем знакова који је социјална творевина и првобитно има комуникативну функцију, окреће се унутра и почиње да служи као средство за организовање, освешћивање и вољну контролу психичких процеса, пре свега мишљења. Говор постаје основно средство сазнавања спољашње реалности и мишљења, али и других виших менталних функција човека. Виготски сматра да се више психичке функције (културне) разликују од нижих

(са којима се човек рађа, оне природне) по пореклу, природи и структури. Оне су резултат културно-историјског развоја.

Дакле, све више менталне функције развијају се и обликују кроз социјалну интеракцију унутар различитих група којима појединац припада и посредоване су културним творевинама, у којима је најзначајнији језик. Култура има формативну улогу у развоју јер посредује утицај свих срединских фактора (породица, школа, друштво).

Појавни облици културе разликују се међу друштвима и из тога произилазе културно специфични облици интеракције. Специфичне културне разлике одређују специфичне начине менталног функционисања, обрасце понашања, социјалних односа и вредности одређене заједнице. Социокултурни контекст је различит за различита друштва. Пошто он посредује развој свих виших менталних функција човека, природа психичких функција и обрасци понашања нису исти код припадника различитих култура и историјских епоха. Њихове особености одређене су специфичним социјалним, културним и историјским контекстом. Култура обликује ток развоја стварајући специфичну врсту интеракције између јединке и средине у процесу (когнитивног) развоја. След развојних промена и стадијума зависи од културно-историјских услова.

Суштинска одлика социокултурног приступа развоју, је у наглашавању формативне улоге социјалне интеракције. Све више менталне функције, социјалног су порекла; не могу се развијати без одговарајуће социјалне интеракције. Социјални фактори имају формативну (конструктивну) улогу. Главни чинилац у процесу развоја није индивидуална активност детета, већ заједничка активност детета и одраслог, то јест социјална интеракција. Свака психичка функција јавља се два пута: 1) на социјалном плану међу људима (интерпсихичка) и 2) на психолошком (интрапсихичка) унутар детета (Пешић, 1998:11).

Психички развој представља социогенетички процес посредован културним инструментима. Односи се на разнородне форме заједничких активности детета и одраслог кроз коју дете систематски интериоризује постигнућа заједничке делатности и различите културне инструменте. Потом, они мењају и унапређују његово когнитивно функционисање. Основни механизам развоја јесте систематска интернализација културних продуката, као и социјалне или заједничке активности („знаком посредованој", „социјално посредованој" активности детета). Какве карактеристике треба да има социјална интеракција да би била формативни фактор развоја? Овде је реч о неравноправној социјалној интеракцији, најчешће између детета и одрасле особе, при чему одрасли поседује развијеније когнитивне способности, као и културна знања и вештине које уме да пренесе и испољи у односу са дететом. Родитељи, наставници и друге одрасле особе могу се разумети као посредници културе, који утичу на дечији развој. Дете систематски интернализује постигнућа заједничке делатности – она постају саставни елементи његове когнитивне структуре, што квалитативно мења и унапређује његово сазнајно функционисање. У развоју детета, поред директне социјалне интеракције, значајну улогу има и његов однос са различитим културним производима и садржајима (продукт јесте и уџбеник). Будући да је тешко раздвојити деловање социјалних и културних фактора, обично се говори о социокултурној интеракцији. И у културне продукте уграђени су принципи асиметричне социјалне интеракције – систематско усмеравање и вођење делатности од стране зрелијих и компетентних учесника интеракције, који су у овом случају скривени, индиректно присутни. Квалитет знања и вештина ученика зависи од квалитета интеракције у настави и интеракције са уџбеником. Уџбеник својим карактеристикама одређује природу интеракције и интелектуалних активности ученика, а постепеном интернализацијом ти квалитети

постају део њихове когнитивне структуре, то јест одлике њихове сазнајне делатности. (Пешић, 1998).

У зони наредног развоја налазе се оне функције и способности детета које су присутне само у назнакама и нису се развиле; могу развити у сарадњи са одраслим, компетентнијим учесником социјалне интеракције. Асиметрична социјална интеракција у зони наредног развоја чини формативни фактор развоја, што представља изазов за дете да премости јаз, између онога што може и објективних очекивања. Термин *наредни* одређује да дете добија помоћ само мало изнад његових способности и том подршком надограђују се његове постојеће способности. Дете је укључено у заједничку активност са одраслима. Да би асиметрична социјална интеракција повукла напред, неопходно је да начин мишљења и развој детета, поступци одраслог, буду усклађени са могућностима и потребама детета. Концепт зоне наредног развоја подстиче ученика да уз подршку искусније особе постигне више него што је то могуће самосталним радом. Указује се на актуелни и потенцијални ниво развоја, који дете може превладати уз адекватно вођење од стране одраслог или у сарадњи са компетентнијим, зрелијим вршњаком.

Виготски описује међузависност учења и развоја. Однос између њих је однос двосмерне повезаности. Не ради се о томе да развој условљава учење, већ и учење доводи до развоја. Учење се заснива на достигнутом степену развоја, али и учење може временски да претходи развоју, да га вуче напред. Учење је најпродуктивније уколико се одиграва у зони наредног развоја, када дете уз помоћ одраслих савладава оно што није у стању само да научи. Учење отвара могућност развоја када се кроз заједничку активност детета и одраслог граде (ко-конструишу) оне способности које су у зони наредног развоја (Виготски, 1983). Способност учења и подучавања фундаменталне су одлике људских бића и основ за развој специфичних људских функција и способности. Процес образовања у школи представља асиметричан облик социјалне интеракције, којом се подстичу и граде функције и способности у зони наредног развоја. Настава подразумева разноврсне облике заједничке активности детета и наставника кроз које се интернализују различити културни инструменти и постигнућа заједничке делатности. Улога овако схваћеног образовања је важна због тога што дете само постаје развој и Виготски то обележава као артифицијелни развој. Такав термин нема значење неприродни, већ неспонтани, јер је тај процес осмишљен, организован и вођен од стране одраслих представника социокултурне средине.

Улога и значај уџбеника у концепцији образовања код Виготског је вишеструка:

1) Уџбеник је важан као *узорак релевантних знања* које ученици усвајају током школовања. То су знања која су од одраслих компетентних представника социо-културне средине (састављачи програма и планова, аутори концепција и уџбеника, наставници) одабрана као битна, класификована (у наставне предмете), систематизована и структурирана (према логици предметног подручја и дидактичким захтевима) тако да чине организоване системе знања. Дакле, уџбеник има функцију *основног извора и средства у стицању знања (образовна функција).*

2) Уџбеник је важан и као *средство обликовања и формирања когнитивних*

функција и способности (пажње и памћења, мишљења, појмовног мишљења и апстрактног мишљења, као и метакогниције). Он представља један културни продукт у који су уграђени принципи асиметричне социјалне интеракције – систематско вођење и усмеравање делатности од стране зрелијег и компетентнијег учесника интеракције, који је у овом случају „сакривен", тј. индиректно присутан. Дакле, уџбеник је средство у које је уграђен систем мисаоних операција и интелектуалних делатности, различитих

по логичко-психолошкој природи. Карактеристике уџбеника битно утичу на то да ли ће интеракција бити сведена на пасивно ишчитавање текста и памћење информација, или ће уџбеник заинтересовати, стимулисати и усмеравати различите многобројне облике интелектуалних активности и ставити на располагање социјално изграђене технике (стратегије) интелектуалног понашања и формирања система знања.

3) Уџбеник представља и један од фактора који *обликује и гради „културу" служења књигом* и осталим социокултурним изворима знања. Уџбеник треба да развија спремност и вештине самосталног долажења до потребних информација, коришћењем уџбеника, као и других извора који му стоје на располагању – других врста књига, аудио-визуелних средстава, библиотека, база података, наставника, компетентнијих вршњака и других одраслих (Пешић, 1998).

Посебно се истиче да "сваки уџбеник има и образовну и васпитну улогу, а један од аспеката јесте преношење и формирање пожељног система вредности" (Пешикан, 2003). Уџбеник нуди "имплицитне и експлицитне вредности" (Marinković & Erić, 2014: 73), кроз различите врсте садржаја (текст, илустрације, фотографије, графиконе, упутства...) из чега проистиче да колико год је важан сам садржај поруке (когнитивни аспект), толико је битан и начин на који се та порука преноси, њено мотивационо дејство, подстицање мисаоних процеса и стваралачких потенцијала ученика, међусобна интеракција, комуникација... (емоционални, социјални и конативни аспект развоја личности). На такав начин, посредством уџбеника, долази до формирања компетенција за живот у 21. веку (Suzić, 2005).

Према категоризацији функција уџбеника, Хавелка истиче три категорије:

1) *У домену образовања* – У функцији поучавања и наставе, уџбеник је алатка за заједнички и координисан рад ученика и наставника; у учењу и самообразовању он постаје средство за индивидуални и самосталан рад ученика;

2) *У домену свакодневног живота и стручног рада* – Као референтна књига, уџбеник у свакодневним и стручним активностима има улогу приручног извора поузданих информација, подсетника за одговоре на основна питања;

3) *У домену науке* – Као посебан жанр у научној литератури, уџбеник има функцију синтетизовања и систематизовања научних сазнања. С обзиром на то да му је у првом плану ваљаност научних сазнања о предмету којим се бави, он има повратно дејство на саму науку и слику коју о њој има академска, али и шира јавност (Хавелка, 2001: 47).

На основу схватања Зујева (1988), уџбеник има осам педагошких функција у процесу учења:

1) *Информативна функција* – односи се на програмске садржаје које ученици треба да усвоје, а који су унети у уџбеник на основу наставног плана и програма, уз обавезно одређивање обима информација за ученике;

2) *Трансформативна функција* – повезана је са преуређивањем и прерадом научно-теоријских и других сазнања, погледа на свет, који су укључени у уџбеник преко конкретизације, остваривања и прецизирања државног наставног програма, на основу дидактичких правила и принципа, пре свега уважавајући принцип доступности;

3) *Систематизациона функција* – представља остваривање строге поступности у представљању наставног градива у систематизованој форми и оријентисање ученика ка овладавању различитим видовима научне систематизације;

4) *Утврђивање и самопровера* – формирање облика активности ученика помоћу којих ће они утврђивати знања и самопроверавати резултате предузетих активности;

5) *Самообразовна функција* – формирање жеље и умења код ученика за самостално стицање знања и потребе за знањима, подстицање мотивације, оспособљавање за самообразовање;

6) *Интегративна функција* – уџбеник не може бити једини извор знања, већ треба да упућује и на друге изворе. Ученици стичу целовито знање из разних извора;

7) *Координативна функција*– уџбеник треба да буде језгро око кога ће се груписати остали извори знања;

8) *Развојно-васпитна* – обезбеђивање развоја свестране личности и њених вредности (Зујев, 1988: 49-50).

Пред савремени уџбеник постављају се нови дидактичко-методички захтеви: садржаји уџбеника морају да буду у функцији остваривања циљева, задатака, исхода или стандарда друштва, усклађени са измењеном улогом образовања, повезани са реалним животом и савременим друштвом, утемељени на научним основама, прилагођени потребама, интересима, особеностима, могућностима ученика, њиховом узрасту, језичко-стилски јасно компоновани, а у погледу техничко-естетских карактеристика привлачни за ученике. Такође, важно је водити рачуна о националном контексту, културолошком миљеу и друштвено прихватљивом систему вредности који уџбеник промовише. У том смислу све више се указује на изузетан значај дидактичко-методичке конструкције уџбеника, где аутори, имају посебну одговорност.

Што се употребе уџбеника у нашој школској пракси тиче, истичу се његове две основне функције. Једна је да представља "операционализовани школски програм" (Ивић и сар, 2003: 9), у његовом потпуном обухвату, као обавезна литература, прописана и одобрена од стране надлежног министарства, док је друга употребна функција уџбеника у служби основног (често и јединог) наставног средства за учење.

Дидактичко-методичка апаратура уџбеника, обухватом обавезних наставних садржаја прописаних наставним планом и програмом, усмерава ученика на животне ситуације и искуства стечена у ваншколском окружењу, повезујући сазнато са искуствено доживљеним. Аврамовић у свом делу *Уџбеник – култура – друштво* (Аврамовић, 1999) сматра да је управо у тој усклађености суштина квалитета уџбеника, односно да онај који игнорише тај захтев *лебди у ваздуху и педагошки је јалов.* Наглашава да се до квалитетног уџбеника може доћи искључиво анализом важећих актуелних уџбеника.

2.4.3. Елементи уџбеника

Елементи уџбеника представљају структурне и садржинске компоненте, које га чине педагошки, дидактички и методички ефикасним централним наставним ресурсом. Све компоненте конципиране су на начин који подржава наставни процес, оне олакшавају процес учења и утичу на развој способности, вештина и навика. У садржајном смислу, уџбеник треба да буде усклађен са наставним планом и програмом; да подстиче критичко мишљење и активности ученика; да омогући диференцирано и инклузивно учење; да језички буде прилагођен узрасту ученика (Обрадовић, 2008; Антонијевић, 2011; Павловић, 2015). Структурно треба да обухвата следеће елементе: *насловна страна* – служи за идентификацију и оријентацију, садржи назив предмета,

наслов уџбеника, име и презиме аутора, назив издавача; *предговор/увод* – даје информације о сврси уџбеника, начину коришћења, образовним циљевима и намени; *садржај (табела садржаја)* – хијерархијски приказ главних и споредних тема уџбеника. Омогућава лако сналажење у уџбенику према бројевима страна и олакшава планирање наставног процеса; *наставне јединице/поглавља* – основни садржајни део уџбеника. Свака лекција има наслов, увод, основни текст, задатке и закључак, уређене су по логичком, тематском или хронолошком редоследу; *илустрације и визуелни материјал* – слике, дијаграми, мапе, табеле и графикони. Основна намена им је визуелна подршка у разумевању основног текста; *рубрике и обележја (иконице и боје)* – истичу важне појмове, дају додатне информације или подстичу активности ученика; *задаци и активности* – питања, задаци, пројекти или дискусије усмерени су на проверу и примену знања. Могу бити репродуктивни, аналитички или креативни; *речник* – објашњење појмова, односно непознатих или нових речи и термина, често на крају уџбеника, на маргинама или у посебном одељку; *резиме (закључак)* – кратак преглед кључних појмова на крају сваке лекције или поглавља; *литература (извори)* – наводе се коришћене књиге, интернет извори, документа и други материјали који служе као подршка основном садржају; регистар *појмова (индекс)* – азбучни или абецедни списак важних појмова са страницама на којима се налазе, како би се олакшала претрага информација (Павловић, 2015).

2.4.3.1. Основни текст

Основни текст, као један од централних и најважнијих елемената уџбеника, главни је репрезент обавезног наставног плана и програма предмета и разреда коме је уџбеник намењен. Представља главни извор знања и информација, које се желе пренети ученицима и служе као основа за остваривање образовних циљева.

Према Антонијевићу (2014) главне карактеристике основног текста односе се на: *садржајну усклађеност* са наставним планом и програмом за предмет и разред, покривеност кључних тема и појмова одређених програмом; *језичку и стилску прилагођеност* у складу са узрастом ученика и когнитивним развојем, јасан и разумљив текст, избегавајући сувопаран или научно преоптерећен стил. Користе се кратке реченице, примери из свакодневног живота и познат контекст; *структуралност* основног текста обично прати потку увод – обрада – резиме, подељен је на целине (поглавља, лекције, подтеме). Садржаји основног текста укључују се логичним редоследом (од познатог ка непознатом; од једноставног ка сложеном); *функционалност* основног текста огледа се у пружању основних знања за постизање исхода учења, подстичући размишљање, разумевање и повезивање нових чињеница са претходно стеченим знањем; *интерактивност* се испољава укључивањем питања у току текста (нпр. *размисли*, *знаш ли*), кратких вежби или примера који подстичу активност ученика приликом обраде садржаја; *визуелна организација* користи се за истицање важних делова или појмова (болд, курзив, посебне рубрике), док у функцији разумевања основног текста додатну подршку представљају илустрације, табеле, дијаграми или мапе (Антонијевић, 2014).

Владета Павловић истиче да основни текст треба да буде језички чист, методички обрађен и логички структурисан, како би омогућио ученичку активност и развој функционалног знања, подржавајући различите стилове учења – визуелни, аудитивни и кинестетички (Павловић, 2012).

2.4.3.2. Ликовно-графички прикази (Визуелни садржај)

Највећу потпору садржају основног текста, као најопширнијем и најважнијем елементу уџбеника, имају "визуелни елементи, који не служе само естетском утиску, већ имају образовну и когнитивну вредност која подстиче активно учење и разумевање" (Антонијевић, 2014: 56).

Суштинским визуелним садржајима, за савремени приступ настави прилагођен различитим стиловима учења и узрасним карактеристикама ученика, сматрају се: илустрације и слике, које допуњују и објашњавају значења основног текста, развијају имагинацију и пружају повезаност са реалним животом; дијаграми, графикони и табеле, који олакшавају организацију и анализу датих информација, подстичући на такав начин развој логичког мишљења ученика; мапе и шематски прикази пружају просторну оријентацију, визуелизацију односа и процеса (нпр. географски положај, историјске промене, биолошке процесе); иконице и симболи служе као визуелни навигатори у уџбенику за лакше сналажење, али и сигнализирају ученичке активности, задатке, важне појмове или рефлексију (Антонијевић, Обрадовић и Павловић-Бабић, 2010).

Вера Павловић Бабић и сарадници (2012) функције визуелних елемената у уџбеницима систематизовали су на следећи начин:

- *когнитивна* – помаже ученицима у бољем разумевању, организовању и запамћивању информација изнетих у основном тексту;

- *мотивациона* – садржај основног текста чине привлачнијим, подстичу интересовање ученика за њега, те утичу на усмеравање њихове пажње;

- *методичка* – омогућава се индивидуализација наставе и прилагођавање различитим стиловима учења;

- *комуникацијска* – саопштавање информација које су сложене или тешке за вербално изражавање;

- *естетска* – креирају пријатно и подстицајно окружење, јер унапређују визуелну привлачност уџбеника.

Примена визуелних садржаја у уџбенику зависи од намене и природе предмета или узраста ученика. Илустрације и слике посебно су важне у првом циклусу образовања за објашњење апстрактних појмова и ситуација из реалног живота. Табеле, дијаграми и графикони најчешће се примењују у математици, природним наукама, али и у друштвеним, ради статистичких приказа резултата или одређених појава и процеса. На пример, демографске карактеристике становништва.

2.4.3.3. Дидактичко-методичке инструкције

Дидактичко-методичке инструкције као елемент уџбеника посматране су кроз призму питања, налога и задатака у контексту Блумове таксономије (1956) усмерене ка когнитивном, афективном и психомоторном развоју ученика.

Фокус когнитивног домена је на развоју интелектуалних вештина (усвајање знања, разумевање наученог и размишљање). Систематизован је у шест нивоа (Blum, 1956):

- *знање (памћење)* – први ниво на коме се од ученика очекује да препозна, наведе или дефинише одређену појаву, појам, процес. Врсте задатака на овом нивоу искључиво су *репродуктивног* карактера;

- *разумевање* – ниво на коме ученици треба да објасне, опишу или протумаче одређени појам, појаву или процес, тако да врсте задатака могу бити *репродуктивног* и *продуктивног* типа;

- *примена* – изискује од ученика примену наученог у новим ситуацијама, што се остварује задацима оперативног типа;

- *анализа* – ниво на коме се од ученика очекује упоређивање, разлагање, и закључивање, а задаци су продуктивног типа;

- *синтеза (стварање)* – ученик треба да осмисли, изради или конструише нешто ново на основу стеченог знања, па су задаци креативног типа;

- *процена (евалуација)* – представља највиши ниво знања, на коме ученик треба да процени, оправда или аргументује своје мишљење на основу стеченог знања. Врста задатака на овом нивоу је креативног типа.

У афективном (вредносном, емотивном, осећајном) домену Блумове таксономије, задаци су усмерени на развој ставова, вредности, емоција, интересовања и мотивације код ученика (Blum, 1956). Кратвол, Блумов сарадник, извршио је систематизацију афективног домена у пет нивоа (Krahtwohl, Blum & Masia, 1964):

- *примање* – спремност ученика да обрати пажњу, што захтева фокусирање, слушање и примећивање, односно уочавање битних порука;

- *реаговање* – ученик активно учествује и показује интересовање, кроз размену мишљења и добровољно учествовање у разговору;

- *вредновање* – изражавање позитивног или негативног става према вредностима, што показује кроз поштовање, одбрану сопствених ставова или оправдавање туђих;

- *организација* – спајање више вредности чиме се гради јединствен систем, путем интеграције, организације, упоређивања, формирања система вредности;

- *карактерисање* – представља највиши ниво афективног домена када ученик почиње да живи са усвојеним вредностима градећи сопствени интегритет.

Нивое психомоторног домена развила је Елизабет Симпсон на основу Блумове таксономије и систематизовала их у шест категорија (Simpson, 1972):

- перцепција;

- спремност за радњу;

- вођена реакција;

- механизам;

- сложени отворени одговор;

- прилагођавање

- креација.

Дидактичко-методичка апаратура остварује своју функцију уколико: омогућава боље разумевање основног текста; раздваја битно од небитног; олакшава усвајање знања; обезбеђује брже и лакше учење; утиче на примену наученог; подстиче ученике на активност у процесу стицања знања кроз мисаоно ангажовање и стваралачко мишљење; усмерава на самостално стицање знања сопственом активношћу,

откривањем, самосазнавањем; садржаје чини занимљивијим, будећи радозналост ученика, мотивацију за рад и подстиче учење (Коцић, 2001).

Употреба налога, питања и задатака, односно дидактичко-методичких инструкција као елемената уџбеника, има вишеструки значај: *утиче на усмеравање пажње код ученика*; *подстиче мотивацију за рад и активно учествовање у процесу рада; активира се предзнање ученика; развија критичко мишљење и дубље разумевање појма, појаве или процеса о коме се учи*; *развија се способност саморефлексије* (Мандић, 2011).

2.4.4. Стандарди квалитета уџбеника земаља региона

Пројекат *Стандарди квалитета уџбеника* у Републици Србији настао је на основу уговора Министарства просвете и спорта са Институтом за психологију Филозофског факултета у Београду и Образовним форумом из Београда. Основни циљ овог пројекта усмерен је на имплементацију развијених стандарди квалитета уџбеника као националних стандарда квалитета, те да се примењују приликом финалног одобравања уџбеника у Србији. ,,Стандарди квалитета уџбеника су захтеви (норме, нормативи, критеријуми) које би требало да испуне уџбеници који се на основу јавне процедуре и на основу дефинисаних мерила могу користити у школама у Србији.” (Ивић, Пешикан, Антић, 2009: 45).

Након стварања правног оквира за доношење националних стандарда квалитета, 2010. године усвојени су национални стандарди квалитета уџбеника који се примењују од школске 2010/ 2011 године.

У Правилнику о стандардима квалитета уџбеника, као и упутству за њихову употребу, стандарди квалитета уџбеника дефинисани су на следећи начин: ,,Стандарди квалитета уџбеника су услови које треба да испуне уџбеници и друга наставна средства која се, на основу законски прописане процедуре дефинисане Законом о уџбеницима, одобравају за коришћење у предшколским установама, основним и средњим школама. Они се односе на садржај, педагошко-психолошке, дидактичко-методичке и језичке захтеве, као и на ликовно-графичку и техничку опремљеност наставног средства” (Правилник о стандардима квалитета уџбеника, 2018: 2).

Основна намена националних стандарда квалитета уџбеника огледа се у томе да служе као примарни инструмент при одобравању уџбеника, који се могу појавити на тржишту и користити у школама. Стандарди одређују основне критеријуме које свака публикација мора да испуни како би стекла статус уџбеника намењеног употреби у школама. Они прописују неопходан ниво квалитета на основу којег уџбеник добија одобрење за учешће на тржишту, равноправно са другим уџбеницима који су под истим условима задовољили прописане захтеве.

Стандарди квалитета уџбеника у Републици Србији прописани су законом и подзаконским актима, а за одобрење уџбеника задужено је Министарство просвете РС преко Завода за унапређење образовања и васпитања (ЗУОВ). Категорисани су у пет подгрупа. Први стандард односи се на неопходну *релевантност садржаја уџбеника за остваривање наставног плана и програма.* Индикатори овог стандарда подразумевају да су садржај и обим усклађени са наставним планом и програмом, да је садржај утемељен на општеприхваћеним научним теоријама, фактима, тумачењима, закључцима, визуелним приказима и савременим достигнућима, те да у њему нема материјалних грешака. У сагласју је са системом вредности, дефинисаним циљевима образовања и васпитања. Визуелни садржаји су недвосмислени, релевантни и поседују

различите карактеристике; садржаји уџбеника интегрисани су у оквиру истог предмета, као и са другим предметима истог разреда. Изабрани, додатни садржаји, функционални су и у складу са структуром уџбеника и предвиђеним садржајима. Другим стандардом предвиђено је да уџбеник иницира развој ученика и обезбеђује самостално учење. Параметри овог стандарда односе се на прилагођеност уџбеника узрасту, предзнању и развојном нивоу ученика, тако да он омогућава интеграцију знања, развој појмовног система и стицање оперативних знања, кроз диферентне облике рада, методе, изворе, како би се код ученика развило критичко и стваралачко мишљење. Уџбеник омогућава повезаност са свакодневним животом, примену знања и оспособљава за самостално учење и самопроцену постигнућа. Трећи стандард односи се на *дидактичке и методичке вредности уџбеника*, које предвиђају јасну, логичну и целовиту структуру, уз поштовање дидактичких принципа и методике наставе. Свака лекција уџбеника садржи основне елементе, као што су основни текст, дидактичко- методичка апаратура и визуелни садржаји, који су логички повезани, јасно формулисани, различити по функцији и сложености, реално изводљиви у пракси, уважавају различитост средина из којих ученици потичу, не доводе их у директну или индиректну опасност, нити угрожавају животну средину, те подстичу примену наученог у свакодневном животу. Четврти стандард односи се на *језик уџбеника, који је неопходно да буде одговарајући и функционалан*. Захтеви овог стандарда регулишу поштовање језичке и правописне норме у уџбенику, дужину и конструкцију реченица, стил мора да буде прилагођен узрасту ученика, уз коришћење страних израза само када је то нужно, а све ради лакшег разумевања садржаја. Пети стандард подразумева да како ликовно-графичка, тако и техничка опремљеност уџбеника кроз визуелне садржаје обезбеђују његову једноставну употребу. Показатељи испуњености овог стандарда подразумевају да графичка структура уџбеника прати структуру садржаја наставног предмета за одређени разред или врсту школе образовног профила. На свакој страници неопходно је да текстуални и визуелни елементи буду у складу и функционални, те да се користе логично и доследно како би омогућили прегледност и ток садржаја. Важан сегмент овог стандарда односи се на штампани формат уџбеника, који форматом, квалитетом штампе, папира, корица и повеза мора да обезбеди функционалну употребу уџбеника, на папиру и са бојом који нису штетни за здравље. Величина и тип слова, боја слова и подлоге, дужина и размак између редова треба да обезбеде објективну читљивост текста (*Правилник о стандардима квалитета уџбеника,* 2018).

Стандарди квалитета уџбеника у Хрватској прописани су законом и подзаконским актима, а основне смернице дефинише Агенција за одгој и образовање (AZOO*)* и Министарство знаности и образовања (MZO*)*. Они су усмерени на исходе учења и велики акценат стављен је на дигиталну подршку. Неопходно је да уџбеници буду усклађени са наставним планом и програмом, а њихов квалитет процењује се према следећим стандардима: *садржајна усклађеност* – уџбеник мора бити усклађен са важећим наставним планом и програмом, а његов садржај научно тачан, методички обрађен и примерен узрасту ученика; *педагошко-дидактички стандарди* – подстиче се развој компетенција: знања, вештина, ставова; обухватају се различити типови задатака (репродуктивни, аналитички, истраживачки); потребно је да садржаји буду разноврсни и прилагођени различитим стиловима учења; уџбеник мора да подстиче активно учење и критичко мишљење; *језички и стилски стандарди* – језик треба да буде граматички исправан, разумљив и прилагођен узрасту ученика; термини који се користе употребљавају се доследно и објашњени су у самом контексту; *визуелни и технички стандарди* – табеле, графикони и илустрације морају да буду јасни, едукативни и функционални, а технички квалитет штампе и материјала у складу са прописима; *инклузивност и интеркултуралност* – садржај не би требало да буде дискриминишући

по било којој основи (националној, верској, полној и тд.); уџбеници треба да подстичу толеранцију, поштовање различитости и људских права; *евалуација и одобрење* – уџбеници пролазе стручну и педагошку рецензију, оцењује их комисија коју именује Министарство и након позитивне рецензије уџбеник улази у *Каталог одобрених уџбеника* (Правилник о евалуацији уџбеника и других наставних материјала, NN, 9/2019).

У Босни и Херцеговини стандарди квалитета уџбеника нису јединствени на државном нивоу, већ су децентрализовани и регулисани од стране ентитета и кантона.

Јединствено одобравање уџбеника на нивоу ентитета врши се у Републици Српској преко *Завода за уџбенике и наставна средстава* (*Источно Сарајево и Бања Лука*) и *Министарства просвјете и културе Републике Српске*. Стандарди квалитета уџбеника обухватају: *подударање са наставним планом и програмом*; *педагошку, дидактичку и научну вредност*; *језичку, графичку и техничку уредност*; *употребу визуелних елемената у функцији учења* и *неговање српског језика и културе (на ћирилици)*. Одобравање врши стручна рецензентска комисија, а сви одобрени уџбеници улазе у Каталог уџбеника Републике Српске (Правилник о одобравању уџбеника у Републици Српској, 2017).

У Федерацији БиХ сваки кантон има сопствену надлежност над образовањем, али постоји покушај уједначавања. Стандарди квалитета уџбеника подразумевају: *усклађеност са наставним планом и програмом*; *прилагођеност узрасту ученика; педагошко-дидактичку валидност (структура, садржај, методичка обрада); језичку исправност у зависности од језика на којем се реализује наставни процес – босански, хрватски или српски*; *инклузивност и културну осетљивост*. Одобрење уџбеника у надлежности је стручне комисије коју именује кантонално министарство образовања. Услед различитих образовних политика, у Федерацији БиХ постоје и паралелни уџбеници за исти предмет, који се користе у различитим деловима земље, што отежава стандардизацију (Закон о образовању на нивоу кантона, ентитета и дистрикта, 2007).

Стандарди квалитета уџбеника у Црној Гори уређени су *Законом о уџбеницима и другим подзаконским актима,* а надлежност за њихову израду, одобравање и дистрибуцију имају *Министарство просвјете, науке и иновација*, *Завод за уџбенике и наставна средства Црне Горе* и *Завод за школство*. Кључни стандарди квалитета уџбеника дефинисани су кроз: *усклађеност са прописаним наставним планом и програмом*, те садржај мора бити прилагођен узрасту ученика и едукативним циљевима; *педагошки и дидактички квалитет* – уџбеник подстиче критичко мишљење, функционална знања и активну наставу кроз савремене, интерактивне методичке приступе прилагођене различитим стиловима учења; *језичка и стилска прилагођеност* – језик уџбеника треба да буде граматички исправан, стилски доследан и прилагођен узрасту ученика, не сме бити политичке или идеолошке обојености; *инклузивност и интеркултуралност* – у уџбеницима се мора уважавати различитост, родна осетљивост, мултикултуралност и толеранција; *визуелни и графички стандарди* – графички прикази и илустрације морају да буду јасни, педагошки функционални и естетски примерени. Сваки уџбеник пролази кроз процес рецензије од стране најмање три стручњака, што обухвата предметног наставника, методичара за научну област и педагога. Како би уџбеник био одобрен за употребу, мишљење рецензената мора да буде позитивно (Правилник за стандарде квалитета уџбеника и наставна средства, 2019). Развијени су и стандардизовани критеријуми и за дигиталне уџбенике у сарадњи са UNICEF-ом.

У Словенији стандарди квалитета уџбеника јасно су дефинисани кроз законску и стручну регулативу, преко Министарства за образовање, науку и спорт, Национални

просветни институт Словеније (*Zavod RS za šolstvo*) и Национални савет за уџбенике. Уџбеници прате конкретне образовне исходе, кроз примену минималних и оптималних стандарда знања. Фундаментални стандарди квалитета уџбеника регулишу се кроз: *усклађеност са наставним планом и програмом* – уџбеник мора да буде усаглашен са наставним планом и програмом одобреним од стране Министарства образовања, науке и спорта Републике Словеније; *педагошку и дидактичку вредност* – подстицање активне улоге ученика, развој критичког мишљења и самосталног учења, кроз јасну структуру, логичан распоред садржаја и методички приступ у складу са узрастом ученика; *језичку и стилску прилагођеност* – уџбеник треба да буде написан граматички и стилски правилно, као и да језички буде прилагођен узрасту ученика; инклузивност и мултикултуралност – забрањени су садржаји који подстичу дискриминацију, стереотипе или говор мржње, а пожељни они који подстичу поштовање различитости, толеранцију и интеркултуралност; *визуелна и техничка уређеност уџбеника* – графикони, мапе, илустрације и слике неопходно је да буду функционални, јасни и дидактички оправдани, док графички дизајн треба да омогућава лакше учење и прегледност. Сви уџбеници пролазе стручну рецензију од најмање два члана комисије, од којих је један из струке предмета, а други педагог или методичар. Рецензију и одобрење врши Национални савет за уџбенике (*Strukovni svet RS za splošno izobraževanje*), након чије позитивне рецензије уџбеник добија званично одобрење Министарства и улази у званични Каталог одобрених уџбеника – Katalog učbenikov (Pravilnik o potrjevanji učbenikov, 2021).

Стандарди квалитета уџбеника у Републици Северној Македонији регулисани су Законом о уџбеницима и сродним подзаконским актима, које доноси Министарство за образование. Основни циљ је да уџбеници обезбеде квалитетно, правично, инклузивно и савремено образовање у складу са наставним плановима и програмима. Приоритетни стандарди квалитета уџбеника своде се на: *усклађеност са наставним програмом* – усклађеност уџбеника са званичним наставним програмима које усваја Биро за развој образовања; *педагошка и методолошка вредност* – садржај уџбеника треба да подстиче развој компетенција ученика, активну наставу, критичко мишљење и функционално-примењиво знање у свакодневном животу, уз примену савремених метода и облика наставе; *језичка и стилска прилагођеност* – језик уџбеника мора да буде стручан, али прилагођен узрасту полазника, док за ученике који похађају наставу на језицима заједница мањина (албански, турски, српски, ромски и др.) уџбеници се пишу и објављују на тим језицима; *објективност, инклузивност и интеркултуралност* – садржаји уџбеника не смеју да подстичу дискриминацију, етничке или верске предрасуде, већ међусобно разумевање и толеранцију међу културама и заједницама; *илустрације и визуелни елементи* – неопходно је да буду у функцији учења, односно да су информативни, прецизни и прилагођени теми и узрасту ученика. Сваки уџбеник пролази стручну оцену од стране рецензената, чију комисију чине предметни наставник, педагог и методичар, након чије позитивне рецензије уџбеник бива прихваћен и одобрен од Министарства за образование и наука. Након тога уноси се у Националну листу одобрених уџбеника (Правилник за постапката и критеријуми за одобрување учебници, 2021).

Допринос унапређивању квалитета уџбеника, поред мера које предузима држава, ресорно миистарство, остварује се организацијом јавних дебата о нормативним и правним актима који се тичу квалитета уџбеника, научних и стручних скупова, истраживачким активностима научних институција, експерата из области, испитивањем различитих искусатва наставника, мишљења и ставова удружења просветних радника, аутора уџбеника, родитеља, ученика,...

2.5. Потенцијал уџбеника о ПиД за изграђивање појмова и национални идентитет

2.5.1. Курикуларне основе садржаја релевантних за развој националног идентитета

Имајући у виду да се национални идентитет схвата као сложени и вишедимензиони конструкт који се обликује кроз процесе социјализације, образовања и културног преноса, његово место у образовном процесу неопходно је сагледати и у односу на курикуларни оквир у којем се остварује настава. Курикуларни документи (програми наставе и учења) представљају нормативну основу образовног процеса јер дефинишу циљеве образовања, исходе, односно, очекивана постигнућа ученика, садржаје, вредности, компетенције и начине организовања наставног процеса. На тај начин они истовремено одређују оквир унутар којег се формирају садржаји намењени ученицима, али и простор у којем аутори уџбеника врше њихов избор, конкретизацију и дидактичко-методичко обликовање.

У контексту овог истраживања, анализа курикуларних докумената има посебну функцију јер омогућава да се заступљеност националног идентитета у уџбеницима сагледа у односу на шири образовни оквир. Национални идентитет се у истраживању операционализује кроз више међусобно повезаних елемената: *породицу, обичаје и традицију, језик, религију, национална осећања, симболе и обележја, солидарност и заједништво, значајне личности, културну баштину и националне географске појмове*. Због тога се анализа курикулума не ограничава на идентификовање појединачних садржаја који директно упућују на национални идентитет, већ обухвата и шире образовне циљеве, вредности, исходе и садржајне области кроз које се ови елементи могу непосредно или посредно остваривати.

Република Србија

У Републици Србији основу за анализу представљају *програми наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања*, а у оквиру истраживаних наставних предмета посебно програми за *Свет око нас* (у првом и другом разреду) и *Природа и друштво (у трећем и четвртом разреду).* Њихова савремена концепција заснована је на исходима учења, при чему се садржаји одређују као средство за остваривање исхода, а не као циљ наставе сам по себи. У актуелним програмским документима јасно се истиче да настава предмета *Свет око нас* треба да допринесе упознавању ученика са собом, природним и друштвеним окружењем, развоју способности за активан и одговоран живот, али и изградњи *личног и* националног идентитета и неговању интеркултуралности. У програму *Природа и друштво*, такође, се експлицитно наводи развој личног, културног и националног идентитета уз истовремено уважње других.

Овакво програмско одређење пружа директну основу за укључивање више елемената националног идентитета у наставни процес. Породица се третира као основно социјално и животно окружење ученика, а садржаји о завичају, насељу и друштвеној заједници омогућавају проширивање идентитетског оквира од породице ка локалној и широј заједници. Обичаји, традиција и празници могу се остваривати у оквиру садржаја о породичном и друштвеном животу и културном наслеђу. Језик представља важан елемент културног и националног идентитета, док се национална осећања и припадност развијају кроз садржаје повезане са заједницом, домовином и државом. Национални симболи и обележја имају своје место у упознавању ученика са државом и њеним одликама. Солидарност, сарадња и одговоран однос према заједници

представљају вредносну компоненту образовања, док се значајне личности и културно наслеђе могу повезивати са садржајима о прошлости, култури и друштвеном животу. Национални географски елементи остварују се кроз упознавање Србије, њеног простора, завичаја, насеља, природних и друштвених карактеристика земље.

Посебна карактеристика српског курикуларног модела јесте то што програми дефинишу исходе, али у великом броју случајева не прописују исцрпан избор конкретних примера којима ће се исходи остварити. Тиме се ауторима уџбеника и наставницима оставља одређени степен аутономије у избору и обликовању садржаја. Управо, због тога, анализа уџбеника добија додатни значај: она омогућава да се утврди на који начин је простор који пружа курикулум конкретизован у уџбеничком садржају. Званична документација Завода за унапређивање образовања и васпитања представља примарни извор за анализу програма Републике Србије.

Република Хрватска

У Републици Хрватској основни оквир представља *Национални оквирни курикулум за предшколски одгој и образовање те опће обавезно и средњошколско образовање*, који одређује темељне вредности, циљеве и начела националног курикулума. У њему се међу посебно истакнутим вредностима наводе знање, солидарност, идентитет и одговорност, док се у одређењу пожељног профила ученика посебно наглашава развој свести о сопственом националном идентитету, чији је важан саставни део језик, као и позитиван однос према очувању и развоју материјалне и нематеријалне баштине Републике Хрватске.

За непосредну анализу првог циклуса посебно је значајан *Курикулум наставног предмета Природа и друштво за основне школе*. Документ је организован кроз васпитно-образовне исходе, њихове разраде, нивое усвојености и препоруке за остваривање исхода по разредима и концептима.

Курикуларни оквир Хрватске даје релативно јасну основу за повезивање образовања са националним идентитетом. Породица и непосредно друштвено окружење представљају полазиште развоја припадности, док се кроз завичај, традицију, обичаје и културну баштину ученици уводе у упознавање културног простора којем припадају. Језик има експлицитно место у ширем одређењу националног идентитета, док се национална осећања и припадност повезују са идентитетом и активним учествовањем у заједници. Национални симболи и обележја, значајне личности, историјски и културни садржаји омогућавају даљу конкретизацију националног идентитета, док се национални географски елементи остварују кроз упознавање простора Републике Хрватске. Солидарност и одговорност према заједници представљају ширу вредносну основу која повезује индивидуални и колективни идентитет.

Хрватски курикуларни оквир показује израженију експлицитност у самом дефинисању идентитета као једне од темељних вредности националног курикулума.

Република Српска

У Републици Српској основу за анализу представљају *наставни планови и програми Републике Српске,* које објављује Републички педагошки завод Републике Српске. У првом циклусу образовања релевантни су предмети *Моја околина* и *Природа и друштво*, при чему се *Моја околина* реализује у првом и другом разреду, а *Природа и*

друштво у трећем и четвртом разреду. Републички педагошки завод их истовремено сврстава међу предмете од националног значаја.

За предмет *Природа и друштво* карактеристично је повезивање знања из природних, друштвено-хуманистичких и техничко-информатичких области. У програму се, поред развоја способности ученика за упознавање природног и друштвеног окружења, посебно издвајају садржаји који се односе на завичај, Републику Српску, њене природно-географске карактеристике, друштвене и привредне одлике и прошлост. Програм експлицитно наводи и циљ који се односи на *развијање љубави, поштовања и припадности својој отаџбини, као и очување националних интереса и вредности свог народа и народа који живе у Републици Српској.*

Овакво одређење представља једну од најдиректнијих програмских веза са националним идентитетом међу анализираним системима. Елементи идентитета обухваћени истраживањем могу се повезати са програмским садржајима на више нивоа: породица и друштвена заједница кроз непосредно друштвено окружење; обичаји и традиција кроз културно наслеђе и живот заједнице; језик кроз наставне садржаје и национални контекст; национална осећања и припадност кроз експлицитно дефинисан циљ; национални симболи кроз садржаје о заједници и простору; солидарност и заједништво кроз развој одговорног и ненасилног односа према другима; значајне личности кроз садржаје о прошлости; културно наслеђе кроз традицију и друштвени живот; а национални географски појмови кроз садржаје о Републици Српској, њеном простору, природним ресурсима и становништву. Истовремено, програм је усмерен на исходе учења и оставља наставнику одређени степен слободе у повезивању исхода и садржаја, као и у избору начина њихове реализације.

Федерација БиХ

За Федерацију Босне и Херцеговине ситуација је методолошки сложенија због децентрализоване организације образовања. Због тога се не може говорити о једном јединственом федералном програму који би у потпуности одређивао садржаје за све школе. Као шири референтни документ на нивоу Босне и Херцеговине значајна је *Заједничка језгра наставних планова и програма дефинисана на исходима учења* (ЗЈНПП) коју развија Агенција за предшколско, основно и средње образовање Босне и Херцеговине.

За предмете релевантне за ово истраживање посебно је значајан документ *Заједничка језгра наставних планова и програма за моју околину, природу и друштво, друштво и географију дефинисана на исходима учења.* Његов значај произлази, управо, из чињенице да повезује различите предмете и области и дефинише исходе који представљају заједничку основу за њихово даље курикуларно обликовање.

У односу на елементе националног идентитета, овај оквир омогућава повезивање садржаја о породици и друштвеној заједници са непосредним окружењем ученика, док се традиција, обичаји и културно наслеђе могу остваривати кроз садржаје о друштву и култури. Језик представља значајан идентитетски елемент у сложеном језичком и културном простору Босне и Херцеговине. Национална осећања, припадност и симболи не могу се, међутим, тумачити изван конкретног образовног и друштвеног контекста кантона односно заједнице којој припада конкретни курикулум. Значајне личности, историјско и културно наслеђе, као и национални географски појмови, појављују се кроз садржаје о прошлости, простору, друштву и културном наслеђу.

За потребе овог истраживања зато је посебно важно разликовати заједнички курикуларни оквир од конкретних кантоналних односно локалних наставних програма. Ова особеност курикулума је један од фактора који утичу на хетерогеност садржаја од националног значаја у уџбеницима намењеним ученицима у Федерацији БиХ.

Република Црна Гора

У Црној Гори нормативни документ представљају Предметни програми за први циклус основне школе, а за ово истраживање посебно Предметни програм *Природа и друштво* за I, II и III разред основне школе. Документ објављује *Завод за школство Црне Горе.*

Програм *Природа и друштво* заснован је на повезивању природног и друштвеног окружења ученика и омогућавању да ученик кроз непосредно искуство упознаје себе, породицу, локалну заједницу и шире друштвено окружење. Таква структура пружа основу за постепено проширивање идентитетског круга од породице и непосредне средине ка локалној и националној заједници.

Елементи националног идентитета могу се пронаћи у садржајима о породици и породичним односима, животу у заједници, обичајима, празницима и традицији, културном наслеђу, језику, значајним личностима, државним симболима и простору Црне Горе. Национална осећања и припадност остварују се првенствено кроз садржаје о заједници, завичају и држави, док солидарност, сарадња и одговорност представљају ширу вредносну основу друштвеног образовања. Национални географски аспект посебно је повезан са упознавањем простора, насеља и карактеристика Црне Горе.

Република Словенија

У Словенији је основни курикуларни оквир за први циклус основне школе дефинисан документом *Програм основна школа – Spoznavanje okolja – Učni načrt*. Званични документ издали су Министарство за школство и спорт у сарадњи са Заводом Републике Словеније за школство; постојећи *учни начрт* објављен је 2011. године, а заснива се на ранијем документу из 1998. године.

Предмет *Spoznavanje okolja* реализује се у првом трогодишњем периоду основне школе. Његова специфичност јесте изразито интегративна структура: обједињује садржаје различитих природних, друштвених и техничких области, укључујући елементе историје, географије, социологије, етнологије и других дисциплина. Званична анализа курикулума потврђује да су циљеви и садржаји организовани у садржајне склопове, док је редослед њихове реализације у значајној мери препуштен професионалној аутономији наставника.

За истраживање националног идентитета посебно је значајно што предмет ученика уводи у разумевање сопственог микро и макро окружења: породице, разреда, школе, места и државе. Курикуларни садржаји омогућавају повезивање породичне и локалне средине са ширим друштвеним и културним простором. Обичаји и традиција се опсервирају кроз садржаје о животу људи и културном окружењу, језик кроз комуникацијске и културне садржаје, национална припадност кроз упознавање државе и друштва, а значајне личности и културно наслеђе посредством садржаја о прошлости и културном развоју. Национални географски елементи остварују се кроз упознавање простора Словеније, док се друштвена заједница, солидарност и толеранција развијају путем циљева усмерених на друштвене односе, прихватање различитости и одговорно понашање.

Посебност словеначког модела јесте у томе што су циљеви и садржаји повезани са непосредним искуством ученика, а наставнику је остављена релативно велика аутономија у њиховом распоређивању и конкретизацији. У *учном начрту* постоје обавезна и изборна знања, при чему су обавезна намењена свим ученицима, док се изборна могу остваривати у складу са проценом наставника, аутора уџбеника и интересовањима ученика. Ова карактеристика програма представља важан контекст за тумачење уџбеничке заступљености националног идентитета.

Република Северна Македонија

У Северној Македонији курикуларни оквир основног образовања заснива се на национално дефинисаним *наставним плановима и наставним програмима*, које развија и објављује *Биро за развој образовања (Биро за развој на образованието – БРО).* Званична документација Бироа показује да су за први образовни период релевантни предмети и програми који обухватају садржаје друштвеног и природног окружења. Биро за развој образовања објављује и посебне приручнике за предмет *Општество за I–III разред*.

Курикуларна организација Северне Македоније је особена због назначене вишејезичности и мултикултуралности. Званична документација Бироа показује да се, поред македонског језика, у образовном систему развијају и програми и материјали за језике и културе различитих заједница, укључујући албански, српски, турски, ромски и друге језике. Ова чињеница је важна за интерпретацију садржаја националног идентитета, јер се национална и културна припадност у курикулуму појављују у сложеном односу између већинске заједнице, различитих етнокултурних заједница и заједничког државног простора.

У оквиру садржаја релевантних за први циклус, породица и непосредно окружење представљају основу социјализације ученика, док се кроз садржаје о заједници, традицији, празницима и културном животу могу развијати елементи обичаја и културног наслеђа. Језик представља важан идентитетски елемент, док се национални симболи и осећај припадности повезују са упознавањем државе и заједнице. Значајне личности, културно-историјско наслеђе и национално-географски садржаји омогућавају повезивање ученика са простором и културним развојем земље. Истовремено, солидарност, толеранција, сарадња и уважавање различитости представљају посебно важан део образовног контекста због мултиетничке и вишејезичке структуре друштва.

2.5.2. Специфичности уџбеника о ПиД

Уџбеници о ПиД имају бројне специфичности, које проистичу из интердисциплинарног карактера наставног садржаја, будући да обухватају елементе природних и друштвених наука. Благданић и Банђур (Благданић и Банђур, 2018) као најважније специфичности предмета издвајају:

- *Интегративни карактер садржаја* – будући да је основни циљ предмета да се оствари целовито разумевање света у којем ученик живи, структурисан је из више научних области: природних наука (биологија, екологија, хемија, физика, географија) и друштвених (историја, социологија, друштвена географија...);

- *Прилагођеност узрасту ученика* захтева прилагођавање когнитивним способностима деце нижих разреда основног образовања, кроз једноставан језик, кратак текст подељен у логичне целине са честим илустративним приказима, питањима и задацима;

- *Визуелна доминација* представља важну специфичност уџбеника о ПиД, јер визуелни елементи служе као кључ за разумевање сложених појмова и појава. Из тога проистиче да уџбеници о ПиД треба да имају богат визуелни дијапазон илустрација, фотографија, табела, мапа, дијаграма, карата, како би се задовољила његова образовна и мотивациона функција;

- *Функционалност и примена у свакодневном животу* проистичу из садржаја, који се односе на реалне ситуације из непосредног окружења ученика, као што су породица, школа, заједница у којој живи, околина, природа, па се на такав начин врши подстицање практичних вештина и формирање функционалног знања;

- *Географски и културолошки контекст,* је специфичност овог уџбеника услед честе локализације садржаја ради оснаживања идентитета ученика, блискости са темом, разумевање животне средине која га окружује и заједнице којој припада. На такав начин континуирано се усвајају осећаји одговорности, поштовање различитости, очување културне баштине, заједништво, те спајањем локалног и глобалног ученик гради активну свест о свету који га окружује, а чији је неодвојиви део;

- *Методичка обрађеност садржаја* односи се на карактеристична упутства, питања, истраживачке задатке, којима се води сам процес учења, укључујући интегративност, нарочито са језиком, ликовном културом, математиком и музичком културом;

- *Питања и задаци различитог типа*, услед интердисциплинарности предмета систематизовали су задатке у више категорија: репродуктивни задаци; реконструктивни задаци; трансфер задаци (примена у новим ситуацијама); креативни задаци и истрајно-истраживачки задаци у складу са образовним циљевима и развојним нивоима ученика.

Наведене специфичности уџбеника о ПиД су од посебног значаја за развијање и неговање националног идентитета код ученика млађег школског узраста. Захваљујући овим својствима, уџбеник о ПиД представља кључни ресурс и потенцијал за вишедимезионално и континуирано грађење појма *национални идентитет.*

.

2.5.3. Истраживања о националном идентитету у уџбеницима о ПиД

У првом циклусу основног образовања и васпитања, осим наставе српског језика и књижевности, ликовне и музичке културе и настава природе и друштва препозната је као садржајна основа за изградњу, преношење и снажење националног идентитета кроз интерпретацију различитих садржаја из области природних и друштвених наука. Због тога, истраживања која се баве националним идентитетом о уџбеницима о ПиД имају посебан значај. Ипак, савремене студије које проучавају национални идентитет, укључујући и његове категорије у овим уџбеницима, присутне су у веома малом броју.

Бањур и Благданић (Banđur i Blagdanić, 2014) проучавали су између глобалних и националних историјских догађаја анализом садржаја уџбеника, њихових основних текстова и визуелних елемената. Посебну пажњу усмерили су на три значајна догађаја из српске историје: Косовска битка, Први светски рат и Други светски рат. Резултати истраживања показали су да текстуални и сликовни садржаји у анализираним уџбеницима природе и друштва недовољно доприносе разумевању како националних, тако и светских историјских догађаја. Закључено је да се систем историјских појмова углавном формира кроз хронолошко низање догађаја, што код ученика може створити схватање да су историјске промене пре свега последица самог протока времена. Такође,

је уочено да концепција историјских садржаја у наставном програму за предмет природа и друштво у великој мери обликује решења која аутори уџбеника примењују. (Banđur i Blagdanić, 2014).

Ана Пешикан (Пешикан, 2003) бавила се испитивањем тога у којој мери знања и друштвени појмови представљени у уџбеницима природе и друштва за ученике млађих разреда представљају добру основу за касније учење историје. Резултати истраживања показали су да велики број друштвених појмова, приближно две трећине, уопште није објашњен нити дефинисан. Само мањи део појмова добио је некакво објашњење, али су та објашњења најчешће била уопштена, непотпуна, непрецизна и недовољно јасна, док је тек мали број појмова коректно представљен. Истраживање је, такође, указало да је више од половине појмова превише сложено за узраст ученика којима су намењени, па су деци тешко разумљиви и захтевни за усвајање. Са друге стране, мањи број појмова био је или сувише једноставан и већ познат ученицима, или је, иако примерен узрасту, представљен на неадекватан начин. Поред тога, уочено је да у уџбеницима не постоји поступан развој појмова, ни у смислу њиховог ширег објашњавања, ни у погледу постепеног усложњавања и повезивања са новим садржајима, што је важан услов спиралног курикулума. Завршетком лекције завршава се и помињање датог појма. Недостатак повезаности између појмова различитих нивоа показује да уџбеници не граде јасно организован систем знања. Такође, појам историјског времена није адекватно представљен, јер недостају временски оквири и оријентири који би ученицима помогли да разумеју редослед и повезаност историјских догађаја, као и основне облике временске периодизације. Када је реч о хронологији, анализа начина представљања историјских садржаја у уџбеницима показује да није доследно примењен ниједан познати модел организације историјске грађе, било да је реч о хронолошком приступу, линији развоја или регресивном моделу. Такође, у уџбеницима изостаје и покушај периодизације историјских догађаја који се помињу. У области историјских извора, у другом и трећем разреду најчешће се помињу споменици као трагови важних догађаја из прошлости. Иако се у трећем разреду нешто непосредније говори о сведочанствима прошлости, садржаји нису представљени на начин који би ученицима објаснио како се долази до историјских сазнања. Ученици се не упознају са различитим врстама историјских извора нити са начинима на које их историчари користе у свом раду. Када су у питању узрочно-последични односи, у уџбеницима нису развијени елементи који би код ученика подстицали разумевање каузалности у историји. Истовремено, не указује се ни на континуитет и промене кроз време. Прошлост није представљена као сложен систем међусобно повезаних догађаја карактеристичних за одређени историјски период, већ се своди на поједностављено поређење са садашњошћу. Развој се приказује углавном као постепено увећавање броја знања, изума и технологија, без указивања на дубље друштвене и квалитативне промене. Овакво представљање прошлости отежава ученицима да повежу прошлост и садашњост и да разумеју историјски развој као динамичан и континуиран процес, што може довести до погрешног схватања природе историје и историјских догађаја. На основу спроведене анализе закључено је да друштвени појмови у уџбеницима природе и друштва за ученике млађег школског узраста не представљају адекватну основу за учење историје. Разлог томе лежи у чињеници да појмови нису квалитетно уведени, јасно објашњени, узрасно прилагођени нити повезани у систем који омогућава њихово даље развијање и усвајање сложенијих историјских појмова. (Пешикан, 2003: 60-74).

Ана Пешикан и Снежана Маринковић (Пешикан и Маринковић, 1998) бавиле су се анализом демократских вредности које се промовишу кроз наставни програм и уџбеник Познавања друштва за четврти разред основне школе, као и начином њиховог

представљања. Добијени резултати показују да су у уџбенику највише заступљене вредности попут слободе, неговања националног идентитета, националних особина личности, патриотизма, слободарске традиције, равноправности народа, као и независности и суверенитета државе. Уочено је да су демократске вредности присутне у уџбенику усклађене са вредностима дефинисаним у оперативном делу наставног програма. Међутим, општи циљеви и задаци предмета обухватају шири спектар демократских вредности, међу којима су одговоран однос према раду, развијање свести о правима, обавезама и одговорностима, активно учешће у животу заједнице, равноправност полова, као и подстицање другарства, сарадње и солидарности (Пешикан, Маринковић, 1997). Исте ауторке, анализирале су демократске вредности заступљене у уџбеницима Природе и друштва за први, други и трећи разред основне школе, као и у уџбенику Познавања друштва за четврти разред, при чему је посебна пажња била усмерена на људска и дечја права. Резултати истраживања показали су да у уџбеницима за први и други разред највише наглашено поштовање правила, док су у трећем и четвртом разреду најистакнутије вредности слобода и националне особине личности. Посматрано у целини, од првог до четвртог разреда, као најзаступљеније издвајају се управо вредности слободе и националног идентитета (Маринковић, Пешикан, 1998: 301).

Вредно пажње у истраживању развоја националног идентитета у уџбеницима о ПиД, код нас, чини истраживање које су спровеле Василијевић, Семиз и Бојовић (2021). На узорку од дванаест уџбеника — по три уџбеника Света око нас за први и други разред и по три уџбеника Природе и друштва за трећи и четврти разред, из три најзаступљеније издавачке куће у школској 2020/2021. години — ауторке су испитивале у којој мери наставни садржаји доприносе изградњи и јачању националног идентитета ученика млађег школског узраста. У истраживању су примењене метода теоријске анализе и анализа садржаја. Као независна варијабла посматран је основни текст лекција, док су зависне варијабле чиниле различите категорије националног идентитета: религија, традиција и обичаји, национална осећања, језик, национални симболи, солидарност и заједништво, културна баштина, значајне личности, национални и географски појмови, породица и опште информације. Резултати су показали да су национални садржаји у анализираним уџбеницима присутни у веома малој мери, готово маргинално. Такође је уочена неуједначеност у начину на који се појам националног идентитета представља и обликује у уџбеницима за млађе разреде основне школе. Истраживање је указало и на то да постоји простор да се, у зависности од приступа, намере и креативности аутора, теме од националног значаја у већој мери укључе у различите наставне области. Ауторке посебно наглашавају значај заједничког деловања свих чинилаца васпитно-образовног процеса — од наставних планова и програма, преко садржаја уџбеника и њихових аутора, до креатора образовне политике и наставника који реализују наставу — у процесу развоја националног идентитета ученика (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021).

Василијевић и Семиз (2023) истраживале су учесталост и развој компоненти националног идентитета у дидактичкој апаратури уџбеника о ПиД првог циклуса образовања у Републици Србији. Студијом су обухваћени уџбеници предмета свет око нас и природа и друштво (N=12), одобрени за школску 2020/2021. годину, три реномирана српска издавача. Национални идентитет је прецизиран кроз 12 категорија: породица, религија, традиција и обичаји, национална осећања, језик, симболи и амблеми, солидарност и другарство, културно наслеђе, истакнуте личности, историјске теме, географски концепти и опште информације. Коришћене су методе теоријске анализе и анализе садржаја ради посматрања основних јединица анализе: *реченице са додатним информативним садржајем*; *питања, задаци* и *сликовни садржај*. Резултати

сугеришу на то да наведени елементи уџбеника недовољно доприносе формирању и јачању националног идентитета ученика првог циклуса образовања, посебно у дидактичко-методичкој апаратури и сликовном садржају. Уочен је развојни тренд садржаја усмереног на јачање националног идентитета, али је интензитет и обим садржаја од националног значаја, као и динамика и континуитет његовог представљања, проблематичан.

Василијевић, Алавања и Миленковић (2023) бавили су се истраживањем заступљености националних симбола и обележја у уџбеницима о ПиД. Рад представља резултат истраживања спроведеног са циљем утврђивања доприноса уџбеника о ПиД првог циклуса образовања земаља региона у формирању појмова национални симболи и обележја. Анализом су обухваћена 23 уџбеника о ПиД. Резултати истраживања показала су да уџбеници о ПиД у недовољној мери доприносе изградњи и снажењу појма национални симболи и обележја, да постоји неуједначеност у њиховом обухвату и развојности, у целини и у појединачним категоријама. Утврђено је да без обзира на уједначеност садржаја којима се промовише национални идентитет, у уџбеницима Републике Хрватске највише садржаја посвећено је симболима и обележјима, док у сегментима основни текст и дидактичко-методичке инструкције, предњаче уџбеници Републике Словеније. Уџбеници земаља чланица ЕУ имају бољу заступљеност појмова национални симболи и обележја у свим анализираним категоријама у односу на остале земље Западног Балкана.

Интересантно је истраживање групе аутора (Цветановић, Благданић и Добросављевић, 2025) које су испитивале историјске и географске појмове у уџбеницима за млађе разреде ОШ у контексту локализације – разумевања епских песама. Иако, се рад не бави приоритетно националним идентитетом, за наше истраживање је занимљиво корелативно сагледавање историјских и географских појмова (незаобилазних категорија националног идентитета) у функцији подршке разумевања књижевног дела од националног значаја. Резултати истраживања указују да су историјски и географски појмови из песме "Милош у Латинима" заступљени у методичкој апаратури уџбеника, као и да постоји извесна повезаност у начину њиховог представљања у уџбеничким комплетима истог издавача. Истовремено, уочене су одређене неусаглашености међу уџбеницима истог издавача када је реч о тумачењу и објашњавању историјских и географских појмова. На основу добијених резултата предложене су смернице за боље повезивање и усклађивање међупредметних садржаја у уџбеницима, што је са нашег становишта, од изузетне важности за изградњу националног идентитета.

Трифуновић и Милетић (Trifunović i Miletić, 2024) испитивали су да ли правна регулатива, којом се уређује основно образовање, дефинише циљеве и исходе који се односе на неговање културног идентитета; да ли су и у којој мери садржаји и исходи програма предмета о ПиД првог циклуса образовања усмерени на операционализацију школског учења о културном идентитету. Резултати овог истраживања показали су да правна регулатива укључује циљеве и исходе који су усмерени на формирање културног идентитета, као и да су програмима наставе и учења прописани примерени садржаји о културном идентитету, који усмеравају на садржаје оријентисане ка формирању културног идентитета српског народа и уважавање и поштовање културних различитости.

Ова истраживања чинила су полазну платформу за дефинисање методолошког концепта истраживања. Наше истраживање усмерили смо на анализу категорија развоја и снажења националног идентитета у уџбеницима о ПиД у Републици Србији и уџбеника земаља региона (Републике Хрватске, Републике Црне Горе, Републике Српске, Федерације БиХ, Републике Словеније и Републике Северне Македоније).

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Проблем и предмет истраживања

Вишеслојан аспект националног идентитета чини један од базичних квалификатива развоја личности ученика, које је нужно подстицати и развијати у оквиру когнитивних, социјалних, емоционалних, и радно-активних компетенција. Теоријске опсервације продуковале су кључно истраживачко питање: *Да ли, у којој мери и на који начин су национални наративи заступљени у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања у земљама региона (Србија, Црна Гора, Република Северна Македонија, БиХ – Федерација и Република Српска, Хрватска и Словенија)?*

Постављени проблем у вези са заступљеношћу националних наратива у уџбеницима о ПиД узоркованих земља региона определио нас је *да предмет истраживања усмеримо на уџбеничке елементе (основни текст, визуелни елементи, дидактичка апаратура) и категорије националног идентитета.*

3.2. Циљ и задаци истраживања

Основни циљ емпиријско-неекспериментланог истраживања јесте квантитативно и квалитативно испитивање заступљености националних наратива, категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона.

Циљ истраживања: *Испитати у којој мери и на који начин уџбеници о ПиД земаља региона доприносе подстицању, неговању и снажењу националног идентитета земаља региона.* Сходно томе, дефинисани су и научноистраживачки задаци: 1. Квалитативном и квантитативном анализом утврдити удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља у региону; 2. Квантитативном и квалитативном анализом испитати заступљеност и развојност појединачних категорија националног идентитета исказаних у форми базичних елемената уџбеницима о ПиД, првог циклуса образовања земаља региона; 3. Извршити упоредну анализу удела садржаја о националном идентитету (основни текст, визуелни садржаји, дидактичко-методичке инструкције) у уџбеницима о ПиД на регионалном нивоу; 4. Извршити упоредну анализу заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета (основни текст, визуелни садржаји, дидактичко-методичке инструкције) у уџбеницима о ПиД на регионалном нивоу.

3.3. Хипотезе истраживања

Циљ и задаци истраживања определили су и хипотезе истраживања:

1. Претпоставља се да је удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД недовољан и дихотоман у опсегу првог циклуса образовања;

2. Постоји дисонантност у заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета исказаних кроз базичне елементе уџбеника о ПиД у опсегу првог циклуса образовања;

3. Претпоставља се да не постоји усаглашеност у погледу заступљености садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД земаља региона;

4. Претпоставља се да не постоји усаглашеност у погледу заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета (основни текст, визуелни садржаји, дидактичко-методичке инструкције) на регионалном нивоу.

3.4. Варијабле истраживања

Независну варијаблу истраживања чине елементи уџбеника – уџбеничке секвенце: базични садржај – основни текст сваке лекције, дидактичко-методичка апаратура (питања, задаци, налози) и визуелни прикази (илустрације, слике, шеме, графикони, табеле, карте...), а зависну варијаблу представљају елементи националног идентитета распоређени по категоријама: *религија, језик, обичаји и традиција, симболи и обележја, национална осећања, солидарност и заједништво, културна баштина, важне личности, национални географски појмови, породица* и категорија *опште информације*.

3.5. Методе и технике истраживања

Методолошки оквир интерпретације заснован је на истовременој примени методе теоријске анализе и дескриптивне методе, ради разматрања теоријских и емпиријских аспеката, резултата и импликација истраживања.

Применом методе теоријске анализе и методе анализе садржаја посматране су кључне јединице анализе: а) основни информативни садржаји уџбеника о ПиД за млађе разреде основне школе; б) визуелни елементи, попут фотографија, слика, шема, табела, графикон...; в) питања, задаци и налози (дидактичко-методичка апаратура). Дескриптивна метода коришћена је за описивање категорија и тумачење добијених резултата.

На узорку од 24 уџбеника о ПиД првог циклуса образовања у земљама бивше Југославије – Републици Србији, Републици Црној Гори, Републици Северној Македонија, БИХ – Федерацији и Републици Српској, Републици Хрватској и Републици Словенији – спроведена је квантитативна и квалитативна анализа са циљем сагледавања ресурса и садржајних потенцијала уџбеника у контексту испољавања и јачања категорија националног идентитета.

3.6. Узорак истраживања

Узорак истраживање чини укупно двадесет и четири уџбеника о ПиД (N= 24), по седам за прва три разреда и три уџбеника за четврти разред основне школе. Услед различите структуре првог циклуса образовања, број уџбеника у земљама региона није уједначен. Случајним узорком изабрани су репрезентативни уџбеници узоркованих земаља региона из по једне издавачке куће. Узорак је пригодан – представљају га уџбеници актуелни у школској 2021/2022. године; стратификован – диференцирани у односу на узраст коме је намењен.

У фокусу истраживања нису издавачи, већ садржаји уџбеника усаглашени са наставним програмима изабраних држава, а који су истовремено и резултат ауторских слобода.

Табела 1. *Узорак истраживања – уџбеници о ПиД земаља региона*

држава	разред	библиографска јединица
Република Србија	I	Гачановић, Б., Новковић, Љ. и Требјешанин, Б. (2018). *Свет око нас – уџбеник за први разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
	II	Гачановић, Б. (2019*). Свет око нас – уџбеник за други разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
	III	Гачановић, Б., Протић, Н. и Јокић, С. (2020). *Природа и друштво – уџбеник за 3. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
	IV	Лукић, М. и Поповић, Р. (2021). *Природа и друштво – уџбеник за 4. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
Република Хрватска	I	Letina, A., Kisovar Ivanda, T., De Zan, I., Dubrović, T. i Pavić, M. (2021). *Istražujemo naš svijet 1 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
	II	Letina, A., Kisovar Ivanda, T. (2020). *Istražujemo naš svijet 2 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
	III	Letina, A., Kisovar Ivanda, T. i Brančić, Z. (2020). *Istražujemo naš svijet 3 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
	IV	Letina, A., Kisovar Ivanda, T., De Zan, I., Дубровић, Т. i Pavić, M. (2021).). *Istražujemo naš svijet 4 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
БиХ – Република Српска	I	Дабић, Т., Рајовић, Р. и Милошевић, О. (2020). *Моја околина – за 1. разред основне школе.* Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства а.д.
	II	Спасојевић, П., Ђаковић, П. и Станојловић, С. (2019). *Природа и друштво – за 2. разред основне школе.* Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства а.д.
	III	Станојловић, С., Ђаковић, П. и Спасојевић, П. (2021). *Природа и друштво – за 3. разред основне школе.* Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства а.д.
	IV	Пашалић, С., Радивојевић, Д. и Станојловић, С. (2019). *Природа и друштво – за 4. разред основне школе.* Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства а.д.
БиХ – Федерација БиХ	I	Lugavić, S. i Pešić, M. (2019). *Moja okolina 1– udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole.* Sarajevo: Bosanska knjiga.
	II	Lugavić, S. i Pešić, M. (2020). *Moja okolina 2– udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole.* Sarajevo: Bosanska knjiga.
	III	Pešić, M. (2021). *Moja okolina 3– udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole.* Sarajevo: Bosanska knjiga.
Република Црна Гора	I	Кипа, В., Нововић, Т. и Драгићевић С. (2020). *Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за први разред основне школе.* Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.
	II	Кипа, В. и Нововић, Т. (2021). *Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за други разред основне школе.* Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.
	III	Кипа, В. и Нововић, Т. (2019). *Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за трећи разред основне школе.* Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.

држава	разред	библиографска јединица
Република Словенија	I	Grošelj, M. i Ribič, M. (2018). *Lili in Bine 1 – učebnik za spoznavanje okolja*. Ljubljana: Rokus Klett.
	II	Grošelj, M. i Ribič, M. (2019). *Lili in Bine 2 – učebnik za spoznavanje okolja*. Ljubljana: Rokus Klett.
	III	Grošelj, M. i Ribič, M. (2020). *Lili in Bine 3 – učebnik za spoznavanje okolja*. Ljubljana: Rokus Klett.
Република Северна Македонија	I	Ливси, Т и Хериц, Д. (2020). *Природни науки – учебник 1 одделение*. Превео са енглеског Александар Таковски. Скопје: Ars lamina.
	II	Ливси, Т и Хериц, Д. (2020). *Природни науки – учебник 2 одделение*. Превео са енглеског Александар Таковски. Скопје: Ars lamina.
	III	Ливси, Т и Хериц, Д. (2020). *Природни науки – учебник 3 одделение*. Превела са енглеског Јасна Таковска. Скопје: Ars lamina.

Основне јединице анализе по базичним елементима уџбеника су:

- основни текст – реченица;

- визуелни садржај – појединачни визуелни приказ – фотографија, слика, графикон, шема...

- дидактичко-методичке инструкције – задатак, питање и налог.

3.7. Инструмент истраживања

Инструмент истраживања чини протокол за евидентирање јединица анализе у оквиру 11 категорија националног идентитета, и то:

- ***Солидарност и заједништво*** – подразумевају међусобну повезаност, сарадњу и спремност на пружање помоћи међу појединцима, групама, али и ширим заједницама као што су региони, државе или савези. Ова категорија обухвата вредности хуманости, поверења, разумевања и подршке, као и осећај припадности сопственој држави и усмереност ка остваривању општег добра;

- ***Културна баштина*** – представља наслеђене и савремене вредности које имају посебан значај за друштво и које је неопходно очувати за будуће генерације. Она обухвата различите облике културних добара која су често заштићена од стране надлежних институција, а у колективној свести имају симболичку, историјску и идентитетску вредност. Поред тога, културна баштина поседује и значајан туристички и економски потенцијал. У њу спадају споменици и грађевине, историјска и археолошка налазишта, предмети и технолошка достигнућа одређених култура, природна богатства, руралне целине од националног значаја, биодиверзитет, друштвене и уметничке вредности, као и установе културе;

- ***Језик*** као категорија националног идентитета представља елемент кроз који се изражава припадност нацији; чува културно наслеђе, преноси вредности, традицију и историјско памћење, а истовремено делује као средство повезивања чланова заједнице;

- ***Национална осећања*** обухватају емоционалну повезаност појединца са својом нацијом. Она се манифестују кроз понос, оданост, припадност и поштовање

националниих симболиа, традиције, језика и историје. Ова осећања негују се кроз породицу, образовање, културне обрасце и државне ритуале, а имају важну улогу у изградњи колективне самосвести, солидарности и припадности националној заједници. У школском контексту, развој националних осећања подстиче се кроз наставу, обележавање значајних датума и сл.;

- ***Национални географски појмови*** – обухватају просторно означавање и опис територије на којој нација живи. То су појмови попут назива државних граница, планина, река, региона, градова и других географских објеката који се повезују са националном историјом и културом. Кроз учење о овим појмовима, ученици развијају осећај припадности конкретном простору, упознају природне и друштвене специфичности своје земље и граде менталну мапу националне заједнице;
- ***Породица*** – заједница коју чине родитељи и њихова деца, односно чланови уже породице, али и сродници који са њима живе или су повезани породичним односима. У ширу породицу убрајају се баке, деке и други рођаци који заједно чине породичну заједницу;
- ***Религија*** – вид друштвене свести у оквиру којег се природне и друштвене појаве тумаче као деловање натприродних сила које су изнад човека, природе и историјских процеса. Она подразумева духовну повезаност људи са вишим, светим бићем, односно Богом, као и веровање у натприродне силе. Сам назив религија потиче од латинске речи *religare*, која означава повезивање или поновно успостављање везе. Свака религија садржи учење о настанку, смислу и суштини света и живота, али и организоване облике верског живота који укључују заједнице, обреде и ритуале. Такве активности одвијају се у посебним верским установама, као што су цркве, џамије, синагоге и храмови;
- ***Обичаји и традиција*** – представљају устаљене начине понашања, прослављања и обележавања важних догађаја и вредности у једној заједници. Они се настоје очувати у свом изворном облику и значењу, јер одражавају оно што се поштује и негује кроз време. Такви садржаји и праксе преносе се са генерације на генерацију, чувајући културни и друштвени континуитет;
- ***Симболи и обележја*** – подразумевају појаве, знакове или предмете којима друштво или култура придају одређено значење, било у дословном, било у пренесеном смислу;
- ***Важне личности*** – особе од националног значаја које су обележиле или промениле одређени временски период, познате историјске личности у различитим животним областима;
- ***Опште информације*** као категорија националног идентитета обухватају податке који нису могли бити сврстани ни у једну од претходно наведених категорија. Реч је о информативним садржајима – државно уређење, облик владавине, национална валута, спортски догађаји и сл.

3.8. Статистичка обрада података

За разлику од квалитативне, квантитативна анализа подлеже статистичкој обради података и заснива се на утврђивању фреквентности јединица анализе и процентуалном исказивању добијених налаза. Налази су приказани табеларно и графички.

4. РЕЗУЛТАТИ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Заступљеност националних наратива у уџбеницима о ПиД

Први истраживачки задатак гласи *да је удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД недовољан и дихотоман у опсегу првог циклуса образовања* Интересовао нас је ниво заступљености и развоја садржаја националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог образовног циклуса земаља региона (Републике Србије, Републике Хрватске, Босне и Херцеговине – Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине, Републике Црне Горе, Републике Словеније, Републике Северне Македоније). За проверу ове хипотезе примењен је глобални приступ (Stojak, 1974), који обухвата процену укупне заступљености садржаја од националног значаја у уџбеницима о ПиД, појединачно по разредима за сваку државу, као и њихову међусобну упоредну анализу.

Прва етапа у оквиру анализе садржаја, подразумевала је идентификацију јединица анализе у оквиру основног текста, визуелних садржаја и дидактичко-методичке апаратуре за сваки разред појединачно

Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД по разредима приказан је графички уз квалитативни опис показатеља.

4.1.1. Република Србија

Први циклус образовања Републике Србије обухвата четири разреда основне школе. Анализирана су четири уџбеника и то: "Свет око нас – уџбеник за први разред основне школе", "Свет око нас – уџбеник за други разред основне школе", "Природа и друштво – уџбеник за 3. разред основне школе" и "Природа и друштво – уџбеник за 4. разред основне школе".

Табелом 2 представљен је укупан удео садржаја националног идентитета у уџбеницима првог, другог, трећег и четвртог разреда првог циклуса образовања у Републици Србији.

Табела 2. *Укупан удео националних садржаја по разредима у првом циклусу образовања Република Србија*

Садржај уџбеника	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**четврти разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Укупни садржај (јединица анализе)	825	100%	1086	100%	1241	100%	1474	100%	4626	100%
Удео садржаја о националном идентитету	34	4,12%	54	4,97%	78	6,28%	347	23,54%	513	11,09%

Удео националних садржаја у узоркованим уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Србије износи 11,09%. Приметан је постепени раст заступљености националних садржаја од првог (4,12%) ка другом (4,97%) и трећем разреду (6,28%), док је у четвртом забележен нагли скок (23,54%). Наиме, скоро четвртина уџбеничких садржаја четвртог разреда има обележје националних наратива.

Лекције су груписане у тематске целине за сваки разред појединачно, како би се омогућила детаљнија анализа садржаја и стекао бољи увид у заступљеност садржаја од националног значаја сходно тематској припадности. Такође, на овај начин се ефикасније може извршити поређење развојности појединачних категорија националног идентитета по разредима.

Уџбенички садржаји о ПиД, сходно наставном програму, креирани су на основу модела тематских концентричних кругова. Из разреда у разред повећава се опсег и дубина уџбеничке грађе.

У првом разреду заступљене теме (укупно 7) разврстане су у две велике групе: *Живимо заједно* и *Природа око нас*. Прва група, *Живимо заједно*, подељена је на мање тематске целине: *Слични смо и различити*, *У породици*, *Од куће до школе*, *У школи* и *Шта људи праве и стварају*. Ове теме обухватају однос детета са другима у окружењу сагледан из образовног, функционалног и васпитног угла. Такође, дете се уводи у оријентацију у простору и времену. Друга група, *Природа око нас*, обухвата две тематске целине: *Живу природу* и *Неживу природу* – заснива се на основној подели природе, као и непосредном животном окружењу детета.

Садржај другог разреда распоређен је у 8 тематских целина. У односу на први разред проширен је за тему *Кретање у насељу*, која се бави врстама саобраћаја и безбедним понашањем. Посебно је издвојена тема *Бринем о свом здрављу*, која је у уџбенику првог разреда била део поглавља *У породици*. Обе ове теме припадају широј тематској целини *Живимо заједно*. Тематска целина *Природа око нас* проширује се темом *Понашање у природи*.

У уџбенику трећег разреда појављује се нова тематска целина *Географске одлике краја – рељеф, живот и рад људи у завичају*. Ова тема мења претходне које су се бавиле односима ученика са другима у породици и окружењу.

Садржај четвртог разреда чине теме (укупно 5): *Србија – део света*, *Природне одлике, богатства и делатности у Србији*, *Човек – природно и друштвено биће*, *Материјали* и *Србија у прошлости*.

Анализом уџбеника *Свет око нас* за први разред Републике Србије установљено је укупно (просечно) учешће садржаја о националном идентитету од 4,12%, (Табела 2) и сви су евидентирани у оквиру тематске целине *Живимо заједно*. Односе се на категорије дефинисања породице, породичних односа и прослављања породичних, школских празника (школска слава Свети Сава) и верских празника (Божић и Васкрса). Просечан удео националних садржаја у уџбенику *Свет око нас* за други разред износи 4,97% и обухвата сличне националне наративе као у првом разреду, с том разликом што су додати и национални симболи и обележја Републике Србије. У трећем разреду бележи се благо повећање с просеком од 6,26%, померањем фокуса с појединца и његовог односа према најближем окружењу на шири опсег – однос према насељу и завичају. Тек у четвртом разреду, увођењем теме *Србија у прошлости*, долази до нешто веће заступљености националних садржаја (23,45%), где се фокус у потпуности помера ка историјским садржајима, који су програмски изузети из прва три разреда основне школе.

4.1.2.Република Хрватска

Први циклус образовања у Републици Хрватској обухвата четири разреда основне школе. Сходно томе анализирана су четири уџбеника и то: "Istražujemo naš svijet 1 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole", "Istražujemo na svijet 2 – udžbenik prirode i društva u drugom razredu osnovne škole", "Istražujemo naš svijet 3 – udžbenik prirode i društva u trećem razredu osnovne škole", и "Istražujemo naš svijet 4 – udžbenik prirode i društva u četvtom razredu osnovne škole".

Табелом 3 представљен је укупан удео садржаја националног идентитета у уџбеницима прва четири разреда основне школе у Републици Хрватској.

Табела 3. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**четврти разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Укупни садржај (јединица анализе)	606	100%	1168	100%	1450	100%	1973	100%	5197	100%
Удео садржаја о националном идентитету	76	12,54%	107	9,16%	134	9,24%	553	28,03%	870	16,74%

Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог образовног циклуса Републике Хрватске износи 16,74%. Уџбеник *Istražujemo naš svijet 1* за први разред у Републици Хрватској обрађује осам тема, груписаних у више тематских целина. У оквиру тема: *Škola, Obitelj i dom* и *Osnovna čistoća i zdravlje* фокус је на непосредном окружењу ученика и персоналним односима. Друга целина обухвата теме: *Naše mjesto*, *Učenik/učenica u prometu* и *Snalaženje u vrijemenu*. Тема *Priroda se mijenja* дата је као посебна целина, у оквиру које су заступљени садржаји живе, неживе природе и њихова међусобна повезаност. Као засебна целина издвојена је и тема *Slavimo blagdane*, која обухвата државне и верске празнике који се прослављају у Републици Хрватској.

Увидом у садржај уџбеника другог разреда (10 тема) може се констатовати да се продубљују садржаји из првог разреда, те да је тема *Obitelj i dom* проширена и гласи: *Obitelj i rodbina*, док је тема *Osnovna čistoća i zdravlje* надограђена са две нове тематске целине: *Kultura stanovanja* и *Moje zdravlje*. Тема *Naše mjesto* коригована је у *Naš zavičaj*. Ученици другог разреда изучавају и рељеф различитих крајева Републике Хрватске, као и живот и рад људи у свом завичају, што представља шири појам у односу на место. Уџбеник трећег разреда тематски у потпуности одговара садржајима другог разреда, с тим што су они продубљени у погледу интензитета и екстензитета. Додата је и нова тематска област: *Prošlost,* којом су обухваћени историјски садржаји. Садржинску структуру уџбеника четвртог разреда чине теме: *Uvjeti življenja*, *Živa priroda*, *Čovjek* (унутрашња структура и функционисање људског тела, системи органа, пубертет); Нове тематске целине односе се на историјске садржаје: *Iz prošlosti domovine Hrvatske* – период до краја двадесетог века; *Hrvatska u evropskom okruženju* – савремени историја, припадност Европској унији, културно-историјски споменици; *Naša domovina Republika*

Hrvatska – симболи и обележја (национални и европски) и демографија са географским обележјима; теме у вези са географским одликама – рељеф: *Nizijski krajevi Republike Hrvatske*, *Brežuljkasti krajevi Republike Hrvatske, Gorski krajevi Republike Hrvatske* и *Primorski krajevi Republike Hrvatske*.

На основу анализе Табеле 3 може се констатовати да је укупан удео националних садржаја уџбеника првог разреда Републике Хрватске 12,34%, другог разреда 9,16%, трећег разреда 9,24%, док је у четвртом разреду проширењем историјских садржаја приметан и нагли пораст укупног удела националних наратива са просеком од 28,03%.

4.1.3.Босна и Херцеговина

4.1.3.1. Република Српска

Структура образовног система Републике Српске за први циклус образовања обухвата четири разреда. Анализирана су четири уџбеника и то: "Моја околина – за 1. разред основне школе", "Природа и друштво – за 2. разред основне школе", "Природа и друштво – за 3. разред основне школе" и "Природа и друштво – за 4. разред основне школе".

Табелом 4 представљен је укупан удео садржаја националног идентитета у уџбеницима првог, другог, трећег и четвртог разреда основне школе у Републици Српској.

Табела 4. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД БиХ – Републике Српске*

Садржај уџбеника	први разред		други разред		трећи разред		четврти разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Укупни садржај (јединица анализе)	816	100%	1125	100%	1337	100%	1385	100%	4663	100%
Удео садржаја о националном идентитету	58	7,11%	82	7,29%	99	7,40%	266	19,20%	505	10,83%

Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Српске износи 10,83%. Увидом у садржај уџбеника *Природа и друштво* за први разред основне школе Републике Српске, може се уочити да није тематски структурисан и састоји се од сукцесивно распоређених лекција. Гледано у целини, лекције уџбеника могу се категорисати у неколико тематских области: *У школи*, *У породици*, *Саобраћај*, *Оријентација у времену и простору*, *Жива и нежива природа*, *Мој родни крај, Заштита животне средине* и *Празници*. У уџбенику другог разреда садржај је груписан у 7 тематских целина, и то: *У школи*, *У породици*, *Саобраћај, Оријентација у времену и простору*, *Жива и нежива природа*, *Изглед мјеста и околине и рад људи у мјесту* и *Заштита животне средине*. Уочљиво да је тема *Празници,* из уџбеника првог разреда, имплементирана у тематску целину *Изглед мјеста и околине и рад људи у мјесту*, на основу чега се може закључити да се мења једино екстензитет и интензитет садржаја, На исти начин распоређене су и тематске целине уџбеника трећег разреда (укупно 7). Садржај уџбеника четвртог разреда чини 6 тема: *Картографска писменост*,

Завичај и Република Српска, *Делатности људи условљене природним богатствима, временским приликама и потребама, Домаће животиње*, *Биљке*, *Култура живљења и комуницирања*.

Гледано у целини, просечни удео националних садржаја у уџбеницима првог (7,11%), другог (7,29%) и трећег разреда (7,40%) претежно је уједначен. Историјски садржаји у уџбеницима о ПиД Републике Српске проучавају се тек у четвртом разреду, у коме је просечан удео националних садржаја (19,20%), што је значајно допринело већој процентуалној заступљености националних садржаја у узоркованом уџбенику.

4.1.3.2. Федерација Босне и Херцеговине

Структура образовног система Федерације Босне и Херцеговине разликује се у односу на претходно анализиране образовне системе (Република Србија, Република Хрватска и БиХ – Република Српска). Први образовни циклус траје три школске године, за разлику од поменутих држава где се први циклус образовања јавља у четворогодишњем трајању.

Анализирана су три уџбеника, и то: "Moja okolina 1 – udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole", "Moja okolina 2 – udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole" и "Moja okolina 3 – udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole".

Табела 5. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД БиХ – Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	први разред		други разред		трећи разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Укупни садржај (јединица анализе)	892	100%	1104	100%	1188	100%	3184	100%
Удео садржаја о националном идентитету	26	2,92%	32	2,90%	50	4,21%	108	3,40%

Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса основног образовања БиХ – Федерације Босне и Херцеговине износи 3,40%. Разлике између ентитета БиХ су видљиве, како у погледу структуре система образовања, тако и у садржајном смислу. Уџбеник предмета *Priroda i društvo* састоји се од лекција, без тематске систематизације. Форма садржаја уџбеника *Moja okolina* за први, други и трећи разред Федерације Босне и Херцеговине визуелно подсећа на садржаје уџбеника Републике Српске.

Детаљним прегледом садржаја уџбеника *Moja okolina* за први разред запажено је да лекције, садржински, у великој мери одговарају уџбенику првог разреда, те да се могу груписати у 7 тематских области: *U školi*, *Saobraćaj*, *U porodici*, *Orijentacija u prostoru – svom mestu, Orijentacija u vrijemenu, Živa i neživa priroda* и *Kultura življenja*. Уџбеник *Moja okolina* за други разред проширен је лекцијом *Praznici*, која се не може сврстати у претходно груписане тематске целине, док су садржаји трећег разреда проширени и новом тематском целином – *Materijali*.

Анализа садржаја уџбеника *Moja okolina* за први разред Федерације Босне и Херцеговине је открила да је просечно учешће садржаја о националном идентитету свега 2,90%, укључујући сва три сегмента уџбеника. Удео садржаја националног идентитета уџбеника *Moja okolina* за други разред износи 2,90% и обухвата националне наративе који се односе на празнике (верске и државне), као и симболе и обележја државе БиХ. У трећем разреду бележи се благо повећање са просеком од 4,21% променом тежишта које је у првом и другом разреду било на појединцу, а сада је на ширем сагледавању заједнице (насеље – кантон).

Приметан је континуирано низак проценат националних садржаја у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине. Сматрамо да су разлози за овакве резултате бројни, а посебно бисмо издвојили недостатак садржаја о културној баштини, као и историјских садржаја. Симболи – обележја Федерације Босне и Херцеговине, као посебне државе, још званично нису регулисани законом, тако да се у уџбеницима искључиво детерминишу (основни текст и дидактичко-методичке инструкције) и графички приказују (визуелни елемент) симболи – обележја читаве територије БиХ.

4.1.4. Република Црна Гора

Будући да први образовни циклус у Републици Црној Гори траје три школске године, анализирана су три уџбеника, и то: "Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за први разред основне школе", "Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за други разред основне школе" и "Истражујем своју околину – уџбеник природе и друштва за трећи разред основне школе".

Табела 6. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Укупни садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Удео садржаја о националном идентитету	22	7,05 %	66	11,17%	122	14,14%	210	11,89 %

Укупан просечан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса основног образовања Републике Црне Горе износи 11,89%.

Лекције обухваћене уџбеником *Истражујем своју околину,* за први разред груписане су у 11 тематских целина: *Ја и други*, *Моја школа, Моја породица, Живим здраво* и *Околина и ја,* садржајно су оријентисане ка непосредном окружењу ученика и интеракцији. Тема *У саобраћају* посвећена је саобраћајној култури ученика. Промене у природи кроз годишња доба дата су кроз тематске целине: *Јесен, Стиже зима, Пролеће је ту* и *Стиже лето*, у оквиру којих су обрађени садржаји о живој, неживој природи и њиховој међусобној условљености. Као посебна тематска целина у уџбенику издвојена је и тема: *Шта могу да урадим*, којом су дефинисани садржаји који се ослањају на материјале и њихову употребу. У уџбенику другог разреда долази до сажимања садржаја, те су теме *Ја и други* и *Моја породица* из првог разреда обједињене у

поглављу *Растемо*. Акценат је на продубљивању садржаја, који су у првом разреду изузетно оскудни у сегменту основног текста и нарочито дидактичко-методичких инструкција. Проширивање уџбеничких садржаја се везује за померање фокуса са појединца на непосредну околину – инетерпретација са *ја* и *моја* прелази на на *ми* и *наша*, јер је ученик преедтављен као део заједнице. Тиме је забележен и већи број јединица анализе у сва три сегмента уџбеника другог разреда.

Садржинску структуру трећег разреда чине теме (укупно 7): *Више умијем, више знам; Занимања и хоби*; *У селу и граду* – обједињујући оријентацију у времену, простору и саобраћају, као и празнике у оквиру исте тематске целине, *Гледам и слушам*; *Шта могу да урадим*; *Моја околина* и *Гдје живе*?

Укупан удео националних садржаја у уџбеницима првог разреда Републике Црне Горе износи 7,05%, док је у другом 11,17%, а у трећем разреду бележи благи раст и износи 14,14%.

4.1.5. Република Словенија

Први циклус образовања Републике Словеније обухвата три године. Проучавана су три уџбеника, и то: "Lili in Bine 1 – učebnik za spoznavanje okolja", "Lili in Bine 2 – učebnik za spoznavanje okolja" и "Lili in Bine 3 – učebnik za spoznavanje okolja".

Табела 7. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Укупни садржај (јединица анализе)	325	100%	826	100%	903	100%	2.054	100%
Удео садржаја о националном идентитету	54	16,61%	125	15,13%	150	16,61%	329	16,02 %

Укупан просечан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса основног образовања Републике Словеније износи 16,02%. Садржај уџбеника првог разреда Републике Словеније није строго структурисан по тематским целинама, већ су лекције означене бојама тако да оне имплицитно обележене истим колором припадају заједничкој тематској области. Отуда је могуће идентификовати 9 тематских целина: *Школа*, *Годишња доба*, *Сналажење у простору – саобраћај, Ја и други, Живот у прошлости*, *Култура живљења, Материјали*, *Сналажење у простору – географске одлике*. Темом *Годишња доба* обухваћене су временске прилике, биљке, животиње и активности људи током сваког годишњег доба. У оквиру њих назначен је и национални догађај уколико је репрезентативан. На пример, на илустрацији лета постављено је питање: Зашто на кући вијори застава? Питање и одговор треба да се повежу са прославом 25. јуна, дана државности. Темом *Живот у прошлости* уводе се историјски садржаји од првог разреда, деца уче о животу некада, значајним личностима, државним и културним празницима. Уводи се и застава као симбол, која се истиче током државних празника. У оквиру теме *Сналажење у простору – географске одлике* приказане су четири покрајине које чине Републику Словенију – делови који чине

целину, те се за разлику од уџбеничке праксе раније анализираних држава, полази од принципа – од даљег ка ближем (од покрајине ка насељу, месту живљења ученика). У свим уџбеницима осталих држава региона, поштује се принцип од ближег ка даљем. Садржај уџбеника другог разреда Републике Словеније разврстан је на исти начин као у првом разреду, с тим што је извршено продубљивање и проширивање уџбеничких садржаја, па самим тим и оних који носе националне наративе. Садржајима који су поменути или приказани графички (попут институционалног истицања заставе Републике Словеније током државних празника), у другом разреду додају се и културни празници. Назначена је и припадност "европском идентитету", јер је осим заставе Републике Словеније на институцијама приказана и застава Европске уније. Трећи разред проширен је за тему (укупно 10): *Оријентација у времену*, у оквиру које је уведен и појам небеских тела, односно Земље као планете и Месеца као њеног сателита, ради објашњења трајања дана и године. Дат је детаљан приказ свих државних, културних и верских празника (укупно 11), с тим што се од верских наводе католички и православни Божић. Недостаје Ускрс као верски празник (вероватно је то пропуст аутора уџбеника, а не програмски). Садржајима уџбеника трећег разреда није извршено искључиво продубљивање усвојених садржаја из претходних разреда на основу концентричних кругова, већ и проширивање ка садржајима који носе информације у вези са европским градовима и државама у циљу формирања "европског идентитета" уз синхроно неговање националног идентитета. На пример, појам *насеље* објашњен је на примеру мањег насеља (Птуј) у коме живи хиљаду становника и већег (Париз) у коме живи два милиона становника.

Гледано у целини, може се уочити континуитет присутности националних садржаја у уџбеницима прва три разреда основне школе Републике Словеније. Такође, евидентна је и њихова заступљеност у сваком анализираном уџбенику појединачно: у првом разреду – 16,61%, у другом – 15,13% и у трећем – 16,61%. Без обзира на запаженију заступљеност садржаја од националног значаја у уџбеницима Републике Словеније у односу на остале анализиране уџбенике, не може се говорити о тенденцији развојности, јер је проценат националних наратива прилично уједначен у свим разредима.

4.1.6. Република Северна Македонија

Први циклус образовања Северне Републике Македоније обухвата три године. Анализирана су три уџбеника, и то: "Природни науки – учебник 1 одделение", "Природни науки – учебник 2 оделение" и "Природни науки – учебник 3 одделение".

Табелом 8 представљен је укупан удео садржаја националног идентитета у уџбеницима првог, другог и трећег разреда основне школе у Републици Северној Македонији.

Табела 8. *Укупан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	први разред f %	други разред f %	трећи разред f %	укупно f %
Укупни садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2.488 100%
Удео садржаја о националном идентитету	6 0,74 %	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%

Укупан просечан удео националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса основног образовања Републике Северне Македоније износи 2,77%.

Уџбеници *Природни науки* за први, други и трећи разред Републике Северне Македоније адаптирани су и преведени (македонско издање, ур. Бранка Бугариска) амерички уџбеници под оригиналним називом *Heinemann Explore Science, Student Book Grade 1, 2, 3*. Ауторке уџбеника су Дебора Хериџ (Deborah Herritage) и Тара Ливсли (Tara Lievsly). Министарство за образовање и науку одобрило је 25. јула 2018. године уџбенике за употребу у деветогодишњем основном образовању у Републици Северној Македонији.

Садржај уџбеника *Природни науки* за први разред чини 6 тема: *Кретање, Чула, Очување здравља, Материјали, Светло и тама и Жива и нежива природа.*

Тематски садржај другог разреда чине *Светло и тама, Електрична енергија* – у оквиру које се помињу значајне личности (Томас Едисон и Џозеф Сван, изумитељи електричне сијалице); *Материјали*; *Разгледање стена; Земља и простор око ње* и *Растиње и живот око нас*.

Садржај уџбеника трећег разреда је такође разврстан у шест тематских целина: *Животни процеси; Материјали; Растиње које цвета; Сила; Чула* и *Очување здравља*.

Резултати анализе указују на одсуство или изузетно низак удео националних наратива у уџбеницима. У првом разреду – 0,74%, у другом је забележен благи пораст на 4,14%, док је у трећем забележен пад – 3,54%, што није тренд код осталих земаља региона.

*****

Укупна заступљеност националних садржаја у уџбеницима о ПиД земља региона, првог циклуса образовања, приказана је Графиконом 1.

Графикон 1. *Заступљеност националних садржаја у уџбеницима о ПиД током првог циклуса образовања земаља региона.*

На основу резултата представљених Графиконом 1 уочава се да најнижи укупни проценат заступљености националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања имају уџбеници Републике Северне Македоније (2,77%). Запажено је да је недовољна заступљеност садржаја од националног значаја настала као продукт преведених иностраних уџбеника, а одобрених од стране надлежног Министарства просвете. На другој позицији је Федерација Босне и Херцеговине (3,40%). Укупни удео националних садржаја у уџбеницима Босне и Херцеговине, ентитета Република Српска, износи 10,83%. У уџбеницима Републике Србије он износи 11,09%, док је укупан удео националних садржаја Републике Црне Горе 11,89%. Државе са највећом заступљеношћу националних наратива у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања су Република Словенија (16,02%) и Република Хрватска (16,74%). Ове две државе, са највишим уделом националних садржаја у уџбеницима о ПиД чланице су Европске уније, за разлику од осталих земаља региона које су у процедури приступања чланству ЕУ Дакле, припадање ширем, у овом случају европском идентитету, не мора да подразумева одрицање од властитог националног идентитета (Barbara Anderson-Levitt, 2003; Coulby, 2004; Torres, 2009: Sršen, 2012; Tanasković i Suzdilovski, 2023).

На основу приказаних података и резултата истраживања може се констатовати да је прва хипотеза, којом смо претпоставили *да је удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД недовољан и дихотоман у опсегу првог циклуса образовања*, потврђена.

4.2. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања

Други истраживачки задатак гласио је: *постоји дисонантност у заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета исказаних кроз базичне елементе уџбеника о ПиД у опсегу првог циклуса образовања*. Интересовала нас је

заступљеност одабраних категорија националног идентитета у сва три структурална елемента уџбеника (основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције) по разредима и њихова развојност у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона. За проверу ове хипотезе коришћен је фрагментарни методолошки приступ.

4.2.1. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Србије

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета сагледавана је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Примењена је квантитативна и квалитативна анализа уџбеника *света око нас* и *природе и друштва* (прва четири разреда основне школе) чији је издавач *Завод за уџбенике*, Београд, Република Србија.

Табела 9. *Удео националних садржаја у основном тексту (ОТ) уџбеника о ПиД Републике Србије*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**четврти разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	286	100%	594	100%	767	100%	1014	100%	2661	100%
религија	0	0%	3	0,55%	4	0.52%	7	0,69%	14	0,53%
обичаји/традиција	0	0%	4	0,67%	6	0,78%	8	0,79%	18	0,68%
национална осећања	0	0%	0	0%	1	0,13%	6	0,59%	7	0,26%
Језик	0	0%	0	0%	1	0,13%	2	0,18%	3	0,11%
симболи/обележја	0	0%	6	1,01%	4	0,52%	8	0,79%	18	0,68%
солидарност/заједништво	5	1,75%	7	1,18%	5	0,65%	4	0,40%	21	0,79%
културна баштина	0	0%	0	0%	6	0,78%	35	3,45%	41	1,54%
важне личности	1	0,35%	1	0,17%	3	0,39%	37	3,65%	42	1,58%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	2	0,26%	23	2,27%	25	0,94%
Породица	7	2,45%	4	0,67%	2	0,26%	0	0%	13	0,49%
опште информације	1	0,35%	7	1,18%	13	1.69%	53	5,57%	74	2,78%
УКУПНО	14	4,89%	32	5,39%	47	6,13%	183	18,05%	276	10,37%

Приметно је (Табела 9) да у уџбенику првог разреда доминирају садржаји из домена категорије *породица* (2,45%). Евидентиране јединице анализе односе се на конкретизацију појмова *породица у ужем* и *ширем смислу*, *породични дом* и *породични*

празници. Категорија *солидарност и заједништво* учествује у укупном садржају са 1,75% и односи се на прихватање, толеранцију и разумевање других, права и обавезе унутар породице и школе. У оквиру категорије *важне личности* (0,35%), помиње се само име Светог Саве. У истој лекцији евидентиран су *опште информације* (0,35%) посвећене обележавању школске славе. Неевидентиране категорије у уџбенику првог разреда су: *религија*, *обичаји/традиција*, *национална осећања*, *језик, симболи и обележја, културна баштина* и *национални географски појмови*.

Учешће садржаја о националном идентитету у уџбенику Свет око нас за други разред основне школе бележи пораст у односу на први разред. Доминирају категорије *солидарност и заједништво* (1,18%) у лекцијама које се односе на школу, права и обавезе, непосредне односе у окружењу – комшилук, вршњачка група, сугрђани и *опште информације* (1, 18%), обухватајући празнике: Дан државности и Први мај, школску славу, Нову годину. Следе *симболи и обележја* (1,01%), посредством симбола Републике Србије – грб, застава и химна. *Обичаји и традиција* (0,67%) заступљени су кроз наставне лекције у којима је дат опис обичаја током празника највећих верских заједница у Републици Србији – православни и католички Божић, Ускрс и Рамазан. У оквиру категорије *породица* (0,67%) бележи се пад у односу на први разред, јер се помера фокус са непосредног породичног окружења на положај појединца у школи, ка широј заједници. *Религија* (0,55%) је заступљена кроз навођење верских празника. У оквиру категорије *важне личности* (0,17%) представљен је Свети Сава, појашњено због чега се данас прославља школска слава и какав је његов допринос развоју писмености. Категорије у оквиру којих нису забележени садржаји националног карактера су: *национална осећања, језик, културна баштина* и *национални географски појмови*.

Благи раст удела националних садржаја забележен је у уџбенику *Природа и друштво* трећег разреда основне школе и то у оквиру свих категорија, које су различито позициониране: *опште информације* (1,69%), *обичаји/традиција* и *културна баштина* (0,78%), *солидарност и заједништво* (0,65%), *религија* (0,52%), *важне личности* (0,39%), *породица* и *национални географски појмови* (0,26%), *национална осећања* (0,13%) и *језик* (0,13%).

За разлику од уџбеника претходна два разреда у трећем су идентификоване све испитиване категорије националног идентитета, али не и у оквиру свих тематских целина. У тематским целинама: *Кретање у простору, Материјали* и *Нежива природа*, иако имају садржајне потенцијале, нису интегрисани садржаји у вези са националним идентитетом. Иако су национални наративи најзаступљениу у темама: *Мој крај у времену*, *Живот и рад људи у мом крају* и *Жива природа,* има простора за додатно проширивање и унапређивање садржаја од националног значаја .

У четвртом разреду ученици се први пут сусрећу са историјским садржајима, који су најчешће сврставани у категорије: *културна баштина* (3,45%), *важне личности* (3,65%), *национални географски појмови* (2,27%) и *опште информације* (5,57%). Минимална заступљеност националних садржаја забележена је у категоријама *симболи и обележја* (0,79%), *обичаји/традиција* (0,79%), *религија* (0,69%), *национална осећања* (0,59%) и *језик* (0,18%). Занимљиво је да једино у категорији *породица* нису забележени национални садржаји, а била је једна од најрепрезентативнијих у уџбеницима првог разреда.

Табела 10. *Удео националних садржаја у визуелном садржају уџбеника о природи и друштву Републике Србије*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	четврти разред f	%	укупно f	%
Визуелни садржај (ВС)	357	100%	291	100%	390	100%	334	100%	1372	100%
религија	1	0,28%	6	2,06%	0	0%	0	0%	7	0,51%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	4	1,02%	7	2,09%	11	0,80%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	6	1.80%	6	0,44%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,30%	1	0,07%
симболи/обележја	0	0%	3	1,03%	5	1,28%	9	2,69%	17	1,24%
солидарност/заједништво	4	1,12%	3	1,05%	5	1,28%	8	2,39%	20	1,46%
културна баштина	0	0%	0	0%	4	1,02%	41	12,27%	45	3,28%
важне личности	1	0,28%	2	0,69%	3	0,80%	25	7,48%	31	2,26%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	2	0,51%	3	0,90%	5	0,34%
породица	6	1,68%	2	0,69%	0	0%	1	0,30%	9	0,65%
опште информације	0	0%	1	0,34%	6	1.54%	37	11,08%	44	3,21%
укупно	12	3,36%	17	5,84%	29	7,43%	142	42,51%	200	14,58%

Визуелна форма уџбеника, потврђује налазе добијене анализом основног текста. Визуелни елементи поткрепљују текст у оквирима категорија *породица* (1,68%) и *солидарност и заједништво* (1,12%). У оквиру приказа празника (школска слава) приложене су фотографија иконе и илустрације Светог Саве, тако да се категорије *важне личности* и *религија* јављају са 0,28%. Остале категорије нису забележене у првом разреду.

Визуелни садржаји од националног значаја у уџбенику *Свет око нас* – други разред основне школе у Републици Србији, су у благом порасту једино у категорији *религија* (2.06%). Односе се на приказе верских празника Божића, Ускрса (православног и католичког) и Рамазана, што свакако представља пример добре праксе за развој националног идентитета, кроз упознавање других вера и њихових празника. *Симболи и обележја* (1,03%) представљени су и иконички у уџбенику другог разреда први пут у сагласности са основним текстом. Категорија *солидарност и заједништво* (1,03%) је у благом паду у односу на први разред, као и категорија *породица* (0,69%). Ова категорија, као и категорије *важне личности* (0,69%) и *опште информације* (0,34%) јављају се у минималном обиму. Визуелни прикази у вези са националним идентитетом нису забележени у оквиру категорија: *обичаји/традиција, национална осећања, језик, културна баштина* и *национални географски појмови*.

У уџбенику за трећи разред природе и друштва визуелни елементи од националног значаја забележени су у категоријама: *опште информација* (1,54%), *симболи и обележја* (1,28%), *солидарност и заједништво* (1,28%), *обичаји/традиција* (1,02/), *културна баштина* (1,02%), *важне личности* (0,80%) и *национални географски појмови* (0,51%). Нема сликовне подршке тексту од националног значаја у категоријама: *породица, религија, језик* и *национална осећања*.

Четврти разред карактеристичан је по увођењу историјских тема, што води већем уделу националних садржаја у оквиру категорија *културна баштина* (12,27%), *опште информације* (11,08%), *важне личности* (7,48%). Међутим, приметно је и процентуално повећање заступљености категорије *симболи и обележја* (2,69%), што је резултат приказивања симбола (грб, застава) у биткама, сеобама или пак, на институцијама; затим, *солидарност и заједништво* (2,39%) и *обичаји и традиција* (2,09%). Јединице анализе забележене су и у оквиру категорије *национална осећања* (1,80%) – приказ репрезентација приликом интонирања химне, фотографије битака у којима је српски народ извојевао победе, фотографије хајдука. *Национални географски појмови* су минорно заступљени (0,90%), као и категорије *језик* (0,30%) и *породица* (0,30%). Категорија *религија* није заступљена, односно није подржана визуелним форматом уџбеника.

Добијени налази у овом делу истраживања кореспондирају са налазима анализе основног текста уџбеника, будући да визуелни елементи најчешће прате основни текст.

Табела 11. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред** f %	**други разред** f %	**трећи разред** f %	**четврти разред** f %	**укупно** f %
Дидактичко-методичке инструкције (ДМИ)	182 100%	201 100%	84 100%	126 100%	593 100%
религија	0 0%	2 0,99%	0 0%	0 0%	2 0,38%
обичаји/традиција	0 0%	0 0%	1 1,19%	0 0%	1 0,17%
национална осећања	0 0%	0 0%	0 0%	2 1,57%	2 0,38%
језик	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
симболи/обележја	0 0%	1 0,50%	0 0%	1 0,79%	2 0,38%
солидарност/заједништво	5 2,75%	0 0%	0 0%	1 0,79%	6 1,01%
културна баштина	0 0%	0 0%	0 0%	1 0,79%	1 0,17%
важне личности	0 0%	0 0%	0 0%	3 2,38%	3 0,50%
национални географски појмови	0 0%	0 0%	1 1,19%	3 2,38%	4 0,67%
породица	3 1,65%	1 0,50%	0 0%	0 0%	4 0,67%
опште информације	0 0%	1 0,50%	0 0%	11 8,73%	12 2.02%
укупно	8 4,39%	5 2,49%	2 2,38%	22 17,46%	37 6,24%

Категорије националног идентитета у домену ДМИ (Табела 11) заступљене су на следећи начин по разредима:

- Први разред: *солидарност и заједништво* (2,75%) и *породица* (1,65%). У сталим категоријама нису забележени национални садржаји.

- Други разред*: религија* (0,99%), *симболи и обележја* (0,50%), *породица* (0,50%) и *опште информације* (0,50%).

- Трећи разред: *обичаји/традиција* (1,19%) и *национални географски појмови* (1,19%).

- Четврти разред: *опште информације* (8,73%), *национални географски појмови* (2,38%), *важне личности* (2,38%), *национална осећања* (1,57%), *симболи и обележја* (0,79%), *солидарност и заједништво* (0,79%) и *културна баштина* (0,79%).

Резултати анализе о заступљености и развојности појединих категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД у оквиру структуралних елемената: основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције су неповољни. Учешће садржаја националног идентитета кроз интерпретиране категорије је забрињавајуће, не само у погледу заступљености, већ и у њиховој развојности. Не постоји узлазна линија заступљебости ниједне од наведених категорија националног идентитета од првог до четвртог разреда, како би се могло дискутовати о њиховој развојности. Приметан је опадајући тренд категорије *породица,* што је поражавајуће, јер развој националног идентитета полази управо од наведене категорије и средине у којој се дете рађа и развија, а у оквиру које рођењем стиче свој идентитет. Сличан пример је и категорија *солидарност и заједништво* – дете развија социјалну интеграцију у интеракцији са другима и околином. Недовољно је назначен значај и улога породице у неговању, доприносу развоју и афирмацији националног идентитета. Категорије *језик* и *национална осећања* су готово у потпуности занемарене. Забележене су кроз спорадичне примере у вези са јунацима, хајдуцима, ускоцима; недостају легенде и занимљиве приче којима би се развијао и неговао национални идентитет. На такав начин развијање позитивних националних осећања и љубави према домовини и сопственом националном идентитету су онемогућени, односно скрајнути, у односу на општеобразовне садржаје. Иста запажања везују се и за категорију *религија*.

Програмски концепт наставе природе и друштва подразумева да се ученици тек у другом разреду упознају са симболима и обележјима, тако да у првом изостају национални наративи у оквиру ове категорије. Међутим, анализа уџбеника је показала да се исти садржаји понављају у трећем и четвртом. Сходно томе, може се закључити да је изостала развојност појма *симболи и обележја* у смислу редоследа, обима и дубине садржаја.

Садржаји везани за *обичаје/традицију* у уџбенику првог разреда о ПиД нису заокупили пажњу аутора уџбеника. Помињу се тек у другом разреду на примеру културно-уметничких друштава и народних игара. У уџбенику трећег разреда, у лекцији *Права и обавезе становника краја,* наводе се националне мањине у контексту остваривања права на неговање обичаја уз уважавање традиције других народа. Ова лекција може да послужи као пример добре праксе промоције заједништва у циљу неговања и снажења националног идентитета, јер упознајући и поштујући националне идентитета народа са којима живимо упознајемо и развијамо сопствени (Симеуновић, 2009; Јовановић, 2010). Уџбеник четвртог разреда бележи благи раст ове категорије, али због њеног одсуства у уџбенику првом разреду, не може се говорити о развојности

појма *обичаји/традиција*. Иако српско културно наслеђе богато, недовољно су искоришћени расположиви ресурси.

Важне личности углавном су представљене у оквиру историјских садржаја; најчешће су то владари, али и научници, књижевници, просветитељи. У уџбеницима првог и другог разреда искључиво је приказан Свети Сава, док се у трећем наводе и имена Вука Караџића и Николе Тесле. Тек од четвртог разреда наведена су имена владара, научника, књижевника, просветитеља. Слична ситуација је и са категоријом *културна баштина* која постаје актуелна тек у трећем разреду увођењем лекције *Извори за упознавање прошлости*, која представља увод за историјске садржаје у четвртом разреду основне школе. *Национални географски појмови* су, такође, недовољно заступљени у уџбенику трећег, а нешто више у уџбенику четвртог разреда. Слично претходним, није уочена развојност ових категорија националног идентитета.

Категоријом *опште информације* обухваћене униформне опште информације: заштићене биљне и животињске врсте, национални паркови, информације од јавног значаја, права и дужности грађана Републике Србије, одлике, миграције становништва. Занимљиво је да опсег општих информација расте у анализираним уџбеницима из разреда у разред.

4.2.1. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Хрватске

Степен заступљености и развојности категорија националног идентитета сагледаван је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Примењена је квантитативна и квалитативна анализа уџбеника *природе и друштва* (прва четири разреда основне школе) чији је издавач *Školska knjiga*, Загреб, Република Хрватска.

На основу података у Табели 12 видљиво је да су у врху листе уџбеника за први разред садржаји (ОТ) из домена категорије *солидарност и заједништво* (4,08%). Углавном се односе на јединство у породици и школи, и уважавање туђих права и обавеза унутар истих заједница. Забележено је позивање на поштовање обичаја и празника свих људи у оквиру групе, с тим што није назначен географски просторни оквир (у оквиру државе или на читавом свету). Следи категорија *породица* (2,55%), којој припадају садржаји везани за појмовно одређење (породица у ужем и ширем смислу), породични дом и породични празници. *Религија* (1,02%) је заступљена искључиво кроз представљање празника (Божић и Ускрс) без навода о припадајућој вери (католичкој и/или православној) и времену када се празнује – стиче се утисак да је подразумевано католичкој. Категоријом *обичаји/традиција* (1,02%) представљени су благдани – празници (Дан неовисности и Дани круха). *Национална осећања* (0,51%) изражена су кроз реченицу: *Наша се домовина зове Република Хрватска.* Док се *симболи и обележја* (0,51%) уводе у основном тексту кроз истицање хрватске заставе на зградама током Дана неовисности. Забележен је и низак проценат садржаја из категорије *опште информације* (0,51%).

Табела 12. *Удео националних садржаја у основном тексту (ОТ) уџбеника о ПиД Републике Хрватске*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	четврти разред f	%	укупно f	%
Основни текст (ОТ)	196	100%	453	100%	532	100%	1152	100%	2333	100%
религија	2	1,02%	16	3.53%	1	0,19%	6	0,52%	25	1,07%
обичаји/традиција	2	1,02%	1	0,22%	1	0,19%	8	0,69%	12	0,51%
национална осећања	1	0,51%	7	1,54%	5	0,94%	21	1,82%	34	1,46%
језик	0	0%	1	0,22%	0	0%	5	0,43%	6	0,26%
симболи/обележја	1	0,51%	4	0,88%	2	0,38%	6	0,52%	13	0,56%
солидарност/заједништво	8	4.08%	11	2,43%	9	1,69%	18	1,56%	46	1,97%
културна баштина	0	0%	0	0%	7	1,32%	104	9,03%	111	4,76%
важне личности	0	0%	0	0%	11	2,07%	41	3,56%	52	2,23%
национални географски појмови	0	0%	1	0,22%	7	1,32%	24	2,08%	32	1,37%
породица	5	2,55%	4	0,88%	8	1,50%	3	0,26%	20	0,86%
опште информације	1	0,51%	2	0,44%	14	2,63%	57	4,95%	74	3,17%
укупно	20	10,20%	47	10,37%	65	12,22%	293	25,43%	425	18,22%

У уџбенику другог разреда о ПиД Републике Хрватске у основном тексту, у односу на све остале, најзаступљенија је категорија *религија* (3,53%), захваљујући детаљном опису хришћанског (“кршћанског”) Божића и Ускрса, (“адвент”, “дошашће”, бадњак, “коризма”, “писанице”...). *Солидарност и заједништво* (2,43%) заузимају другу позицију по уделу националних садржаја, превасходно кроз заједништво породице, најчешће кроз прославе празника (нпр. *На Божић се обитељ окупља на заједничком ручку, Сви се радују и певају божићне песме*). Евидентирано је и интензивније присуство националних осећања (1,32%). Забележен је пад категорије *породица* (0,88%) у односу на први разред, јер се помера фокус на ширу породицу. Категорија *симболи и обележја* (0,88%) бележи раст увођењем државних симбола. Следе *опште информације* (0,44%), *обичаји/традиција* (0,22%), *језик* (0,22%), *национални географски појмови* (0,22%). Категорије које нису евидентиране у уџбенику о ПиД другог разреда су: *културна баштина* и *важне личности*,

Уџбеник трећег разреда о ПиД Републике Хрватске карактеристичан је по увођењу елементарних историјских појмова те је и ранг листа заступљености категорија националног идентитета измењена у односу на уџбенике истог разреда у осталим уџбеницима земаља региона. На врху листе су *опште информације* (2,63%) којима су обухваћени подаци о називима и трајању ратова, територијалности,

националним изумима и осталим општим појмовима – Међународни дан изумитеља, Дан кравата, град бајки. Следи категорија *важне личности* (2,07%) у оквиру лекција *Хрватски изуми* и *Траг прошлости* наведени су најзначајнији изуми и њихови изумитељи (Фауст Вранчић – падобран од тканине разапете о дрвени оквир, Иван Блаж Лупис – торпедо, Никола Тесла – наизменична струја, Иван Вучетић – идентификација на основу отиска прста, Славољуб Пенкала – хемијска оловка, Злата Бартл – вегета, Давид Шварц и Анте Маглица). За четири изума који се наводе да су национални, не постоје тачни и проверљиви подаци. Информације су дате прилично штуро, без додатних познијих поузданијих података (*Године 2001. хрватски стручњаци осмислили су плаћање паркирања аутомобила СМС поруком*; *Године 1981. скупина хрватских знанственика из хрватске творнице лијекова изумила је антибиотик Сумамед*; *Године 2014. двије хрватске тврtке осмислиле су систав одбране од поплава с помоћу пластичних цеви пуњених водом назван Водом против воде*; *У 17. стољећу хрватски војници почели су носити кравату као рубац око врата и модни детаљ војничке униформе*). Категорија *солидарност и заједништво* (1,69%) је и даље у врху листе категорија као у претходна два разреда, с тим што је приметан пад у уделу националних садржаја, за разлику од категорије *породице* (1,50%) у којој је забележен раст (прослављање празника – благдана у оквиру породице, међусобни односи и понашање чланова породице током прославе). *Културна баштина* (1,32%) је као категорија евидентирана тек у трећем разреду и то увођењем, историјских садржаја предвиђених програмом за четврти разред. *Национални географски појмови* (1,32%) као категорија бележе раст у односу на претходне разреде, захваљујући топонимима у историјском сегменту уџбеника. Категорија *национална осећања* (0,94%) је врло дискутабилна у уџбенику трећег разреда првог циклуса образовања Републике Хрватске. Осим истицања синтагми: *наша домовина* и *своја земља*, приметан је развој негативних националних осећања према српском становништву које представљено као агресорска страна у Домовинском рату од 1991–1995. године. У оквиру лекције *Из живота предака*, представљена је прича о Јосипу и Иви којима бака приповеда о њиховим прецима:

За вријеме Домовинског рата од 1991. године до 1995. године, није се могло доћи до села, због српских барикада, но данас га Јосип и Ива редовно посјећују. У старој кући већ дуго нико не живи, но играње на селу још је увјек забавно (Трећи разред, стр. 84). А затим се у оквиру ДМИ поставља питање:

5. Јесу ли становници твог краја завичаја тијеком прошлости ратовали и бранили своју земљу од непријатеља?

ДА *НЕ*

Ако си заокружио/заокружила ДА, одговори на следеће питање:
Против кога су ратовали и у ком стољећу?

Потпуно је очекивана повезаност националних наратива које носи основни текст уџбеника, са једне, и дидактичко-методичка апаратура, са друге стране. Евидентиране су јединице анализе које подстичу негативна национална осећања, Истакнуто је да су бранили своју земљу од непријатеља, при чему се у основном тексту као једини рат наводи Домовински рат, те се од ученика очекује да одговоре да су ратовали против српског народа.

Категорија *симболи и обележја* (0,38%) помињу у ситуацијама истицања заставе на државним институцијама. *Обичаји/традиција* (0,19%) и *религија* (0,19%) су потпуно

занемарене категорије, док категорија *језик* није евидентирана у уџбенику трећег разреда.

Увођењем историјских садржаја, сасвим је разумљиво, да се у уџбенику четвртог разреда на врху листе налази категорија *културна баштина* (9,03%), а након ње и *опште информације* (4,59%) Интересантно је да аутори уџбеника користе абецедни критеријум приликом навођења припадника других народа који живе у њиховој домовини: *Албанци, Бошњаци, Црногорци, Чеси, Мађари, Македонци, Нијемци, Роми, Русини, Словаци, Словенци, Срби, Талијани, Украјинци, Жидови те припадници других мањих народносних скупина. То су националне мањине. Тако се називају јер су мањина у односу према већинском народу, а њихова је матична земља нека друга држава. Неке мањине немају своју матичну земљу (нпр. Роми)*. Овај приступ није забележен у другим уџбеницима земаља региона, обично је критеријум бројност или близина матичних држава. Податак дат за Роме, који потичу из Индије, област Пуњаб (напустили су око X века, у време када су се и остали народи – племена насељавали на Балканско полуострво), није у потпуности тачан.

Следе категорије *важне личности* (3,56%) и *национални географски појмови* (2,08%). Интересантно је да је категорија *национална осећања* (1,82%) изузетно изражена. Доминирају синтагме са присвојним заменицама: *наша домовина, наше море*, *твој завичај, наш народ.* Приметан је и наставак тренда развоја негативних националних осећања према српском становништву. Пример:

На референдуму 1991. године готово сви грађани Хрватске изјаснили су се да желе самосталну државу Хрватску. Пут до самосталности био је тежак, јер га је пратио Домовински рат проузрокован агресијом Србије и Црне Горе уз помоћ југословенске војске, те дијела српског становништва у Хрватској. У Домовинском рату Хрватска се бранила од њихове агресије. Погинуло је много људи, а многи су и били озлијеђени. Разорени су многи градови и села, уништени су бројни културни споменици, школе и творнице. Многи људи протјерани су из својих домова (четврти разред, стр. 88).

У том делу су једноставно дати подаци о сукобљеним странама. Изостао је податак да је Република Хрватска била саставни део СФРЈ, а тиме и југословенске армије. Такође, у уџбенику се не наводе историјски подаци из Другог светског рата о страдалништву српског живља и осталих националних мањина на том простору.

Рангирање осталих категорија у уделу националних садржаја уџбеника четвртог разреда у оквиру основног текста је следеће: *солидарност и заједништво* (1,56%), *обичаји/традиција* (0,69%), *религија* (0,52%), *симболи и обележја* (0,52%), *језик* (0,43%) и *породица* (0,26%).

Посебно је истакнут и европски идентитет, који је Република Хрватска званично остварила чланством у Европској унији од 1. јула 2013. године, приказујући њене симболе и валуту, која се употребљава у већини земаља чланица.

Табела 13. *Удео националних садржаја у визуелном садржају уџбеника о ПиД Република Хрватска*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	четврти разред f	%	укупно f	%
Визуелни садржај (ВС)	249	100%	321	100%	467	100%	419	100%	1456	100%
Религија	5	2,01%	7	2,18%	0	0%	2	0,48%	14	0,96%
обичаји/традиција	1	0,40%	1	0,31%	0	0%	5	1,19%	7	0,48%
национална осећања	1	0,40%	7	2,18%	0	0%	14	3,34%	22	1,51%
Језик	0	0%	0	0%	0	0%	6	1,43%	6	0,41%
симболи/обележја	5	2,01%	5	1,56%	2	0,43%	16	3,82%	28	1,92%
солидарност/заједништво	6	2,41%	9	2,80%	11	2,36%	5	1,19%	31	2,13%
културна баштина	0	0%	2	0,62%	5	1,07%	49	11,69%	56	3,85%
важне личности	0	0 %	0	0%	1	0,21%	15	3,58%	16	1,10%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	6	1,28%	9	2,15%	15	1,03%
Породица	12	4,82%	1	0,31%	3	0,64%	4	0,95%	20	1,37%
опште информације	2	0,80%	7	2,18%	7	1.50%	17	4,06%	33	2,27%
Укупно	32	12,85%	38	11,84 %	35	7,49%	142	33,89%	247	16,96%

Удео националних садржаја у визуелном материјалу уџбеника "Istražujemo naš svijet 1 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole" Републике Хрватске за први разред по категоријама рангиран је на следећи начин: *породица* (4,82%), *солидарност и заједништво* (2,41), *религија* (2,01%), *симболи и обележја* (2,01%), *опште информација* (0,80%), *обичаји/традиција* (0,40%), *национална осећања* (0,40%). Категорије *језик*, *културна баштина, важне личности* и *национални географски појмови* нису евидентиране.

У уџбенику другог разреда доминантне категорије су *солидарност и заједништво* (2,80%), *национална осећања* (2,18%). Препознају се кроз фотографије репрезентације приликом интонирања химне, слику државне заставе на којој је представљена прва строфа химне, слику националног грба приликом представљања месеца у години (октобар је приказан државним грбом, због Дан државности), *опште информације* (2,18%) подразумевају визуелне формате који се односе на прослављање празника (Нова година, Дани круха). *Религија* (2,18%) је представљена посредством фотографија верских празника и обичаја (Божић и Ускрс – искључиво хришћанских). *Симболи и обележја* (1,56%) заступљени су на фотографијама државних установа и код приказа државних симбола. Категорије *културна баштина* (0,62%), *обичаји/традиција* (0,31%) и *породица* (0,31%) забележене су са минималним уделом националних садржаја, док категорије *језик, важне личности* и *национални географски појмови* нису евидентиране.

Визуелни материјал у уџбенику трећег разреда рангиран је наследећи начин: *солидарност и заједништво* (2,36%), *опште информација* (1,50%), *национални географски појмови* (1,50%), *породица* (0,64%), *симболи и обележја* (0,43%) и *важне личности* (0,21%). *Религија*, *обичаји/традиција*, *национална осећања* и *језик* као категорије националног идентитета у оквиру структуралног елемента визуелни материјал нису забележене.

Анализа визуелног формата уџбеника четвртог разреда је показала да се налази у многоме се поклапају са резултатима анализе основног текста уџбеника. Дакле, визуелни материјал прати основни текст уџбеника. Најзаступљенија је категорија *културна баштина* (11,68%), затим *опште информације* (4,06%), *симболи и обележја* (3,82%), *важне личности* (3,58%), *национална осећања* (3,34%), *национални географски појмови* (2,15%), *језик* (1,43%), *солидарност и заједништво* (1,19%), *обичаји/традиција* (1,19%), *породица* (0,95%) и *религија* (0,48%).

Табела 14. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција у уџбеницима о ПиД Република Хрватска*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**Први разред**		**Други разред**		**Трећи разред**		**Четврти разред**		**Укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Дидактичко-методичке инструкције (ДМИ)	161	100%	394	100%	451	100%	402	100%	1408	100%
религија	4	2,48%	8	2,03%	0	0%	1	0,25%	13	0,92%
обичаји/традиција	1	0,62%	1	0,25%	0	0%	3	0,75%	5	0,35%
национална осећања	1	0,62%	1	0,25%	2	0,44%	6	1,49%	10	0,71%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	1	0,62%	3	0,76%	0	0%	9	2,24%	13	0,92%
солидарност/заједништво	3	1,86%	1	0,25%	3	0,66%	11	2,74%	17	1,21%
културна баштина	0	0%	0	0%	7	1,55%	21	5,22%	28	1,99%
важне личности	0	0%	0	0%	2	0,44%	12	2,98%	14	0,99%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	6	1,33%	22	5,47%	28	1,99%
породица	11	6,83%	1	0,25%	2	0,44%	1	0,25%	15	1,06%
опште информације	3	1,86%	7	1,78%	12	2,66%	32	7,96%	57	4,05%
укупно	24	14,90%	22	5,58%	34	7,54%	118	29,35%	198	13,78%

Удео појединачних категорија од националног значаја у дидактичко-методичкој апаратури (питања, задаци, налози) анализираних уџбеника о ПиД Републике Хрватске је разредно диферентан:

- Први разред: *породица* (6,83%), *религија* (2,48%), *солидарност и заједништво* (1,86%), *опште информације* (1,86%), *обичаји/традиција* (0,62%), *национална осећања* (0,62%), *симболи и обележја* (0,62%). У преосталим категоријама *језик, културна баштина, важне личности* и *национални географски појмови* национални садржаји нису забележени.

- Други разред: *опште информације* (1,78%), *религија* (2,03%), *симболи и обележја* (0,76%), *обичаји/традиција* (0,25%), *национална осећања* (0,25%), *солидарност и заједништво* (0,25%) и *породица* (0,25%).

- Трећи разред: *опште информације* (2,66%), *културна баштина* (1,55%), *национални географски појмови* (1,33%), *солидарност и заједништво* (0,66%), *национална осећања* (0,44%), *важне личности* (0,44%) и *породица* (0,44%).

- Четврти разред: *опште информације* (7,96%), *национални географски појмови* (5,47%), *културна баштина* (5,22%), *важне личности* (2,98%), *солидарност и заједништво* (2,74%), *симболи и обележја* (2,24%), *национална осећања* (1,49%), *обичаји/традиција* (0,75%), *религија* (0,25%) и *породица* (0,25%).

Заступљеност категорија националних наратива у уџбеницима о ПиД од првог до четвртог разреда у дидактичко-методичким инструкцијама Републике Хрватске је незадовољавајућа. Што се развојности националних појмова тиче, приметна је једино у категорији *опште информације*,

Квалитативна анализа је показала да је у хрватским уџбеницима о ПиД за реч *домовина* везан појединац личним осећањима који исказује љубав, поштовање и оданост према домовини. Изражена је афективна компонента, поред когнитивне, према домовини, али у одређеним примерима на погрешан начин. Тако на пример, категорија *национална осећања* иако је заступљена у свим структуралним елементима уџбеника, квалитативна анализа показује да се неретко заснива на непримереним садржајима – детектују се негативна национална осећања према српском становништву, које чини најбројнију мањину у Републици Хрватској. Овај налаз је у сагласју са тврдњама финског аутора Ахонена и аутора Кази и Шаха (Ahonen, 2001; Qazi & Shah, 2019) који тврде да су уџбеници предмета од националног значаја разлог развоја стереотипа, јер се нација ученика представља у изразито позитивном светлу, у односу на друге.

Историјски садржаји, уводе се у трећем разреду. Категорија *религија* у уџбеницима за прва три разреда обухвата искључиво појмове везане за хришћанску, тачније католичку веру, без додатних појашњења. Такав приступ није усклађен са националним саставом становништва, који, према абецедно наведеним мањинама, укључује и припаднике православне, муслиманске, протестантске и јеврејске вероисповести. Тек, у четвртом разреду се кроз ОТ, ВС и ДМИ наводе верски празници Божић и Ускрс (као католички, православни и протестантски), Рамазан-Бајрам и Курјам-бајрам, Рошхашан и Ханука и приказују џамија и унутрашњост православне цркве. *Језик* као категорија националног идентитета готово да је непостојећа. Тек се у четвртом разреду у основном тексту у оквиру лекције *Становништво Републике Хрватске* помиње службени језик хрватски и могућност двојезичних натписа у местима где је мањинско становништво већинско. Приказана је и фотографија табле основне школе из Дарувара на којој је натпис на хрватском и чешком језику. *Породица* као категорија националног идентитета конфигурисана је искључиво кроз основни појам, где аутори позивају на међусобно поштовање и уважавање. Не појашњава се улога породице у развоју, снажењу и неговању националног идентитета, на темељима прошлости. Слична ситуација је и са категоријом *солидарност и заједништво*. Ови

национални наративи су забележени како у основном тексту, тако и визуелним форматима уџбеника и дидактичко-методичкој апаратури, али искључиво у функцији неговања и изградње демократских вредности, одговорног односа према другима, интеркултуралности, иако је лекцијом *Становништво Републике Хрватске* приказана као мултикултурална држава са великим бројем националних мањина.

Анализа основног текста уџбеника је показала да не постоји развојност категорија националног идентитета, шта више, у категорији *солидарност и заједништво* приметна је опадајућа путања од првог до четвртог разреда, што је недопустиво. Једина узлазна путања развојности приметна је у категорији *опште информације* и то у оквиру дидактичко-методичке апаратуре уџбеника о ПиД првог циклуса образовања Републике Хрватске.

4.2.3. *Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Босне и Херцеговине*

4.2.3.1. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Босне и Херцеговине – Република Српска

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета сагледавана је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције.

Примењена је квантитативна и квалитативна анализа уџбеника о ПиД (прва четири разреда основне школе) чији је издавач *Завод за уџбенике и наставна средства а.д,* Источно Ново Сарајево, Република Српска.

Анализом основног текста уџбеника *Моја околина* за први разред основне школе установљено је да се у врху листе заступљености налази категорија *културна баштина* (3,49%) и то кроз лекцију *Природне љепоте мога краја*, где су побројани: пећина Растуша, бања Врућица, Вучја планина и манастир Липље. У наставку је дато: *Када је мој брат из Словеније у посјети увек проведе неколико дана у бањи.* Следи категорија *национална осећања* (3,49%). Ова категорија усмерена је ка развоју националних осећања српског становништва (химна Републике Српске и Републике Србије). Нема примера подстицања негативних националних осећања према осталим националним мањинама које живе у Републици Српској, где су најбројније мањинске групе Хрвати и Бошњаци. Категоријом *религија* (2,59%) укључене су све три верске заједнице (*Празници* – Божић, Васкрс – Ускрс и Бајрам). *Солидарност и заједништво* (2,59%) односе се на упућивање других на прихватање, толеранцију и разумевање посредством лекције *Права и обавезе*. Категорија *породица* (1,72%) недовољно је заступљена, *Језик* (0,86%), *национални географски појмови* (0,86%) и *опште информације* (0,86%) заступљене су минималним учешћем. Садржаји националног идентитета кроз категорије *језик*, *важне личности*, *обичаји и традиција* и *национални географски појмови* нису идентификовани.

Табела 15. *Удео националних садржаја сегмента основно текст (ОТ) у уџбеницима о ПиД БиХ – Републике Српске*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	четврти разред f	%	укупно f	%
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	116	100%	429	100%	618	100%	783	100%	1946	100%
религија	3	2.59%	4	0,93%	1	0.16%	4	0,64%	12	0,62%
обичаји/традиција	0	0%	0	0,%	0	0%	2	0,25%	2	0,10%
национална осећања	4	3,49%	9	2,15%	2	0,32%	11	1,40%	26	1,34%
језик	1	0,86%	0	0%	0	0%	9	1,15%	10	0,51%
симболи/обележја	2	1,72%	1	0,23%	2	0,32%	6	0,77%	11	0,56%
солидарност/заједништво	3	2,59%	5	1,16%	6	0,97%	6	0,77%	20	1.03%
културна баштина	4	3,49%	0	0%	0	0%	12	1,53%	16	0,82%
важне личности	0	0%	2	0,46%	12	1,94%	2	0,25%	16	0,82%
национални географски појмови	1	0,86%	0	0%	1	0,16%	39	4,98%	41	2,11%
породица	2	1,72%	3	0,70%	2	0,32%	2	0,25%	9	0,46%
опште информације	1	0,86%	6	1,40%	22	3,56%	29	3,70%	58	2,98%
укупно	21	18,10%	30	6,99%	48	7,77%	122	15,58%	221	11,35%

У уџбенику другог разреда *Природа и друштво – за 2. разред основне школе* најзаступљенија је категорија *национална осећања* (2,15%) и то кроз песме српских аутора и синтагме: *нашег српског народа, нашег краја, наше домовине*. Наглашен је емоционални однос према националном идентитету, односно љубав и поштовање према земљи матици и сопственој држави. На такав начин сопствени идентитет стављају у први план, не запостављајући га, нити скривајући у односу на остале националне мањине. Посредством *општих информација* (1,40%) дати су подаци о држави, школској слави, кретању становништва. *Солидарност и заједништво* (1,16%) фокусирано је на поштовање, уважавање и толеранцију појединца у односу на друге, али и заједништво читавог народа унутар саме државе. *Религија* (0,93%) је евидентирана у лекцији *Значајни датуми*, у којој су наведени празници који се прослављају у оквиру породице или заједнице. *Дан Републике Српске многе српске породице прослављају на своју славу – Светог архиђакона Стефана.* Занимљиво је и да је наведен одломак из песме Алексе Шантића "Пред иконом Светог Саве", која се завршава стиховима: "Наше српске славе…". Евидентна је испреплетеност категорија националног идентитета, управо због наглашеног јединства и заједништва са матицом (Републиком Србијом). Категорије *породица* (0,70%), *важне личности* (0,46%) и *симболи и обележја* (0,23%) заступљене су са изузетно ниским уделом националних садржаја, док показатељи категорије *обичаји/традиција*, *језик* и *национални географски појмови* нису ни споменути.

Анализирајући уџбеник о ПиД трећег разреда запажено је да је највећи удео националних садржаја остварен кроз категорију *опште информације* (3,56%). Следи категорија *важне личности* (1,94%) у којој су представљени просветитељи (*Свети Сава, Доситеј Обрадовић*), реформатор (*Вук Стефановић Караџић*), писци и песници (*Петар Кочић, Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Јован Дучић, Иво Андрић, Меша Селимовић, Бранко Ћопић*) у својству носилаца назива највећег броја школа у Републици Српској. Следе категорије *солидарност и заједништво* (0,97%) и *симболи и обележја* (0,32%). Иако са ниским процентуалним уделом, категорије *национална осећања* (0,32%) и *религија* (0,16%) су на занимљив начин представљене. Као пример добре праксе може се издвојити навођење чувене изреке Вука Стефановића Караџића: *Брат је мио које вере био*. Национални географски појмови су присутни у минималној мери (0,16%), док категорије као што су језик, обичаји/традиција и културна баштина уопште нису уочене у садржајима повезаним са националним идентитетом.

Занимљиво је да у лекцији *Из прошлости мјеста и околине* текстом није обухваћен ниједан национални наратив Републике Српске кроз приче, легенде, митове... Сви појмови, као што су: споменици, музеј, галерија, библиотека, биоскоп објашњени су на основном општем нивоу, без конкретизације са националним обележјем.

У уџбенику четвртог разреда најзаступљенија је категорија *национални географски појмови* (4,98%) која се приоритетно идентификује посредством топонима. Следе категорије *опште информације* (3,70%), *културна баштина* (1,53%) навођењем историјских садржаја, *национална осећања* (1,40%). Категорија *језик* (1,15%) обухвата детаљно објашњење званичног језика и писма које се користи у Републици Српској, као и навођењем осталих језика националних мањина. *Солидарност и заједништво* (0,77%), *симболи и обележја* (0,77%) су представљени кроз детаљно објашњење изгледа заставе, приказ химне и амблема Републике Српске. Религија (0,64%) је индиректно обухваћена лекцијом *Оријентација према вјерским објектима и оријентација према гробљу*, где су стране света објашњене између осталих примера (годови, маховина, компас) и на овај начин, према главном улазу у верски објекат или према положају споменика.

- На православној цркви он је на западној страни, а на римокатоличкој цркви на источној страни. Улаз на џамији налази се на сјеверној страни (четврти разред, стр. 14).

- На православном гробљу гробови су постављени у правцу запад–исток. Крст или споменик налази се на западној страни гроба. На римокатоличком гробљу крст или споменик налази се на источној страни гроба (четврти разред, стр. 14).

Карактер националних садржаја у оквиру ове лекције подударају се са категоријом *опште информације*. Садржаји категорије *обичаји/традиција* (0,25%) први пут су евидентирани у уџбенику "Природа и друштво – за 4. разред основне школе" кроз фолклор и народну ношњу. Категорија *породица* (0,25%) је у потпуности занемарена.

Развојност појмова националног идентитета у уџбеницима о ПиД Републике Српске у домену основног текста приметна је једино у оквиру категорије *опште информације*, док у категоријама *породица* и *солидарност и заједништво* има опадајућу заступљеност.

Табела 16. *Удео националних садржаја визуелних садржаја уџбеника о ПиД Републике Српске*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	четврти разред f	%	укупно f	%
Визуелни садржај (ВС)	469	100%	362	100%	391	100%	374	100%	1596	100%
Религија	2	0,43%	2	0,55%	4	1,02%	5	1,37%	13	0,81%
обичаји/традиција	0	0%	1	0,28%	0	0%	3	0,80%	4	0,25%
национална осећања	0	0%	1	0,28%	0	0%	7	1,87%	8	0,50%
Језик	0	0%	0	0%	0	0%	3	0,80%	3	0,19%
симболи/обележја	0	0%	1	0,28%	2	0,51%	7	1,87%	10	0,63%
солидарност/заједништво	4	0,85%	12	3,31%	4	1,02%	11	2,93%	31	1,94%
културна баштина	4	0,85%	1	0,28%	9	2,30%	21	5,61%	35	2,19%
важне личности	0	0%	1	0,28%	10	2,36%	1	0,27%	12	0,75%
национални географски појмови	0	0%	1	0,28%	0	0%	14	3,74%	15	0,94%
Породица	5	1,07%	5	1,38%	1	0,25%	0	0%	11	0,69%
опште информације	1	0,21%	0	0%	0	0%	19	5.08%	20	1,25%
Укупно	16	3,41%	25	6,90%	30	7,67%	91	24,33%	162	10,15%

Анализирајући категорије националног идентитета у визуелном формату уџбеника "Moja okolina 1– udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole". Републике Српске забележени су следећи подаци: *породица* (1,07%), *културна баштина* (0,85%), *солидарност и заједништво* (0,85%), *религија* (0,43%) и *опште информације* (0,21%). Остале категорије националног идентитета нису забележене.

У уџбенику другог разреда *Природа и друштво – за 2. разред основне школе* удео појединачних категорија националног идентитета су: *солидарност и заједништво* (3,31%), *породица* (1,38%), *религија* (0,55%), *обичаји/традиција* (0,28%), *национална осећања* (0,28%), *симболи и обележја* (0,28%), *културна баштина* (0,28%), *важне личности* (0,28%) и *национални географски појмови* (0,28%).

У уџбенику трећег разреда *Природа и друштво – за 3. разред основне школе* ВС кроз категорије рангиран је према следећем редоследу: *важне личности* (2,36%), *културна баштина* (2,30%), *солидарност и заједништво* (1,02%), *религија* (1,02%), *симболи/обележја* (0,51%), *породица* (0,25%). Остале категорије: *обичаји/традиција, национална осећања, језик, национални географски појмови* и *опште информације* у овом уџбенику нису идентификоване.

У уџбенику четвртог разреда *Природа и друштво – за 4. разред основне школе* визуелни национални садржаји процесуирани су са уделом категорија: *културна*

баштина (5,61%), *опште информације* (5,08%), *национални географски појмови* (3,74%), *симболи/обележја* (1,87%), *национална осећања* (1,87%), *религија* (1,37%), *обичаји/традиција* (0,80%), *језик* (0,80%) и *важне личности* (0,27%). Једина категорија која није евидентирана је *породица*.

У односу на све остале категорије, једино *симболи и обележја* имају карактер развојности. Опадајући тренд бележи категорија *породица*, док су путање развојности осталих категорија националног идентитета варијабилне, тако да се о развојности не може говорити.

Табела 17. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција уџбеника о ПиД БиХ – Републике Српске*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**четврти разред**		**Укупно**
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f%**
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ИНСТРУКЦИЈЕ (ДМИ)	231	100%	334	100%	328	100%	228	100%	1121 100%
религија	4	1,73%	3	0,90%	0	0%	1	0,44%	8 0,71%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	1	0,30%	2	0,88%	3 0,27%
национална осећања	0	0%	0	0%	2	0,61%	2	0,88%	4 0,36%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0 0%
симболи/обележја	0	0%	0	0,50%	0	0%	3	1,31%	3 0,27%
солидарност/заједништво	2	0,87%	6	1,80%	0	0%	6	2,63%	14 1,25%
културна баштина	1	0,43%	3	0,90%	1	0,30%	5	2,19%	10 0,89%
важне личности	0	0%	2	0,60%	0	0%	0	0%	2 0,18%
национални географски појмови	0	0%	4	1,20%	0	0%	15	6,58%	19 1,69%
породица	4	1,73%	3	0,90%	5	1,52%	1	0,44%	13 1,16%
опште информације	10	4,32%	6	1,80%	12	3,66%	11	4,82%	39 3,48%
УКУПНО	21	9,09%	27	8,08%	21	6,40%	47	20,61%	116 10,35%

Удео појединачних категорија од националног значаја у дидактичко-методичким инструкцијама (питања, задаци, налози) анализираних уџбеника о ПиД Републике Српске је разредно диферентан:

−Први разред: *опште информације* (4,32%), *религија* (1,73%), *породица* (1,73%), *солидарност и заједништво* (0, 87%), *културна баштина* (0,43%).

−Други разред: *опште информације* (1,80%), *солидарност и заједништво* (1,80%), *национални географски појмови* (1,20%), *религија* (0,90%), *културна баштина* (0,90%), *породица* (0,90%), *важне личности* (0,60%).

−Трећи разред: *опште информације* (3,66%), *породица* (1,52%), *национална осећања* (0,61%), *обичаји/традиција* (0,30%) и *културна баштина* (0,30%).

−Четврти разред: *национални географски појмови* (6,58%), *опште информације* (4,82%), *солидарност и заједништво* (2,63%), *културна баштина* (2,19%), *симболи и обележја* (1,31%), *обичаји/традиција* (0,88%), *национална осећања* (0,88%), *религија* (0,44%) и *породица* (0,44%).

На основу презентованих података може се констатовати да је заступљеност категорија националног идентитета у дидактичко-методичкој апаратури уџбеника о ПиД првог циклуса образовања оскудна, а развојност категорија варијабилна. Сходно добијеним налазима, не може се говорити о развојности појмова.

Квалитативна анализа садржаја идентификовала је примере добре праксе у оквиру сва три анализирана сегмента уџбеника (нпр. *Становништво Републике Српске*). Овом лекцијом су кроз ОТ, ВС и ДМИ обухваћене различите категорије националног идентитета и имплементиране су на одговарајући начин. На пример:

- Већина становника Републике Српске је јужнословенског поријекла. Због тога су многи обичаји Срба, Хрвата и Бошњака слични као и дио културног наслеђа... Они треба да буду повезани осјећањем љубави према својој земљи и људима који у њој живе. (ОТ – *Природа и друштво 4,* стр. 34);

- Фотографије народних ношњи сва три народа који живе на територији Републике Српске (ВМ – *Природа и друштво 4*, стр. 34);

- Зашто су слични многи обичаји народа који живе у Републици Српској? Какви односи треба да владају између народа и етничких група који живе у Републици Српској? (ДМИ – *Природа и друштво 4*, стр. 35).

Дати пример било би пожељно следити и у осталим лекцијама овог и свих осталих уџбеника, не само у Републици Српској у домену првог циклуса образовања, већ и осталих анализираних уџбеника, које су предмет нашег рада,

Највећи број јединица анализе, иако свакако недовољан, дијагностикован је у оквиру категорије *опште информације* (ОТ – 2,98%, ВМ – 1,25%, ДМИ – 3,48%). Та заступљеност се делимично може оправдати увођењем садржаја о настанку Републике Српске 1992. године, а, која је међународно призната 1995. године као један од два ентитета у оквиру Босне и Херцеговине, са већинским српским становништвом, али и три равноправна службена језика: српски, бошњачки и хрватски. Следи категорија *национални географски појмови* (ОТ – 2,11%, 0,94%, ДМИ – 1,69%), кроз коју су идентификовани карактеристични територијални топоними. Категоријом *солидарност и заједништво* (ОТ – 1,03%, ВС – 1,94%, ДМИ – 1,25%) имплементирани су породични празници, друштвени скупови и прикази становништва. *Културна баштина* (ОТ – 0,82%, ВМ – 2,19%, ДМИ – 0,89%) је по заступљености, наредна категорија националног идентитета, која се ослања на прошлост Босне и Херцеговине, као територије, чврсте везе са матицом Републиком Србијом (доминантна кроз све уџбенике о ПиД првог циклуса образовања). Слично се може констатовати и за категорије *национална осећања* (ОТ – 1,34%, ВМ – 0,50%, ДМИ – 0,36%) и *важне личности* (ОТ – 0,82%, ВМ – 0,75%, ДМИ – 0,18%). Удео националних наратива заснованих на религијским садржајима (ОТ – 0,62%, ВМ – 0,81%, ДМИ – 0,71%) је изузетно низак, без обзира на спорадичне примере добре праксе, попут одређивања страна света (на основу улазних врата верских објеката и њихових илустрација – православна црква, римокатоличка црква и џамија). Иако верски празници нису

појашњени у основном тексту, у оквиру дидактичко-методичких инструкција дат је задатак: *Сликовито представи вјерске празнике које славиш.* (*Моја околина 1*, стр. 125).

У категорији *симболи и обележја* (ОТ – 0,56%, ВМ – 0,63%, ДМИ – 0,27%) забележени су примери описа, приказа и налога у вези са симболима и обележјима Републике Српске и Републике Србије (*Моја околина 1*, стр.129. наведене су химне: *Моја република* и *Боже правде*, није наведена химна Босне и Херцеговине. Категорије са најнижим уделом националних садржаја су: *породица* (ОТ – 0,46%, ВМ – 0,69%, ДМИ – 1,16%), *језик* (ОТ – 0,51%, ВМ – 0,19%, ДМИ – 0%) и *обичаји/традиција* (ОТ – 0,10%, ВМ – 0,25%, ДМИ – 0,27%).

4.2.3.2. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Босне и Херцеговине – Федерације Босне и Херцеговине

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета сагледавана је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције анализирана је у уџбеницима о ПиД (прва три разреда основне школе) чији је издавач *Bosanka knjiga,* Сарајево, Федерација Босне и Херцеговине.

Табела 19. *Удео националних садржаја у основном тексту (ОТ) уџбеника о ПиД БиХ – Федерације Босне и Херцеговине*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	УКУПНО f	%
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	264	100%	546	100%	642	100%	1452	100%
религија	0	0%	3	0,55%	0	0%	3	0,21%
обичаји/традиција	0	0%	4	0,73%	1	0,16%	5	0,35%
национална осећања	0	0%	0	0%	2	0,31%	2	0,14%
језик	3	1,14%	0	0%	3	0,47%	6	0,42%
симболи/обележја	0	0%	2	0,37%	2	0,31%	4	0,28%
солидарност/заједништво	6	2,21%	0	0%	2	0,65%	8	0,55%
културна баштина	0	0%	0	0%	1	0,16%	1	0,07%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	4	0,63%	4	0,28%
породица	0	0%	2	0,37%	0	0%	2	0,14%
опште информације	1	0,38%	2	0,37%	4	0,63%	7	0,49%
УКУПНО	10	3,79%	13	2.38%	19	2,96%	42	2,40%

На основу анализе основног текста уџбеника, *Моја околина 1*, првог разреда Федерација Босне и Херцеговине запажа се минорни удео националних наратива (3,79%).

Једини забележени садржаји од националног значаја односе се на категорије *солидарност и заједништво* (2,21%), *језик* (1,14%) и *опште информације* (0,38%). Дати су примери назива чланова породице на сва три службена језика: бошњачком, српском и хрватском, као и називи месеци у години на бошњачком, српском и хрватском језику.

И у уџбенику, *Моја околина 2,* за други разред Федерације БиХ национални садржаји су заступљени минимално (2,38%), и то у домену категорија: *обичаји и традиција* (0,75%), *религија* (0,55%), *симболи и обележја* (0,37%), *породица* (0,37%) и *опште информације* (0,37%). Највећи број јединица националних наратива евидентиран је кроз садржај лекције *Босна и Херцеговина*, у оквиру које су као симболи наведени застава и грб, као и сва три већинска народа и њихове вероисповести (ислам, православље и католичанство).

С обзиром да Федерација БиХ егзистира од 1994. године, било ни очекивано да су до сада усвојени симболи ентитета: грб, застава и химна, што је у Републици Српској урађено. Забележени су и породични и верски празници.

Удео садржаја по категоријама националног идентитета у основном тексту уџбеника *Моја околина 3,* трећег разреда основне школе, је нешто већи у односу на други разред (2,96%). Огледа се у категоријама *опште информације* (0,63%) и *национални географски појмови* (0,63%) кроз навођење назива највише планине, најчистије реке у БиХ, главног града, споменика културе, дана државности и појашњења појма кантон (карактеристичног искључиво за подручје Федерације БиХ). У оквиру категорије *језик* (0,47%) побројани су службени језици који се користе у Федерацији Босне и Херцеговине. Следе категорије *симболи и обележја* (0,31%), *солидарност и заједништво* (0,31%) и *национална осећања* (0,31%) са минорном заступљености. Изостала су основна обележја и симболи ентитета, те педагошке инструкције о поштовању националних обележја (застава, грб и химна) Босне и Херцеговине. Отуд не изненађује низак степен заступљености националних наратива у вези са наведеним категоријама, нарочита у категорији *национална осећања*. Химна Босне и Херцеговине је *Интермецо*, инструментал, за који је тешко и развити привржености, јер нема речи којима би се провоцирао афективни доживљај. Аутори уџбеника објашњавају појам *севдалинке*, као песме карактеристичне за *нашу домовину* и дају пример кроз стихове (*Свакој мајци срце зна, севдах се од туге тка*...) који није примерен узрасту ученика. Категорија *обичаји/традиција* (0,16%) је представљена појашњењем годишње прославе Дана државности сваке године. Дакле, дат је пример неке "новије" традиције.

Проучавање основног текста уџбеника показало је да је ниво развојности категорија националног идентитета минималан до непостојећи. Једина узлазна путања развојности приметна је у категорији *опште информације* у сва три разреда уџбеника о ПиД Федерације БиХ.

Табела 20. Удео националних садржаја у ВС уџбеника о ПиД БиХ – Федерације Босне и Херцеговине

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред f	%	други разред f	%	трећи разред f	%	укупно f	%
ВИЗУЕЛНИ САДРЖАЈ (ВС)	445	100%	402	100%	371	100%	1218	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	4	1,02%	0	0%	4	0,33%
национална осећања	0	0%	0	0%	2	0,54%	2	0,17%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,07%
симболи/обележја	0	0%	3	0,75%	5	1,35%	8	0,66%
солидарност/заједништво	7	1,57%	2	0,50%	3	0,81%	12	0,99%
културна баштина	0	0%	0	0%	1	0,27%	1	0,09%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	2	0,54%	2	0,17%
породица	2	0,45%	3	0,75%	0	0%	5	0,41%
опште информације	1	0,22%	2	0,50%	3	0,81%	6	0,50%
укупно	10	2,25%	14	3,49%	16	4,32%	40	3,29%

Подаци приказани Табелом 19 представљају удео националних наратива у визуелном формату уџбеника о ПиД Федерације Босне и Херцеговине и указују на ниску заступљеност у првом разреду (2,25%). Најизраженији су у категорији *солидарност и заједништво* (1,57%) , што је представљено фотографијом живота и рада у породици током празника (прослава рођендана). Следе категорије *породица* (0,45%) и *опште информације* (0,22%). Остале категорије нису идентификоване кроз структурални елемент визуелни материјал уџбеника првог разреда.

У уџбенику другог разреда (ВМ) приметан је благи пораст националних садржаја (3,49%). Категорија *обичаји/традиција* су најзаступљенији (1,02%) – приказ народних ношњи. Следе *симболи и обележја* (0,75%) и *породица* (0,75%): приказ заставе и грба Босне и Херцеговине, илустрације чланова породице (шире и уже). *Солидарност и заједништво* (0,50%) заступљено је фотографијама у оквиру лекције *Права и обавезе,* а категорија *опште информације* (0,50%) кроз сликовни приказ датума прославе Дана државности.

Категорије националних наратива у ВМ уџбеника трећег разреда бележе благи раст у односу на претходни разред (4,32%). Рангиране су на следећи начин: *симболи и обележја* (1,35%), *солидарност и заједништво* (0,81%), *опште информације* (0,81%), *национални географски појмови* (0,54%), *национална осећања* (0,54%), *културна баштина* (0,27%). Визуелни материјал од националног значаја чине искључиво

илустративни прикази и спорадична појава заставе и грба, планине на којој се виори застава Босне и Херцеговине, споменици културе, али и стихови севдалинке, као карактеристичне песме за поднебље приказане у форми срца и илустровани приказ породице у срцу.

Анализа основног текста уџбеника показала је да не постоји развојност категорија националног идентитета, шта више, у категорији *солидарност и заједништво* приметна је опадајућа путања од првог до четвртог разреда. Једина узлазна путања развојности приметна је у категорији *опште информације* и то у оквиру дидактичко – методичке апаратуре уџбеника о ПиД првог циклуса образовања Републике Хрватске.

Забележена развојност анализираних категорија ВС у уџбеницима сва три разреда занемарљиво је ниска. Узлазне путање приметне су у оквиру категорија *симболи и обележја* и *опште информације*. Силазна путања забележена је у категорији *солидарност и заједништво*. У осталим категоријама не може се говорити о развојности због одсуства континуитета и погледу заступљености анализиране категорије.

Табела 21. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција уџбеника о ПиД БиХ – Федерације Босне и Херцеговине*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ИНСТРУКЦИЈЕ (ДМИ)	183	100%	156	100%	175	100%	514	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национална осећања	0	0%	0	0%	2	1,15%	2	0,39%
језик	0	0%	3	1,92%	0	0%	3	0,59%
симболи/обележја	0	0%	2	1,28%	3	1,71%	5	0,98%
солидарност/заједништво	2	1,09%	0	0%	3	1,71%	5	0,98%
културна баштина	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	3	1,71%	3	0,59%
породица	4	2,19%	0	0%	0	0%	4	0,78%
опште информације	0	0%	0	0%	4	2,29%	4	0,78%
укупно	6	3,28%	5	3,21%	15	8,58%	26	5,06%

Удео појединачних категорија од националног значаја у дидактичко-методичкој апаратури (питања, задаци, налози) уџбеника првог разреда Федерације БиХ изузетно је ниска (3,28%). Најзаступљенија категорија је *породица* (2,19%) са неколико јединица анализе усмерених на питања у вези са непосредним окружењем ученика и његовим прецима.

Уџбеник другог разреда је готово без идентификације националних садржаја у оквиру дидактичко-методичке апаратуре (3,21%). Категорије које се издвајају су *језик* (1,92%) кроз једно питање о употреби службених језика у Босни и Херцеговини и *симболи и обележја* (1,28%) питањима у вези са симболима Босне и Херцеговине и Дана државности.

У трећем разреду заступљеност категорија националног идентитета у уџбенику о ПиД знатно је већа у односу на претходне разреде (8,58%). Евидентиране су четири категорије: *опште информације* (2,29%), *национални географски појмови* (1,71%), *солидарност и заједништво* (1,71%), *национална осећања* (1,15%).

У дидактичко-методичкој апаратури скоро да нема елемената за дискусију квантитативног приказа резултата. Међутим, и квалитативна анализа је показала да уџбеници о ПиД оскудевају садржајима од националног значаја.

Анализирајући ДМА уџбеника првог циклуса образовања, развојност није приметна ни у једној категорији националног идентитета. Опадајућа путања запажа се у категорији *породица* што је недопустиво, када се ради о тако важном упоришту, од кога национални идентитет и потиче. Добијени подаци указују да је ниво заступљености и развојности националних појмова кроз категорије националног идентитета у оквиру ДМИ изузетно низак.

Оцена је, на основу анализе основног текста, визуелних материјала и дидактичко-методичке апаратуре уџбеника о ПиД Федерације Босне и Херцеговине првог циклуса образовања, да је заступљености и развојности категорија националног идентитета минимална.

Категорија са највећим процентом заступљености, иако у минималном опсегу, у сва три сегмента је *солидарност и заједништво* (ОТ – 0,55%, ВМ – 0,99% и ДМИ – 0,98%). Још мањи удео остварила је категорија *симболи и обележја* (ОТ – 0,28%, ВМ – 0,98% и ДМИ – 0.66%). Забележени су искључиво симболи и обележја Босне и Херцеговине, јер не постоје симболи и обележја Федерације БиХ, као посебног ентитета. Тај недостатак пројектовао је мизерну заступљеност садржаја осталих категорија националног идентитета:

- *национална осећања* (ОТ – 0,14%, ВС – 0,17% и ДМИ – 0,39%);
- *породица* (ОТ – 0,14%, ВС – 0,41%, ДМИ – 0,78%);
- *опште информација* (ОТ – 0,49%, ВС – 0,50%, ДМИ – 0,78%);
- *национални географски појмови* (ОТ – 0,28%, ВС – 0,17%, ДМИ – 0,59%);
- *језик* (ОТ – 0,42%, ВС – 0%, ДМИ – 0,59%);
- *обичаји/традиција* (ОТ – 0,35%, ВС – 0,33%, ДМИ – 0%);
- *религија* (ОТ – 0,21%, ВС – 0%, ДМИ – 0%);
- *културна баштина* (ОТ – 0,07%, ВС – 0,09%, ДМИ – 0%).

У категорији *важне личности* није забележена ниједна јединица анализе ни у једном сегменту уџбеника (основни текст, визуелни материјал, дидактичко-методичке

инструкције) што је неоправдано, јер се национални идентитет гради, унапређује и промовише и кроз личности које представљају део културне баштине и историјског наслеђа нације.

Анализирајући садржаје према одабраним категоријама у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине првог циклуса образовања може се констатовати да нема адекватне заступљености, те да је изостала развојност категорија националног идентитета.

Вешто се избегавају, одабиром тема и лекција, садржаји који имају националну обојеност, што се може довести у везу са ратним дешавањима, као и различитом верском припадношћу становништва.

4.2.4. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД сагледавана је кроз квантитативну и квалитативну анализу базичних елемента уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ), чији је издавач *Завод за уџбенике и наставна средства*, Подгорица.

Табела 22. *Удео националних садржаја у основном тексту (ОТ) уџбеника о ПиД Црне Горе*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	16	100%	194	100%	533	100%	743	100%
религија	0	0%	1	0,51%	3	0,56%	4	0,54%
обичаји/традиција	0	0%	1	0,51%	2	0,37%	3	0,40%
национална осећања	0	0%	2	1,03%	3	0,56%	5	0,67%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
солидарност/заједништво	0	0%	11	5,67%	7	1,31%	18	2,42%
културна баштина	0	0%	3	1,55%	5	0,94%	8	1,08%
важне личности	0	0%	1	0,51%	3	0,56%	4	0,54%
национални географски појмови	0	0%	4	2,06%	1	0,19%	5	0,67%
породица	2	12,50%	7	3,61%	0	0%	9	1,21%
опште информације	3	18,75%	3	1,55%	32	6,00%	38	5,11%
укупно	5	31,25%	33	17,01%	56	10,51%	94	12,65%

На основу резултата приказаних Табелом 22 може се закључити да је заступљеност националних садржаја у уџбенику "Истражујем своју околину" за први разред основне школе је задовољавајућа (31,25%). Међутим, квалитативном анализом установљено је да је укупан број јединица анализе уџбеника за први разред изузетно низак, те је овакав квантитативни резултат контрадикторан, односно занемарљив у квалитативном смислу. Национални садржаји класификовани су у категоријама: *опште информације* (18,75%) и *породица* (12,50%). Иако процентуални показатељ сугерише солидну заступљеност националних садржаја, квалитативна анализа показује да је реч о малом броју укупних јединица анализе у уџбенику. У оквиру *општих информација* забележени су једино бројеви за хитне ситуације службе: хитна помоћ, ватрогасна служба и полиција, а у категорији *породица* карактеристична имена Марко и Ана, с тим што за простор бивше Југославије можемо да кажемо и да су универзална.

У уџбенику, "Истражујем своју околину – уџбеник за други разред основне школе", ситуација је потпуно другачија у односу на први разред. Укупан проценат заступљености националних наратива уџбеника је већи – ОТ (17,01%). Најзаступљенија категорија националног идентитета је *солидарност и заједништво* (5,67%) и идентификована је на примеру породичних и школских окупљања и активности. Следи категорија *породица* (3,61%) – препозната по карактеристичним личним именима (Стефан, Саво, Анђа, Лидија) и празницима (Нова Година, бакин рођендан). На следећој позицији су *национални географски појмови* (2,06%), који су процентуалну заступљеност остварили навођењем националних топонима (Иванова корита, Скадарско језеро, Цетиње, Подгорица). Кроз категорије *опште информације* (1,55%) и *културна баштина* (1,55%) дате су информације о школама: Основна школа *Његош* на Цетињу, стара 180 година и Основна школа *21. мај* отворена 2010. године. *Национална осећања* (1,03%) приметна су кроз синтагме: *наше домовине*, *код нас*... У категорији *религија* (0,51%) забележена је прослава Ускрса (фарбање јаја). Не помиње се ниједан други православни празник, коме припада највећи део становништва, није поменут ни Божић, нити било који од верских празника или објеката других вероисповести. Категорија *обичаји/традиција* (0,51%) карактеристична је по прављењу маскенбала за дочек пролећа у целој држави. Нема примера традиционалних црногорских обичаја. Од *важних личности* (0,51%) наводи се једино Петар Петровић Његош. Национални садржаји нису евидентирани у категоријама *језик* и *симболи и обележја*. Језик као говор једног народа основна категорија националног идентитета. Црногорски или матерњи језик постао је службени језик Црне Горе ратификацијом новог устава 22. октобра 2007. године.

У уџбенику трећег разреда, "Истражујем своју околину – уџбеник за трећи разред основне школе", укупан удео националних садржаја по категоријама износи (10,51%). Кроз категорију *опште информације* пласиран је највећи број садржаја националног идентитета (6%) и то кроз лекције: *Моје мјесто* и *Моја околина.* Следи категорија *солидарност и заједништво* (1,31%) представљена кроз породична, школска и градска окупљања. Садржаји категорије *културна баштина* (0,94%) приказани су на примеру обиласка главног града и представљање културно-историјских знаменитости попут моста *Миленијум*, Народног позоришта, Спортског центра *Морача*, Катедрале *Светог Трипуна* – заштитника града Котора, моста на Рибници... Категорија *религија* (0,56%) заступљена је искључиво у оквиру лекције *Празнујемо*, и то навођењем једног карактеристичног обичаја за најзаступљеније религије:

- За православне хришћане написано је: *По старом обичају уочи Божића се пале бадњаци.*

- За припаднике муслиманске вероисповести: *За Бајрам се спрема баклава.*

- За припаднике католичке вероисповести: *Которани се сваке године окупљају испред Катедрале Светог Трипуна – заштитника града Котора*.

Нигде није наведено на коју вероисповест се који део текста односи, али је намера аутора уџбеника недвосмислена. Нису наведени ни народи и народности, који живе у Црној Гори, нити вероисповести. Приметно је избегавање било каквих садржаја, који би угрозили промовисани идентитет црногорског народа, попут навођења народа који живе на територији Црне Горе, или порекла званичног језика. *Национална осећања* (0,56%) приметна су у синтагмама *наша држава, наше место, наш крај.* У истом проценту (0,56%) заступљени су и садржаји категорије *важне личности* (0,56%).

Анализирајући садржаје према категоријама националног идентитета ОТ у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе првог циклуса образовања може се констатовати да нема одговарајуће заступљености, те да је изостала и развојност категорија националног идентитета. Опадајућа путања забележена је у свим категоријама.

Табела 23. Удео националних садржаја у визуелном садржају уџбеника о ПиД Републике Црне Горе

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**Други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ВИЗУЕЛНИ САДРЖАЈ (ВС)	269	100%	356	100%	301	100%	926	100%
религија	0	0%	1	0,28%	2	0,66%	3	0,32%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	2	0,66%	2	0,21%
национална осећања	0	0%	5	1,40%	0	0%	5	0,54%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,07%
симболи/обележја	0	0%	2	0,56%	4	1,33%	6	0,65%
солидарност/заједништво	8	2,97%	14	3,93%	5	1,66%	27	2,91%
културна баштина	0	0%	2	0,56%	13	4,32%	15	1,62%
важне личности	0	0%	0	0%	2	0,66%	2	0,21%
национални географски појмови	0	0%	1	0,28%	2	0,66%	3	0,32%
породица	7	2,60%	9	2,53%	7	2,33%	23	2,48%
опште информације	0	0%	3	0,84%	24	7,97%	27	2,91%
укупно	15	5,58%	32	8,99%	61	20,26%	108	11,66%

Удео визуелних националних садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе првог циклуса образовања је доста низак (5,58%). Изражен је једино у категорији *солидарност и заједништво* (2,97%) и *породица* (2,60%) кроз илустрације и фотографије живота у школи и живота и рада у породици током празника (прослава рођендана, Нове године, Дана мајки, маскенбала, школских приредби).

У уџбенику другог забележен је пораст националних садржаја (8,99%) у домену ВС. Као и у првом разреду најзаступљеније категорије су *солидарност и заједништво* (3,93%) и *породица* (2,53%) – приказ фотографија различитих активности у оквиру школских и породичних догађаја и односа. *Национална осећања* (1,40%) представљена су уз пратећи основни текст кроз илустрације школе некад и играчака којима су се играле *наше баке*. Категорија *опште информације* (0,84%) заступљена је посредством фотографија превозних средстава – авиона на коме пише назив националне компаније *Montenegro Airlanes*, аутомобила са актуелним црногорским таблицама главног града, али и фотографију крапа – аутохтоне животињске врсте, која живи у Скадарском језеру. Следе *симболи и обележја* (0,56%) са приказом заставе Републике Црне Горе у сценографији прославе Дана државности 13. јула, те фотографија основне школе на којој се виори застава. *Културна баштина* (0,56%) представљена је фотографијама основних школа *Његош* и *21. мај* на Цетињу. Категорија *религија* (0,28%) заступљена је кроз фотографију прославе Ускрса као верског празника, док је у истом проценту забележена категорија *национални географски појмови* (0,28%) – фотографије Цетиња и Подгорице некад и сад.

Неке анализиране категорије у уџбенику трећег разреда о ПиД у оквиру сегмента ВС бележе раст у погледу заступљености у односу на претходна два разреда (20,26%).

Најзаступљенија категорија је *опште информације* (7,97%) – илустрације и фотографије географских области у оквиру тема: *Моје место*, *Моја околина* и *Празници*, представљених по принципу од општег ка појединачном (посматра се држава као целина, и објашњава простор државе од севера према југу). Следи категорија *културна баштина* (4,32%) у оквиру које су приказане институције од националног значаја – градови, тврђаве, музеји, високошколске установе и друго. Категорија *породица* је забележена у нешто нижем проценту у односу на претходна два разреда (2,33%) приказима празника, породичних прослава и односа. Категорија *солидарност и заједништво*, такође бележи пад (1,66%), док се *симболи и обележја* јављају у нешто вишем проценту (1,33%), али искључиво као прикази застава и грбова на институцијама, без јасног дефинисања и показивања државних симбола. *Религија* (0,66%), *обичаји/традиција* (0,66%), *важне личности* (0,66%) и *национални географски појмови* (0,66%) идентификовани су у једнаком проценту, иако минималном, док категорије *језик* и *национална осећања* нису препознате.

Развојност категорија националног идентитета ВС уџбеника је непостојећа. У оквиру категорије *породица* забележена је опадајућа путања.

Видљивост категорија националног идентитета у оквиру дидактичко-методичке апаратуре уџбеника за први разред основне школе је недопустиво мало (7,40%). Једина заступљена категорија је *породица* (7,40%) са неколико питања и налога у вези са непосредним окружењем ученика и његовим пореклом.

Уџбеник другог разреда је готово без идентификације националних наратива у ДМИ (2,44%). Једина категорија која се уочава је, као и у првом разреду, *породица* (2,44%).

Табела 24. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција уџбеника о ПиД Црне Горе*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред		други разред		трећи разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ИНСТРУКЦИЈЕ (ДМИ)	27	100%	41	100%	29	100%	97	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
солидарност/заједништво	0	0%	0	0%	3	10,34%	3	3,09%
културна баштина	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
породица	2	7,40%	1	2,44%	1	3,49%	4	4,12%
опште информације	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
укупно	2	7,40%	1	2,44%	4	13,29%	7	7,22%

Заступљеност категорија националног идентитета у уџбенику трећег разреда о ПиД знатно је већа у односу на претходне разреде (13,29%). С тим што је обим националних садржаја и даље оскудан. Једине категорије у оквиру којих се бележе и идентификују су: *солидарност и заједништво* (10,34%) и *породица* (3,49%) кроз питања у вези са породичним односима, празницима и међусобним окупљањима.

Има јако мало елемената за дискусију када је реч о заступљености националних садржаја у ДМИ.

Развојност категорија националних наратива у ДМИ уџбеника о ПиД Црне Горе није приметна ни у једној од анализираних категорија. Добијени подаци указују да је категорија *породица* у опадању, што је поражавајуће у односу на узраст ученика.

На основу анализе заступљености и развојности категорија националног идентитета у оквиру базичних елемената уџбеника (основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичка апаратура) у уџбеницима о ПиД Црне Горе првог циклуса образовања, може се констатовати да је садржај националних наратива минималан.

Категорија са највећим процентом заступљености у основном тексту и визуелном материјалу је *опште информације* (ОТ – 5,11%, ВМ – 2,91%), што је разумљиво уважавајући узраст ученика. Подаци се који се крећу у распону од именовања државе

до дескрипције њене распрострањености, док је у сегменту ДМИ категорија *породица* (4,12%). У оквиру категорије *језик* није забележен ниједан национални садржај у сва три сегмента (ОТ, ВМ и ДМИ) у уџбеницима о ПиД прва три разреда основне школе. На основу овако недовољне заступљености садржаја од националног значаја у уџбеницима првог циклуса образовања не може се говорити о потенцијалима уџбеника за подстицање и снажење националног идентитета. У потпуности недостаје развојност наведених категорија у погледу редоследа, обима и дубине садржаја.

4.2.5. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Словеније

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета сагледавана је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Примењена је квантитативна и квалитативна анализа уџбеника о ПиД (прва три разреда основне школе) чији је издавач *Rokus Klett*, Љубљана, Република Словенија.

Табела 25. Удео националних садржаја основног текста (ОТ) уџбеника о ПиД Републике Словеније

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укуоно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	152	100%	434	100%	527	100%	1103	100%
религија	2	1,31%	5	1,15%	5	0,97%	12	1,09%
обичаји/традиција	1	0,66%	3	0,69%	0	0%	4	0,36%
национална осећања	0	0%	1	0,23%	8	1,55%	9	0,82%
језик	0	0%	0	0%	8	1,55%	8	0,73%
симболи/обележја	1	0,66%	4	0,92%	5	0,97%	10	0,91%
солидарност/заједништво	5	3,29%	17	3,92%	13	2,51%	35	3,17%
културна баштина	2	1,31%	1	0,23%	19	3,67%	22	1,99%
важне личности	1	0,66%	2	0,46%	0	0%	3	0,27%
национални географски појмови	0	0%	2	0,46%	10	1,93%	12	1,09%
породица	6	3,95%	7	1,61%	2	0,39%	15	1,36%
опште информације	9	5,92%	18	4,15%	24	4,64%	51	4,62%
укупно	27	17,76%	60	13,82%	94	18,18%	181	16,41%

На основу резултата приказаних у Табели 25 може се приметити да су у уџбенику за први разред најзаступљенији садржаји из домена категорије *опште информације* (5,92%). Евидентиране јединице анализе односе се на: прослављање празника на нивоу државе (Нова година, Божић, Дан државности); дефинисање појма покрајине кроз приказ четири географске области, дескрипције различитости на примеру живота некад и сад (кроз приказ занимања у породици). Следи категорија *породица* (3,95%) – дефинисање појма породице у ширем и ужем смислу; карактеристична имена (Тим, Лиа, Бор, Ник, Пиа). Категорији *солидарност и заједништво* (3,29%) додељени су садржаји који упућују на породична, школска или државна окупљања током празника или важних датума. У оквиру категорије *религија* (1,31%) наведени су празници Божић и Ускрс, без дефинисања датума, или верских празника различитих вероисповести. Исти удео приметан је и у категорији *културна баштина* (1,31%), навођењем словеначког културног празника у спомен на песника Франца Прешерна (8. фебруар) и начина како се чувају старе типичне куће. Категорија *обичаји/традиција* (0,66%) представљена је обичајем (коледари). У истом проценту заступљене су и категорије *важне личности* (0,66%) – Франц Прешерн и Симболи и обележја (0,66%) – описом истицања заставе на кући током лета; у оквиру лекције *Poletje*, описује се Дан државности (25. јун). Категорије у којима нису забечежени национални конструкти су: *језик, национална осећања*, и *национални географски појмови*.

Удео садржаја о националном идентитету у уџбенику *Učbenik za spoznavanje okolja* другог разреда је у порасту у односу на први разред. Учесталост заступљености садржаја по категоријама је слична. И у другом разреду категорија са највећим процентом заступљености је *опште информације* (4,15%). Осим празника, који су подељени на верске и културне, наведен је и Дан независности и јединства (26. децембар), усвојен 1991. године. Посебно интересантан податак, који није наведен ни у једном уџбенику за други разред првог циклуса образовања земаља региона, јесте развој еколошке свести на националном нивоу кроз промовисање организација у Словенији које се баве очувањем околине и подстицање ученика на активност. Категоријом *солидарност и заједништво* (3,92%) упућује се на окупљања у оквиру породице, школе и шире друштвене заједнице, подстицањем на различите акције у циљу развоја и очувања на првом месту еколошке културе на нивоу државе. Уместо ЈА концепта, велики број лекција заснован је на МИ концепту, аутори се обраћају заједници, а не појединцу. *Породица* (1,61%) као категорија заступљена је у квантитативном смислу у мањем проценту у односу на први разред, што је и схватљиво с обзиром на узраст ученика, али је представљена у ширем контексту. У оквиру категорије *религија* (1,15%) наведени су датуми прославе верских празника искључиво католичке вероисповести. *Симболи и обележја* (0,92%) нису дати експлицитно као симболи државе, већ кроз причу о Францу Прешерну (аутор државне химне), док је застава као симбол државе приказана кроз појашњење начина званичне (државне) употребе – да се подиже и вијори за сваки државни празник. Следе *обичаји/традиција* (0,69%) кроз појашњење обичаја *božični koledniki* песмом: "Hoču ti čarat, daj mi kruha", који се изводи за Дан круха. У категорији *важне личности* (0,46%) наведени су Франц Прешерн и Иван Кавчић, народни херој. У истом проценту заступљена је и категорија *национални географски појмови* (0,46%). *Културна баштина* (0,23%) дијагностификована је у случају навођења дома песника Франца Прешерна, као културног наслеђа. *Национална осећања* (0,23%) изражена су кроз синтагму *наша домовина*. Једина категорија у којој није дијагностикован ниједан национални наратив је *језик*.

У уџбенику трећег разреда највећи број јединица анализе у вези са категоријама националног идентитета припада *општим информацијама* (4,64%). Број примера

државних и верских празника је повећан у односу на други разред. Наведено је и да општине имају своје општинске празнике, представљен је 1. мај, као међународни празник, уз објашњење да је настао у Америци лета 1890. године, приказани Венецијански карневал и Кинеска нова година (православна Нова година није наведена као празник који се прославља у ближем окружењу). Поред датума католичког Божића, наведен је и 7. јануар, као православни. У уџбенику није наведен Ускрс као празник. Од националних мањина које живе на територији Словеније истакнути су само Италијани и Мађари, а Роми као посебна заједница. Чак ни Хрвати, ни Аустријанци нису дефинисани као националне мањине, иако је наглашено да се Словенија граничи са четири државе поменутих народа. Наведен је и еуро, као званична државна валута. Посебна лекција посвећена је Словенији у ЕУ и свету, што води ка изграђивању европског идентитета (нпр. *Tako vsi Evropejci praznujemo novo leto 1. januarja*). Наведене су и заштићене биљне и животињске врсте Словеније. Фокус је на развоју еколошке свести и очувању културолошког наслеђа – очување изгледа словеначког села. Евидентирани су примери културно-историјских споменика различитих типова на територији Словеније (Рударска колонија у Трбовљу – етнолошки споменик, Солчански мост преко реке Соче има највећи речни лук на свету, Тространа пирамида на Излаки – у знак сећања на Јанеза Вајкарда Валвазора, Тиса у странама Постојне – споменик природе због изузетне старости и крхкости, Музеј на отвореном у Рогатцу – изглед господарских објеката из прошлости, Скелет мамута пронађен код Камника – чува се у Природњачком музеју у Љубљани, Музеј солане у Сечовљу, Историјат рударства – Засавски музеј у Трбовљу). Међу процентуално запаженим категоријама је и *солидарност и заједништво* (2,51%) у лекцијама које се односе на породицу, школу, али и свакодневни живот (лекција *Sodelujemo in si pomagamo*, у оквиру које су дате одређене ситуације када и како помажемо једни другима). Категоријом *национални географски појмови* (1,93%) обухваћена су карактеристична насеља у словеначким покрајинама. *Језик* (1,55%) као категорија националног идентитета дијагностикована је тек у уџбенику трећег разреда. Дати су и примери двојезичних натписа на језицима националних мањина (називи школа, натписи на путевима, културне приредбе на немачком језику), али и примери коришћења словеначког језика изван државних граница, истичући да словеначки језик означава припадност словеначком народу (формирање друштава, окупљањима и објављивањем часописа на словеначком језику). У истом проценту заступљена је и категорија *национална осећања* (1,55%). *Симболи и обележја* (0,97%) се тек у уџбенику трећег разреда наводе као знаци припадности држави: застава, грб и химна. Описана је и застава и химна Европске уније у контексту припадности широј заједници. У категорији *религија* (0,97%) наведени су искључиво католички и православни Божић, Маријино успење (15. августа), Велики понедељак – прва недеља пролећа, Дан сећања на мртве (1. новембра), без помена било ког празника осталих вероисповести. Категорија *породица* (0,39%) заступљена је у знатно нижем проценту у односу на претходне разреде, што је и разумљиво, јер се фокус помера на ширу заједницу. Национални конструкти нису евидентирани за категорије *обичаји/традиција* и *важне личности*, што је недопустиво за узраст с обзиром на њихову важност у изградњи и развојности националног идентитета.

Када говоримо о развојности категорија националног идентитета сегмента ОТ у уџбеницима Републике Словеније стиче се утисак, на основу резултата приказаних Табелом 23, да је потребно говорити искључиво о опадајућим путањама, јер су приметне у категоријама: *религија, важне личности* и *породица*, што је разумљиво с обзиром на МИ концепт приступа самом уџбенику у првом разреду. Међутим, такав почетак је захтевао уједначен наставак у другом и трећем разреду проширивањем и продубљивањем садржаја. Растући тренд је приметан једино у категорији

симболи/обележја (0,66%, 0,92%, 0,97%), с тим што је на основу детаљније анализе установљено да у анализираним уџбеницима ни ова категорија националног идентитета није у потпуности и на адекватан начин заступљена, тако да се не може говорити о њеној развојности.

Табела 26. Удео националних садржаја у ВС уџбеника о ПиД Републике Словеније

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред		други разред		трећи разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%
ВИЗУЕЛНИ САДРЖАЈ (ВС)	157	100%	273	100%	260	100%	690	100%
религија	2	1,27%	3	1,10%	0	0%	5	0,72%
обичаји/традиција	1	0,64%	1	0,37%	3	1,15%	5	0,72%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	2	0,77%	2	0,29%
симболи/обележја	3	1,91%	3	1,10%	4	1,54%	10	1,45%
солидарност/заједништво	3	1,91%	9	3,30%	7	2,69%	19	2,75%
културна баштина	1	0,64%	1	0,37%	15	5,77%	17	2,46%
важне личности	1	0,64%	2	0,73%	0	0%	3	0,43%
национални географски појмови	0	0%	1	0,37%	3	1,15%	4	0,58%
породица	4	2,55%	2	0,73%	0	0%	6	0,87%
опште информације	4	2,55%	26	9,52%	5	1,92%	35	5,07%
укупно	19	12,10%	48	17,58%	39	15,00%	106	15,36%

У оквиру визуелних садржаја уџбеника за први разред основне школе Републике Словеније може се приметити да је слична идентификација националних наратива као за основни текст. Најзаступљеније категорије су *опште информације* (2,55%) и *породица* (2,55%) са једнаким процентуалним уделом. Следе *солидарност и заједништво* (1,91%) и *симболи и обележја* (1,91%). У оквиру категорије *религија* (1,27%) забележене су фотографије прославе Божића и славског колача, док су категорије *обичаји/традиција* (0,64%), *културна баштина* (0,64%) и *важне личности* (0,64%) заступљене са по једним примером. У категоријама *национална осећања*, *језик* и *национални географски појмови* нису уочени садржаји националних конотација.

Визуелни национални садржаји уџбеника другог разреда су у благом порасту, нарочито у категорији *опште информације* (9,52%). Обухватају сликовне приказе празника, еколошких организација, важних бројева телефона. Исто се може закључити и за категорију *солидарност и заједништво* (3,30%), јер је велики број лекција заснован на концепту заједништва и помагању другима, из позиције групе, а не појединца. *Симболи и обележја* (1,10%) дати су непосредно уз податке о Францу Прешерну као

аутору химне – део графичког записа и фотографије заставе на државним установама. Категорија *религија* (1,10%) јавља се у минималном обиму кроз илустрације католичког и православног Божића. У категорији *важне личности* (0,73%) представљени су Франц Прешерн и Иван Кавчић. Категорија *породица* (0,73%) је у паду што је очекивано за узраст. Минимални удео имају категорије *обичаји/традиција* (0,37%), *културна баштина* (0,37%) и *национални географски појмови* (0,37%), док садржаји у категоријама *национална осећања* и *језик* нису забележени.

У уџбенику за трећи разред Републике Словеније ВС који подржава националне наративе дијагностикован је у категоријама: *културна баштина* (5,77%), *солидарност и заједништво* (2,69%), *опште информације* (1,92%), *симболи и обележја* (1,54%) и то први пут у складу са основним текстом, *обичаји/традиција* (1,15%), *национални географски појмови* (1,15%) и *језик* (0,77%). Национални садржаји (ВС) за категорије: *религија, национална осећања, важне личности* и *породица* нису идентификовани.

О развојности категорија ВС не може се дискутовати.

Заступљеност садржаја од националног значаја у основном тексту и визуелном форми уџбеника су уједначени, јер визуелни садржаји најчешће прате основни текст.

Табела 26. *Удео националних садржаја у домену дидактичко – методичких инструкција уџбеника о ПиД Републике Словеније*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ИНСТРУКЦИЈЕ (ДМИ)	16	100%	119	100%	126	100%	261	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	1	0,84%	0	0%	1	0,38%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	1	0,79%	1	0,38%
симболи/обележја	1	6,25%	1	0,84%	3	2,38%	5	1,92%
солидарност/заједништво	4	25,00%	5	4,20%	8	6,35%	17	6,51%
културна баштина	1	6,25%	1	0,84%	2	1,57%	4	1,53%
важне личности	0	0%	1	0,84%	0	0%	1	0,38%
национални географски појмови	0	0%	2	1,68%	2	1,57%	4	1,53%
породица	2	12,50%	1	0,84%	0	0%	3	1,15%
опште информације	1	6,25%	8	6,72%	9	7,14%	18	6,90%
укупно	9	56,25%	20	16,80%	25	19,84%	54	20,69 %

На основу резултата приказаних Табелом 26, уочљиво је да је заступљеност категорија од националног значаја у ДМИ уџбеника под називом *Učbenik za spoznavanje okolja*, првог разреда основне школе Републике Словеније више него задовољавајућа (56,25%). Међутим, једини забележени национални наративи односе се на категорије *солидарност и заједништво* (25%) и *породица* (12,50%), кроз питања у вези са прослављањем празника у школи и породици, као и категоријама *опште информације* (6,25%) и *симболи и обележја* (6,25%).

У уџбенику другог разреда, заступљеност категорија у ДМИ (16,80%) је следећа: *опште информације* (6,72%), *солидарност и заједништво* (4,20%), *национални географски појмови* (1,68%), *породица* (0,84%), *обичаји/традиција* (0,84%), *симболи и обележја* (0,84%), *културна баштина* (0,84%) и *важне личности* (0,84%).

Национални садржаји (ДМИ) у уџбенику трећег разреда (19,84%) рангирани су према следећем редоследу: *опште информације* (7,14%), *солидарност и заједништво* (6,35%), *симболи/обележја* (2,38%), *културна баштина* (1,57%), *национални географски појмови* (1,57%), *језик* (0,79%). У оквиру осталих категорија нису идентификовани национални наративи.

Квалитативном анализом утврђено је да резултати квантитативне анализе ДМИ уџбеника Републике Словеније нису усаглашени.

Што се тиче развојности категорија националног идентитета (ДМА) приметна је једино у категорији *опште информације* (6,25%, 6,72%, 7,14%) и то са благим порастом. Категорија *породица* има опадајући тренд (12,50%, 0,84%, 0%).

На основу анализе заступљености и развојности категорија националног идентитета у оквиру структуралних елемената уџбеника (основни текст, визуелни материјал и дидактичко-методичке инструкције) у уџбеницима о ПиД Републике Словеније прва три разреда основне школе, може се констатовати да се садржаји проширују из разреда у разред, да се уводе нови, али и да се недовољно продубљују. Акценат је на спознаји припадања одређеној групацији, развијању личног идентитета, као неопходног за развој националног.

Квантитативном анализом утврђен изузетно висок проценат у сегменту ДМИ уџбеника првог разреда, оповргнут је квалитативном анализом. У уџбеницима се много већи значај даје развоју националног идентитета у односу на европски идентитет, што потврђује налазе бројних истраживања (Kundani, 2023; Slysz, 2013; Hannan, 2011; Schmidt, 2010; Wimmer, 2002). Ипак, важно је нагласити да се појам национални идентитет не продубљује из разреда у разред, тако да развојност категорија националног идентитета у сва три елемента уџбеника није задовољавајућа.

4.2.6. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Северне Македоније

Заступљеност и развојност категорија националног идентитета сагледавана је кроз анализу базичних елемента уџбеника, и то: основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције. Примењена је квантитативна и квалитативна анализа уџбеника о ПиД (прва три разреда основне школе) чији је издавач *Ars Lamina*, Скопље, Република Северна Македонија, а представљају преводе америчких уџбеника.

Табела 27. Удео националних садржаја основног текста уџбеника о ПиД Републике Северне Македоније

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	први разред		други разред		трећи разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%
ОСНОВНИ ТЕКСТ (ОТ)	159	100%	192	100%	481	100%	832	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
солидарност/заједништво	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
културна баштина	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
породица	2	1,26%	20	10,42%	11	2,29%	33	3,97%
опште информације	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
укупно	2	1,26%	20	10,42%	11	2,29%	33	3,97%

Уџбеници *Природни науки – учебник 1 оделение* за први циклус образовања Републике Северне Македоније су преведени, адаптирани (македонско издање, ур. Бранка Бугариска) амерички уџбеници под оригиналним називом *Heinemann Explore Science, Student Book Grade 1, 2, 3*. Ауторке уџбеника су Дебора Хериџ (Deborah Herritage и Тара Ливсли (Tara Lievsly), одобрени за употребу у деветогодишњем основном образовању 25.7.2018. од стране Министарства за образовање и науке Републике Македоније.

На основу приказаних резултата у Табели 27 уочавамо да је једина категорија у којој су евидентирани садржаји националног идентитета у основном тексту, *породица* у сва три разреда. Међутим, њена заступљеност у укупном садржају уџбеника првог разреда је минимална (1,26%). Квалитативном анализом се може запазити да су национални наративи искључиво везани за имена која могу бити својствена подручју (Ана и Марко), а која су истовремено и интернационална, тако да је добијени квантитативни показатељ дискутабилан.

У уџбенику другог разреда бележи се нагли процентуални раст у оквиру категорије *породица* (10,42%), што је последица бројности имена карактеристичних за становништво Републике Северне Македоније.

Исти образац коришћен је и у уџбенику трећег разреда, те у категорији *породица* (2,29%) у оквиру основног текста није евидентиран ниједан други национални наратив осим карактеристичних имена за подручје.

О развојности категорија националних садржаја у уџбеницима о ПиД за први циклус образовања Републике Северне Македоније у оквиру сегмента не може се говорити.

Табела 28. Удео националних садржаја у ВС уџбеника о ПиД Републике Северне Македоније

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	Први разред		други разред		трећи разред		укупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%
ВИЗУЕЛНИ САДРЖАЈ (ВС)	419	100%	209	100%	237	100%	865	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
солидарност/заједништво	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
културна баштина	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
породица	2	0,48%	2	0,96%	10	4,22%	14	1,62%
опште информације	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
укупно	2	0,48%	2	0,96%	10	4,22%	14	1,62%

Табелом 27 приказан је удео националних садржаја у уџбеницима првог циклуса образовања Републике Северне Македоније у домену вузиелних садржаја – по категоријама. Једини евидентирани садржаји у уџбенику првог разреда је у оквиру категорије *породица* (0,48%). Забележени национални садржаји односе се на фотографије македонске деце, и представљају подршку основном тексту. Исти подаци бележе се и у уџбеницима осталих разреда. Категорија *породица* заступљена је у уџбенику другог разреда са 0,96%, а у уџбенику за трећи разред са 4,22%.

Квалитативном анализом утврђено је да удео националних садржаја у визуелном формату уџбеника миноран, скоро непостојећи. Визуелни прикази прате искључиво наведена имена деце, која имају функцију водича кроз лекције, тако да се не може говорити о националним наративима, већ уџбеничкој адаптацији за говорно подручје.

Нема основа за дискусију, нити о заступљености, нити о развојности категорија националних наратива.

Табела 29. *Удео националних садржаја у домену дидактичко-методичких инструкција уџбеника о ПиД Републике Северне Македоније*

Елемент уџбеника/категорија националног идентитета	**први разред**		**други разред**		**трећи разред**		**укупно**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ИНСТРУКЦИЈЕ (ДМИ)	237	100%	203	100%	351	100%	791	100%
религија	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
обичаји/традиција	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национална осећања	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
језик	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
симболи/обележја	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
солидарност/заједништво	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
културна баштина	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
важне личности	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
национални географски појмови	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
породица	2	0,84%	2	0,98%	17	4,84%	21	2,65%
опште информације	0	0%	1	0,49%	0	0%	1	0,13%
укупно	2	0,84%	3	1,48%	17	4,84%	22	2,78%

Резултати (ДМИ) приказани Табелом 29 сугеришу на исте резултате као у претходна два сегмента уџбеника (основни текст и визуелни садржај).

У уџбенику првог разреда у категорији *породица* (0,84%) евидентирани су налози:

Напиши своје име. Напиши како се зову чланови твоје породице.

У другом разреду осим навођења имена категорије *породица* (0,98%) изузетак је пример – земљотрес у Скопљу: *Истражи податке о земљотресу у Скопљу од 1963. године.* (стр. 43) – категорија *опште информације* (0,49%).

Категорија породица (4,84%) у уџбенику трећег разреда бележи благи раст, јер се питања и налози односе на активности у породици. Нпр: *Питај своје родитеље када су теби испали млечни зуби? Направи са неким од чланова своје породице један здрав оброк*.

Иако, питања и налози не утичу директно на развој националног идентитета класификовали смо их у категорију *породица*, јер представљају део одговара на основно питање идентитета *Ко сам ја?*

Што се тиче развојности категорија националног идентитета у ДМИ уџбеника првог циклуса образовања Републике Северне Македоније, формално има карактер узлазности. Међутим, квалитативна анализа сугерише другачији налаз.

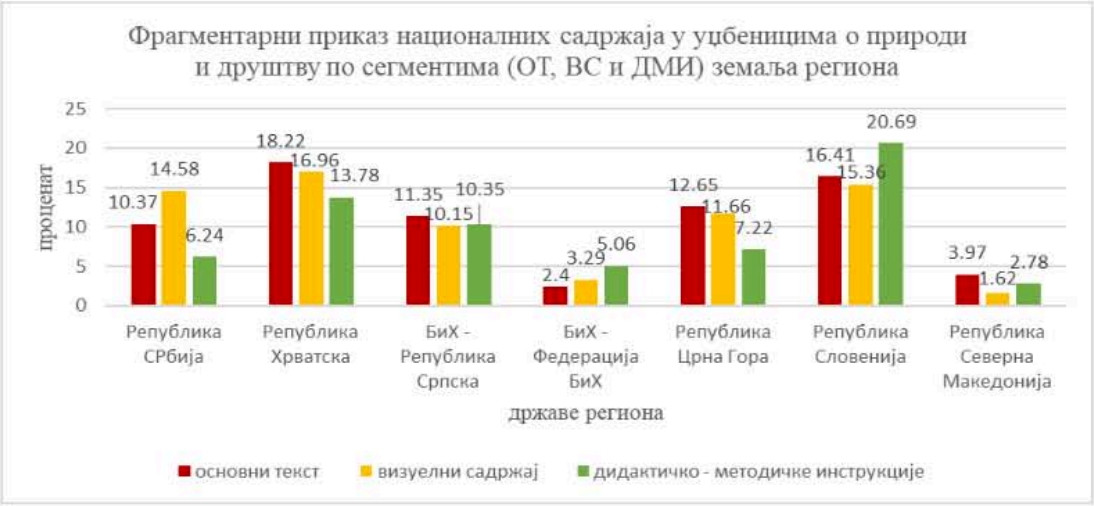
Како је већ констатовано, с обзиром да су уџбеници о ПиД за први циклус образовања Републике Северне Македоније преведени амерички уџбеници, оцена је да се не може дискутовати о заступљености, нити развојности националних наратива у оквиру издвојених категорија ни у једном од три анализирана сегмента уџбеника – основни текст, визуелни материјал и дидактичко – методичке инструкције. Евидентирани спорадични национални садржаји су занемарљиви, нарочито у категорији *породица* за сва три сегмента уџбеника. Најрелевантнији национални податак је инструкција која се односи на земљотрес у Скопљу 1963. године. Оправдање за овакав приступ изради уџбеника не постоји, али вероватно лежи у формирању Републике Северне Македоније као самосталне државе, која се као посебна нација службено појавила за време другог светског рата, када је у оквиру партизанског покрета прихваћен концепт Југославије као федерације равноправних република. 02.8.1944. на заседању АСНОМ – а проглашена је државом под називом Народна Република Македонија, а касније као Социјалистичка Република Македонија, била је део југословенске федерације све до распада 1991. године. Међународно је призната 1992. године. Није била ни директно ни индиректно захваћена ратним сукобима у грађанском рату. (Мишић, 2005) Додатни извор тензија у самој држави представљао је спор са Грчком око самог назива државе и тензије са албанском мањином. 2018. године спор око назива државе је решен *Преспанским споразумом* којим је, у замени за олакшавање уласка у ЕУ и НАТО, промењено у Република Северна Македонија (Javev, 2019).

Због наведеног сукоба око назива државе са Грчком, одвајања од Републике Србије, као матице, распадом Југославије и жеље за улазак у ЕУ и НАТО стиче се утисак да се у потпуности одричу националног идентитета и својих корена, зарад глобалистичке идеологије и изградње неког потпуно новог идентитета.

***

Графикон: Компаративни приказ заступљености националних садржаја по сегментима уџбеника о ПиД (ОТ, ВС, ДМИ) земаља региона

Графикон 2. *Укупан удео елемената ОТ, ВС и ДМИ уџбеника првог циклуса образовања земаља региона.*

Увидом у Графикон 2 може се приметити да се проценат заступљености националних садржаја у основном тексту креће у дијапазону од 18,22% у уџбеницима Републике Хрватске, до 2,40% у уџбеницима БиХ – Федерације Босне и Херцеговине. Нешто нижи проценат, у односу на Републику Хрватску, забележен је у уџбеницима Републике Словеније (16,41%). Следи Република Црна Гора (12,65%), затим БиХ – Република Српска (11,35%), Република Србија (10,37%) и Република Северна Македонија (3,97%).

Што се тиче визуелног формата уџбеника, ситуација је слична, као у сегменту основни текст, највиши проценат заступљености националних садржаја је у уџбеницима Републике Хрватске (16,96%), али је најнижи у уџбеницима Републике Северне Македоније (1,62%). Након Хрватске, следи Република Словенија (15,36%), потом Република Србија (14,58%), Република Црна Гора (11,66%), БиХ – Република Српска (10,15%) и БиХ – Федерација Босне и Херцеговине (3,25%).

У сегменту дидактичко-методичке инструкције највиши проценат забележен је у уџбеницима Републике Словеније (20,69%). Следећа је Република Хрватска са 13,78%, затим Република Српска (10,35%), па Република Црна Гора (7,22%), иза ње је Република Србија (6,24%), БиХ – Федерација БиХ (5,06%) и на крају, Република Северна Македонија са 2,78%.

Анализом нису обухваћене радне свеске, радни листови, вежбанке или било какав додатни материјал за вежбање, тако да добијени резултати у сегментима визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције треба да се узму са резервом, јер уколико уџбенички комплет чини и додатни материјал, он се најчешће односи управо на сегмент уџбеника дидактичко – методичке инструкције са елементима визуелног садржаја.

На основу презентованих резултата може се закључити да је друга хипотеза: *Постоји дисонантност у заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета исказаних кроз базичне елементе уџбеника о ПиД у опсегу првог циклуса образовања,* потврђена у сва три сегмента уџбеника.

4.3. Разлике у нивоу заступљености садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД земаља региона

Трећи истраживачки задатак гласио је: извршити упоредну анализу удела садржаја о националном идентитету (основни текст, визуелни садржаји, дидактичко-методичке инструкције) у уџбеницима о ПиД на регионалном нивоу. Интересовала нас је укупна заступљеност националних наратива у уџбеницима првог циклуса образовања земаља региона, укључујући основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције.

Подсећамо да је у Републици Србији, Републици Хрватској и Републици Српској законом предвиђен први циклус образовања у четворогодишњем трајању, а у Федерацији Босне и Херцеговине, Републици Црној Гори, Републици Словенији и Републици Северној Македонији у трајању од три школске године.

Графикон 3. *Укупан удео националних садржаја по разредима у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања*

Како сугеришу подаци у Графикону 3, најнижи укупни удео националних наратива у уџбеницима о ПиД забележен је у Републици Северној Македонији (2,77%): у првом разреду 0,74%, у другом 4,14% и у трећем разреду са 3,54%. Следи Федерација Босне и Херцеговине са укупним уделом националних наратива од 3,40%, и то у првом разреду 2,92%, другом 2,90% и трећем 4,21%. Иако обе државе имају трогодишње трајање првог образовног циклуса, што би могло навести на помисао да је то разлог слабе заступљености националних садржаја, ова претпоставка се не потврђује, јер је један од највиших процената заступљености (16,02%) забележен управо у уџбеницима о ПиД Републике Словеније – такође државе са трогодишњим трајањем првог циклуса. Стога, дужина трајања овог циклуса не може се узети као објашњење за ниску заступљеност националних садржаја у уџбеницима земаља са трогодишњим трајањем првог циклуса образовања. Гео-политички односи Федерације Босне и Херцеговине (иако заузима 51% територије Босне и Херцеговине), пројектовани су на уџбеничке садржаје. Федерација постоји као ентитет без државних симбола (у ширем контексту Босна и Херцеговина у ужем Федерација Босне и Херцеговине) са најразличитијим становништвом (без званично урађеног пописа од 2013. године). Сва три народа Бошњаци, Хрвати и Срби су декларативно проглашени као конститутивни народи. Иако, се тренутно бележи изузетно низак ниво заступљености садржаја о националном идентитету у уџбеницима првог циклуса образовања, због своје разноликости становништва и културног наслеђа, Босна и Херцеговина би могла да послуже као репрезент развоја националног идентитета уз уважавање других и другачијих идентитета. Добијени резултати су у сагласју са налазима Ненада Величковића који потврђују да је сваки од конститутивних народа усмерен на сопствени национални идентитет (Veličković, 2012).

Занимљиво је да је удео националних наратива у уџбеницима Републике Словеније релативно уједначен, и то у првом разреду 16,61%, другом 15,13% и трећем 16,61%. Нема великих процентуалних осцилација. Међутим у уџбеницима Републике

Црне Горе, чији је први образовни циклус, такође, у трогодишњем трајању, пронађена је потпуно другачија ситуација. Запажа се постепени пораст процента националних наратива. Удео националних садржаја је 11,89%, у првом разреду 7,05%, у другом 11,17%, док је у трећем износи 14,14%. Република Црна Гора је најдуже остала у симбиози са Републиком Србијом након распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У њеном саставу била је од краја Првог светског рата, као Краљевина СХС, када су прогласиле Федерацију СРЈ, а касније Државну заједницу Србије и Црну Горе. Она је трајала до 5. јуна 2006. године, односно до проглашења независности Црне Горе. Услед оваквих гео-политичких односа, приметно је ограђивање од српског националног идентитета,.

Највиши укупни проценат националних садржаја у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања утврђен је у уџбеницима Републике Хрватске 16,74%, и то: први разред – 12,54%, други – 9,16%, трећи – 9,24% и четврти разред – 28,03%. Занимљиво је да је и Република Хрватска, као и Република Словенија чланица Европске уније. Трећу позицију заузима Република Србија (11,09%): у првом разреду 4,12%, другом 4,97%, трећем 6,28% и четвртом 23,54%. У уџбеницима Републике Српске потврђен је укупни удео националних наратива од 10,83%, са постепеним порастом у прва три разреда: у првом 7,11%, другом 7,29% и трећем 7,40%, док се у четвртом бележи нагли раст 19,20%. Нагли пораст садржаја од националног значаја забележен је у уџбеницима четвртог разреда Републике Србије, Републике Хрватске и Републике Српске и углавном је узрокован увођењем историјских садржаја.

Највиши проценат заступљености садржаја о националном идентитету забележен у уџбеницима Републике Хрватске и Републике Словеније, које су чланице ЕУ, што иде у прилог тези да је национални идентитет могуће градити у глобалном контексту (Вешовић, 2006). Уочена је развојност у погледу обима националних садржаја у уџбеницима Републике Србије (први разред – 4,12%, други разред – 4,97%, трећи разред – 6,28% и четврти разред – 23,54%) с тим што има простора за корекцију – недостаје постепено проширивање и продубљивање националних садржаја у уџбеницима од првог до четвртог разреда основне школе будући да је програмска концепција предмета природе и друштва заснована на принципу распоређивања садржаја по моделу концентричних кругова – проширивањем и продубљивањем садржаја. Прогресивна путања развојности приметна је у уџбеницима Републике Црне Горе (први разред – 7,05%, други разред – 11,17% и трећи разред – 14,14%.

На основу добијених података и приказаних резултата истраживања може се потврдити да је трећа хипотеза: *Претпоставља се да не постоји усаглашеност у погледу заступљености садржаја о националном идентитету у уџбеницима и о ПиД земаља региона*, потврђена.

4.4. Заступљеност и развојност категорија националног идентитета на регионалном нивоу – компаративни приступ

Четврти истраживачки задатак гласио је да *не постоји усаглашеност у погледу заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета (основни текст, визуелни садржај, дидактичко-методичке инструкције) на регионалном нивоу.* Интересовао нас је ниво заступљеност одабраних категорија националног идентитета у сва три структурална елемента уџбеника (основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције) по разредима и њихова развојност у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона. За проверу ове хипотезе определили смо се за фрагментарни методолошки приступ.

4.4.1. Удео садржаја о националном идентитету категорије религија

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца званично је настала 1. децембра 1918. године, а од 3. октобра 1929. године је преименована у Краљевину Југославија и обухватала је територију данашње Републике Србије, Босне и Херцеговине, Републике Северне Македоније, Републике Црне Горе, као и највећи део данашње Републике Хрватске и Републике Словеније. Равноправне вероисповести ове државе биле су: православље, католицизам, ислам, јудаизам и протестантизам. У доба владавине Комунистичке партије Југославије, након укидања монархије и проглашења републике, од 1945. до 1990. године, на читавој територији, обухватајући свих шест њених република и две аутономне покрајине, на снази је био државни атеизам. Јавно порицање и сузбијање религије оправдавало се чињеницом да верске разлике потцртавају и непремостиве разлике међу југословенским народима и народностима, те на тај начин подстичу национализам и шовинизам, рушећи идеју братства и јединства, паролу Комунистичке партије насталу током народноослободилачке борбе током Другог светског рата. Спроведена је целовита секуларизација друштва – у школама је укинута веронаука као предмет, а из школских уџбеника у потпуности су избачени верски садржаји Религијске теме нису биле присутне ни у медијима, нису се јавно прослављали верски празници (Божић, Ускрс, Бајрам и сл.). Најбоље јасно указује извод из Програма СКЈ који је усвојен на 7. конгресу СКЈ 1958. године: "Комунисти ће се одлучно супротстављати свим покушајима да се религиозна осећања искористе у политичке сврхе или да црква буде упориште антисоцијалних снага. Сматрајући да су верска осећања лична и приватна ствар сваког грађанина, комунисти се залажу за доследну примену принципа слободе вероисповести и за доследно остваривање начела одвајања цркве од државе и школе од цркве" (*Програм Савеза комуниста Југославије*, VII конгрес СКЈ, Љубљана, 1958). После распада Југославије, свака новоформирана држава извршила је десекуларизацију. По последњем попису становништва у Србији из 2011. године, доминантна религија је православна (85% становништва), док је католичких верника значајно мање (4,97%), као и муслимана (3,1%) и протестаната (0,99%).

Удео садржаја о националном идентитету ОТ, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања приказан је према израчунатим фреквенцијама и процентуално на основу фреквентности садржаја о националном идентитету у појединачним категоријама.

Табела 31. *Укупан удео категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања у Републици Србији*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	0 0%	3 5,55%	4 5,13%	7 2,12%	14 2,73%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	1 2,94%	6 11,11%	0 0%	0 0%	7 1,36%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	0 0%	2 3,70%	0 0%	0 0%	2 0,39%

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Србије износи 11,09% и гледано у целини има карактер раста (од првог до четвртог разреда). Међутим, то није случај када је реч о уделу националних садржаја категорија ОТ, ВС и ДМИ. Просечан удео категорије *религија* у ОТ износи 2,73%, у ВС – 1,36% и ДМИ – 0,39% у односу на укупан удео садржаја о националном идентитету. У уџбенику првог разреда једини забележен садржај о националном идентитету јесте у оквиру сегмента ВС (2,94%), кроз илустративни приказ иконе Светог Саве, Национални садржаји обухваћени категоријом *религија* сва три сегмента уџбеника другог разреда (ОТ – 5,55%, ВС – 11,11% и ДМИ – 3,70%) дијагностиковани су искључиво у оквиру лекције *Празници*. Побројани су и објашњени верски празници, који се прослављају на територији Републике Србије, уз сликовне приказе и адекватне дидактичко-методичке инструкције У уџбенику трећег разреда национални садржаји селектовани у категорији *религија* забележени су једино у сегменту ОТ (5,13%), као и у уџбенику другог разреда, и то у оквиру лекције *Празници*. Пратећи визуелни приказ основног текста у уџбеницима, они немају религијску конотацију – приказане су фотографије и илустрације обичаја везаних за представљене верске празнике. Национални садржаји у категорији *религија* потврђени у сегменту ОТ нису пропраћени адекватним ДМИ. Идентичан образац приметан је и у уџбенику четвртог разреда, с том разликом што се у оквиру набрајања националних мањина, у сегменту ОТ (2,12%), помињу и вероисповести становништва Републике Србије.

Евидентно је да категорија *религија* није на одговарајући начин и у одговарајућој мери обухваћена уџбеничким садржајима сва четири разреда првог циклуса образовања, тако да се не може говорити о развојности појма религија ни у једном анализираном сегменту уџбеника (основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције).

Према последњем попису становништва спроведеном 2021. године у Републици Хрватској, најзаступљеније је становништво католичке вероисповести – 78,97%, православне – 3,32%, муслиманске – 1,32% и атеиста – 4,71%, док се 1.725 особа није изјаснило по овом питању (Zavod za statistiku RH, 2022).

Табела 32. Укупан *удео категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања у Републици Хрватској*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	76	107	134	553	873
	12,54%	9,16%	9,24%	28,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	2	16	1	6	25
	2,63%	14,95%	0,75%	1,08%	2,86%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	5	7	0	2	14
	6,58%	6,54%	0%	0,36%	1,60%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	4	8	0	1	13
	5,26%	7,48%	0%	0,18%	1,49%

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске показује пораст на нивоу фреквенције по разредима, али квантитативна анализа не указује на јасну растућу путању кроз све разреде. На нивоу првог циклуса образовања, садржаји о националном идентитету чине 16,80% од укупног броја анализираних јединица у уџбеницима ПиД. У оквиру категорије *религија*, просечна заступљеност по сегментима уџбеника износи: ОТ – 2,86%, ВС – 1,60%, ДМИ – 1,49%.

Већ у основном тексту уџбеника првог разреда, евидентирани су религијски садржаји (2,63%) кроз представљање верских празника, искључиво хришћанских (Божић и Ускрс), без навођења различитих датума прослављања католичких и православних празника. ВС (6,58%) прате основни текст (лекција *Празници и обичаји)*, као и ДМИ (5,26%). У уџбенику другог разреда о ПиД, категорија *религија* изражена је у основном тексту са 14,95% учешћа, али не репрезентативношћу описа различитих религијских приказа празника. Дат је детаљан опис, и то хришћанског (кршћанског) Божића и Ускрса, кроз религијске појмове пре и за време реализације самих празника (адвент, дошашће, бадњак, коризма, писанице). Опис у оквиру основног текста прате и визуелни прикази (6,54%), као и дидактичко-методичке инструкције (7,48%). Приметно је скоро потпуно одсуство религијских садржаја у уџбенику трећег разреда, осим ОТ (0,75%) кроз опис у лекцији *Трагови прошлости* где се наводи да су људи и некад, као и данас, поштовали и славили свог свеца (крсну славу) верујући у хришћанство. Тек у уџбенику четвртог разреда кроз сва три структурална елемента: ОТ – 1,08%, ВС – 0,36% и ДМИ – 0,18%, верски празници Божић и Ускрс наводе се као католички, православни и протестантски (осим претходно наведених и Рамазан-бајрам, Курбан-бајрам, Рошхашан и Ханука). Приказан је изглед џамије и унутрашњости православне цркве. Током прва три разреда, *религија*, као категорија националног идентитета у сва три сегмента уџбеника, подређена је искључиво хришћанској, односно католичкој вероисповести, што је у односу на структуру становништва Републике Хрватске потпуно недопустиво, нарочито узимајући у обзир састав националних мањина. Оне су наведене абецедним редом, где се јасно уочава присуство припадника православне, муслиманске, протестантске вероисповести, као и припадника јеврејске заједнице.

Развојност категорије *религија* приметна је у оквиру сва три сегмента уџбеника и може се пратити једино од првог до другог разреда. Већ у трећем изостају религијски садржаји тако да континуитет у првом циклусу образовања по овом питању није остварен.

По последњем званичном попису становништва, спроведеном 2013. године у Босни и Херцеговини, а према резултатима које је издао Републички завод за статистику, припадници православне вероисповести чине 82,19% укупне популације становништва, муслиманске 12,67%, католичке 2,18% и у категорији остали сврстано је 2,19%.

Удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Српске повећава се из разреда у разред. У прва четири разреда, он износи 10,83%, у сегментима ОТ, ВС и ДМ уџбеника о ПиД. Када је реч о уделу националних садржаја у категорији *религија* у домену сва три сегмента уџбеника, просечан је по сегментима ОТ – 2,38%, ВС – 2,57% и ДМИ – 1,58% у односу на укупно учешће садржаја о националном идентитету.

Табела 33. *Укупан удео категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања у Босни и Херцеговини – ентитет Република Српска*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	3 5,17%	4 4,88%	1 1,11%	4 1,50%	12 2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	2 3,45%	2 2,44%	4 4,44%	5 1,88%	13 2,57%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	4 6,90%	3 3,66%	0 0%	1 0,37%	8 1,58%

Резултати показују (Табела 33) да су религијски садржаји заступљени у сва три сегмента уџбеника првог разреда, и то: ОТ – 5,17%, ВС – 3,45% и ДМИ – 6,90%. Квалитативном анализом установљено је да су већ у уџбенику првог разреда наведени верски празници све три већинске вероисповести (Божић, Васкрс – Ускрс и Бајрам), који су пропраћени адекватним визуелним приказом и дидактичко-методичком апаратуром. У уџбенику другог разреда садржаји категорије *религија* у сегменту ОТ (4,88%) дати су посредством лекције *Значајни датуми*, као празници који се прослављају у оквиру породице или шире заједнице, где су наведени и верски празници заједно са државним. Занимљив је навод да многе српске породице своју крсну славу – Светог архиђакона Стефана, прослављају када и Дан Републике Српске, спајајући прославу верског и државног празника. Одломак из песме "Пред иконом Светог Саве", Алексе Шантића, завршава се стиховима "Наше српске славе...". Садржаји сегмента ВС (2,44%) прате основни текст одговарајућим сликама и фотографијама, као и ДМИ (3,66%) адекватним питањима и задацима. Иако је мали удео религијских садржаја у ОТ, квалитативна анализа је показала примере добре праксе – изрека Вука Стефановића Караџића: "Брат је мио које вере био". Мишљења смо да ова изрека, с обзиром на допринос Вука Стефановића Караџића на подручју република бивше Југославије, може да послужи као основа – обавезна платформа за развој како верског, тако и националног идентитета. Што се тиче осталих сегмената у уџбенику трећег разреда, категорија *религија* заступљена је у сегменту ВС са 4,44%, док је изостала у ДМИ. У уџбенику за четврти разред дијагностиковани су национални садржаји у сва три сегмента категорије *религија:* ОТ (1,59%), ВС (1,88%) и ДМИ (0,37%). Односе се на положај врата верских објеката на православној и католичкој цркви, као и џамији, ради одређивања страна света. Презентован је и пример положаја гробова на православном и римокатоличком гробљу, у оквиру лекције. Иако наизглед необични и несвакидашњи, примери за одређивање страна света, који су део свакодневног живота човека, па и детета, могу значајно допринети изградњи личног, верског и националног идентитета, те представљају пример добре образовне праксе.

Категорија *религија* није присутна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна до непостојећа у сегменту ДМИ уџбеника трећег разреда.

Према попису становништва из 2013. године Завода за статистику БиХ, у Федерацији Босне и Херцеговине становништво се изјаснило на следећи начин: муслиманска вероисповест (70,40%), католичка вероисповест (22,44%), православна вероисповест (2,55%), остали (3,60%) и неизјашњени или без одговора (1,01%).

Табела 34. *Укупан удео категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања у Босни и Херцеговини – ентитет Федерација Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	892	100%	1104	100%	1188	100%	3184	100%
Укупан садржај о националном идентитету	26	2,92%	32	2,90%	50	4,21%	108	3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	0	0%	3	9,37%	0	0%	3	2,78%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине повећава се на нивоу фреквенце, али није уочена растућа путања квантитативном анализом. На нивоу првог циклуса образовања, национални садржаји чине 3,40% од укупног броја анализираних јединица у уџбеницима о ПиД. Када је реч о уделу религијских садржаја у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ, приметно је учешће једино у сегменту ОТ (2,78%) и то у уџбенику другог разреда (9,37%) о ПиД. Овај релативно висок проценат настао је као резултат навођења верских празника у оквиру лекције *Празници*. С обзиром на то да у уџбеницима за сва три разреда нису идентификовани садржаји из категорије *религија* у сегментима ВС и ДМИ, као ни у ОТ у уџбеницима за први и трећи разред, може се констатовати потпуно одсуство религијских елемената у оквиру националног идентитета. Такав налаз онемогућава аналитичку разматрање ове компоненте и указује на озбиљан пропуст у корелацији наставних садржаја са религијском структуром становништва, што је посебно проблематично у светлу података последњег пописа становништва Федерације Босне и Херцеговине, који показују високу стопу верске идентификације.

Не може се говорити о развојности категорије *религија* у домену уџбеника о ПиД првог циклуса образовања Федерације Босне и Херцеговине.

На основу резултата пописа становништва Републике Црне Горе, реализованог 2024. године, а на основу података Управе за статистику Црне Горе, грађани се овако изјашњавају – православци 71,10%, муслимани 20% и католици 3,20%.

Табела 35. *Укупан удео садржаја категорије религија у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања у Републици Црној Гори*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	7,05%	66	11,1%	122	14,14%	210	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	0	0%	1	1,51%	3	2,46%	4	1,90%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	0	0%	1	1,51%	2	1,64%	3	1,43%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе повећава се из разреда у разред, те на нивоу првог циклуса образовања износи 11,89%. Међутим, то није случај када је реч о уделу националних садржаја у категорији *религија* – ОТ, ВС и ДМИ. Просечан удео религијских садржаја у ОТ износи 1,90%, ВС – 1,43%, док је у сегменту ДМИ – изостао. У уџбенику првог разреда нема религијских садржаја ни у једном од сегмената уџбеника, што је случај и са сегментом ДМИ у уџбенику другог и трећег разреда. Забележени садржаји у другом и трећем разреду односе се на верске празнике у оквиру лекције *Празници*. Будући да нема идентификованих садржаја националног идентитета у оквиру категорије *религија* у уџбенику о ПиД првог разреда, нема ни елемената за дискусију о развојности појмова ни у једном од анализираних сегмената уџбеника.

По последњем званичном попису из 2021. године Statističnog urada Republike Slovenije, у Републици Словенији има 57,82% католика, 10,10% атеиста, 2,42% муслимана, 2,34% православаца, 0,70%, евангелиста, 0,07% протестаната и 0,09% осталих хришћанских припадника, а 26,46% било је неодређено.

Табела 36. *Укупан удео садржаја категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања у Републици Словенији*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	325	100%	826	100%	903	100%	2054	100%
Укупан садржај о националном идентитету	54	16,61%	125	15,13%	150	16,61%	329	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	2	3,70%	5	4,00%	5	3,33%	12	3,65%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	2	3,70%	3	2,40%	0	0%	5	1,52%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Словеније показује уједначеност на нивоу фреквенције по разредима, те квантитативна анализа не указује на јасну растућу путању. На нивоу првог циклуса образовања, садржаји о националном идентитету чине 16,02% од укупног броја анализираних јединица у уџбеницима о ПиД. У оквиру категорије *религија*, просечна заступљеност по сегментима уџбеника износи: ОТ – 3,65%, ВС – 1,52% и ДМИ – 0%.

Садржаји религијског карактера евидентирани су у сегментима уџбеника првог разреда – ОТ (3,70%) и ВС (3,70%) – (лекција *Празници*). Забележени су и у уџбенику другог разреда у истоименој лекцији уз проширивање садржаја и прецизирање датума прославе претежно католичких празника (ОТ – 4,00%, ВС – 2,40%). У уџбенику трећег разреда осим католичких празника наведен је и датум прослављања православног Божића, иако су припадници муслиманске вероисповести бројнији у односу на православце, ниједан њихов празник није приказан, објашњен или побројан. Дидактичко-методичке инструкције посвећене религијским садржајима у потпуности су изостављене у уџбеницима сва три разреда, као и визуелни прикази у уџбенику трећег разреда.

На основу квалитативне анализе, стиче се утисак да су верски садржаји недовољно заступљени. Чак ни католички празници нису обрађени на начин који објашњава њихово обележавање у пракси. Уџбеницима недостаје дидактичко-методичка апаратура, као и приступ који би омогућио учениково лично повезивање са темом – не постоје чак ни питања која би се односила на верску припадност или искуства ученика.

Није остварена развојност појма религија, она чак има опадајући карактер у домену визуелног формата уџбеника. Ови садржаји за ауторе уџбеника нису се показали интересантним како би ученике упутили на промишљање о властитом и другим идентитетима, те су изостале дидактичко-методичке инструкције.

На основу резултата пописа извршеног 2021. године и података "Државен завода за статистика", у Републици Северној Македонији живи 64,70% православаца, 33,30% муслимана, 0,37% католика, протестаната и јевреја.

Табела 37. *Укупан удео садржаја категорије религија у уџбеницима (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД првог циклуса образовања Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	разред						укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	815	100%	604	100%	1069	100%	2488	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	0,74%	25	4,14%	38	3,54%	69	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета Религија (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Удео садржаја који се односе на национални идентитет у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније показује извесно повећање на нивоу фреквенције по разредима, али квантитативна анализа не потврђује јасно изражену растућу тенденцију. Укупан удео ових садржаја на нивоу првог образовног циклуса износи 2,77% у односу на укупан број анализираних јединица наставног садржаја у уџбеницима. Када је реч о уделу националних садржаја у категорији *религија* у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ, а на основу Табеле 37, приметно је потпуно одсуство анализираних садржаја у сва три уџбеника првог циклуса образовања.

С обзиром на то да у анализираним уџбеницима нису дијагностиковани религијски садржаји у оквиру категорије националног идентитета *религија*, такав недостатак делује бесмислено у односу на резултате пописа становништва, који указују на значајну верску припадност грађана. Ипак, такав исход је делимично разумљив уколико се зна да се у настави користе преведени инострани уџбеници, често адаптирани за шири образовни контекст, у којима се верски садржаји маргинализују или у потпуности изостављају. Оваква пракса може довести до недовољног уважавања локалног културног и верског идентитета ученика и слабљења образовне улоге школе у подстицању разумевања и поштовања верског наслеђа као дела националног идентитета.

Развојност садржаја о националном идентитету категорије *религија,* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, непостојећа је у сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Компаративна анализа заступљености религијских садржаја у сва три сегмента уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) о ПиД земаља региона.

Графикон 4. *Укупан удео националних садржаја категорије религија у уџбеницима (ОС, ВС, ДМИ) о ПиД земаља региона.*

Заступљеност националних садржаја категорије *религија* у основном тексту уџбеника земаља региона првог циклуса образовања, креће се у опсегу од 3,65%, у Републици Словенији до 0% у уџбеницима Републике Северне Македоније. Обе државе, и са највишим и са најнижим уделом националних садржаја, имају први циклус образовања у трајању од три године. Прилично уједначену заступљеност садржаја у категорији *религија* имају уџбеници Републике Хрватске (2,86%), Федерације БиХ (2,78%), Републике Србије (2,73%) и Републике Српске (2,38%), док у уџбеницима Републике Црне Горе она износи 1,90%.

Удео садржаја у сегменту ВС категорије *религија* креће се у распону од 2,57%, у уџбеницима Републике Српске до 0% у уџбеницима Федерације БиХ и Републике Северне Македоније. Уједначенија заступљеност националних садржаја категорије *религија* ВС је у уџбеницима Републике Хрватске (1,60%), Републике Словеније (1,52%), Републике Црне Горе (1,43%) и Републике Србије (1,36%).

Религијски садржаји обухваћени су у ДМИ једино у уџбеницима три од седам земаља региона – у Републици Српској (1,58%), Републици Хрватској (1,49%) и Републици Србији (0,39%). Изузетак чине уџбеници Републике Северне Македоније где национални садржаји нису идентификовани ни у једном од анализираних сегмената.

На основу резултата приказаних Графиконом 4, намеће се закључак да не постоји уједначено представљање религијских садржаја у уџбеницима о ПиД (ОС, ВС и ДМИ) категорије *религија* у уџбеницима о ПиД земаља региона.

4.4.2. Удео садржаја о националном идентитету у категорији језик

Језик, односно назив језика, од почетка Новог века (1453 – 1918) са појавом компаративне лингвистике[7] има "политичко име" (Tollefson, 1980). Први штампани рукописи писани су ћириличним писмом и имали су епитет *српски* (1538. године Гијоме Постеља), док хрватска глагољица у исто време постаје препознатљива као *јеронимица* (*илирица)*.[8] Папа Гргур XIII одлучио је, у циљу католичке пропаганде, да оснује ћириличну штампарију у Риму 1578. године, непосредно после убиства Мехмед-паше Соколовића. Наиме, Папска држава и Конгрегација били су потпуно свесни моћи илирских земаља – Србије, Влашке, Бугарске, Молдавије и Московије. У време увођења грегоријанског календара 1582. године ћирилична писма званично бивају призната као српска писма, папски и италијански назив *српски* (Popović, 1987). Занимљиво је да су у првој половини XVI века, по питању језика, Бугари препознати као Раци (Рашани или Расцијани[9]) и да су били "други народи Срба", што је евидентирано у првој светској лингвистичкој енциклопедији – "Mithridates" (Илијева, 2011).

Од краја XII до XV века на простору Босне био је у употреби посебан зетско-хумски правопис, док је као писмо коришћена босанчица. Истовремено, обнова Пећке патријаршије, односно Српске православне цркве, која је деловала у периоду од 1346. до 1766. године, заједно са утицајем босанског елајета, представљала је изазов за

[7] Грана науке о књижевности која се бави упоредним проучавањем књижевне историје и књижевних праваца разних националности

[8] Назив настао по Јерониму Стридонском, преводиоцу *Библије* са хебрејског и старогрчког језика на латински, популарно називан *Вулгата*. То је био званични библијски текст римокатоличке цркве све до објављивања *Неовулгате* 1979. године.

[9] Термини за означавање Срба у средњем и почетком новог века у Западној литератури.

положај и политичко позиционирање у Хабзбуршке Хрватске уочи дугог рата вођеног између Аустрије и Османског царства. Католичка пропаганда одлучује да се супротстави Османлијама након Мохачке битке 1526. године и помогне Хрватској, те ствара популарни књижевни језик Хрвата, Срба и Бугара под називом илирски језик (јужнословенски).

Назив српскохрватски језик настаје у XIX веку и поклапа се са појавом илирског покрета, чији је назив изведен од имена староседелаца Балкана – Илира, а представљао је књижевни, културни и друштвено-политички покрет у Хрватској и Славонији од 1835. до 1850. године (Ивић, 1971). У доба формирања модерних нација, илирско име изабрано је као замена за југословенство, чиме се избегло наметање постојећих етнонима у име слоге и националне толеранције. У исто време развија се и романтичарски национализам, облик национализма у ком држава црпе своју политичку легитимност из природних последица јединства грађана саме државе. Односи се на језичке, расне, културне, верске и обичајне особености једне нације и обухвата све појединце рођене у оквиру те културне заједнице. Тај покрет настао је као реакција на династичку и империјалну превласт, која је оправданост постојања државе заснивала на власти монарха или неког другог врховног ауторитета. Национализам је био кључна тачка романтизма. Од свог настанка фокусира се на развој националних језика, фолклора, духовних вредности, локалних обичаја и традиција. Као година почетка романтичарског национализма сматра се 1848. када се талас револуције проширио Европом. Инспирација је пронађена у идејама Жан-Жак Русоа и Јохана Готфрида фон Хердера, који је сматрао да географски услови обликују економски живот народа, као и да се њихови обичаји и друштвени односи развијају у складу са природним окружењем у којем живе. Под утицајем Хердерових идеја, Брача Грим приредила су идеализовану збирку народних прича *Дечје и домаће бајке*, коју су означили као аутентично немачку. Збирку чини преко 200 бајки, народних прича и пошалица, насталих усменим предањем. Фихте, Кантов ученик, 1806. године изразио је јединство нације и језика (*За немачку нацију*, стр 13): "Прве, оригиналне и заиста природне границе држава несумњиво су њихове унутрашње границе. Они који говоре исти језик међусобно су повезани мноштвом невидљивих веза по природи самој, пре него што почне људска уметност; они се разумеју и имају моћ да наставе да се више и јасније схвате; они припадају заједно и по својој природи су једна и неодвојива целина" (Kelly: 1968, стр. 190–191).

У XIX веку Бечки суд, након Мађарске револуције 1848. године, у идеји уједињења јужних Словена препознао је могућу противтежу мађарском утицају, верујући да би таква политика могла допринети очувању Аустријског царства. У том контексту настао је Бечки књижевни договор, споразум јужнословенских књижевника који је поставио основе за заједнички српскохрватски језик, али и за каснији развој савремених српског, хрватског и бошњачког књижевног језика. Као темељ будућег заједничког језика прихваћени су народни говори Босне и Херцеговине, источне Херцеговине и Дубровника, односно штокавско наречје. Споразум је закључен у Бечу 28. марта 1850. године између осморице јужнословенских књижевника, држављана Аустријске монархије — петорице Хрвата, двојице Срба и једног Словенца. Њихова намера била је да се књижевни језици јужних Словена што више уједначе, полазећи од уверења да ти народи чине јединствену културну и језичку заједницу. "Знајући да један народ треба једну књижевност да има и потом са жалости гледајући како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици него и по језику и правопису, састајали смо се овијех дана да се разговоримо како би смо се, што се засад више може, у књижевности сложили и ујединили" *(Бечки књижевни договор*). Потписници *Бечког*

књижевног споразума били су: Вук Караџић, Ђуро Даничић, Гранц Миклошич, Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Винко Пацел, и Стјепан Пејаковић. Хрватски представници били су задовољни постигнутим, јер је он чинио признање ренесансној дубровачкој књижевности, а српски представници јер је дато признање српској епској поезији.

Овај договор био је плод разних компромиса, без задирања у опсег и назив заједничког језика. Свако питање које је актуелизовано у време политичких криза, добијало је додатну тежину. Од самог почетка, будући да је новоформирани језик базиран на штокавском наречју и источнохерцеговачком дијалекту, постављала су се питања о осталим наречјима и дијалектима.

Различити концепти заједничког језика популаризовани су током XX века. Службени језик у Краљевини Југославији назван је српско-хрватско-словеначки, што је представљало покушај укључивања словеначког језика, уз претходно усвајање кајкавског наречја у српско-хрватски контекст. У члану 3. Видовданског устава из 1921. године, пише: "Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки." Та одредба задржана је 1931. године у Уставу Краљевине Југославије (Димић, 1997:382). У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, након Другог светског рата, званични језик био је *српскохрватски* или *хрватскосрпски,* те је ова замисао занемарена, проблем постојања или непостојања разлога лингвистичког карактера за укључивање кајкавског наречја и истовремено изостављање словеначког језика, постао је кључни проблем у одређивању опсега језика и његовог дефинисања.

У Краљевини СХС језик на територији данашње Републике Северне Македоније третиран је као јужни дијалекат српског језика (нарочито са призренско-тимочким дијалектом). Након признавања Македоније, као посебне Социјалистичке Федеративне Републике 1944. године, Македонци су признати као посебан народ и македонски језик проглашен је званичним језиком те Републике. Македонски има велику сличност и са бугарским језиком.

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије феномен идеје о заједничком језику временом је остао без политичке подршке, што је у Србији и Хрватској довело до поновног истицања српског и хрватског као засебних језика. Крајем XX века и бошњачки језик добија статус службеног језика, док је сличан процес почетком XXI века спроведен и у Црној Гори, где је црногорски језик прихваћен као стандардни језик међу етничким Црногорцима.

Декларација о заједничком језику донета је 2017. године. Идеја о овој декларацији потекла је деведесетих година XX века из научне србистике, која почива на становишту: "Савремени српски је, дакле, један стандардно-полицентричан и варијантски раслојен језик. Зато се он, с обзиром на структурну истост, а варијантску раслојеност, остварује и као српски језик и као српски језици" (Ковачевић, 2014: 66). Према наведеном становишту, Срби, Хрвати, Бошњаци и Црногорци користе заједнички полицентрични стандардни језик. Истиче се да је језичка политика усмерена на наглашавање разлика међу варијантама произвела бројне негативне последице, јер је начин језичког изражавања често постао мерило националне припадности и показатељ политичке опредељености. Потписници декларације сматрају да језик не мора бити непосредно везан за један народ, већ да свака национална заједница има право да самостално уређује и нормира своју језичку варијанту, при чему су све варијанте равноправне.

Категорија *језик* у уџбеницима о ПиД

Члан 10 Устава Републике Србије гласи: "У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћириличко писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се Законом, на основу Устава" (Устав РС). По попису становништва у Србији из 2011. године, језички састав, који представља податке о матерњем језику, указује на то да највећи део популације говори српским језиком 88,09%, мађарским 3,38%, босанским 1,93%, ромским 1,40%, словачким 0,69% и влашким 0,60%.

Табела 37. *Укупан удео садржаја категорије језик у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	0 0%	0 0%	1 1,28%	2 0,58%	3 0,06%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	1 0,29%	1 0,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

У уџбеницима првог и другог разреда нема евидентираних садржаја о националном идентитету категорије *језик* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ). У уџбенику трећег разреда национални садржаји у категорији *језик* забележени су једино у сегменту ОТ (1,28%), док су у уџбенику четвртог разреда дијагностиковани у сегментима ОТ (0,58%) и ВС (0,29%). Категорија *језик* није обухваћена у оквиру ДМИ ни у једном уџбенику првог циклуса образовања. Евидентно је, на основу података приказаних у Табели 37, да се језику, као једној од основних категорија националног идентитета, недовољно посвећује пажња, јер је његова заступљеност у уџбеницима првог циклуса образовања, у сва три сегмента, минорна до непостојећа.

Очигледно је да категорија *језик* није обухваћена уџбеничким садржајима првог и другог разреда основне школе, тако да се не може говорити о развојности појма *језик*.

Члан 12 хрватског Устава гласи: "U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilično ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanima zakonom." (Устав Републике Хрватске).

Према последњем попису становништва спроведеном 2021. године у Републици Хрватској, хрватским језиком као матерњим говори 95,25% становништва, српским свега 1,16%, неким другим матерњим језиком – мање од 1% становништва.

Табела 38. *Укупан удео националних садржаја категорије језик у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	0 0%	1 0,93%	0 0%	5 0,90%	6 0,11%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	6 0,36%	6 0,11%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

Према приказаним подацима (Табели 38), уочава се да у уџбеницима првог и трећег разреда нема евидентираних садржаја категорије *језик* ни у једном сегменту, док је у уџбенику другог разреда ангажовање забележено једино у сегменту ОТ (0,93%). У уџбенику четвртог разреда наставном јединицом *Борба за хрватски језик* дат је приказ развоја хрватског језика у XIX веку. Сегментима ОТ (0,90%) и ВС (0,36%) обухваћене информације у квантитативном смислу не делују значајно, али квалитативном анализом утврђујемо да систематично дате информације у оквиру основног текста и визуелних приказа доприносе развоју националног идентитета на одговарајући начин, кроз хронологију догађаја у вези са развојем хрватског језика – од језикословца Људевита Гаја, који је саставио правопис на штокавском наречју и издавао новине на њему, до усвајања хрватског као службеног језика.

Подаци у вези са званичним језиком дати су у лекцији *Становништво Републике Хрватске*. Наглашени су двојезични натписи – најчешће се односе на називе насеља и улица и натписе на јавним установама. Као пример дат је натпис на основној школи у Дарувару (ВС – табла са натписом на хрватском и чешком језику). Иако је на основу пописа становништва други језик у Републици Хрватској српски, он се не помиње ни у једном сегменту уџбеника.

Развојност националних садржаја категорије *језик* није приметна ни у једном сегменту уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ).

Уставом БИХ питање језика није дефинисано. Чланом 7 Устава Републике Српске прописано је: "Службени језици Републике Српске су: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Службена писма су ћирилица и латиница.

На подручјима гдје живе друге језичке групе, у службеној употреби су и њихови језици и писма, на начин одређен законом." (Устав БиХ). На основу пописа из 2013. године, српским језиком у Републици Српској говори 83,95%, бошњачки 12,84% и хрватским 1,48% становништва.

Табела 39. *Укупан удео националних садржаја категорије језик у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	1 1,74%	0 0%	0 0%	9 3,38%	10 1,98%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	3 1,13%	3 0,59%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

Просечан учинак садржаја о националном идентитету категорије *језик* у домену сва три сегмента уџбеника износи: ОТ – 1,98%, ВС – 0,59% и ДМИ – 0%.

На основу приказаних резултата приказаних (Табела 39) примећујемо да су садржаји категорије *језик* заступљени у уџбенику првог разреда сегментом ОТ са 1,74%, док су садржаји сегмената ВС и ДМИ у потпуности изостали. У уџбеницима другог и трећег разреда приметно је потпуно одсуство националних садржаја категорије *језик* у сва три сегмента ОТ, ВС и ДМИ. У уџбенику четвртог разреда заступљеност категорије *језик* приметна је у ОТ (3,38%) и ВС (1,13%). Заступљеност ДМИ је и у овом уџбенику непостојећа. Детаљнијим увидом закључили смо да су сви садржаји дијагностиковани у оквиру наставне јединице *Становништво Републике Српске*. Осим навођења званичних језика, који су загарантовани Уставом, инсистира се на њиховом заједничком пореклу (јужнословенском) и сличностима у правописном и изговорном контексту. Дати су визуелни прикази натписа насеља ћирилицом и латиницом.

Развојност категорије *језик* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна до непостојећа у сегменту ДМИ.

Члан 6 Устава Федерације Босне и Херцеговине гласи: "(1) Službeni jezici Federacije su bosanski jezik i hrvatski jezik. Službeno pismo je latinica. (2) Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave. (3) Dodatni jezici mogu se odrediti kao službeni većinom glasova svakog doma Parlamenta Federacije, uključujući većinu glasova bošnjačkih delegate i većinu glasova hrvatskih delegata u Domu naroda." (Устав Федерације БиХ). Детаљнијим увидом дошли смо до података да је и српски језик, као и ћириличко писмо, званичан у шест од укупно десет кантона Федерације БИХ, што је регулисано кантонским уставима. Према званичном попису становништва из 2013. године, у Федерацији Босне и Херцеговине становништво се изјаснило, у односу на језички састав, на следећи начин: бошњачки (52,90%), српски (30,80%), хрватски (14,50%), остали (1,80%).

Табела 40. *Укупан удео националних садржаја категорије језик у уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		Трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	892	100%	1104	100%	1188	100%	3184	100%
Укупан садржај о националном идентитету	26	2,92%	32	2,90%	50	4,21%	108	3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	3	11,54%	0	0%	3	6,00%	6	5,55%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0	0%	3	9,37%	0	0%	3	2,78%

Просечан удео националних садржаја у категорији *језик* у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ на основу Табеле 40 приметан је у ОТ (5,55%) и ДМИ (2,78%), док је у ВС непостојећи.

Уочљиви садржаји у ОТ (11,54%) уџбеника о ПиД првог разреда, чине га искључиво навођења назива за деду *DJED (DEDO, DID)* и бабу *NENA (BAKA, NANA)* на сва три језика у лекцији *Ја у породици*, који се користе у Федерацији БИХ, као и навођење месеца у години на босанском и хрватском језику у лекцији *Mjeseci u godini*. Нема набројаних месеца у години на српском језику, јер су написани латиничним писмом и за месец август стоји: *AUGUST – KOLOVOZ*. Не можемо а да се не запитамо: *Уколико су сва три језика званично призната, како је одобрен уџбеник од стране Федералног министарства, када су садржаји дати само на два званична језика и искључиво латиничним писмом? И како ученици користе уџбеник, када уче наставне јединице у којима су садржаји писани двојезично? Бирају ли сами на ком ће језику читати или то одређују учитељи?* Овај пример не мора априори да буде лош. Напротив, могао је да послужи као пример добре праксе да је дат на другачији начин. Изнад сваког назива требало је да буде написан језик којем тај назив припада. Сегмент ОТ заступљен је са 6,00% у уџбенику трећег разреда. У оквиру наставне јединице *Становништво* набројана су сва три језика, као језици који се говоре у Федерацији БиХ. Заступљени садржаји категорије *језик* у уџбенику другог разреда у ДМИ (9,37%) односе се на питање: *Којим језиком ти говориш: босанским, хрватским или српским?*

Будући да ни у једном уџбенику за сва три разреда сегмент ВС, као ни у уџбенику другог разреда ОТ, а у првом и трећем разреду ДМИ, нису дијагностиковани национални садржаји категорије *језик*, можемо да закључимо да се језику, као категорији националног идентитета, не посвећује довољно пажње у уџбеницима о ПиД Федерације БиХ.

Развојности категорије *језик* Федерације Босне и Херцеговине у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ није приметна.

Члан 13 Устава Црне Горе гласи: "Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilično i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik." (Устав ЦГ) На основу резултата пописа становништва Републике Црне Горе реализованог 2023. године, према језичком саставу, становништво се изјаснило на следећи начин: српски 43,18%, црногорски 34,52%, бошњачки 6,97%, албански 5,25%, руски 2,36%, ромски 0,75% и хрватски 0,35%.

Табела 41. Укупан удео националних садржаја категорије *језик* у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	7,05%	66	11,1%	122	14,14%	210	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Просечан удео националних садржаја категорије *језик* у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе у сегментима ОТ, ВС и ДМИ је непостојећи. На основу података приказаних у Табели 41, закључује се да у уџбеницима сва три разреда нема забележених националних садржаја категорије *језик* ни у једном од сегмената уџбеника.

Развојност категорије *језик* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Члан једанаести Устава Републике Словеније гласи: "Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na obmji očhobčin, v katerih živita i talijanska, ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina" (Uradni list RS, št. 33/91-I). По последњем званичном попису из 2002. године, са стране језичког састава, у Републици Словенији словеначки је матерњи језик за 87,70% становника, бошњачки за 1,60%, хрватски за 2,80% и српскохрватски за 1,80%.

Табела 42. *Укупан удео националних садржаја категорије језик у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	325	100%	826	100%	903	100%	2054	100%
Укупан садржај о националном идентитету	54	16,61%	125	15,13%	150	16,61%	329	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	0	0%	0	0%	1	0,67%	1	0,30%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0	0%	0	0%	2	1,33%	2	0,61%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0	0%	0	0%	8	5,33%	8	2,41%

На основу Табеле 42 уочава се да је просечан удео садржаја националног идентитета категорије *језик* у домену ОТ – 0,30%, ВС – 0,61% и ДМИ – 2,41%.

Садржаји националног идентитета категорије *језик* дијагностиковани су тек у уџбенику трећег разреда, и то по сегментима: ОТ (0,67%), ВС (1,33%) и ДМИ (5,33) у оквиру лекције *Словенија*. У основном тексту наведен је словеначки језик као службени. Од визуелних садржаја дата је карта Словеније на којој је написано *slovenščina*, као и карта држава са којима се Словенија граничи. На тој карти написани су и званични језици граничних држава – *madžarski, nemaški, italijanščina, hrvaški.* Питања у сегменту ДМИ односе се на језик који се говори у Словенији и у граничним државама. У оквиру ове лекције дата су и питања у вези са два наречја у Словенији – *gorenjsko* и *primorsko*, што претпостављамо да је у корелацији са наставом словеначког језика, будући да тих информација нема у основном тексту. У лекцији *Naselja*, такође се поставља питање у вези са наречјем које се говори у крајевима где живе ученици.

Евидентна је неповезаност садржаја сегмената ОТ и ДМИ, што сматрамо продуктом интеграције наставних садржаја са матерњим језиком или пропустом аутора уџбеника. Чак нису набројани ни језици званичних националних мањина у Словенији, као ни постављене табле са двојезичним натписима.

Развојност у категорији *језик* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) првог образовног циклуса Републике Словеније.

Члан 7 Устава Републике Северне Македоније гласи: "На целата територија во Република Северна Македонија и во нејзини теме ќу народни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, истотака, е службен јазик и неговото писмо, како што е определен осо овој член. Во органитена државната власт во Република Северна Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласностсо закон Во единицитена локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат органитена единиците на локалната самоуправа." (Устав на Републиката Северна Македонија). Званични службени језик поред македонског је и албански. На основу резултата пописа извршеног 2021. године у Републици Северној Македонији, македонски језик као матерњи користи 64,18% становника, албански 25,17%, а остале језике 11,65%.

Табела 43. *Укупан удео националних садржаја категорије језик у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	815	100%	604	100%	1069	100%	2488	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	0,74%	25	4,14%	38	3,54%	69	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета језик (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

На основу Табеле 43 приметно је потпуно одсуство националних садржаја категорије *језик* у сва три сегмента уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) првог циклуса образовања Републике Северне Македоније.

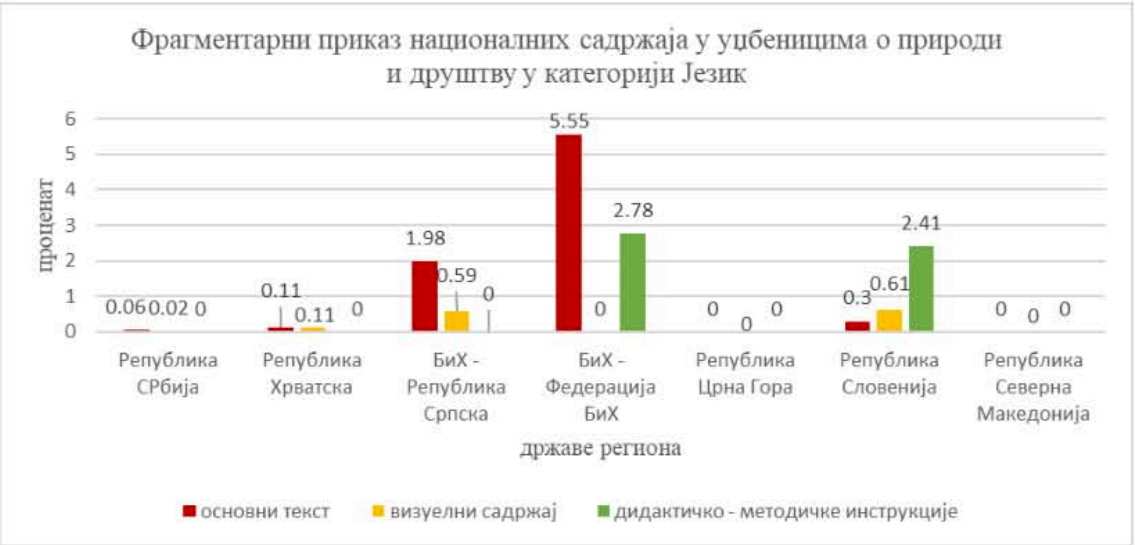
Ослањајући се на резултате језичког састава пописа становништва Републике Северне Македоније, овакав исход је несхватљив, али и разумљив због коришћења преведених иностраних уџбеника, који су одобрени од надлежног министарства.

Развојност категорије *језик* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ није забележена.

*****

Упоредна анализа заступљености националних садржаја категорије језик у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 5. *Укупан удео националних садржаја категорије језик по сегментима – ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима првог циклуса образовања земаља региона.*

Из Графикона 5 уочљиво је да се дијапазон заступљености националних садржаја у уџбеницима категорије *језик* у основном тексту просечно креће од 5,55% у Федерацији БиХ до 0% у Републици Црној Гори и Републици Северној Македонији, што представља велику разлику. Држава са наредним највишим процентом је БиХ – Република Српска са 1,98%, иза које следи Република Словенија (0,30%), затим Република Хрватска (0,11%), те Република Србија (0,06%).

У сегменту визуелни садржај, највиши просечан проценат категорије *језик* дијагностикован је у уџбеницима Републике Словеније 0,61%, а непостојећи је у уџбеницима БиХ – Федерације БиХ, Републике Црне Горе и Републике Северне Македоније. У уџбеницима осталих држава просечан удео ове категорије у ВС креће се од 0,59% у БиХ – Републици Српској, преко 0,11% у Републици Хрватској до 0,02% у Републици Србији.

Просечан удео категорије језик у ДМИ видљив је једино у уџбеницима БиХ – Федерације БиХ (2,78%) и Републике Словеније (2,41%).

Разлике у заступљености националних садржаја категорије *језик* евидентне су у сва три сегмента уџбеника земаља региона првог циклуса образовања. Општи је утисак да се овом елементу националног идентитета недовољно посвећује пажња у уџбеницима о ПиД, те да у томе постоји простор за њихово квалитативно унапређење. Ипак, претпоставља се да се овој категорији више посвећује пажња у уџбеницима матерњег језика и отуда овај појам није у пуном капацитету обрађен уџбеничким садржајима природе и друштва, што је донекле и оправдано.

4.4.3. Удео садржаја о националном идентитету у категорији обичаји и традиција

Реч традиција потиче од латинског израза *tradition*, што у преводу значи пренети, предати, дати на чување. Традиција се односи на уверења, објекте или обичаје настале или извођене у прошлости, преносећи се кроз време с једне генерације на следећу, али који се примењују и у садашњости. Наука која се бави проучавањем порекла, друштвене организације, начина живота, веровања и обичаја различитих друштвених заједница назива се етнологија (грч. ethnos – народ и logos – наука). Значење речи *обичај* у *Речнику синонима*, изведено је преко речи *ритуал* и објашњено као "понављањем стечена склоност ка некој активности" (Ћосић, 2008:714). Обичај се дефинише као традицијом усвојен начин деловања који је карактеристичан за припаднике једне етничке групе, заједнице, народа у целини или културе. Доследност приликом практиковања обичаја, истрајност и веровање у његову делотворност утичу на постојаност традиције. Она је моћан механизам друштвеног понашања људи. Свака култура има сопствени систем обичаја, што је неодвојиви систем вредности сваког појединца који представља део те културе. Једна од важних улога обичаја јесте и очување националног идентитета.

Категорија *обичаји/традиција* у уџбеницима о ПиД

Табела 44. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0 0%	4 7,41%	6 7,69%	8 2,30%	18 3,51%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	0 0%	0 0%	4 5,13%	7 2,02%	11 2,14%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	0 0%	0 0%	1 1,28%	0 0%	1 0,19%

У уџбенику првог разреда нема евидентираних националних садржаја категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ). У уџбенику другог разреда национални садржаји категорије *обичаји/традиција* забележени су једино у сегменту ОТ (7,41%). Евидентирани су у лекцији *Које празнике славимо* – објашњења верских обичаја прославе Божића и Рамазана; потом да се химна слуша стојећи и да је обичај током прославе Празника рада, 1. маја, да се у зору породично иде на излет и у природи проводи читав дан. Ова лекција може да послужи као пример добре праксе за објашњење различитих врста празника (верских и државних) и извођења обичаја приликом њиховог прослављања. Национални садржаји категорије *обичаји/традиција* у уџбенику трећег разреда дијагностиковани су кроз сва три сегмента, и то: ОТ (7,69%), ВС (5,13%) и ДМИ (1,28%). Сви су забележени у лекцији *Извори за упознавање прошлости*. ОТ – обичаји образовања и васпитања ученика некада, данас сачувано као завичајни музеј; затим начин облачења и живота људи кроз различите врсте извора (породичне албуме, телевизијске емисије, историјске романе, путем интернета...); опис обичаја кићења младе пред чин венчања. Ови описи приказани су аутентичним фотографијама или уметничким сликама (ВС). У оквиру дидактичко-методичких инструкција дат је само један налог: *Опиши обичај који се традиционално примењује у твојој породици.* У уџбенику четвртог разреда национални садржаји категорије *обичаји/традиција* забележени су у сегментима ОТ (2,30%) и ВС (2,02%), док је сегмент ДМИ без идентификација. ОТ се бележи у лекцији *Становништво Србије* – објашњењем изгледа српске традиционалне народне ношње. Дато је објашњење и за прославу крсне славе код Срба, али и истицање богате кухиње Мађара и веселих свадби Рома, што може да се сврста у пример добре праксе. Све описе текста прате фотографије или илустрације наведених појмова (ВС).

Индикативно је, на основу података приказаних у Табели 44, да се обичајима и традицији недовољно посвећује пажња, јер је њихова заступљеност у уџбеницима првог разреда непостојећа, а у каснијим разредима минимална, кроз спорадичне описе обичаја у вези са празницима, становништвом и упознавањем са изворима прошлости.

Категорија *обичаји/традиција* није обухваћена уџбеничким садржајима првог разреда, тако да се не може говорити о развојности појмова *обичаји* и *традиција,* како у сегменту уџбеника основни текст, тако и у домену визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције, у оквиру кога је забележен једино у трећем разреду минималним обимом.

Табела 45. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	2 2,63%	1 0.93%	1 0,75%	8 1,45%	12 1,34%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	1 1,31%	1 0,93%	0 0%	5 0,90%	7 0,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	1 1,31%	1 0,93%	0 0%	3 0,54%	5 0,57%

Већ у уџбенику првог разреда, евидентирани су садржаји категорије *обичаји/традиција* у сва три сегмента. ОТ (2,63%) – објашњењем обичаја прослављања верских празника Божића и Ускрса, те обичаја даривања и фарбања јаја, ВС (1,31%) илустрацијом куцања офарбаним јајима за Ускрс и ДМИ (1,31%) питањем: *Kome ćeš darovati jaja za Uskrs i zašto?* У уџбенику другог разреда категорија *обичаји/традиција* заступљена је у сва три сегмента уџбеника, и то: ОТ (0,93%), ВС (0,93%) и ДМИ (0,93%). Лекцијом *Praznici* објашњен је обичај прослављања верског празника Божића, уз илустрацију изгледа свих поменутих појмова приликом прослављања овог верског празника по католичким обичајима и питањем: *Koji običaj je prikazan na slici?* У уџбенику трећег разреда једини евидентиран садржај категорије *обичаји/традиција* јесте у сегменту ОТ (0,75%) и односи се на опис обичаја *Ивањски кријесови*. Односи се на обичај паљења ватре на благдан Св. Ивана Крститеља, који је постојао у хрватским крајевима међу свим становницима. Објашњење се налази у лекцији *Мој завичај у прошлости*. Кроз сегменте ВС и ДМИ нема дијагностикованих садржаја категорије *обичаји/традиција*. И у уџбенику четвртог разреда заступљена су сва три сегмента ОТ (1,45%), ВС (0.90%) и ДМИ (0,54%). Део наставне јединице *Становништво Републике Хрватске* односи се на верске празнике (проширене у односу на садржаје уџбеника претходних разреда, те је приметно проширивање и продубљивање националних садржаја у погледу интензитета и екстензитета). Осим верских обичаја прославе Божића припадника католичке вероисповести, описани су и обичаји православаца, муслимана, протестаната и жидова. Дат је и опис прослављања католичких обичаја – паљење Бадњака; одлазак у цркву са породицом; кићење јелке; стављање јаслица испод ње и божићне пшенице; певање божићних песама; писанице (осликавање јаја које су симбол новог живота); куцање јајима. Уз описе приказане су фотографије и питања у вези са описаним обичајима у породицама ученика.

Развојност националних садржаја категорије *обичаји/традиција* није приметна ни у једном од три сегмента уџбеника.

Табела 46. *Укупан удео категорије обичаји/ традиција у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1185 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	2 0.75%	2 0,37%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	0 0%	1 1,22%	0 0%	3 1,13%	4 0,79%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	0 0%	0 0%	1 1,11%	2 0,75%	3 0,59%

Резултати из Табеле 46 показују да садржаји категорије *обичаји/традиција* нису заступљени ни у једном сегменту (ОТ, ВС и ДМИ) уџбеника првог разреда, док су у уџбенику другог разреда у минималном учинку заступљени сегментом ВС (1,22%) кроз

лекцију *Значајни датуми*, илустративним приказом прославе школске славе Свети Сава. У уџбенику трећег разреда дијагностикован је садржај ДМИ (1,11%) у лекцији *Из прошлости мјеста и околин* кроз инструктивни налог: *Опиши обичаје при прослављању једног празника!* Тек у уџбенику четвртог разреда идентификовани су садржаји сва три сегмента, и то: ОТ – 0,75%, ВС – 1,13% и ДМИ – 0,75%. Квалитативном анализом установили смо да се дијагностиковани садржаји односе на дефинисање појмова *традиција* и *обичаји* из *Велике енциклопедије за децу*, визуелни прикази односе се на народне ношње, а у оквиру дидактичко-методичких инструкција произилази питање и налог: *Зашто су слични многи обичаји народа који живе у Републици Српској? Сазнај више о традицији и обичајима свог народа, других народа и етничких група које живе у Републици Српској*.

Развојност категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) није приметна, јер нису идентификовани у уџбенику првог разреда.

Табела 47. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0 0%	4 12,50%	1 2,00%	5 4,63%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	0 0%	4 12,50%	0 0%	4 3,70%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

У уџбенику првог разреда нема евидентираних садржаја категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената уџбеника. Уочљиви садржаји у сегменту ОТ (12,50%) уџбеника другог разреда чине искључиво описи обичаја за празнике у оквиру истоимене лекције, као и њихови илустративни прикази ВС (12,50%). Квантитативном анализом установљено је да нису у сагласју са резултатима добијеним квалитативном анализом, тако да можемо рећи да су ова два резултата у супротности. У уџбенику трећег разреда једини забележен национални садржај категорије *обичаји/традиција* класификован у ОТ (2,00%) односи се на дефинисање појма *обичај*, али без навођења извора, примера или илустративних приказа.

Развојности категорије *обичаји/традиција* у уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине у сегментима ОТ, ВС и ДМИ није приметна.

Табела 48. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312 100%	591 100%	863 100%	1766 100%
Укупан садржај о националном идентитету	22 7,05%	66 11.10%	122 14,14%	210 11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0 0%	1 1,51%	3 2,46%	4 0,27%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	0 0%	0 0%	2 1,64%	2 0,11%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

На основу резултата приказаних у Табели 47 уочљиво је да у уџбенику првог разреда нема забележених националних садржаја категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ). Садржаји сегмент ДМИ непостојећи су и у уџбеницима другог и трећег разреда. Забележени садржаји у уџбенику другог ОТ (1,51%) и трећег ОТ (2,46%) разреда односе се на обичаје приликом прослављања верских празника у оквиру лекције *Празници*. У истој лекцији евидентирани су садржаји категорије *обичаји/традиција* у ВС (1,64%) уџбеника трећег разреда.

С обзиром на то да нема идентификованих садржаја националног идентитета у оквиру категорије *обичаји/традиција* у уџбенику првог разреда о ПиД, не постоји развојност категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената (ОТ, ВС, ДМИ) првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Табела 49. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0 0%	1 0,80%	0 0%	1 0,30%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	1 1,85%	1 0,80%	3 2,00%	4 0,11%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	1 1,85%	3 2,40%	0 0%	4 0,11%

Садржаји националног идентитета категорије *обичаји/традиција* уџбеника првог разреда у сегментима ВС (1,85%) и ДМИ (1,85%) забележени су у лекцији *Празници – обичај паљења Бадњака*. У уџбенику другог разреда евидентирани су у оквиру исте лекције, и то: ОТ – 0,80%, ВС – 0,80% и ДМИ – 2,40%. У уџбенику другог разреда садржај је проширен објашњењем прослављања верског празника Божића (ОТ) и додатним налозима у оквиру дидактичко-методичких инструкција питањима у вези са обичајима у оквиру верске припадности ученика. У уџбенику трећег разреда обичаји су дати искључиво кроз визуелне садржаје – фотографије паљења Бадњака; дување свећица на торти и сечења славског колача.

На основу квалитативне анализе, приметна је недовољна заступљеност садржаја категорије *обичаји/традиција*, како словеначког народа, тако и народа са којима живе у сва три сегмента уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ).

Развојност националних садржаји у категорији *обичаји/традиција* није приметна, штавише, у свим сегментима (ОТ, ВС, ДМИ) путања је променљива.

Табела 50. *Укупан удео категорије обичаји/традиција у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	815	100%	604	100%	1069	100%	2488	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	0,74%	25	4,14%	38	3,54%	69	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета обичаји/традиција (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

На основу Табеле 50 приметно је потпуно одсуство националних садржаја категорије *обичаји/традиција* у уџбеницима сва три разреда основне школе Републике Северне Македоније.

Развојности категорије *обичаји/традиција* у уџбеницима Републике Северне Македоније првог образовног циклуса није приметна ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ).

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *обичаји/традиција* у основном тексту, визуелном садржају и дидактичко-методичким инструкцијама уџбеника о ПиД земаља региона.

Графикон 6. *Укупан удео категорије обичаји/традиција по сегментима уџбеника: ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона*.

На основу података у Графикону 6 приметно је да је удео категорије *обичаји/традиција* просечно највиши у уџбеницима Федерације БиХ у сегментима ОТ и ВС, док су у ДМИ непостојећи. Наредни највиши просечни проценат забележен је у основном тексту у уџбеницима Републике Србије (3,51%), потом Републике Хрватске (1,34%), БиХ – Републике Српске (0,37), Републике Словеније (0,30%), Републике Црне Горе (0,27%), док у Републици Северној Македонији нема забележених националних садржаја категорије *обичаји/традиција* ни у једном од сегмената уџбеника.

Ако се изузму резултати Федерације БиХ (3,7%), сличан редослед просечне заступљености анализиране категорије уочљив је и у сегменту *визуелни садржај*: Република Србија (2,14%), Република Хрватска (0,80%), БиХ – Република Српска (0,79%), док је у уџбеницима Републике Црне Горе и Републике Словеније изједначен и износи 0,11%.

Удео категорије *обичаји/традиција* у ДМИ уџбеника је следећи – Република Српска (0,59%), Република Хрватска (0,57%), Република Србија (0,19%) и Република Словенија (0,11%). У уџбеницима осталих земаља региона питања и задаци о *обичајима/традицији* (ДМИ) нису идентификовани.

Индикативно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *обичаји/традиција* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.4. Удео садржаја о националном идентитету у категорији симболи и обележја

Основни државни симболи су застава, грб и химна. Прва застава настала је 1606. године, у Уједињеном Краљевству, под називом *Union Jack* и користила се у поморске сврхе. Формирањем Краљевства Велике Британије, 1616. године, њена употреба прописана је и на копну. Застава као национално обележје појављује се крајем XVIII и почетком XIX века у многим државама. Као пример тробојне заставе узима се Француска застава, која је постала симбол те државе 1790. године и везује се за

Француску буржоаску револуцију. Наука која се бави проучавањем застава назива се вексикологија. У почетку је била део хералдике, науке о грбним знамењима, а по неким схватањима сматра се посебном научном дисциплином у оквиру семиотике, науке о знаковима. Утемељивач вексикологије је амерички научник Витни Смит, који је тај назив увео 1957. године (Тодоровић, 2002). Заставе земаља региона, које су предмет проучавања, правоугаоног су облика, а међу њима постоје државне и националне заставе.

Сваки грб на штиту представља део је европске традиције, формиран као знак у власништву одређене особе или групе људи. У општу употребу међу енглеским племством ушли су крајем XII века. Наука која се бави проучавањем грбова назива се хералдика. Сваки грб има свој блазон, односно формални опис којим се утврђује узајамни положај свих, боја и садржај елемената композиције. Грб чини више елемената који симболизују оно што је карактеристично за одређену државу: штит (централни део грба – поље и мотив), плашт, челенка (на средини врха грба), држач штита (најчешће фигуре с обе стране грба које га држе усправним), постамент (налази се испод штита) и мото, који се налази с обе стране штита на пресавијеном вијугавом платну, најчешће натпис у духу традиције (Brault, 1997).

Химна је, поред заставе и грба, национални симбол и обележје државе, а представља репрезентативну вокално-инструменталну композицију. Осим музике, химна има, али не обавезно, и текст. Химна државе изводи се приликом националних прослава и празника, на међународним догађајима, приликом међусобних посета званичника држава, на спортским догађајима, али и на осталим пригодним државним, друштвеним и културним догађајима.

Категорија *симболи и обележја* Републике Србије

Државни симболи и обележја регулисани су највишим правним актом земаља региона – Уставом. Члан 7 Устава Републике Србије гласи: "Република Србија има свој грб, заставу и химну. Грб Републике Србије користи се као Велики грб и Мали Грб. Застава Републике Србије постоји и користи се као Народна застава и као Државна застава. Химна Републике Србије је свечана песма *Боже правде*. Изглед и употреба грба, заставе и химне, уређује се законом." (Устав РС).

"Застава Републике Србије – државна је хоризонтална тробојка са пољима истих висина, одозго надоле: црвено, плаво, бело, а преко свега је, центра помереног ка јарболу за 1/7 укупне дужине заставе, Мали грб" (Сл. гласник РС, 36/2009 и 10/2023: члан 18). Користи се од 10. новембра 2010. године.

Грб Краљевине Србије утврђен је 16. јуна 1882. године. По препоруци Народне скупштине Републике Србије поново је обновљен 17. августа 2004. године. Велики грб је описан у *Закону о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије* на следећи начин: "Црвени штит на којем је, између два златна крина у подножју, двоглави сребрни орао, златно оружан и истих таквих језика и ногу, са црвеним штитом на грудима на којем је сребрни крст између четири иста таква оцила бридовима окренутим ка вертикалној греди крста. Штит је крунисан златном круном и заогрнут порфиром везеним златом, украшеним златним ресама, увезеном златним гајтаном са истим таквим кићанкама, постављеном хермелином и крунисаном златном круном" (Службени гласник РС, 36/2009 и 10/2023: члан 11). Грб је по инструкцијама Стојана Новаковића нацртао Ернст Крал за Краљевину Србију.

Химна Републике Србије је *Боже правде*, чији је аутор Јован Ђорђевић, а композитор Даворин Јенко (Сл. гласник РС, 36/2009 и 10/2023: члан 34). Била је химна, у целости или са мањим изменама, Кнежевине Србије, затим Краљевине Србије, па Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије – касније). У том периоду имала је делове из химни осталих конститутивних народа. Сам текст настао је као део позоришне представе из 1872. године *Маркова сабља*. На дан пунолетства кнежевића Милана Обреновића, након убиства кнеза Михаила Обреновића, изведена је представа у Народном позоришту у Београду 10. августа 1872. године. Током сцене у представи, када Марко вади сабљу, он изговара "Боже правде ти што спасе, од пропасти сада нас", присутни су запевали ову песму. Тако се дошло на идеју о настанку химне. а 22. фебруара 1882. године званично је проглашена за химну Краљевине Србије. Са династијом Карађорђевић, од 1903. године остала је као званична химна, уз измену, 12. јула 1909. године, последњег стиха који је гласио: "Краља Петра Боже храни, моли ти се српски род". По формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина Југославија) настала је нова државна химна коју су чиниле три песме: *Боже правде* – Србија, *Lijepa naša domovino* – Хрватска и *Naprej zastava slave* – Словенија. Химна Србије измењена је у делу на крају строфе у: Боже спаси, Боже храни нашег Краља и наш род (Јоксимовић 1928). До почетка Другог светског рата и распада Краљевине Југославије била је у употреби. Република Србија је поново увела изворни текст химне *Боже правде* у употребу 2004. године, а Уставом Републике Србије потврђена је 8. новембра 2006. године.

Табела 51. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	0 0%	6 11,11%	4 5,13%	8 2,30%	18 3,51%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	0 0%	3 5,55%	5 6,41%	9 2,59%	17 3,31%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	0 0%	1 1,85%	0 0%	1 0,29%	2 0,39%

У уџбенику првог разреда нема евидентираних садржаја категорије *симболи и обележја* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ). Удео садржаја категорије *симболи и обележја* дијагностикован је у уџбенику другог разреда у сва три испитивана сегмента (ОТ; ВС, ДМИ). У лекцији *Које празнике славимо* ОТ (11,11%) забележени садржаји односе се на: употребу заставе на школама и зградама током Дана државности; навођење симбола државе; објашњења како се понашамо док слушамо химну и када се она интерпретира. Визуелни садржај (5,55%) интерпретиран је кроз приказ изгледа заставе и великог грба Републике Србије и фотографију репрезентације током интонирања химне. ДМИ (1,85%) минимално је заступљен налогом: *Уочи и*

опиши по чему препознајеш грб Републике Србије. Сегментом ОТ уџбеника трећег разреда забележени садржаји категорије *симболи и обележја* (5,13%) односе се на истицање застава на државним објектима током празника и важних догађаја. Информације дате основним текстом приказане су и у ВС (6,41%). Дидактичко-методичке инструкције нису идентификоване. У лекцији *Положај Републике Србије у Европи*, евидентирани су садржаји категорије *симболи и обележја* уџбеника четвртог разреда. У ОТ (2,30%) наведено је да Република Србија има заставу, државну и народну, грб – велики и мали и химну. Дефинисани су сви дати појмови. Сегментом ВС (2,59%) приказани су: државна застава, Велики и Мали грб у оквиру исте лекције, а у лекцији *Распад Југославије и осамостаљивање Србије* дате су илустрације заставе Државне заједнице Србије и Црне Горе и грба Државне заједнице Србије и Црне Горе. ДМИ су идентификоване у минималном опсегу (0,29%).

Очигледно је, на основу Табеле 51, да категорија *симболи и обележја* није обухваћена уџбеничким садржајима првог разреда, тако да није примећена развојности појмова категорије *симболи и обележја*, како у сегменту уџбеника основни текст, тако и у домену визуелног садржаја и дидактичко-методичких инструкција.

Категорија *симболи и обележја* Републике Хрватске

Члан једанаест Устава Републике Хрватске гласи: "Grb Republike Hrvatske povijesni je hrvatski grb čija je osnovica 25 naizmjeničnih crvenih i bijelih (srebrenih) polja. Zastava Republike Hrvatske sastoji se od tri boje: crvene, bijele i plave, s povijesnim hrvatskim grbom u sredini. Himna Republike Hrvatske je "Lijepa naša domovino". Opis povijesnog hrvatskog grba i zastave i tekst himne te uporaba tih i drugih državnih znamenja uređuje se zakonom." (Ustav RH).

"Застава Републике Хрватске службено је проглашена 21. децембра 1990. године" (*Zakon o grbu, zastavi, himni i lenti predsjednika Republike Hrvatske,* NN 55/90, 26/93, 29/94).

Грб Републике Хрватске, налази се на застави и има облик штита и 25 подељених белих и црвених поља, али тако што је црвене поље позиционирано у горњем левом углу. Цео грб обрубљен је црвеном бојом. Изнад штита налази се круна са 5 мањих штитова, која се лучно и лево и десно спаја са горњим делом великог штита. У круни се налазе мањи, историјски грбови Републике Хрватске: најстарији грб Хрватске, грб Далмације, грб Дубровачке Републике, грб Истре и грб Славоније. Дизајн грба Републике Хрватске урадио је Мирослав Шутеј и службено је проглашен 21. децембра 1990. године (NN 55/90, 26/93, 29/94).

Химну Републике Хрватске написао је Антун Михановић 1831. године, чији је назив био *Хрватска домовина*, а објављена је у *Даници хрватској, славонској и далматинској*. Данас носи назив *Лијепа наша домовино*. Чинила је део химне Краљевине Југославије, као део националне химне. Током Другог светског рата, с неким изменама, била је део химне Независне Државе Хрватске, СРХ и коначно 1991. године проглашена је за државну химну. Музику на текст Антуна Михановића компоновао је Јосип Руњанин 1846. године (Крагић, 2021).

Табела 52. Укупан удео категорије *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	1 1,31%	4 3,74%	2 1,49%	6 1,08%	13 1,49%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	5 6,58%	5 4,67%	2 1,49%	16 2,89%	28 3,21%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	1 1,31%	3 2,80%	0 0%	9 1,63%	13 1,49%

Према подацима приказаним у Табели 52 уочава се да већ у уџбенику првог разреда има евидентираних садржаји категорије *симболи и обележја.* Забележени садржаји односе се на сегмент ОТ (1,31%) – објашњено је да се током празника на зграде основних школа истиче државна застава Републике Хрватске; у сегменту ВС (6,58%) забележене су илустрације истакнутих застава на различитим зградама, као и приказ грба у наставној јединици *Дан неовисности*; док је ДМИ (1,31%) дијагностикован кроз налог: *Опиши на којој још згради си уочио/уочила заставу наше домовине.* У уџбенику другог разреда уводе се симболи државности ОТ (3,74%) у лекцији *Дан неовисности,* објашњено је и да се тог дана поносно пева свечана химна *Lijepa naša domovino* и истиче хрватска застава. У оквиру исте лекције заступљен је и сегмент ВС (4,67%). Приказане су фотографије симбола државе, текст химне, истакнута застава на државним институцијама и у оквиру истог сегмента забележен је садржај у лекцији *Promjene u okolišu* кроз приказ илустрације годишњих доба током дванаест месеци, где је за октобар доминантан хрватски грб, због прославе Дана независности Републике Хрватске. Сегмент ДМИ (2,80%) идентификован је кроз налоге да се опишу хрватска застава и грб и питање: *Како се зове хрватска химна?* Категорија *симболи и обележја* нешто мању заступљеност бележи у уџбенику трећег разреда, и то у сегментима ОТ (1,49%) и ВС (1,49%), док је у сегменту ДМИ непостојећа. Посебна лекција *Simboli domovine* у уџбенику четвртог разреда посвећена је детаљном опису свих симбола и обележја Републике Хрватске ОТ (1,08%) и визуелним приказом истих (2,89%). На свим фотографијама државних институција представљена је хрватска застава у целом уџбенику. Сегмент ДМИ (1,63%) заступљен је у наведеној лекцији различитим налозима и питањима, попут:

- *Navedi koji se državni simboli nalaze u tvojoj učionici.*
- *Opiši ih.*
- *Koje još simbole Republike Hrvatske poznaješ?*
- *Gdje je stalno istaknuta hrvatska zastava?*
- *Gdje se hrvatska zastava prigodno ističe?*

- *Koje se velike rijeke pominju u hrvatskoj himni?*

- *Kako se osjećaš dok slušaš himnu naše domovine?*

- *Šta prikazuju mali štitovi u hrvatskom grbu?*

- *Koji je najstariji?*

Развојност категорије *симболи и обележја* није приметна ни у једном сегменту (ОТ, ВС и ДМИ) уџбеника о ПиД прва четири разреда основне школе Републике Хрватске.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД БиХ

Уставом БиХ питање симбола дефинисано је чланом 1, став 6, који гласи: "Босна и Херцеговина ће имати оне симболе које својом одлуком одреди Парламентарна скупштина и потврди Предсједништво", тако да можемо да констатујемо да они Уставом нису конкретизовани. С обзиром на то да је БиХ након рата деведесетих и потписивања Дејтонског споразума 1995. године подељена на два ентитета, настанку симбола допринео је високи представник Карлос Вестендорп. Законом о застави, грбу и химни дефинисани су њихови изгледи. Застава је тамноплаве боје. Десно од центра је жути троугао. Троугао симболизује три конститутивна народа БиХ (Бошњаке, Србе и Хрвате). Паралелно левој страни троугла, од горњег до доњег руба заставе, ниже се ред белих звезда петокрака, од којих су прва и последња засечене напола, а укупно их је девет (Службени гласник БиХ, бр 1/1998). Грб је у облику зашиљеног штита, усвојен је 18. маја 1998. године заменивши претходни, који се употребљавао од 1992. године, када је БиХ стекла независност. У потпуности прати дизајн заставе, с тим што се на њему налази седам петокраких белих звезда, од којих су прва и последња половичне. *Intermezzo* је државна химна БиХ, која се састоји од оркестарске партитуре. Усвојена је 10. фебруара 1999. године проглашењем *Закона о државној химни Босне и Херцеговине*, када је заменила претходну *Једна си једина*[10]. Њен композитор је Душан Шестић, који је заједно са Бењамином Исовићем написао и предлог текста за химну, али он још званично није усвојен.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Српске

Чланом 8 Устава Републике Српске прописано је да Република има заставу, грб и химну, те да се њихови изгледи и текст химне уређују уставним законом. Застава је правоугаоног облика са хоризонтално распоређеним пољима подједнаке висине, одозго надоле – црвена, плава, бела (пансловенске боје[11]). Као српска застава користила се од 1835. године, а од 12. маја 1992. године као застава Републике Српске, што је коначно и Уставни суд Босне и Херцеговине званично потврдио 2006. године. Закључено је да заставом није представљен само српски народ, због пансловенских боја, већ и остали конститутивни народи, који припадају словенским народима (Službeni glasnik BiH, br. 1/2008). Стари грб Републике Српске Уставни суд БиХ прогласио је неуставним, те га је заменио амблем 16. јуна 2007. године. Амблем Републике Српске чини штит у бојама заставе Републике Српске, на којем се налази златом исписан и међусобно преплетен монограм *РС*. Штит је оивичен венцем од златних храстових гранчица, које су при дну

[10]Текст је написао Един Дервишхалидовић (Дино Мерлин) инспирисан познатом севдалинком *С оне стране Пливе.*

[11]Већина истраживача сматра да боје на националним и државним заставама већине словенских земаља, потичу од трговачке заставе Русије.

повезане траком у бојама републичке заставе. Изнад поља налази се осликана круна Котроманића. На ободу амблема полукружно ћирилицом и латиницом исписано је Република Српска. Химна Републике Српске од 15. јула 2008. године је *Моја Република*, аутора Младена Матовића. Претходна химна *Боже правде* проглашена је неуставном од Уставног суда БиХ 20. јуна 2007. уз образложење да химна, као и грб, треба да представљају сва три конститутивна народа у Републици Српској (Бошњаке, Србе и Хрвате).

Табела 53. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	2 3,45%	1 1,22%	2 2,22%	6 2,25%	11 2,18%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	0 0%	1 1,22%	2 2,22%	7 2,63%	10 1,98%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	3 1,13%	3 0,59%

На основу резултата приказаних у Табели 53 примећено је да су садржаји категорије *симболи и обележја* заступљени у уџбенику првог разреда сегментом ОТ (3,45%) кроз лекцију *Химне* у којој су дате Химна Републике Српске *Моја Република* и химна Републике Србије *Боже правде*, док су садржаји сегмената ВС и ДМИ у потпуности изостали. У уџбенику другог разреда садржаји категорије *симболи и обележја* дијагностиковани су у лекцији *Значајни датуми,* и то: ОТ (1,22%) – објашњено је да су на Дан Републике Српске, 9. јануар, многе куће и државне институције окићене заставама; и ВС (1,22%) – фотографија на којој је приказана застава РС. У уџбенику трећег разреда, у лекцији *Моја општина,* забележени су садржаји ОТ (2,22%) – *застава се вијори на згради Општине* и у лекцији *Културно-просвјетне установе* – застава Републике Српске налази на свакој школи. Основни текст у обе лекције праћен је визуелним садржајем ВС (2,22%). Одсуство садржаја категорије *симболи и обележја* у уџбеницима првог, другог и трећег разреда у сегменту ДМИ је несхватљиво, с обзиром на то да су дијагностиковани садржаји у осталим сегментима уџбеника. Заступљеност националних садржаја категорије *симболи и обележја* нешто су виши у уџбенику четвртог разреда, и то: ОТ (2,25%) и ВС (2,63%), док се први пут бележе и садржаји сегмента ДМИ (1,13%). Детаљнијим увидом закључили смо да се симболи и обележја, као државни симболи Републике Српске, званично уводе тек у уџбенику четвртог разреда. Дијагностиковани су у оквиру лекције *Република Српска*. Наведена обележја су застава и химна *Моја Република*. Амблем је описан и приказан илустрацијом, уз објашњење да ће се користити до усвајања новог грба Републике Српске. Нејасно је због чега се не уводе симболи и обележја Босне и Херцеговине, јер Република Српска чини један од ентитета, него само обележја Републике Српске и химне Републике Србије.

Развојности категорије *симболи и обележја* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна до непостојећа у сегменту ДМИ све до четвртог разреда.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Федерације БиХ

Члан 5 Устава Федерације Босне и Херцеговине гласи: "Federacija ima grb, zastavu, himnu i pečat, kao i druge simbole o kojima odluči Parlament Federacije u skladu sa paragrafom (2) ovog člana. (2) Za prihvatanje simbola potrebna je većina glasova u svakom domu Parlamenta Federacije, uključujući većinu glasova bošnjačkih delegata i većinu glasova hrvatskih delegata u Domu naroda." Застава Федерације БиХ, усвојена 5. новембра 1996. године, представљала је компромисни дизајн између бошњачких и хрватских симбола, али је и она укинута одлуком Уставног суда БиХ 28. јануара 2007, заједно са грбом Федерације БиХ, јер не представљају сва три конститутивна народа. Федерација Босне и Херцеговине нема посебну химну, већ је химна ентитета *Intermezzo* званична химна Републике БиХ, композиција за коју текст још увек није усвојен (Službeni glasnik, br. 1/2008).

Табела 54. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	0 0%	2 6,25%	2 4,00%	4 3,70%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	0 0%	3 9,37%	5 10,00%	8 7,41%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	0 0%	2 6,25%	3 6,00%	5 4,63%

У уџбенику првог разреда нема дијагностикованих садржаја категорије *симболи и обележја* ни у једном од сегмената (ОТ, ВС, ДМИ). Уочљиви су садржаји категорије *симболи и обележја* у уџбенику другог разреда, и то: ОТ (6,25%) – навођење симбола БиХ заставе и грба у лекцији *Simboli države*; ВС (9,37%) – фотографија школске зграде на којој је приказана застава БиХ; ДМИ (6,25%) кроз налог да се наброје симболи Републике БиХ и питање: *Koliko bijelih zvijezda ima na zastavi, a koliko na grbu?* У лекцији *Bosna i Hercegovina* уџбеника трећег разреда категорија *симболи и обележја* идентификована је у сегменту ОТ (4,00%). Описани су, као симболи државе, застава и грб. Фотографије симбола ВС (10,00%) забележени су и у лекцији *Planine*. На илустрацији су приказана два дечака на врху како држе заставу забодену у врх планине. Садржаји сегмента ДМИ (6,00%) односе се на исту наставну јединицу и налоге у вези с описом симбола и бојењем заставе. Квантитативном анализом добијени подаци нису у сагласју са резултатима добијеним квалитативном анализом, тако да можемо рећи да су ова два резултата у супротности.

Развојност категорије *симболи и обележја* Федерације Босне и Херцеговине у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ није приметна у уџбеницима првог циклуса образовања.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе

Државни симболи Црне Горе дефинисани су Уставом РЦГ као грб, застава и химна. Члан 4 гласи: "Grb Crne Gore je zlatni dvoglavi orao sa lavom na prsima. Zastava Crne Gore je crvene boje sa grbom na sredini i zlatnim obrubom. Himna Crne Gore je *Oj svijetla majska zoro* (Службени лист РЦГ, 1/2007 и 38/2013). Застава Црне Горе проглашена је званичним државним симболом 12. јула 2004. године. Састоји се од црвеног поља обрубљеног златним порубом, са грбом у средини. Грб Црне Горе је овенчани златни намргођени двоглави орао на црвеном пољу. У десној канџи држи жезло, а у левој шару. На његовим грудима је штит са приказом лава у покрету на зеленој површини и плавој позадини. Химна *Oj, svijetla majska zoro* државном химном проглашена је 2004. године Законом о државним симболима и дану државности Црне Горе (Службени лист РЦГ, 1/2004). Народну песму у химну приредио је Секула Дрљевић, а компоновао Жарко Марковић.

Табела 55. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно	
	први		други		трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	7,05%	66	11,1%	122	14,14%	210	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	0	0%	2	3,03%	4	3,28%	6	2,86%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

У уџбеницима првог и трећег разреда нема забележених садржаја из категорије *симболи и обележја* ни у једном од сегмената уџбеника, као ни садржаја у сегментима ОТ и ДМИ у уџбенику другог разреда. Једини сегмент у коме се бележе садржаји категорије *симболи и обележја* јесте ВС (3,03%) у уџбенику другог и ВС (3,28%) у уџбенику трећег разреда. У уџбенику другог разреда на две фотографије (застава изнад натписа прославе Дана државности и аеродромска зграда у Тивту). У уџбенику трећег разреда приказане су фотографије поштанских маркица са заставом и грбом Црне Горе у лекцији *Желим да будем...* и заставе на фотографијама Архитектонског факултета и Спортског центра *Морача* у лекцији *Моје место*. Евидентно је да се категорији *симболи и обележја* не посвећује довољна пажња, самим тим што је и увођење државних симбола и обележја, као појмова, у потпуности изостављено у првом циклусу образовања.

Очигледно је да нема развојности категорије *симболи и обележја* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) првог образовног циклуса Републике Црне Горе.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Словеније

Чланом 6 Устава Републике Словеније наведени су и описани државни симболи. "Grb Slovenije ima obliko ščita. V sredinščita je na modri podlagi lik Triglava v beli barvi, pod njim stad ve valoviti modričrti, ki ponazarjata morje in reke, nad njim pa so v obliki na v zdolo brnje nega tri kotni ka raz porejene tri zlate šesterokrake zvezde. Ščit je ob stranica hrdečeobrobljen. Grb se oblikuje po določenem geometrijskem in bar v nem pravilu. Zastava Slovenije je belo-modro-rdečaslovenska narodna zastava z grbom Slovenije. Razmerje med širino in dolžino zastave je ena proti dve. Barve zastave gredo po vrstnem redu: bela, modra, rdeča. V sakabarvazavzema po širini tretjino prostora zastave. Grb je v levem gornjem delu zastave tako, da sega z eno polovico v belo polje, z drugo pa v modro. Himna Slovenije je Zdravljica. Uporabo grba, zastave in himne ureja zakon" (Уредни лист РС, 33/91). Нова застава Републике Словеније прихваћена је 27. јуна 1991. године. Чине је три једнаке водоравне пруге (беле, плаве и црвене) пансловенске боје. Између беле и плаве на левој страни заставе налази се грб. За време Југославије, словеначка застава је и даље била у употреби. У средишњем делу заставе, 1945. године позиционирана је црвена звезда, која је симболизовала Социјалистичку Републику Словенију. Након осамостаљивања Републике Словеније, звезда је замењена грбом. Грб Словеније је у облику штита, са црвеним обрубом, на коме се налази снежни Триглав, на плавој позадини, испод којег су две линије у таласастој форми, од којих једна означава Јадранско море, а друга реке Словеније. Изнад планине су три шестокраке звезде (Ignjacij, 2006). Химна Словеније је *Здравица*. Представља назив поеме Франца Прешерна написане 1844. године. Од 27. септембра 1898. године њена седма строфа је постала словеначка химна. Музику је компоновао Станко Премрл. Државна химна Словеније од 1945. до 1991. године била је *Хеј, Словени*, која је важила и за НР Словенију и СР Словенију.

Табела 56. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	1 1,85%	4 3,20%	5 3,33%	10 3,04%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	3 5,55%	3 2,40%	4 2,67%	10 3,04%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	1 1,85%	1 0,80%	1 0,67%	3 0,91%

Садржаји националног идентитета категорије *симболи и обележја* дијагностиковани су у уџбенику првог разреда по сегментима ОТ (1,85%), ВС (5,55%) и ДМИ (1,85%). У лекцији *Poletje* забележен је садржај сегмента основни текст *Na hiši visi zastava, ker je to dan neodvisnosti naše države*, као и визуелни приказ куће са заставом и питање у оквиру исте лекције: *Zakaj na hiši visi zastava?* Застава на фотографијама присутна је и на Прешерновој кући и основној школи. У уџбенику другог разреда

евидентирани су садржаји категорије *симболи и обележја* у сва три сегмента, и то: ОТ (3,20%), ВС (2,40) и ДМИ (0,80%). У лекцији *Praznujemo* наводи се да је *Zdravica* словеначка званична химна. Застава је истакнута на основној школи и Прешерновој кући, а у склопу илустрације за приказ пролећа као годишњег доба на кући се налази застава Словеније. Сегмент ДМИ евидентиран је и у лекцији *Praznujemo* питањем: *Ob katerih praznikih še izobesimo zastave?* У уџбенику трећег разреда садржаји категорије *симболи и обележја* забележени су, такође, у сва три сегмента уџбеника: ОТ (3,33%), ВС (2,67%) и ДМИ (0,67%). Наставном јединицом *Slovenija* уводе се сва три државна симбола уз опис и визуелни приказ и заставе ЕУ. Дидактичко-методичке инструкције усмерене су на описе застава (РС и ЕУ), грба, химне и понашања током њеног интонирања.

Развојност категорије *симболи и обележја* није забележена, јер је варијабилна из разреда у разред и по сегментима (ОТ, ВС, ДМИ) сва три разреда основне школе.

Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније

Член 5 Устава Републике Северне Македоније гласи: "Државни симболи на Република Македонија се: грбот, знамето и химната. Грбот, знамето и химната на Република Македонија се утврдуваат со закон кој се донесува со двотретинском нозинство гласови од вкупниот број пратеници." Застава Републике Северне Македоније усвојена је 5. октобра 1995. године. На црвеној позадини налази се рађајуће златножуто сунце са осам зракова, који се са сунчевог диска шире равномерно у осам праваца према рубовима заставе. (Грчев, 2011). Грб је задржан и након осамостаљивања Републике Македоније и представља грб Василија Поповића Цица, усвојен 27. јула 1946. године (Василијевић и сар, 2023: 606). Састоји се од венца класја жита, мака и дувана; украшен је траком са народном орнаментиком. У средини су планине, реке и језера, а централним делом доминира сунце. Не налази се на државној застави. Химна Републике Северне Македоније потиче из периода Другог светског рата и носи назив "Денес над Македонија". Текст је написао Владо Малески 1943. године, а компоновао ју је Тодор Скаловски. Након осамостаљивања Републике Македоније 1992. године, постаје званична химна новонастале државе (Ристовски, 2009).

Табела 57. *Укупан удео категорије симболи и обележја у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2488 100%
Укупан садржај о националном идентитету	6 0,74%	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета симболи и обележја (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

На основу Табеле 57 приметно је потпуно одсуство садржаја категорије *симболи и обележја* у уџбеницима сва три разреда првог циклуса образовања у свим сегментима (ОТ, ВС и ДМИ) Републике Северне Македоније.

Развојност категорије *симболи и обележја* у уџбеницима Републике Северне Македоније није приметна у сегментима ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *симболи и обележја* у основном тексту, визуелним садржајима и дидактичко-методичким инструкцијама земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 7. *Укупан удео националних садржаја категорије симболи и обележја по сегментима уџбеника – ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД земаља региона*.

Категорија *симболи и обележја* највише је заступљена у уџбеницима Федерације БиХ (ОС – 3,70%, ВС – 7,41% и ДМИ – 4,63%), потом у основном тексту уџбеника Републике Србије (3,51%). Следе уџбеници Републике Словеније (3,04%), Републике Српске (2,18%), Републике Хрватске (1,49%), док у уџбеницима Републике Црне Горе и Републике Северне Македоније нема забележених јединица анализе у ОТ.

Сличан редослед просечне заступљености категорије *симболи и обележја* уочљив је и у сегменту *визуелни садржај*: Федерација БиХ (7,41%), Република Србија (3,31%), Република Хрватска (3,21%), Република Словенија (3,04%), Република Црна Гора (2,86%), БиХ – Република Српска (1,98%), док у уџбеницима Републике Северне Македоније нема инјектованих националних садржаја у вези са симболима и обележјима државе ни у једном од сегмената уџбеника.

Симболи и обележја интерпретирани су у ДМИ у уџбеницима Републике Хрватске (1,49%), Републике Словеније (0,91%), БиХ – Републике Српске (0,59%) и Републике Србије (0,39%). У уџбеницима Републике Црне Горе и Републике Северне Македоније није дијагностикована заступљеност категорије *симболи и обележја*.

Индикативно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *симболи и обележја* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.5. Удео садржаја о националном идентитету у категорији национална осећања

Категоријом *национална осећања* тежиште је стављено на анализу афективног односа према идентитету, осећаја припадности и везаности за сопствену нацију, с једне стране, и с друге стране на анализу међунационалних контаката земаља региона, у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања (Василијевић и сар, 2021).

Табела 58. *Укупан удео садржаја категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета националан осећања (ОТ)	0 0%	0 0%	1 1,28%	6 1,73%	7 1,36%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	6 1,73%	6 1,17%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	2 0,58%	2 0,39%

Резултати приказани у Табели 58 сугеришу да у уџбенику првог и другог разреда нема евидентираних садржаја о националном идентитету категорије *национална осећања* ни у једном од сегмената уџбеника. У уџбенику трећег разреда национални наратив категорије *национална осећања* дијагностикован је у лекцији *Извори за упознавање прошлости*, и то једино у сегменту ОТ (1,28%) навођењем синтагме *наше домовине* када се говори о држави у прошлости. Тек у уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *национална осећања* у сва три сегмента: ОТ (1,73%), ВС (1,17%) и ДМИ (0,39%). У наставној јединици *Природна богатства у Србији* посебан део односи се на значај домаће производње у оквиру кога се наводи значај производње и куповине домаћих производа за развој Републике Србије (*пиротски ћилим*, *домаћи лесковачки ајвар или мед са Хомољских планина).* ВС категорије *национална осећања* идентификован је кроз уметничка дела наших познатих сликара на којима су приказани историјски догађаји: *Данак у крви* Јована Вулетића; *Спаљивање моштију Светог Саве* Стевана Алексића; *Сеоба Срба под Арсенијем Чарнојевићем* и *Таковски устанак* Паје Јовановића. У сегменту ДМИ национални садржаји забележени су питањима: *Шта је наш народ натерало да напусти домовину?* (лекција *Живот под турском влашћу)* и *Да ли користиш производе из наше домаће производње?* (лекција *Природна богатства Србије)*.

Очигледно је да категорија *национална осећања* није обухваћена уџбеничким садржајима првог и другог разреда основне школе, тако да нема говора о развојности појма, како у сегменту уџбеника основни текст, тако и у домену визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције.

Табела 59. *Укупан удео категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	1 1,31%	7 6,54%	5 3,73%	21 3,80%	34 3,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	1 1,31%	7 6,54%	0 0%	14 2,53%	22 2,52%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	1 1,31%	1 0,93%	2 1,49%	6 1,08%	10 1,14%

Према подацима приказаним у Табели 59 уочава се да већ у уџбенику првог разреда има евидентираних садржаја из категорије *национална осећања,* и то у сегменту основни текст (1,31%) кроз реченицу: *Naša domovina se zove Republika Hrvatska.* Сегмент ВС (1,31%) заступљен је илустрацијом грба Републике Хрватске у нацртаном срцу поред ове реченице. ДМИ (1,31%) дијагностикован је кроз питање: *Kako se zove naša domovina?* У уџбенику другог разреда категорија *национална осећања* заступљена је у сва три сегмента уџбеника ОТ (6,54%), ВС (6,54%) и ДМИ (0,93%). У основном тексту фразама: *naša domovina*, *ponosno pjevamo himnu* и *čestitkom Dana neovisnosti svim građanima naše države*. Кроз визуелни садржај приказан је грб Републике Хрватске у октобру, када се слави Дан независности, честитка државног празника дата је у хрватској застави, као и рефрен химне *Лијепа наша домовино* и фотографије аутобуске карте на којој уместо одредишта пише: *od grada do grada naše domovine.* ДМИ је заступљен налогом: *Izrazi ljubav prema svojoj domovini crtežom, slikom, pjesmom ili pisanim sastavom*. Категорија *национална осјећања* у уџбенику трећег разреда заступљена је у сегментима ОТ (3,73%) и ДМИ (1,49), док у сегменту визуелни садржај нема евидентираних садржаја. У основном тексту карактеристичне су реченице: *Jadransko je more posebna ljepota naše domovine. Naša domovina je bogata vodama*. *U bilo kom dijelu naše domovine je lijepo živjeti*. *Klek je posebna planina naše domovine, jer njen vrh podsjeća na usnulog diva.* Осим развоја позитивних националних осећања у уџбенику трећег разреда, у оквиру лекције *Iz života predaka,* забележен је негативан национални наратив према српском народу: *Tokom Domovinskog rata od 1991. godine do 1995. nije se moglo doći do mnogih sela, pa tako ni Josip i Iva nisu mogli ići u posjet baki i deki, zbog srpskih barikada, no danas ih posjećuju.* Исти наратив забележен је и у сегменту ДМИ кроз питање: *Protiv koga su ratovali stanovnici tvoga zavičaja braneći svoju domovinu u skorije vrijeme?* У уџбенику четвртог разреда заступљена су сва три сегмента категорије *национална осећања:* ОТ (3,80%), ВС (2,53%) и ДМИ (1,08%). У основном тексту уџбеника четвртог разреда, будући да се највише обрађују историјски садржаји,

дијагностикован је већи број националних наратива категорије *национална осећања* кроз различите наставне јединице, попут:

- *Naša je domovina Republika Hrvatska.*
- *Za domovinu je čovjek vezan posebnim osjećanjima ljubavi, poštovanja i odanosti.*
- *Naša domovina ima vrlo kvalitetnu vodu za piće, kakve više nema drugdje u Europi.*
- Naše Jadransko more ima najljepšu obalu.
- *Naša je domovina 1. srpnja 2013. godine postala punopravna članica Europske unije (EU).*
- *Trpimiroviće često nazivamo našim narodnim vladarima.*
- *Zaštićene biljke koje žive samo u našoj domovini...*

И у уџбенику четвртог разреда забележени су садржаји који имплицирају развој негативних националних осећања ка српском и црногорском народу, као и српској националној мањини која и даље живи у Хрватској. У лекцији *Samostalna Republika Hrvatska* пише: *Put do samostalnosti naše domovine bio je težak jer ga je pratio Domovinski rat prouzročen agresijom Srbije i Crne Gore uz pomoć jugoslovenske vojske, te dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj.* Овај текст прати фотографија проглашења независности Хрватске у Хрватском сабору на којој су приказани посланици са подигнутим рукама. ВС у уџбенику четвртог разреда евидентирани у категорији *национална осећања* прате основни текст, као у наведеном примеру, а ДМИ се односе на налоге у којима је доминантна синтагма *naša domovina*.

Иако су садржаји категорије *национална осећања* евидентирани у уџбеницима свих разреда првог образовног циклуса, по сегментима, осим ВС у уџбенику трећег разреда, о развојности националних садржаја немамо елемената ни у једном сегменту ОТ, ВС и ДМИ за дискусију, с обзиром на то да је путања развојности варијабилна из разреда у разред.

Табела 60. *Укупан удео категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	4 6,87%	9 10,97%	2 2,22%	11 4,13%	26 5,15%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0 0%	1 1,22%	0 0%	7 2,63%	8 1,58%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0 0%	0 0%	2 2,22%	2 0,75%	4 0,79%

На основу резултати приказаних у Табели 60 примећујемо да су садржаји категорије *национална осећања* заступљени у уџбенику првог разреда сегментом ОТ (6,78%) кроз лекцију *Химне* у којој су дате Химна Републике Српске *Моја Република* и химна Републике Србије *Боже правде*. Читајући дате текстове ученици развијају

позитивна национална осећања, првом химном сва три конститутивна народа, а другом само према српском народу. У наставној јединици *Природне љепоте мога родног краја* дато је објашњење: *Свако место наше домовине има своје природне љепоте. Природне љепоте нашег краја су за свакога од нас посебне.* Садржаји сегмената ВС и ДМИ у потпуности су изостали. У уџбенику другог разреда категорија *национална осећања* дијагностикована је у лекцији *Моје мјесто некада* кроз сегмент ОТ (10,97%), и то објашњењем да је Споменик битке на Сутјесци био једно од најпосећенијих места у домовини, пре распада Југославије; у лекцији *Значајни датуми* кроз објашњење о избору 9. јануара за Дан Републике Српске, наводи се да се сви грађани тог дана осећају поносно и свечано, јер је на тај датум 1992. године Скупштина српског народа донела одлуку о проглашењу Републике Српске. Представљало је испуњење жеља српског народа и осталих грађана о слободној Републици Српској; у великом броју лекција уместо назива Република Српска користи се синтагма *наша домовина*. Сегмент ВС (1,22%) евидентиран је кроз фотографију на којој је приказан Споменик битке на Сутјесци. Садржаји категорије *национална осећања* у ДМИ нису идентификовани. Категорија *национална осећања* бележи се у уџбенику трећег разреда у сегменту ОТ (2,22%) – у лекцији *Из прошлости моје школе* пише да ученици поносно спомињу име своје школе и воле је управо због њеног назива, као и да сви треба да брину о *нашој домовини* како би она остала лепа (лекција *Основни услови за живот на земљи)*. ДМИ (2,22%) евидентиран је кроз питање и налог: *По ком нашем великану или значајном догађају твоја школа носи назив? Опиши како ти бринеш о очувању наше домовине.* Тек у уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *национална осећања* у сва три сегмента: ОТ (4,13%), ВС (2,63%) и ДМИ (0,75%). У основном тексту доминирају синтагме *наша држава* и *наша домовина* у већем броју лекција, док се визуелни садржаји односе на илустративне приказе контура граница Републике Српске са деловима градова, цркава, храмова, џамија, војника који држи дете у рукама, мостова, мора, уз дате речи химне. Дидактичко-методичке инструкције такође садрже синтагму *наша домовина* у налозима.

Развојност категорије *национална осећања* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна у сегменту ОТ до непостојећа у сегментима ВС у уџбенику првог разреда, а у сегменту ДМИ све до трећег разреда.

Табела 61. Укупан *удео категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	0 0%	0 0%	2 4,00%	2 1,85%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0 0%	0 0%	2 4,00%	2 1,85%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0 0%	0 0%	2 4,00%	2 1,85%

У уџбеницима првог и другог разреда нема дијагностикованих садржаја категорије *национална осећања* ни у једном од сегмената уџбеника. Уочљиви садржаји у уџбенику трећег разреда у сегменту ОТ (4,00%), чине навођења: *Севдалинке су градске народне пјесме у којима се описује наш народ и домовина* и *Реке и планине наше домовине су најчистије* у лекцији *Босна и Херцеговина.* Сегмент ВС (4,00%) дијагностикован је у стиху севдалинке дат у срцу и дечји цртеж на коме је приказана планина и река испод кога је написано: *реке и планине наше домовине*. У истој лекцији евидентирани су и садржаји сегмента ДМИ (4,00%) кроз налоге: *Напиши наслов једне севдалинке која пева о нашој домовини. Која је најчистија река у нашој домовини?* Квалитативном анализом установили смо да је у категорији *национална осећања* у свим сегментима забележен мали број националних садржаја и у уџбенику трећег разреда.

Развојност категорије *национална осећања* Федерације Босне и Херцеговине није приметна ни у једном од сегмената уџбеника ОТ, ВС и ДМИ првог циклуса образовања Федерације БиХ.

Табела 62. *Укупан удео категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312 100%	591 100%	863 100%	1766 100%
Укупан садржај о националном идентитету	22 7,05%	66 11,1%	122 14,14%	210 11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	0 0%	2 3,03%	3 2,46%	5 2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0 0%	5 7,57%	0 0%	5 2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

У уџбеницима првог разреда нема забележених националних садржаја категорије *национална осећања* ни у једном од сегмената уџбеника. Сегменти у којима су забележени садржаји ове категорије у уџбенику другог разреда односе се на сегменте ОТ (3,03%) и ВС (7,57%). За основни текст карактеристична синтагма је *наша домовина*, док су визуелни садржаји дати на различите начине. Најупечатљивији је у лекцији *Славимо* – приказано је црвено јаје, као симбол Ускрса, а на њему је исписано *Црна Гора*. У уџбенику трећег разреда евидентирани су садржаји категорије *национална осећања* једино у сегменту ОТ (2,46%), док у осталим сегментима ВС и ДМИ нису идентификовани.

С обзиром на то да нема дијагностикованих садржаја националног идентитета у оквиру категорије *национална осећања* у уџбеницима првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе, није приметна ни развојност појмова ни у једном од сегмената уџбеника.

Табела 63. *Укупан удео категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	325	100%	826	100%	903	100%	2054	100%
Укупан садржај о националном идентитету	54	16,61%	125	15,13%	150	16,61%	329	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	0	0%	1	0,80%	8	5,33%	9	2,73%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Подаци приказани у Табели 63 сугеришу да садржаји категорије *национална осећања* нису идентификовани у уџбенику првог разреда ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ). У уџбенику другог разреда забележен садржаји односе се на сегмент ОТ (0,80%) – лекција *Spominjamo se preteklosti in pomembnih ljudi*, садржај: *V naši domovini Slovenski kulturni praznik je državni, ki ga praznujemo v spomen na pesnika Franceta Prešerna*. Чешћи национални наратив представља синтагма *наша домовина* у уџбенику трећег разреда, где се користи као замена за сам назив Републике Словеније у неколико наставних јединица ОТ (5,33%).

Садржаји категорије *национална осећања* нису дијагностиковани у сегментима ВС и ДМИ, у уџбеницима првог образовног циклуса Републике Словеније. Развојност категорије *национална осећања* у уџбеницима о ПиД РС није приметна.

Табела 64. *Укупан категорије национална осећања у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

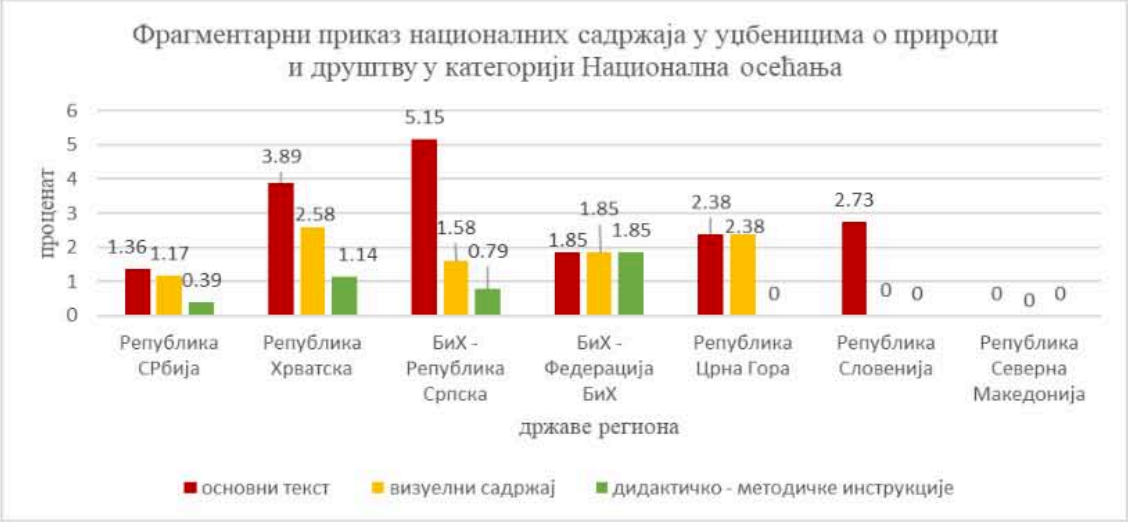
Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	815	100%	604	100%	1069	100%	2488	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	0,74%	25	4,14%	38	3,54%	69	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета национална осећања (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

На основу Табеле 63 приметно је потпуно одсуство садржаја категорије *национална осећања* кроз сегменте ОТ, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД сва три разреда првог циклуса образовања. Развојност категорије *национална осећања* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније није приметна у сегментима ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Упоредна анализа заступљености националних садржаја категорије *симболи и обележја* у сегментима *основни текст, визуелни садржај* и *дидактичко-методичке инструкције* земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 8. *Укупан удео категорије национална осећања по сегментима уџбеника – ОС, ВС и ДМИ првог циклуса образовања земаља региона*.

Како указују подаци из Графикона 8, дијапазон просечне заступљености категорије *национална осећања* у ОТ уџбеника о ПиД земаља региона креће се од 5,05% у БиХ – Републици Српској до 0% у уџбеницима Републике Северне Македоније. На другој позицији, иза уџбеника Републике Српске, у погледу подстицања националних осећања су уџбеници Републике Хрватске (3,89%). Следе уџбеници Републике Словеније (2,73%), Републике Црне Горе (2,38%), БиХ – Федерације БиХ (1,85%) и Републике Србије (1,36%), док у Републици Северној Македонији ниси идентификовани садржаји овог типа.

Нешто другачији налази добијени су анализом формата уџбеника. Аутори уџбеника Републике Хрватске, нешто више у односу на остале, сликовном формом подстичу национална осећања (2,58%). Другу позицију заузимају аутори уџбеника Републике Црне Горе (2,38%), следе аутори уџбеника Федерације БиХ (1,85%), потом Републике Српске (1,58%) и Републике Србије (1,36%). У уџбеницима Републике Словеније и Републике Северне Македоније нема визуелних садржаја који прокламују афективни однос према домовини.

ДМИ усмерене на национална осећања забележене су у уџбеницима Федерације БиХ (1,85%), Републике Хрватске (1,34%), Републике Српске (0,79%) и Републике Србије (0,39%). У уџбеницима Републике Словеније, Републике Црне Горе и Републике Северне Македоније није дијагностикована заступљеност категорије *национална осећања*.

Јасно је, да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *национална осећања* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.6. Удео садржаја о националном идентитету у категорији солидарност и заједништво

Солидарност се најчешће схвата као повезаност људи заснована на међусобној подршци, сарадњи и помагању, било да је реч о појединцима, групама или ширим заједницама. Диркем је друштвену солидарност посматрао као пре свега моралну вредност која се огледа у хуманости, разумевању, узајамној помоћи и међусобној повезаности људи (Диркем, 1893). Солидарност је најчешће базично везана за сродство и креће од породице, да би се касније развијала кроз различите врсте група у којима појединац обитава. Овај појам представља један од шест темељних принципа Повеље о основним правима European Union, док се 20. децембар обележава као International Human Solidarity Day, међународни празник посвећен људској солидарности. Реч заједница потиче од латинске речи *communitas* што значи *јавни дух, заједнички*. Појам заједнице односи се на групу људи коју повезују заједничке потребе, активности и осећај припадности. Чланови заједнице могу бити повезани и одређеним простором или местом у оквиру конкретне географске области, као и улогама које имају у различитим друштвеним институцијама, попут породице, школе, радног окружења, државе, друштва, па чак и ширих целина као што су континент и целокупно човечанство (James, 2012). Веће заједнице су националне, међународне и виртуелне (James, 2006). Људске заједнице формирају се на основу интереса, потреба, намера, уверења, ресурса и ризика, што све заједно утиче на идентитет њихових учесника, као и степен њихове повезаности. Категоријом *солидарност и заједништво* тежиште је стављено на анализу степена повезаности појединаца у различитим формама друштвених заједница, почевши од породице, преко школе, окружења до развоја осећаја припадности нацији, у уџбеницима о ПиД.

Полазећи од значаја солидарности и заједништва народа који живе на заједничкој територији за национални идентитет, анализирали смо на који начин су она представљена у уџбеницима природе и друштва првог циклуса образовања.

Табела 65. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	5 14,70%	7 12,96%	5 6,41%	4 1,15%	21 4,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	4 11,76%	3 5,55%	5 6,41%	8 2,30%	20 3,90%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	5 14,70%	0 0%	0 0%	1 0,29%	6 1,17%

Према подацима из Табеле 65 види се да је највиши проценат категорије *солидарност и заједништво* у уџбенику првог разреда, и то у сва три сегмента

уџбеника ОТ (14,70%), ВС (11,76%) и ДМИ (14,70%). Овај податак имплицира из чињенице да се у првом разреду полази од породице, као најуже заједнице, преко школе, школских обавеза и заједничких активности. Лекцијом *По чему смо слични*, објашњена је припадност вршњачкој групи, али и веза са одраслима, јер смо сви људи. Визуелни садржаји прате садржаје основног текста, како би га учинили очигледнијим, као и дидактичко-методичке инструкције, које су усмерене на припадност и идентификацију са различитим групама у породици и школи. Нема наведених ваншколских активности заједница у оквиру њих. У уџбенику другог разреда национални садржаји идентификовани су у сегментима ОТ (12,96%) и ВС (5,55%), док у сегменту ДМИ нема евидентираних садржаја категорије *солидарност и заједништво*. Фокус се помера на шире заједнице у односу на породицу и школу, ка насељу и месту, односно ширем географском подручју. Ни у уџбенику трећег разреда нема дијагностикованих садржаја сегмента ДМИ, док су сегменти ОТ (6,41%) и ВС (6,41%) заступљени у једнаком проценту. Дијапазон обухвата људских заједница проширен је на крај, што представља шири појам у односу на насеље и географски на државу. Најнижи проценат заступљености садржаја категорије *солидарност и заједништво* приметан је у уџбенику четвртог разреда, али забележен је у сва три сегмента уџбеника ОТ (1,15%), ВС (2,30%) и ДМИ (0,29%). Целокупно становништво се посматра као заједница народа који живе на истом простору.

Очигледно је, на основу Табеле 65, да категорија *солидарност и заједништво* квантитативно има опадајућу путању у сегменту ОТ. У сегменту ВС је варијабилна, док је за сегмент ДМИ непостојећа у уџбенику другог и трећег разреда, тако да о развојности појма *солидарност и заједништво*, на основу квантитативне анализе, нема ни говора. Квалитативна анализа је показала да се појам шири од почетног, који представља породицу, до државе, која представља друштво, односно нацију, те на основу тога можемо закључити да је развојност појма *солидарност и заједништво* приметна у сегменту *основни текст*.

Табела 66. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	76	107	134	553	873
	12,54%	9,16%	9,24%	28,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	8	11	9	18	46
	10,53%	10,28%	6,72%	3,25%	5,27%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	6	9	11	5	31
	7,89%	8,41%	8,21%	0,90%	3,55%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	3	1	3	11	17
	3,95%	0,93%	2,24%	1,99%	1,95%

Према подацима приказаним у Табели 66 уочава се да већ у уџбенику првог разреда има евидентираних садржаја категорије *солидарност и заједништво,* и то у сегменту *основни текст* (10,53%) кроз живот и рад у школској заједници, затим у

породици и месту у коме се живи. Визуелни садржаји категорије *солидарност и заједништво* (7,89%) представљени су кроз илустративне приказе који се односе на делове сегмента *основни текст,* као и *дидактичко-методичке инструкције* (3,95%). У уџбенику другог разреда категорија *солидарност и заједништво* заступљена је у сва три сегмента уџбеника ОТ (10,28%), ВС (8,21%) и ДМИ (0,93%). Кроз основни текст наставља се наратив првог разреда и распоред заједница од школе, преко породице ка месту и завичају, с тим што се садржаји продубљују, док су илустративни прикази замењени аутентичним фотографијама у већини лекција. Сегмент ДМИ заступљен је само једним налогом: *Opiši kako se u tvom mjestu proslavlja Dan neovisnosti.* Прва лекција у уџбенику трећег разреда је *Ja u zajednici,* у оквиру које је у основном тексту (6,72%) дато којим све заједницама појединац припада и на које све начине доприноси тим заједницама – од школске заједнице, преко породичне, сеоске или градске, у зависности од места у коме живи, државе. Лекцијом *Tragovi prošlosti* долази се до појма народа, друштва и државе кроз приказ како се некада живело и на који начин се данас људи организују и делају. ВС (8,41%) представљени су кроз аутентичне фотографије, док је сегмент ДМИ (2,24%)) и у уџбенику трећег разреда запостављен у односу на сегменте ОТ и ВС. У уџбенику четвртог разреда у оквиру сегмента ОТ (3,25%), дијагностикован је већи број националних наратива категорије *солидарност и заједништво.* Садржаји се односе на државну заједницу, од почетног приказа насељавања Хрвата на територију данашње државе до државе као шире заједнице у односу на нацију, чланством у ЕУ. Визуелни садржај (0,90%) оскуднији је у односу на уџбенике претходних разреда у категорији *солидарност и заједништво*, док су ДМИ (1,99%) заступљеније.

Развојност категорије *солидарност и заједништво* није уочљива будући да је путања варијабилна из разреда у разред у сегментима ВС и ДМИ, док је у сегменту ОТ опадајућа.

Табела 67. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816	1125	1337	1385	4663
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	58	82	90	266	505
	7,11%	7,29%	7,40%	19,20%	10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	3	5	6	6	20
	5,17%	6,10%	6,67%	2,25%	3,96%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	4	12	4	11	31
	6,90%	14,63%	4,44%	4,13%	6,14%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	2	6	0	6	14
	3,45%	7,32%	0%	2,25%	2,77%

На основу резултата приказаних у Табели 67 примећујемо да су садржаји категорије *солидарност и заједништво* заступљени у уџбенику првог разреда у сва три сегмента: ОТ (5,17%), ВС (6,90%) и ДМИ (3,45%). У сегменту ОТ полазни садржај уџбеника првог разреда јесте лекција *Одјељење као нова заједница*, као да ученици већ

имају формиран појам заједнице, да би се касније уводио појам породичне заједнице и заједнице у оквиру места у коме појединац живи. ВС су приказани илустративно, док се дидактичко-методичке инструкције односе на положај појединца у односу на групу или заједницу и понашања унутар ње. У уџбенику другог разреда категорија *солидарност и заједништво* дијагностикована је, такође, у сва три сегмента – ОТ (6,10%), ВС (14,43%) и ДМИ (4,32%). Редослед приступа заједницама исти је као у уџбенику првог разреда, школа, породица, место у коме појединац живи, с тим што се сами садржаји продубљују правима и обавезама унутар заједница. Лекцијом *Разумјевање, повјерење и сарадња у одјељењу* дата су детаљна објашњења: од договора, доношења правила, поделе задужења и обавеза до начина на који одељење постаје сложно и свима драго, што може да послужи као пример добре праксе за категорију *солидарност и заједништво*. Визуелни садржаји су илустративног типа, без аутентичних фотографија приказа солидарности и заједништва, док су ДМИ усмерене на појмове солидарности и заједништва из основног текста. Сегменти ОТ (6,67%) и ВС (4,44%) идентификовани су и у уџбенику трећег разреда у категорији *солидарност и заједништво*, док је сегмент ДМИ у потпуности изостао. У основном тексту фокус је и даље на солидарности и заједништву у школи, изостаје породица, прелази се на место и околину проширењем ка прошлости увођењем историјских садржаја, али само на нивоу бриге заједнице о споменицима културе, који се налазе у одређеном месту. ВС су мешовитог типа, од илустрација до фотографија. У уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји сва три сегмента категорије *солидарност и заједништво:* ОТ (2,25%), ВС (4,13%) и ДМИ (2,25%). Императив основног текста јесте државна заједница и солидарност конститутивних народа, који живе на територији државе. Инсистира се на заједничком – јужнословенском пореклу и једнакости свих етничких група. Визуелни садржаји приказани су аутентичним фотографијама, док дидактичко-методичке инструкције проистичу из садржаја основног текста.

Када говоримо о развојности, о истој не можемо дискутовати у оквиру категорије *солидарност и заједништво*, ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна у сегментима ОТ и ВС до непостојећа у уџбенику трећег разреда у сегменту ДМИ.

Табела 68. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892	1104	1188	3184
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	26	32	50	108
	2,92%	2,90%	4,21%	3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	6	0	2	8
	23,07%	0%	4,00%	7,41%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	7	2	3	12
	26,92%	6,25%	6,00%	11,11%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	2	0	3	5
	7,69%	0%	6,00%	4,63%

У уџбенику првог разреда, на основу резултата приказаних у Табели 68, дијагностикована су сва три сегмента категорије *солидарност и заједништво:* ОТ (23,07%), ВС (26,92%) и ДМИ (7,69%). Увидом у садржаје основног текста уочили смо да је фокус на почетку усмерен ка школској заједници, затим породици и завршава се местом – село-град у зависности од становања појединца. Визуелни садржаји су илустративни прикази, док су дидактичко-методичке инструкције категорије *солидарност и заједништво* дате на основу основног текста. У уџбенику другог разреда садржаји категорије *солидарност и заједништво* у потпуности су изостали у сегментима ОТ и ДМИ, једини забележени садржаји односе се на ВС (6,25%). Приказане су две илустрације на којима се налазе групе деце у заједничком раду на самом часу. Сва три сегмента категорије *солидарност и заједништво* идентификована су у уџбенику трећег разреда ОТ (4,00%), ВС (6,00) и ДМИ (6,00%). Увођењем појма кантон проширен је појам места, који је дефинисан у уџбенику првог разреда. ВС су илустративног типа, док су ДМИ искључиво питања у вези са подацима о солидарности и заједништву датим у основном тексту.

Развојност категорије *солидарност и заједништво* у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине није приметна у сегментима уџбеника ОТ и ДМИ с обзиром на то да нема дијагностикованих садржаја у уџбенику другог разреда првог циклуса образовања, док је у сегменту ВС путања развојности опадајућа.

Табела 69. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312	591	863	1766
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	66	122	210
	7,05%	11,1%	14,14%	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	0	11	7	18
	0%	16,67%	5,74%	8,57%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	8	14	5	27
	36,36%	21,21%	4,10%	12,86%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	0	0	3	3
	0%	0%	2,46%	1,43%

У уџбенику првог разреда једини забележени национални садржаји категорије *солидарност и заједништво* односе се на сегмент уџбеника ВС (36,36%). Изражени су кроз илустративне приказе појединца у школи, породици и месту у ком живи. Сегменти у којима су забележени садржаји категорије *солидарност и заједништво* у уџбенику другог разреда су ОТ (16,67%) и ВС (21,21%), док у сегменту ДМИ нема евидентираних садржаја. Тек у уџбенику трећег разреда идентификовани су садржаји категорије *солидарност и заједништво* у сва три сегмента ОТ (5,74%), ВС (4,10%) и ДМИ (2,46%). Дати су кроз лекције *Другарство и сарадња*, *Правила и договори*, *Албуми нам говоре*, *Занимања*, *Помажемо и ми* у основном тексту и илустративним приказима различитих заједница и примера солидарности, док се у сегменту ДМИ очекују искључиво репродуктивни одговори на питања у вези са основним текстом.

С обзиром на то да нема дијагностикованих садржаја националног идентитета у оквиру категорије *солидарност и заједништво* у уџбеницима првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе у сегментима ОТ и ДМИ, а путања је опадајућа у сегменту ВС, нема ни елемената за дискусију о развојности појмова.

Табела 70. *Укупан удео категорије солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325	826	903	2054
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	54	125	150	329
	16,61%	15,13%	16,61%	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	5	17	13	35
	9,26%	13,60%	8,67%	10,64%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	3	9	7	19
	5,55%	7,20%	4,67%	5,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	4	5	8	17
	7,41%	4,00%	5,33%	5,17%

Већ у уџбенику првог разреда, садржаји категорије *солидарност и заједништво* идентификовани су у сва три сегмента ОТ (9,26%), ВС (5,55%) и ДМИ (7,41%). Читав концепт уџбеника заснива се на *ми концепту*, за разлику од уџбеника осталих земаља региона који почињу од појединца ка групи – заједници, тако да корисник уџбеника од самог почетка развија свест о себи кроз заједницу у школи, породици и месту у ком живи (лекција *Моја дружина*). Визуелни прикази, који се односе на категорију *солидарност и заједништво,* илустративног су типа, док су дидактичко-методичке инструкције усмерене на примену знања стечених на основу основног текста или уочавања на основу илустративних приказа. У уџбенику другог разреда забележени садржаји категорије *солидарност и заједништво* односе се на школу, породицу, место и покрајину у сегменту ОТ (13,60%). Оно што је занимљиво, у овом уџбенику се први пут помиње заједница ван школе и породице, у месту као организација за очување околине и мотивација за учешће у таквим организацијама. Сегмент ВС (7,20%) заступљен је кроз аутентичне фотографије, које су очигледни приказ основног текста, сегмент ДМИ (4,00%) дат је кроз осмишљавање заједничких акција у различитим заједницама – школи, породици и месту. Сва три сегмента заступљена су и у уџбенику трећег разреда: ОТ (8,67%), ВС (4,67%) и ДМИ (5,33%). *Солидарност и заједништво* као категорија националног идентитета приказана је кроз заједницу насеља, државе и у ширем контексту као део Европске уније. Сви визуелни прикази су фотографије, а дидактичко-методичке инструкције односе се на заједничке акције заштите околине или помоћ одраслима и вршњацима којима је она потребна.

Развојности категорије *солидарност и заједништво* није приметна јер је путања варијабилна у свим сегментима уџбеника – ОТ, ВС, ДМИ Републике Словеније за сва три разреда основне школе.

Табела 71. *Укупан удео категорији солидарност и заједништво у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815	604	1069	2488
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	25	38	69
	0,74%	4,14%	3,54%	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ОТ)	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ВС)	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета солидарност и заједништво (ДМИ)	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%

Према подацима приказаним у табели 71 уочљиво је да садржаји категорије *солидарност и заједништво* нису дијагностиковани ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ) првог образовног циклуса РСМ.

О развојности категорије *солидарност и заједништво* у уџбеницима Републике Северне Македоније првог циклуса образовања, у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ немамо елемената за дискусију с обзиром на то да они нису ни идентификовани.

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *солидарност и заједништво* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 9. *Укупан удео националних садржаја категорије солидарност и заједништво по сегментима уџбеника: ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима првог циклуса образовања земаља региона.*

На основу података у Графикону 9 очигледно је да су просечни резултати националних садржаја категорије *солидарност и заједништво* у сегменту основни текст рангирани на следећи начин: Република Словенија (10,64), Република Црна Гора (8,57)%, БиХ – Федерација Бих (7,41%), Република Хрватска (5,27%), Република Србија (4,09%) и БиХ – Република Српска (3,96%). У уџбеницима Републике Северне Македоније нема евидентираних националних садржаја ни у једном од сегмената првог циклуса образовања.

Просечни удео националних садржаја категорије *солидарност и заједништво* у сегменту ВС рангиран је нешто другачије у односу на претходни сегмент: РЦГ – 12,86%, БиХ – Федерација Бих – 11,11%, БиХ – Република Српска – 6,14%, Република Словенија – 5,77%, Република Србија – 3,90% и Република Хрватска – 3,55%.

Кроз сегмент ДМИ просечни национални садржаји категорије *солидарност и заједништво* приметни су и у уџбеницима Републике Словеније (5,17%), БиХ – Федерације БиХ (4,63%), Републике Српске (2,77%), Републике Хрватске (1,95%), Републике ЦГ (1,43%) и Републике Србије (1,17%).

Распон између земље са највишим и најнижим учинком националних садржаја категорије *солидарност и заједништво* у сва три сегмента је висок:

- Сегмент ОТ од 10,64% (Република Словенија) до 0% (Република Северна Македонија).
- Сегмент ВС од 12,86% (РЦГ) до 0% (РСМ).
- Сегмент ДМИ од 5,17% (Република Словенија) до 0% (РСМ).

Очигледно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *солидарност и заједништво* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.7. Удео садржаја о националном идентитету у категорији културна баштина

Културна баштина дефинише се и као културно наслеђе или културно добро и обухвата наслеђена добра и вредности које су оставиле претходне генерације, као и савремена остварења која имају посебан значај за друштво и које је потребно очувати за будућност (Шутаковић-Андрић, 1997). Таква добра су најчешће заштићена законом, поседују снажан симболички значај у колективној свести људи и представљају важан туристички и економски ресурс (*Закон о културним добрима*). Културна баштина утиче на идентитет одређене државе, региона, насеља, те самим тим и на сваког појединца, припадника наведених квалификатива (Трајковић, 1997). Добра која припадају светској баштини поседују изузетну вредност за читаво човечанство. Дела културне баштине деле се на материјална (изузетне грађевине, споменици, материјална уметничка дела) и нематеријална (нематеријална уметничка дела, усмена предања, начин живота).

С обзиром на то да културна баштина заузима кључну улогу у формирању националног идентитета, наше интересовање било је усмерено на њихову заступљеност у уџбеницима природе и друштва за најранији школски узраст.

Табела 72. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825	1086	1241	1474	4626
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	34	54	78	347	513
	4,12%	4,97%	6,29%	23,54%	11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	0	0	6	35	41
	0%	0%	7,69%	10,07%	7,99%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	0	0	4	41	45
	0%	0%	5,13%	11,81%	8,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	0	0	0	1	1
	0%	0%	0%	0,29%	0,19%

У уџбенику првог и другог разреда нема евидентираних садржаја категорије *културна баштина* ни у једном од сегмената уџбеника – ОТ, ВС, ДМИ. У уџбенику трећег разреда национални наратив категорије *културна баштина* дијагностикован је кроз лекцију *Извори за упознавање прошлости*, у сегментима ОТ (7,69%) и ВС (5,13%). Наведени садржаји односе се на државу у прошлости. Тек у уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *културна баштина* у сва три сегмента ОТ (10,07%), ВС (11,81%) и ДМИ (0,29%). У наставној области *Србија у прошлости* дата су објашњења и визуелни прикази многих материјалних добара попут задужбина српских владара, Студенице, Жиче, Високих Дечана, Сопоћана, Раванице, споменика културе као што су Смедеревска тврђава, Спомен-костурница Ћеле-кула у Нишу, Меморијални комплекс Јасеновац, уметничка дела Паје Јовановића, Јована Вулетића и Стевана Алексића, као и споменици истакнутим личностима и биткама у различитим ратовима.

Када се говори о развојности категорије *културна баштина* (Табела 72) евидентно је да садржаји нису обухваћени у уџбеницима првог и другог разреда ни у једном од сегмената, тако да је она непостојећа у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања Републике Србије.

Табела 73. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	76	107	134	553	873
	12,54%	9,16%	9,24%	28,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	0	0	7	104	111
	0%	0%	5,22%	18,81%	12,71%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	0	2	5	49	56
	0%	1,87%	3,73%	8,86%	6,41%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	0	0	7	21	28
	0%	0%	5,22%	3,80%	3,21%

Према подацима приказаним у Табели 73 уочава се да у уџбенику првог разреда нема евидентираних садржаја категорије *културна баштина*. Исто је и у уџбенику другог разреда у сегментима ОТ и ДМИ. Једини евидентирани садржаји категорије *културна баштина* су у сегменту ВС (1,87%) и то у лекцији *Културне установе у завичају* приказом музеја *Народа* у Виду крај Метковића и *Националне и свеучилишне књижнице* у Загребу. У уџбенику трећег разреда заступљени су сви сегменти категорије *културна баштина* и то: ОТ (5,22%) кроз лекције *Трагови прошлости, Из живота предака, Мој завичај у прошлости* и *Мој завичај данас*. Сегмент ВС (3,73%) заступљен је илустрацијом споменика културе и знаменитости у оквиру наведених наставних јединица. ДМИ (5,22%) дијагностикован је кроз питања: *Koje se kulturne ustanove nalaze u tvom mjestu? Koju kulturnu ustanovu želiš da posjetiš i zašto? Koji spomenici se nalaze u tvom zavičaju? Zbog čega su oni podignuti?* и налоге: *Istraži gdje se nalazi Muzej suvremene umjetnosti i šta je njegova stalna postavka. Istraži koji ti je najbliži spomenik i posjeti ga. Posjeti najbliži muzej.* У уџбенику четвртог разреда категорија *културна баштина* заступљена је у сва три сегмента уџбеника ОТ (18,81%), ВС (8,86%) и ДМИ (3,80%). Читава наставна област *Iz prošlosti domovine Hrvatske* односи се на културну баштину РХ. У сегменту основни текст дати су описи и значења културних споменика, а већина је приказана и фотографијом, попут Цркве Св. Николе крај Книна, Цркве Св. Спаса на врелу Цетине, Цркве Св. Кршевана на отоку Крку, споменика Томиславу, првом хрватском краљу у Загребу, споменика Петру Крешимиру IV у Шибенику... Кроз дидактичко-методичке инструкције доминантна је репродукција историјских садржаја, односно набрајање културно-историјских споменика посвећених истакнутим личностима, биткама, те догађајима које обележавају.

Развојност категорије *културна баштина* није приметна, јер садржаји културне баштине нису евидентирани у уџбеницима првог разреда ни у једном сегменту ОТ, ВС и ДМИ, првог образовног циклуса Републике Хрватске.

Табела 74. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	4 6,90%	0 0%	0 0%	12 4,51%	16 3,17%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	4 6,90%	1 1,22%	9 10,00%	21 7,89%	35 6,93%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	1 1,72%	3 3,66%	1 1,11%	5 1,88%	10 1,98%

На основу резултати приказаних у Табели 74 примећујемо да су садржаји категорије *културна баштина* заступљени у уџбенику првог разреда у сва три сегмента, и то: ОТ (6,90%), ВС (6,90%) и ДМИ (1,72%). У лекцији *Prirodne ljepote moga kraja* дати су описи и визуелни прикази: пећина Растуша, бања Врућица, Вучја планина и манастир Липље, за које је објашњено да су и културни и природни споменици. Мишљења смо да је реч искључиво о споменицима природе због начина настанка, без обзира на то што су категорисани у самом уџбенику као споменици културе. У сегменту ДМИ дијагностиковано је питање: *Који споменик културе се налази у твом месту?* У уџбенику другог разреда категорија *културна баштина* забележена је у сегментима ВС (1,22%) и ДМИ (3,66%), док је сегмент ОТ у потпуности изостао. Сегмент визуелни садржај евидентиран је кроз фотографију на којој је приказан Споменик битке на Сутјесци. У оквиру дидактичко-методичких инструкција евидентирани су налози: *Распитај се који споменик културе се налази у твом месту. Напиши о њему неколико реченица: коме је посвећен, како изгледа, ко се брине о њему. Опиши шта сазнајемо из давних фотографија и причања наших старих.* Ни у уџбенику трећег разреда нема националних садржаја категорије *културна баштина* у сегменту ОТ. Сегментом ВС (10,00%) дијагностиковани су садржаји категорије *културна баштина* у лекцији *Из прошлости места и околине* фотографија различитих врста споменика културе, али без описа како се зову и где се налазе. У сегменту ДМИ (1,11%) за категорију *културна баштина* забележено је само једно питање у истој лекцији: *Који су значајни споменици у твом месту?* У уџбенику четвртог разреда евидентирани су национални садржаји сва три сегмента категорије *културна баштина*, и то: ОТ – 4,51%, ВС – 7,89% и ДМИ – 1,88%. Садржаји категорије *културна баштина* приметни су у лекцији *Градови Републике Српске*, где су у представљању сваког града као туристичке знаменитости наведени споменици културе посвећени важним личностима или догађајима. Испод већег броја визуелних приказа нису дати описи.

Развојност категорије *културна баштина* током првог циклуса образовања је варијабилна у сегменту ВС и ДМИ до непостојећа у сегменту ОТ у уџбеницима другог и трећег разреда.

Табела 75. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	0 0%	0 0%	1 2,00%	1 0,92%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	0 0%	0 0%	1 2,00%	1 0,92%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

У уџбеницима првог и другог разреда нема дијагностикованих садржаја категорије *културна баштина* ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ). Уочљиви садржаји у уџбенику трећег разреда у сегменту ОТ (2,00%), чини навођења Старог моста у Мостару и његов илустративни приказ ВС (2,00%). Дидактичко-методичке инструкције, као сегмент у категорији *културна баштина,* у потпуности су изостале.

Евидентно је да нема развојности категорије *културна баштина* у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине ни у једном од сегмената уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ током прва три разреда основне школе.

Табела 76. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	7,05%	66	11,1%	122	14,14%	210	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	0	0%	3	4,54%	5	4,10%	8	3,81%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	0	0%	2	3,03%	13	10,65%	15	7,14%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

На основу података приказаних у Табели 76 уочљиво је да у уџбеницима првог разреда нема забележених националних садржаја у категорији *културна баштина* ни у једном од сегмената уџбеника. Сегменти у којима су забележени национални садржаји категорије *културна баштина* у уџбенику другог разреда су ОТ (4,54%) и ВС (3,03%), у лекцији *Предмети из прошлости*, описима преслице, разбоја и крпењаче као претече данашње лопте, али и визуелним приказима преслице и разбоја. У уџбенику трећег разреда евидентирани су садржаји категорије *културна баштина* у сегментима ОТ (4,10%) и ВС (10,65%) кроз лекцију *Путујемо Црном Гором*. Дати су описи и прикази културно-историјских споменика, попут Катедрале Светог Трипуна – заштитника града Котора, музеја на Цетињу, моста на Рибници, моста Миленијум у Подгорици. Визуелним приказима представљени су још неки културно-историјски споменици за које нису дата објашњења.

Развојност категорије културна баштина није приметна, јер нема дијагностикованих садржаја националног идентитета ове категорије у уџбеницима првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Табела 77. *Укупан удео категорије културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	2 3,70%	1 0,80%	19 12,67%	22 6,67%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	1 1,85%	1 0,80%	15 10,00%	17 5,17%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	1 1,85%	1 0,80%	2 1,33%	4 1,21%

Садржаји националног идентитета у категорији *културна баштина* идентификовани су у уџбенику првог разреда у сва три сегмента (ОТ – 3,70%, ВС – 1,85% и ДМИ – 1,85%). Описана је и приказана музеј-кућа Франца Прешерна, док је за дидактичко-методичке инструкције дат налог кроз заједнички пројекат одељењске заједнице да се направи мали музеј са старим стварима које су се некада користиле. У уџбенику другог разреда забележен садржај категорије *културна баштина* односи се на сва три сегмента: ОТ (0,80%), ВС (0,80%) и ДМИ (0,80%). У лекцији *Življenje nekoč*, кроз илустративни приказ унутрашњости једне старе куће и објашњење да данас такве куће служе као споменици културе које треба чувати и неговати. Питање у оквиру дидактичко-методичких инструкција односи се на посету неком таквом споменику културе. Заступљеност садржаја категорије *културна баштина* у уџбенику трећег разреда је знатно виша у односу на претходне разреде у сва три сегмента: ОТ – 12,67%, ВС – 10,00% и ДМИ – 1,33%. Највећи број садржаја по сегментима дат је кроз наставну јединицу *Dediščinai Kulturni spomenici v Slovenija*.

Како садржаји категорије *културна баштина* не бележе пораст у уџбеницима другог разреда у односу на први, није приметна развојност ове категорије ни у једном од сегмената уџбеника Републике Словеније првог циклуса образовања.

Табела 78. *Укупан удео у категорији културна баштина у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2488 100%
Укупан садржај о националном идентитету	6 0,74%	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета културна баштина (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

Удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније на нивоу првог циклуса образовања, када је реч о уделу у категорији *културна баштина,* у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ на основу Табеле 78, приметно је њихово потпуно одсуство у уџбеницима сва три разреда првог циклуса образовања.

Развојност категорије *културна баштина* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније непостојећа је у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *културна баштина* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 10. *Укупан удео националних садржаја категорије културна баштина по сегментима уџбеника – ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима првог циклуса образовања земаља региона*

Како указују подаци у Графикону 10, очигледно је да су просечни резултати националних садржаја категорије *културна баштина* у сегменту основни текст рангирани на следећи начин: Република Хрватска (12,71%), Република Србија (7,99%), Република Словенија (6,67%), Република Црна Гора (3,81%), БиХ – Република Српска (3,17%) и БиХ – Федерација БиХ (0,92%). У уџбеницима Републике Северне Македоније нема евидентираних националних садржаја ни у једном од сегмената првог циклуса образовања.

Просечни удео категорије *културна баштина* у сегменту ВС рангиран је нешто другачије у односу на претходни сегмент: Република Србија – 8,77%, РЦГ – 7,14%, БиХ – Република Српска – 6,93%, Република Хрватска – 6,41%, Република Словенија – 5,17% и БиХ – Федерација БиХ – 0,92%.

Кроз сегмент ДМИ просечни национални садржаји категорије *културна баштина* приметни су и у уџбеницима: Републике Хрватске (3,21%), Републике Српске (1,98%), Републике Словеније (1,21%) и Републике Србије (1,17%). У уџбеницима БиХ – Федерације БиХ, Републике ЦГ и Републике Северне Македоније нема дијагностикованих садржаја сегмента ДМИ.

Распон између земље са највишим и најнижим учинком националних садржаја категорије *културна баштина* у сва три сегмента је висок:

- Сегмент ОТ од 12,71% (Република Хрватска) до 0% (Република Северна Македонија).
- Сегмент ВС од 8,77% (Република Србија) до 0% (РСМ).
- Сегмент ДМИ од 3,21% (Република Хрватска) до 0% (РСМ, РЦГ и ФБиХ).

Очигледно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *културна баштина* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.8. Удео садржаја о националном идентитету у категорији важне личности

Важне или значајне личности представљају појединци, они стварају или баштине добра која ће имати специфичну вредност у будућности и треба да буду сачувана за будуће генерације. Такве личности остављају траг у насељу, региону, држави или глобално у читавом свету, стварајући материјална или нематеријална добра, из свих друштвених области – науке, културе, уметности, спорта... (Пезо, 2010), те утичу на развој како личног тако и националног идентитета.

Полазећи од значаја важних личности за национални идентитет, анализирали смо на који начин су оне представљене у уџбеницима природе и друштва првог циклуса образовања

Табела *79. Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	1 2,94%	1 1,85%	3 3,85%	37 10,66%	42 8,19%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	1 2,94%	2 3,70%	3 3,85%	25 7,20%	31 6,04%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	3 0,86%	3 0,58%

У уџбенику првог разреда евидентирани су садржаји категорије *важне личности* у сегментима ОТ (2,94%) и ВС (2,94%). Дато је објашњење да због поштовања лика и дела Св. Саве, сви ученици 27. јануара сваке године прослављају школску славу и приказана је икона с његовим ликом. Исти садржај понавља се у уџбенику другог разреда, продубљивањем информација о Св. Сави кроз сегмент ОТ (1,85%), док се у сегменту ВС (3,70%) бележе иконе Св. Саве и Св. Симеона. У уџбенику трећег разреда национални наратив категорије *важне личности* дијагностикован је кроз лекцију *Оријентација у времену* – ОТ (3,85%) и ВС (3,85%). Наведене су значајне личности и њихова дела на ленти времена. Тек у уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *важне личности* у сва три сегмента: ОТ (10,66%), ВС (7,20%) и ДМИ (0,86%). У наставној области *Србија у прошлости*, увођењем историјских тема и садржаја представљено је знатно више важних личности, већим делом владара и војсковођа, од настанка државе до распада југословенске заједнице и осамостаљивања Србије. Од важних личности за развој културе и науке наведени су само Вук Караџић, Доситеј Обрадовић и наши познати сликари који су сликали дела из ратова, а приказани су: *Данак у крви* Јована Вулетића; *Спаљивање моштију Светог Саве* Стевана Алексића; *Сеоба Срба под Арсенијем Чарнојевићем* и *Таковски устанак* Паје Јовановића. У сегменту ДМИ национални садржаји категорије *важне личности* забележени су кроз питања о репродуковању имена владалаца.

Према подацима у Табели 79, евидентно је да се значајним личностима, у свим сегментима уџбеника, нарочито у уџбеницима првог, другог и трећег разреда, не посвећује довољна пажња. Једино су у уџбенику четвртог разреда дијагностиковане у свим сегментима.

Развојност категорија *важне личности* приметна је у сегменту ВС, с тим што би путања требало да буде прогресивна, а не нагло растућа у четвртом разреду. У осталим сегментима уџбеника развојност није приметна, будући да се у сегменту ДМИ бележе садржаји тек у четвртом разреду, док је у сегменту ОТ путања варијабилна

Табела 80. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	0 0%	0 0%	11 8,21%	41 7,41%	52 5,96%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	0 0%	0 0%	1 0,74%	15 2,71%	16 1,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	0 0%	2 1,49%	12 2,17%	14 1,60%

Према подацима приказаним у Табели 80 уочава се да у уџбенику првог и другог разреда нема евидентираних садржаја категорије *важне личности* ни у једном од сегмената. У уџбенику трећег разреда заступљена су сва три сегмента категорије *важне*

личности, и то: ОТ (8,21%), ВС (0,74%) и ДМИ (1,42%). Лекција *Хрватски изуми* посвећена је хрватским изумитељима из различитих области, попут Николе Тесле, Фауста Вранчића, Славољуба Пенкала, Злате Бартл.... Већа заступљеност националних садржаја категорије *важне личности* приметна је у уџбенику четвртог разреда у сва три сегмента: ОТ (7,41%), ВС (2,71%) и ДМИ (2,17%). У основном тексту уџбеника четвртог разреда, будући да се обрађују највише историјски садржаји, дијагностикован је већи број националних наратива категорије *важне личности* кроз различите наставне јединице о историјским догађајима и личностима, као и културолошким питањима језика и верске припадности.

С обзиром на то да садржаји категорије *важне личности* нису евидентирани у уџбеницима првог и другог разреда, не постоји ни развојност националних садржаја наведене категорије националног идентитета ни у једном од сегмената уџбеника првог образовног циклуса.

Табела 81. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	0 0%	2 2,44%	12 13,33%	2 0,75%	16 3,17%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	0 0%	1 1,22%	10 11,11%	1 0,37%	12 2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	2 2,44%	0 0%	0 0%	2 0,37%

На основу резултата приказаних у Табели 81 примећујемо да садржаји категорије *важне личности* нису заступљени у уџбенику првог разреда. У уџбенику другог разреда садржаји категорије *важне личности* дијагностиковани су у лекцији *Значајни датуми* кроз сегмент ОТ (2,44%). Објашњено је да је Св. Сава школска слава и дати су стихови о њему, које је написао Алекса Шантић. Приказана је икона Св. Саве кроз сегмент ВС (1,22%) и у оквиру сегмента ДМИ (2,44%) забележена су питања: *Како се у твојој школи прославља Св. Сава? Знаш ли ко је био Алекса Шантић?*

Нешто већи проценат категорије *важне личности* бележи се у уџбенику трећег разреда у сегментима ОТ (13,33%) и ВС (11,11%) у лекцији *Честа имена основних школа*. Наведено је да школе носе назив најчешће по истакнутим личностима или догађајима који су обележили прошлост.

У уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *важне личности* само у сегментима ОТ (0,75%) и ВС (0,37%) и то у минималном опсегу. Наведена су имена Вука Стефановића Караџића и Бранка Ћопића. Приметно је потпуно одсуство историјских садржаја у уџбеницима о ПиД Републике Српске првог циклуса образовања, што вероватно има везе са последњим ратним дешавањима и конститутивним народима БиХ.

Развојност категорије *важне личности* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ), јер је непостојећа у уџбенику првог разреда, током првог циклуса образовања.

Табела 82. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

На основу Табеле 81, удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине, на нивоу првог циклуса образовања, када је реч о уделу категорије *важне личности,* непостојећи је у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ. Овакав резултат је недопустив, посебно због тога што је реч о ентитету који чине три конститутивна народа – Бошњаци, Хрвати и Срби. Ови народи, сваки појединачно, имају богату историју и традицију, коју су обележиле многе важне личности, па је забрињавајуће да се нико од њих не помиње у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања.

Развојности категорије *важне личности* Федерације Босне и Херцеговине у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ је непостојећа, с обзиром на то да нису дијагностиковани такви садржаји у уџбенику ниједног разреда.

Табела 83. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312 100%	591 100%	863 100%	1766 100%
Укупан садржај о националном идентитету	22 7,05%	66 11,1%	122 14,14%	210 11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	0 0%	1 1,51%	3 2,46%	4 1,90%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	0 0%	0 0%	2 1,64%	2 0,95%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

На основу података приказаних у Табели 82 уочљиво је да у уџбеницима првог разреда нема забележених националних садржаја категорије *важне личности* ни у једном од сегмената уџбеника.

Сегмент у коме је забележен садржај категорије *важне личности* у уџбенику другог разреда је ОТ (1,51%) и то кроз причу о Петру Петровићу Његошу.

У уџбенику трећег разреда евидентирани су садржаји категорије *важне личности* у сегментима ОТ (2,46%) и ВС (1,64%) кроз лекцију *Његошева улица*.

С обзиром на то да нема дијагностикованих садржаја категорије *важне личности* у уџбеницима првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе, нема ни развојности исте ни у једном од сегмената уџбеника.

Табела 84. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	1 1,85%	2 1,60%	0 0%	3 0,91%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	1 1,85%	2 1,60%	0 0%	3 0,91%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	1 0,80%	0 0%	1 0,30%

Подаци приказани у Табели 84 указују на то да се идентификовани садржаји категорије *важне личности* у уџбенику првог разреда односе на сегменте: ОТ (1,85%) и ВС (1,85%). Дат је опис лика и дела Франце Прешерна.

У уџбенику другог разреда забележени су садржаји категорије *важне личности* у сва три сегмента уџбеника: ОТ (1,60%), ВС (1,60%) и ДМИ (0,80%). У основном тексту: *V naši domovini Slovenski kulturni praznik je državni, ki ga praznujemo v spomen na pesnika Franceta Prešerna*, кроз визуелни садржај његовом фотографијом и у оквиру дидактичко-методичких инструкција питањем – коме је посвећен словеначки културни празник.

У уџбенику трећег разреда нема идентификованих садржаја категорије *важне личности* ни у једном од сегмената уџбеника Републике Словеније.

На основу квалитативне анализе, стиче се утисак да је категорија *важне личности*, занемарена у свим уџбеницима Републике Словеније првог циклуса образовања.

Развојност категорије *важне личности* није приметна с обзиром на то да садржаји ове категорије нису евидентирани ни у једном од сегмената уџбеника трећег разреда Републике Словеније.

Табела 85. *Укупан удео категорије важне личности у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2488 100%
Укупан садржај о националном идентитету	6 0,74%	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета важне личности (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

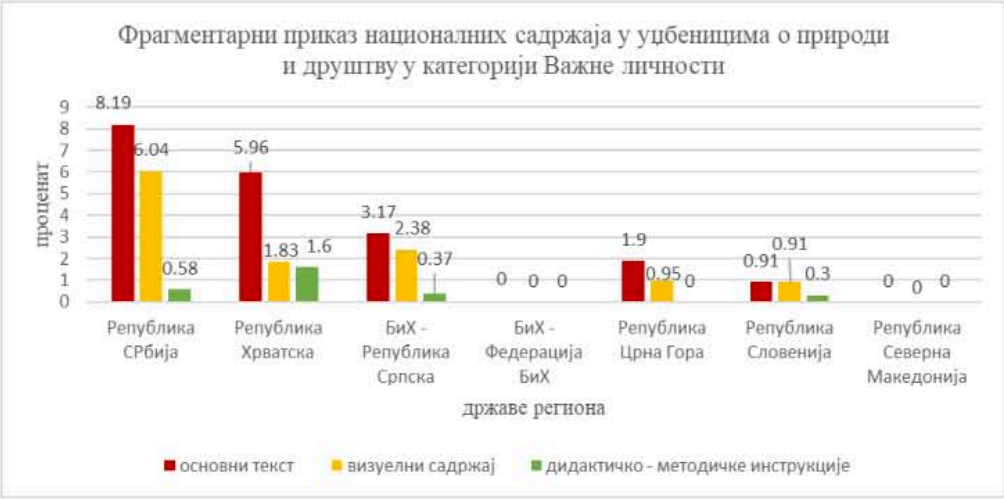
Удео садржаја у домену категорије *важне личности* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, на основу Табеле 85, непостојећи је на нивоу првог циклуса образовања сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ. Приметно је потпуно одсуство садржаја категорије *важне личности* у уџбеницима сва три разреда првог циклуса образовања.

Развојност садржаја категорије *важне личности,* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, непостојећа је у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Упоредна анализа заступљености садржаја категорије *важне личности* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 11. *Укупан удео категорије важне личности по сегментима уџбеника – ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД земаља региона*

Редослед просечне заступљености садржаја категорије *важне личности* у сегменту основни текст, од државе са највишим процентом ка нижем, следећи је: Република Србија (8,19%), Република Хрватска (5,96%), БиХ – Република Српска (3,17%), Република Црна Гора (1,90%) и Република Словенија (0,91%). Како је уочљиво из Графикона 11, највећи распон између државе са највишом заступљеношћу садржаја категорије *важне личности* сегмента основни текст јесте између Републике Србије (8,19%) и Републике Северне Македоније и БиХ – Федерације БиХ, у којима је непостојећи.

У сегменту визуелни текст редослед заступљености категорије *важне личности* нешто је другачији: Република Србија (6,04%), БиХ – Република Српска (2,38%), Република Хрватска (1,83%), Република Црна Гора (0,95%) и Република Словенија (0,91%). Национални садржаји категорије ВС нису евидентирани у уџбеницима БиХ – Федерација БиХ и Република Северна Македонија.

Што се тиче заступљености категорије *важне личности* сегмента ДМИ, она је приметна у уџбеницима Републике Хрватске (1,60%), Републике Србије (0,58%), БиХ – Републике Српске (0,37%) и Републике Словеније (0,30%), док у уџбеницима осталих држава просечан удео садржаја категорије *важне личности* није забележен.

Очигледно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *важне личности*, у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.9. Удео садржаја о националном идентитету у категорији *национални географски појмови*

„Национални географски појам представља назив који се односи на одређени простор, област или територију, а има значење у оквиру једне државе – нације.” (Црквенчић, 1974) „Може означавати име регије, покрајине, планине, реке, језера, острва, града или било ког другог географског ентитета, који је препознатљив и респектабилан унутар граница одређене државе. Ти појмови имају културну, историјску и административну вредност, користе се за идентификацију и описивање простора унутар националног контекста.” (Ђорђевић, 2012).

Пошто национални географски појмови представљају значајан део националног идентитета, предмет нашег интересовања било је њихово место у уџбеницима природе и друштва за први циклус образовања.

Табела 86. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825	1086	1241	1474	4626
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	34	54	78	347	513
	4,12%	4,97%	6,29%	23,54%	11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0	0	2	23	25
	0%	0%	2,56%	6,63%	4,87%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0	0	2	3	5
	0%	0%	2,56%	0,86%	0,97%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0	0	1	3	4
	0%	0%	1,28%	0,86%	0,78%

У уџбенику првог и другог разреда нема евидентираних садржаја категорије *национални географски појмови* ни у једном од сегмената уџбеника.

У уџбенику трећег разреда наратив категорије *национални географски појмови* дијагностикован је кроз лекцију *Шта је парк?* у сва три сегмента: ОТ (2,56%), ВС (2,56%) и ДМИ (1,58%). Наведена је ботаничка башта *Јевремовац* и њен значај за ваздух у главном граду.

У уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *национални географски појмови* у сва три сегмента: ОТ (6,63%), ВС (0,86%) и ДМИ (0,86%). У лекцији *Заштићена подручја Србије* наведени су национални паркови: Фрушка гора, Тара, Ђердап, Копаоник и Шар планина, предели изузетних одлика, паркови природе, специјални резервати природе, споменици природе... Оно што је специфично за ову наставну јединицу јесте то да је дијагностикован мали број визуелних садржаја, што претпостављамо да је до аутора уџбеника. ДМИ се односе на питања у вези са истом лекцијом: *Који су национални паркови у Србији? По чему је познат национални парк Тара? Где се налази национални парк Фрушка гора?*

На основу података приказаних у Табели 86 евидентно је да се националним географским појмовима, у свим сегментима уџбеника, не посвећује довољно простора у уџбеницима првог, другог и трећег разреда. Тек у уџбенику четвртог разреда садржински се у сегменту основни текст изучава појам националног парка.

Категорија *национални географски појмови* није обухваћена уџбеничким садржајима првог и другог разреда, тако да не постоји развојност категорије *национални географски појмови*, како у сегменту уџбеника основни текст, тако и у домену визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције.

Табела 87. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	76	107	134	553	873
	12,54%	9,16%	9,24%	28,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0	1	7	24	32
	0%	0,93%	5,22%	4,34%	3,66%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0	0	6	9	15
	0%	0%	4,48%	1,68%	1,72%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0	0	6	22	28
	0%	0%	4,48%	3,98%	3,21%

Према подацима приказаним у Табели 87 уочава се да у уџбенику првог разреда нема евидентираних садржаји категорије *национални географски појмови*, док су у уџбенику другог разреда они забележени у сегменту основни текст (0,93%). У лекцији *Живим у приморском завичају* наведени су Корнати као једини национални парк тог типа на приморју.

Категорија *национални географски појмови* у уџбенику трећег разреда заступљена је у сва три сегмента уџбеника: ОТ (5,22%), ВС (4,48%) и ДМИ (4,48%), кроз лекције: *Reljef*, *Brežuljkasti zavičaj*, *Gorski zavičaj*, *Primorski zavičaj* (нпр. *Mnogi turisti iz Hrvatske i svijeta dolaze na Sljeme, najviši vrh Medvedice ili Zagrebačke gore, park prirode, na kojoj se svake godine održava velika skijaška utrka Snježna kraljica*). У основном тексту дати су описи одређених паркова природе Републике Хрватске, као у датом примеру. Сегментом ВС забележени су њихови визуелни прикази, док је исти наратив забележен и у сегменту ДМИ кроз питања у вези са парковима природе описаним у ОТ.

У уџбенику четвртог разреда заступљена су сва три сегмента категорије *национални географски појмови,* и то: ОТ (4,34%), ВС (1,68%) и ДМИ (3,98%). У основном тексту уџбеника четвртог разреда, кроз наставну тему *Крајеви Републике Хрватске* дати су описи, визуелни прикази и дидактичко-методичке инструкције кроз питања у вези са најзначајнијим националним географским појмовима.

Садржаји категорије *национални географски појмови* нису евидентирани у уџбеницима првог разреда, те не постоји ни развојност ове категорије у уџбеницима првог образовног циклуса Републике Хрватске.

Табела 88. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	1 1,72%	0 0%	1 1,11%	39 14,66%	41 8,12%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0 0%	1 1,22%	0 0%	14 5,26%	15 2,97%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0 0%	4 4,88%	0 0%	15 5,64%	19 3,76%

На основу резултати приказаних у Табели 88 примећујемо да су садржаји категорије *национални географски појмови* заступљени у уџбенику првог разреда сегментом ОТ (1,72%) и дати су кроз наставну јединицу *Природне љепоте мога краја.*

У уџбенику другог разреда садржаји категорије *национални географски појмови* дијагностиковани су у лекцији *Моје мјесто некада* кроз сегмент ВС (1,22%) приказом планине Бјеласице, која се кроз време не мења, за разлику од осталих објеката које је направио човек. Сегментом ДМИ (4,88%) дата су питања које ученике воде до тог закључка.

Проценат садржаја категорије *национални географски појмови* у уџбенику трећег разреда бележи се у сегменту ОТ (1.11%) у лекцији *Воде у мјесту и околини* навођењем лековите бање Врућице, као места од изузетне природне вредности.

Тек у уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *национални географски појмови* у сва три сегмента: ОТ (14,66%), ВС (5,26%) и ДМИ (5,64%). У основном тексту доминирају описи карактеристичних облика рељефа у Републици Српској, као што су називи планина, река и језера у већем броју наставних јединица, од којих је за одређени број дат и визуелни приказ кроз фотографију, док се дидактичко-методичке инструкције односе на репродуктивне садржаје чињеница у вези са националним географским појмовима датим у сегменту основни текст.

Развојност категорије *национални географски појмови* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна у сегменту ОТ – појављује се у првом, да би била непостојећа у другом разреду до непостојећа у сегментима ВС и ДМИ у уџбенику првог разреда.

Табела 89. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0 0%	0 0%	4 8,00%	4 3,70%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0 0%	0 0%	2 4,00%	2 1,85%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0 0%	0 0%	3 6,00%	3 2,78%

Удео садржаја категорије *национални географски појмови,* у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине на основу Табеле 3, у домену сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ просечан је по сегментима ОТ (3,70%), ВС (1,85%) и ДМИ (2,78%),

У уџбеницима првог и другог разреда нема дијагностикованих садржаја категорије *национални географски појмови* ни у једном од сегмената.

Уочљиви садржаји у уџбенику трећег разреда у сегменту ОТ (8,00%), чине формулисање карактеристичног појма *кантон*, у смислу ширег завичаја. У сегменту ВС (4,00%) приказано је на карти Федерације БиХ свих десет кантона, а у сегменту ДМИ (6,00%) су налози: *Обој омиљеном бојом кантон у коме живиш. Црвеном бојом обој кантон у коме се налази главни град Босне и Херцеговине. Напиши из колико кантона се састоји Федерација Босне и Херцеговине.*

Евидентно је да развојност категорије *национални географски појмови* Федерације Босне и Херцеговине није приметна у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ, с обзиром на то да нису дијагностиковани садржаји у уџбенику првог и другог разреда.

Табела 90. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	312	100%	591	100%	863	100%	1766	100%
Укупан садржај о националном идентитету	22	7,05%	66	11,1%	122	14,14%	210	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0	0%	4	6,06%	1	0,82%	5	2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0	0%	1	1,51%	2	1,64%	3	1,43%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

У уџбеницима првог разреда нема забележених садржаја категорије *национални географски појмови* ни у једном од сегмената уџбеника. Сегменти у којима су забележени садржаји категорије НГП у уџбенику другог разреда су: ОТ (6,06%) и ВС (1,51%). За основни текст карактеристично је навођење четири национална парка, мада их у Републици Црној Гори има пет. Није наведено Скадарско језеро, већ само Ловћен, Проклетије, Биоградска гора и Дурмитор. Дата је само једна фотографија планине, без описа који национални парк се на њој налази.

У уџбенику трећег разреда евидентирани су садржаји категорије *национални географски појмови* у сегментима ОТ (0,82%) и ВС (1,64%) навођењем Скадарског језера, као још једног националног парка ЦГ и визуелни прикази истог. Национални садржаји категорије *национални географски појмови* у сегменту ДМИ нису идентификовани ни у једном од уџбеника првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Развојност категорије *национални географски појмови* није приметна ни у једном од сегмената уџбеника, јер нема дијагностикованих садржаја националног идентитета у оквиру наведене категорије у уџбенику првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Табела 91. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	325	100%	826	100%	903	100%	2054	100%
Укупан садржај о националном идентитету	54	16,61%	125	15,13%	150	16,61%	329	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0	1,85%	2	1,60%	10	6,67%	12	3,65%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0	1,85%	1	0,80%	3	2,00%	4	1,21%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0	0%	2	1,60%	2	1,33%	4	1,21%

Садржаји националног идентитета у категорији *национални географски појмови* нису идентификовани у уџбенику првог разреда ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ).

У уџбенику другог разреда забележени су садржај категорије *национални географски појмови* у сва три сегмента: ОТ (0,80%), ВС (0,80%) и ДМИ (1,33%) у лекцији *Pokrajine pri nas*. У основном тексту дато је објашњење појма покрајина, као различитих географских области карактеристичних за Словенију. Исти садржај забележен је и у осталим сегментима уџбеника – ВС и ДМИ.

Чешћи национални наратив категорије *национални географски појмови* забележен је у уџбенику четвртог разреда. У сегменту основни текст 6,67% кроз лекцију *Domača pokrajina* наведене су четири покрајине, један национални парк – Триглав и два регионална – Козјанко и Шкоцјанске јаме. У сегменту визуелни садржај 2,00% дате су фотографије наведених паркова, док су кроз сегмент ДМИ дата репродуктивна питања у вези са покрајинама и парковима.

Развојност категорије *национални географски појмови* није приметна, јер њени садржаји нису евидентирани ни у једном од сегмената уџбеника првог разреда Републике Словеније.

Табела 92. *Укупан удео категорије национални географски појмови у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред						Укупно	
	први		други		трећи			
Укупан садржај (јединица анализе)	815	100%	604	100%	1069	100%	2488	100%
Укупан садржај о националном идентитету	6	0,74%	25	4,14%	38	3,54%	69	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ОТ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ВС)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета НГП (ДМИ)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

С обзиром на то да је удео садржаја у домену категорије *национални географски појмови* непостојећи у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, на нивоу првог циклуса образовања у сва три сегмента уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ, на основу Табеле 92, о њему немамо елемената за дискусију.

Развојност садржаја категорије *национални географски појмови* није приметна у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније у сегментима уџбеника ОТ, ВС и ДМИ.

*****

Упоредна анализа заступљености садржаја категорије *национални географски појмови* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 12. *Укупан удео категорије национални географски појмови по сегментима уџбеника – ОТ, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД земаља региона.*

Редослед заступљености садржаја категорије *национални географски појмови* у сегменту основни текст, од државе са највишим процентом ка нижем, јесте следећи: БиХ – Република Српска (8,12%), Република Србија (4,87%), Република Хрватска (3,66%), БиХ – Федерација БиХ (3,70%), Република Словенија (3,65%) и Република Црна Гора (2,38%). Како је уочљиво из Графикона 12, највећи распон између државе са највишом заступљеношћу националних садржаја категорије *национални географски појмови* сегмента основни текст управо је између БиХ – Републике Српске (8,12%) и Републике Северне Македоније у којој је непостојећи.

Просечни удео националних садржаја категорије *национални географски појмови* у сегменту ВС рангиран је нешто другачије у односу на претходни сегмент: БиХ – Република Српска – 2,97%, БиХ – Федерација БиХ – 1,85%, Република Хрватска – 1,72%, РЦГ – 1,43%, Република Словенија – 1,31% и Република Србија – 0,97%.

Кроз сегмент ДМИ просечни национални садржаји категорије *национални географски појмови* приметни су и у уџбеницима Републике Српске (3,76%), Републике Хрватске (3,21%), БиХ – Федерације БиХ (2,78%), Републике Словеније (1,21%) и Републике Србије (0,78%). У уџбеницима Републике ЦГ и РСМ нема забележених националних садржаја категорије *национални географски појмови* у сегменту ДМИ.

Распон између земље са највишим и најнижим учинком националних садржаја категорије *национални географски појмови* у сва три сегмента је висок:

- Сегмент ОТ од 8,12% (Република Српска) до 0% (Република Северна Македонија).
- Сегмент ВС од 2,97% (Република Српска) до 0% (РСМ).
- Сегмент ДМИ од 3,76% (Република Српска) до 0% (РСМ).

Очигледно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *национални географски појмови* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.10. Удео садржаја о националном идентитету у категорији *породица*

Према Радомиру Лаловићу (2005) „породица је основна ћелија друштва која кроз биолошке, емоционалне и социјалне везе омогућава репродукцију становништва, васпитање деце и пренос културних образаца." Он истиче да је породица институција која повезује индивидуалне потребе са захтевима друштвене структуре. Ентони Гиденс у својим радовима о породици и нацији помиње како породица делује као примарна полуга социјализације, преносећи језик, традиције и вредности које чине основу националног идентитета (*Sociology*, 1993). Међутим, Хобсбаум указује на то да се традиционалне вредности углавном преносе у оквиру породице – празници, митови и симболи кључни су у процесу одржавања континуитета традиције која последично формира национални идентитет (*The Invention of Tradition*, 1983). Слободан Антонић писао је о породици као месту где се обнавља колективно памћење и национални наратив кроз генерације (*Србија између прошлости и будућности*, 2006). На значај образовних и породичних структура у процесу конструисања националних идентитета, нарочито у постјугословенским друштвима, указивао је Ћулум (2011), односно друштвима земаља региона, које су и предмет нашег проучавања.

Будући да је породица важан елемент националног идентитета, занимало нас је како се ова категорија котира у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања.

Табела 93. *Укупан удео категорије породица у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	7 20,59%	4 7,41%	2 2,56%	0 0%	13 2,53%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	6 17,65%	2 3,70%	0 0%	1 0,29%	9 1,75%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	3 8,82%	1 1,85%	0 0%	0 0%	4 0,78%

На основу Табеле 93, видљиво је да су већ у уџбенику првог разреда евидентирани садржаја категорије *породица* у сва три сегмента уџбеника: ОТ (20,59%), ВС (17,65%) и ДМИ (8,825). Читава наставна тема *У породици* посвећена је члановима породице, прецима и потомцима, животу у породици, правима и обавезама чланова породице као заједнице.

У уџбенику другог разреда и даље су заступљена сва три сегмента уџбеника категорије *породица:* ОТ (7,41%), ВС (3,70%) и ДМИ (1,85%), с тим што се садржаји продубљују на ужу и ширу породицу и родбинске везе унутар породице као друштвене заједнице.

Једини сегмент у оквиру којег су дијагностиковани садржаји категорије *породица* у уџбенику трећег разреда јесте основни текст (2,56%), и то у лекцији *Извори за*

упознавање прошлости кроз текст да о животу и раду у породици некад сазнајемо на основу породичних фотографија или видео-записа.

У уџбенику четвртог разреда садржај у категорији *породица* евидентиран је у сегменту ВС (0,295) кроз фотографију породице у лекцији *Одговоран однос према другима и природи*.

На основу података приказаних у Табели 93, евидентно је да се национални наративи категорије *породица*, у свим сегментима уџбеника, смањују од првог до четвртог разреда, што је и прихватљиво у односу на узраст ученика.

Очигледно је да категорија *породица* бележи опадајућу путању, тако да развојност није приметна ни у једном од сегмената уџбеника Републике Србије првог циклуса образовања.

Табела 94. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606 100%	1168 100%	1450 100%	1973 100%	5197 100%
Укупан садржај о националном идентитету	76 12,54%	107 9,16%	134 9,24%	553 28,02%	873 16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	5 6,58%	4 3,74%	8 5,97%	3 0,54%	20 2,29%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	12 15,79%	1 0,93%	3 2,24%	4 0,72%	20 2,29%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	11 14,47%	1 0,93%	2 1,49%	1 0,18%	15 1,72%

Према подацима приказаним у Табели 94 уочава се да већ у уџбенику првог разреда има евидентираних садржаји категорије *породица,* и то у сва три сегмента уџбеника: ОТ (6,58%) кроз наставну тему *Obitelj i dom,* у оквиру које је описано: ко чини породицу, живот у породици и дужности; ВС (15,79%) је заступљен илустрацијама породице у различитим активностима; док се у сегменту ДМИ (14,47%) дијагностиковани садржаји односе на интерпретацију основног текста на породицу корисника уџбеника.

У уџбенику другог разреда категорија *породица* заступљена је у сва три сегмента уџбеника: ОТ (3,74%), ВС (0,93%) и ДМИ (0,93%). У основном тексту садржаји се продубљују на ужу и ширу породицу, као и родбинске везе. Кроз визуелни садржај приказана је једна илустрација на којој су све родбинске везе објашњене, док је у сегменту дидактичко-методичке инструкције забележен само један налог: *Objasni razliku između uže i šire obitelji.*

Категорија *породица* у уџбенику трећег разреда заступљена је у сегментима ОТ (5,97%), ВС (2,24%) и ДМИ (1,49), кроз наставну тему *Завичај.* У оквиру ње, кроз живот једне породице, објашњено је како се живи у различитим крајевима Хрватске.

У уџбенику четвртог разреда евидентирани су садржаји категорије *породица*, мада у мањем обиму, у сва три сегмента уџбеника: ОТ (0.54%), ВС (0,74%) и ДМИ (0,18%) кроз наставну јединицу *Čovjek – to sam ja*, као део породице.

Иако су садржаји категорије *породица* евидентирани у уџбеницима свих разреда, по сегментима, није приметна развојност ни у једном сегменту ОТ, ВС и ДМИ, јер је путања варијабилна из разреда у разред.

Табела 95. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816 100%	1125 100%	1337 100%	1385 100%	4663 100%
Укупан садржај о националном идентитету	58 7,11%	82 7,29%	90 7,40%	266 19,20%	505 10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	2 3,45%	3 3,66%	2 2,22%	2 0,75%	9 1,78%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	3 5,17%	5 6,10%	1 1,11%	0 0%	11 2,18%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	4 6,90%	3 3,66%	5 5,55%	1 0,37%	13 2,57%

На основу резултати приказаних у Табели 95 примећујемо да су садржаји категорије *породица* заступљени у уџбенику првог разреда у сва три сегмента: ОТ (3,45%), ВС (5,17%) и ДМИ (6,90%). Њихово присуство бележи се кроз лекције*: Породица, моји родитељи и ужа родбина, Бака, Моја улога у породици, Живот и рад у породици, задужења и обавезе.*

У уџбенику другог разреда садржаји категорије *породица* дијагностиковани су у лекцији *Сви у породици радимо* кроз сегмент ОТ (3,66%) и то објашњењем да сваки члан породице има своје обавезе унутар заједнице, али и ко чини ужу, а ко ширу породицу у лекцији *Моја породица*. Сегмент ВС (6,10%) евидентиран је у оквиру истих лекција, као и сегмент ДМИ (3,66%), обухватајући питања у вези са ужом и широм породицом.

У уџбенику трећег разреда заступљени су сви сегменти категорије *породица:* ОТ (2,22%), ВС (1,11%) и ДМИ (5,55%) кроз лекцију *Правила штедње у породици*.

Дијагностиковани сегменти у уџбенику четвртог разреда категорије *породица* су ОТ (0,75%) и ДМИ (0,37%), док сегмент ВС није евидентиран.

Развојност категорије *породица* није приметна, јер је путања нестална у сва три сегмента уџбеника о ПиД (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања Републике Српске.

Табела 96. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	0 0%	2 6,25%	0 0%	2 1,85%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	2 7,69%	3 9,37%	0 0%	5 4,63%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	4 15,38%	0 0%	0 0%	4 3,70%

У уџбеницима првог разреда садржаји категорије *породица* дијагностиковани су у сегментима ВС (7,69%) и ДМИ (15,38%), док у сегменту ОТ нема забележених садржаја. Кроз наставну јединицу *Моја породица и њени чланови* дати су искључиво задаци у којима корисник уџбеника попуњава задате појмове, без икаквих описа у вези са породицом.

Уочљиви садржаји у уџбенику другог разреда у сегменту ОТ (6,25%), односе се на описивање појмова ужа и шира породица, док се иконички прикази у сегменту ВС (9,37%) односе на приказе уже и шире породице. Дидактичко-методичке инструкције у категорији *породица* у уџбенику другог разреда нису евидентиране.

У уџбенику трећег разреда нема забележених садржаја категорије *породица* ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ).

Развојност категорије породица у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине није приметна ни у једном од сегмената (ОТ, ВС и ДМИ) с обзиром на то да нису дијагностиковани садржаји ове категорије у уџбенику трећег разреда.

Табела 97. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312 100%	591 100%	863 100%	1766 100%
Укупан садржај о националном идентитету	22 7,05%	66 11,1%	122 14,14%	210 11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	2 9,09%	7 10,60%	0 0%	9 4,28%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	7 31,81%	9 13,64%	7 5,74%	23 10,95%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	2 9,09%	1 1,51%	1 0,82%	4 1,90%

У уџбеницима првог разреда забележени су садржаји категорије *породица* у сва три сегмента: ОТ (9,09%), ВС (31,81%) и ДМИ (9,09%), а евидентирани су кроз наставну тему *Моја породица*.

У уџбенику другог разреда заступљена су сва три сегмента категорије *породица*, и то: ОТ (10,60%), ВС (13,64%) и ДМИ (1,51%). Обухват је дијагностикован у наставној јединици *Моја породица* у оквиру које се продубљују садржаји у односу на први разред.

Кроз уџбеник трећег разреда евидентирани су садржаји категорије *породица* једино у сегментима ВС (5,74%) и ДМИ (13,64%). Дати су визуелним приказима породице и налогом: *Са сваког путовања са члановима своје породице сачувај по једну успомену*.

Путања развојности у уџбеницима Републике Црне Горе првог циклуса образовања, категорије *породица* променљива је до опадајућа, у уџбенику трећег разреда у сегменту ОТ је непостојећа, тако да развојност категорије *породица* није приметна.

Табела 98. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	6 11,11%	7 5,60%	2 1,33%	13 3,95%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	4 7,41%	2 1,60%	0 0%	6 1,82%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	2 3,70%	1 0,80%	0 0%	3 0,91%

Садржаји категорије *породица* идентификовани су у уџбенику првог разреда у сва три сегмента (ОТ – 11,11%, ВС – 7,41% и ДМИ – 3,70%). Односе се на лекцију *Imam pravice in dolžnosti* и *Moja družina*.

У уџбенику другог разреда забележени су садржаји категорије *породица* у сегментима ОТ (5,60%), ВС (1,60%) и ДМИ (0,80%). У лекцији *Skrbim za družin*, објашњени су појмови уже и шире породице, као и бриге о члановима породице међусобно.

Једини садржаји дијагностиковани сегментом ОТ (1,33%) у уџбенику трећег разреда категорије *породица* у вези су са понашањем у оквиру породице током празника.

Путања развојности у сва три сегмента уџбеника првог циклуса образовања категорије *породица* у Републици Словенији је опадајућа до непостојећа у сегментима ВС и ДМИ у уџбенику трећег разреда.

Табела 99. *Укупан удео категорији породица у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2488 100%
Укупан садржај о националном идентитету	6 0,74%	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ОТ)	2 33,33%	20 80,00%	11 28,95%	33 47,82%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ВС)	2 33,33%	2 8,00%	10 26,31%	14 20,29%
Укупан садржај о категорији националног идентитета породица (ДМИ)	2 33,33%	2 8,00%	17 44,74%	21 30,43%

У уџбенику првог разреда категорије *породица* Републике Северне Македоније забележени су садржаји у сва три сегмента: ОТ (33,33%), ВС (33,33%) и ДМИ (33,33%). Садржаји се односе на карактеристична имена прилагођена подручју Републике Северне Македоније, а како се ради о преведеним уџбеницима, претпоставља се да је на овај начин извршена адаптација на говорно подручје. Имена су записана поред илустрација дечака и девојчице и постављено је питање како се зову деца која ће водити кориснике кроз садржаје уџбеника.

У уџбенику другог разреда садржаји категорије *породица* забележени су у сва три сегмента: ОТ (80,00%), ВС (8,00%) и ДМИ (8,00%). Као и у уџбенику првог разреда, садржаји се односе на карактеристична имена у односу на територију.

Исти садржаји дијагностиковани су и у уџбенику трећег разреда категорије *породица* по сегментима: ОТ (28,95%), ВС (26,31%) и ДМИ (44,74%).

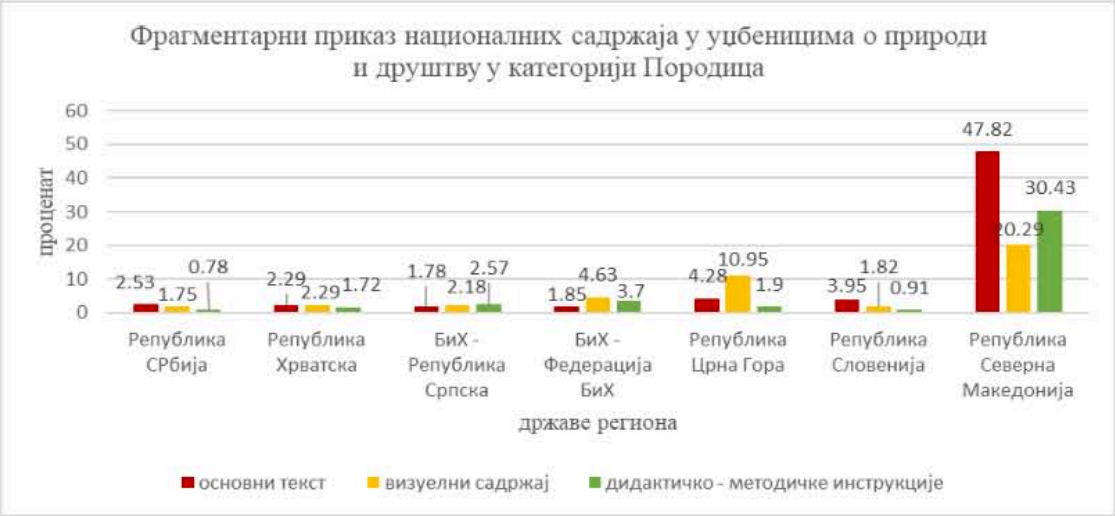
Будући да је једини дијагностикован садржај категорије *породица*, у односу на све остале категорије националног идентитета обухваћене овим радом, проценат заступљености садржаја треба узети с резервом, јер су квалитативна и квантитативна анализа у потпуној супротности.

Развојности категорије *породица* у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, у сегментима ОТ, ВС и ДМИ, има варијабилну путању, тако да је непостојећа.

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *породица* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 13. *Укупан удео категорије породица по сегментима: ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД земаља региона.*

Према подацима у Графикону 13, очигледно је да су просечни резултати националних садржаја категорије *породица* у сегменту основни текст рангирани на следећи начин: Република Северна Македонија (47,82%), Република Црна Гора (4,28%), Република Словенија (3,97%), Република Србија (2,53%), Република Хрватска (2,29%), БиХ – Федерација Бих (1,85%) и БиХ – Република Српска (1,78%).

Просечни удео националних садржаја категорије *породица* у сегменту ВС рангиран је нешто другачије у односу на претходни сегмент: Република Северна Македонија – 20,29%, РЦГ – 10,95%, БиХ – Федерација БиХ – 4,63%, Република Хрватска – 2,29%, БиХ – Република Српска – 2,18%, Република Словенија – 1,82%, и Република Србија – 1,75%.

Кроз сегмент ДМИ просечни национални садржаји категорије *породица* приметни су и у уџбеницима: Републике Северне Македоније (30,43%), БиХ – Федерације БиХ (3,70%), Републике Српске (2,57%), Републике ЦГ (1,90%), Републике Хрватске (1,72%), Републике Словеније (0,91%) и Републике Србије (0,78%).

Распон између земље са највишим и најнижим учинком националних садржаја категорије *симболи и обележја* у сва три сегмента је висок:

- Сегмент ОТ од 47,82% (РСМ) до 1,78% (БиХ – Република Српска).
- Сегмент ВС од 20,29% (РСМ) до 1,75% (Република Србија).
- Сегмент ДМИ од 30,43% (РСМ) до 0,78% (Република Србија).

Иако смо квантитативном анализом установили да се садржаји националног идентитета категорије *породица* у уџбеницима Републике Северне Македоније односе искључиво на властита имена прилагођена територији на којој се употребљавају, нисмо могли да их не узмемо у обзир у квантитативној анализи. Очигледно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *породица* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ), различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

4.4.11. Удео садржаја о националном идентитету у категорији опште информације

У категорији *опште информације* класификовани су национални подаци земаља региона, који се нису могли разврстати у постојеће категорије националног идентитета. ,,Опште информације представљају скуп основних, широко прихваћених и доступних података о неком предмету, појави, процесу или личности, који служе као полазна основа за даљи рад или делање." (Кастелс, 1996) У категорију *опште информације* разврстали смо садржаје попут: имена државе, броја становника, назива главних и осталих градова који се помињу у тексту или визуелно приказују, те постављају питања или налози у вези с њима, називи државних институција, бројеви важних телефона – полиција, ватрогасци, Хитна помоћ и подаци о природним катастрофама.

Будући да и подаци сврстани у категорију *опште информације* имају утицај на изградњу и очување националног идентитета, истраживали смо њихову заступљеност у уџбеницима природе и друштва за први циклус образовања.

Табела 100. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Србије*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	825 100%	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	1 2,94%	7 12,96%	13 16,67%	53 15,27%	74 14,42%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	0 0%	1 1,85%	6 7,69%	37 10,66%	44 8,58%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	0 0%	1 1,85%	0 0%	11 3,17%	12 2,34%

Учинак садржаја категорије *опште информације* у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (2,94%), а у сегментима ВС и ДМИ нема забележених садржаја.

Други разред: ОТ (12,96%), ВС (1,85%) и ДМИ (1,85%).

Трећи разред: ОТ (16,67%) и ВС (7,68%).

Четврти разред: ОТ (15,27%), ВС (10,66%) и ДМИ (3,17%).

На основу Табеле 100, очигледно је да категорија *опште информације* није обухваћена уџбеничким садржајима првог разреда у сегментима ВС и ДМИ, док је путања у сегменту ОТ варијабилна, тако да развојност исте није приметна у уџбеницима о ПиД Републике Србије.

Табела 101. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Хрватске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	76	107	134	553	873
	12,54%	9,16%	9,24%	28,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	1	2	14	57	74
	1,31%	1,87%	10,45%	10,31%	8,48%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	2	7	7	17	33
	2,63%	6,54%	5,22%	3,07%	3,78%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	3	10	12	32	57
	3,95%	9,34%	8,95%	5,77%	10,31%

На основу података приказаних у Табели 101, удео садржаја категорије *опште информације* у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (1,31%), ВС (2,63%) и ДМИ (3,95%).

Други разред: ОТ (1,87%), ВС (6,54%) и ДМИ (9,34%).

Трећи разред: ОТ (10,45%), ВС (5,22%) и ДМИ (8,95%).

Четврти разред: ОТ (10,31%), ВС (3,07%) и ДМИ (5,77%).

Иако су садржаји категорије *опште информације* евидентирани у уџбеницима свих разреда, по сегментима, развојност није приметна с обзиром на то да је путања варијабилна из разреда у разред.

Табела 102. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Српске*

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	први	други	трећи	четврти	
Укупан садржај (јединица анализе)	816	1125	1337	1385	4663
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету	58	82	90	266	505
	7,11%	7,29%	7,40%	19,20%	10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	1	6	22	29	58
	1,72%	7,32%	22,22%	10,90%	11,48%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	1	0	0	19	20
	1,72%	0%	0%	7,14%	3.96%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	10	6	12	11	39
	17,24%	7,32%	13,33%	4,13%	7,72%

Како указују подаци из Табеле 102, учинак категорије *опште информације* у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (1,72%), ВС (1,72%) и ДМИ (17,24%).

Други разред: ОТ (7,32%), док у сегментима ВС и ДМИ нама забележених садржаја.

Трећи разред: ОТ (22,22%), ВС (0%) и ДМИ (13,33%).

Четврти разред: ОТ (10,90%), ВС (7,14%) и ДМИ (4,13%).

Када се говори о развојности, закључује се да она није приметна у категорији *опште информације* ни у једном од сегмената уџбеника (ОТ, ВС и ДМИ) током првог циклуса образовања, јер је варијабилна до непостојећа у сегментима ВС у уџбенику другог и трећег разреда.

Табела 103. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	892 100%	1104 100%	1188 100%	3184 100%
Укупан садржај о националном идентитету	26 2,92%	32 2,90%	50 4,21%	108 3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	1 3,87%	2 6,25%	4 8,00%	7 6,48%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	1 3,87%	2 6,25%	3 6,00%	6 5,55%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	0 0%	0 0%	4 8,00%	4 3,70%

Удео категорије *опште информације* на основу података приказаних у Табели 103 у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (3,87%), ВС (3,87%) и ДМИ (0%).

Други разред: ОТ (6,25%), ВС (6,25%) и ДМИ (0%).

Трећи разред: ОТ (8,00%), ВС (6,00%) и ДМИ (8,00%).

Развојност категорије *опште информације* није забележена, јер је путања променљива до непостојећа у сегменту ДМИ уџбеника првог и другог разреда Федерације Босне и Херцеговине првог циклуса образовања.

Табела 104. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	312 100%	591 100%	863 100%	1766 100%
Укупан садржај о националном идентитету	22 7,05%	66 11,1%	122 14,14%	210 11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	3 13,64%	3 4,54%	32 26,23%	38 18,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	0 0%	3 4,54%	24 19,67%	27 12,86%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

Удео категорије *опште информације* у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (13,64%).

Други разред: ОТ (4,54%) и ВС (4,54%).

Трећи разред: ОТ (26,23%) и ВС (19,67%).

У сегменту ДМИ је непостојећи.

Очигледно је да развојност категорије *опште информације* не постоји, будући да није дијагностикована у уџбеницима првог разреда о ПиД првог циклуса образовања Републике Црне Горе у сегментима ВС и ДМИ, док је у сегменту ОТ њена путања варијабилна.

Табела 105. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Словеније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	325 100%	826 100%	903 100%	2054 100%
Укупан садржај о националном идентитету	54 16,61%	125 15,13%	150 16,61%	329 16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	9 16,67%	18 14,40%	24 16,00%	51 15,50%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	4 7,41%	26 20,80%	5 3,33%	35 10,64%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	1 1,85%	8 6,40%	9 6,00%	18 5,47%

Укупан удео садржаја категорије *опште информације* у уџбеницима по сегментима је следећи:

Први разред: ОТ (16,67%), ВС (7,41%) и ДМИ (1,85%).

Други разред: ОТ (14,40%), ВС (20,80%) и ДМИ (6,40%).

Трећи разред: ОТ (16,00%), ВС (3,33%) и ДМИ (6,00%).

Путања националних садржаја категорије *опште информације* варијабилна је у сва три сегмента уџбеника првог циклуса Републике Словеније, тако да њена развојност није приметна.

Табела 106. *Укупан удео категорије опште информације у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније*

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	први	други	трећи	
Укупан садржај (јединица анализе)	815 100%	604 100%	1069 100%	2488 100%
Укупан садржај о националном идентитету	6 0,74%	25 4,14%	38 3,54%	69 2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ОТ)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ВС)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета опште информације (ДМИ)	0 0%	0 0%	1 2,63%	1 1,45%

На основу Табеле 106 приметно је потпуно одсуство категорије *опште информације* у уџбеницима сва три разреда у сегментима ОТ и ВС, док је у сегменту ДМИ учешће забележено једино у уџбенику трећег разреда (2,63%).

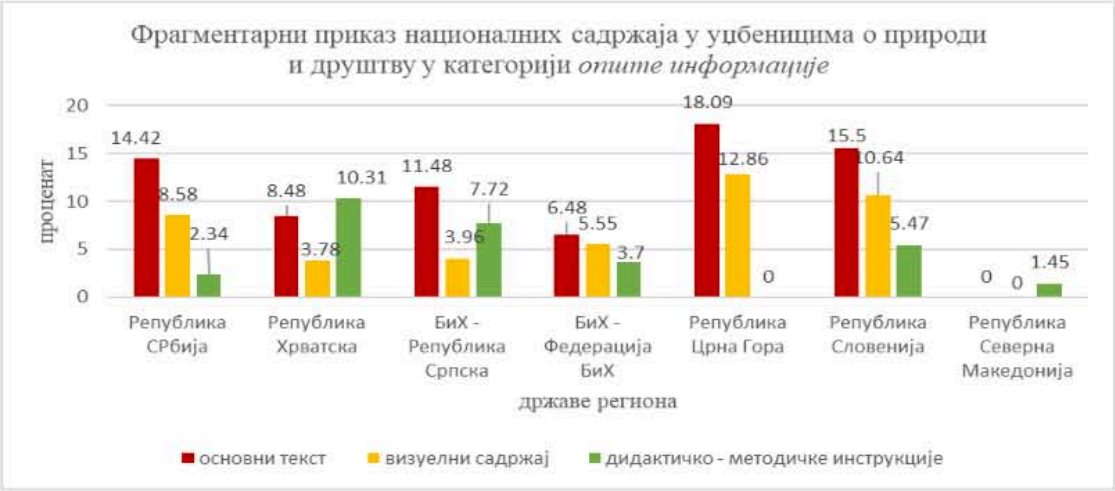
С обзиром на то да нису дијагностиковани садржаји категорије *опште информације*, осим у сегменту ДМИ (2,63%) уџбеника трећег разреда, чији се садржај односи на годину земљотреса у Скопљу, можемо да закључимо да немамо елемената за дискусију, што је бесмислено у односу на развој националног идентитета, али разумљиво у односу на то да се користе преведени инострани уџбеници одобрени од надлежног министарства.

Развојности садржаја категорије *опште информације* Републике Северне Македоније није забележена у сегментима ОТ, ВС и ДМИ, с обзиром на то да нису ни идентификовани у уџбенику првог и другог разреда.

*****

Упоредна анализа заступљености категорије *опште информације* у сегментима основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције земаља региона првог циклуса образовања.

Графикон 14. *Укупан удео категорије опште информације по сегментима уџбеника – ОС, ВС и ДМИ у уџбеницима о ПиД земаља региона.*

Редослед заступљености садржаја категорије *опште информације* у сегменту основни текст, на основу Графикона 14, од државе са највишим процентом ка нижем је следећи: Република Црна Гора (18,09%), Република Словенија (15,50%), Република Србија (14,42%), БиХ – Република Српска (11,48%), Република Хрватска (8,48%), БиХ – Федерације БиХ (6,48%), док у уџбеницима Републике Северне Македоније нису дијагностиковани садржаји категорије *опште информације* у сегменту ОТ. Уочљив је највећи распон између државе са највишом заступљеношћу националних садржаја категорије *опште информације* сегмента основни текст, између Републике Црне Горе (18,09%) и Републике Северне Македоније у којој је непостојећи.

У сегменту визуелни текст редослед заступљености националних садржаја категорије *опште информације* нешто је другачији: Република Црна Гора (12,86%), Република Словенија (10,54%), Република Србија (8,58%), БиХ – Федерација БиХ (5,55%), БиХ – Република Српска (3,96%) и Република Хрватска (3,78%). Садржаји категорије *опште информације* сегмента ВС нису евидентирани у уџбеницима Републике Северне Македоније, те је распон између држава у сегменту ВС од 12,86% у Републици Црној Гори до 0% у Републици Северној Македонији.

Што се тиче заступљености садржаја категорије *опште информације* у сегменту ДМИ, она је приметна у уџбеницима Републике Хрватске (10,31%), БиХ – Републике Српске (7,72%), Републике Словеније (5,47%), БиХ – Федерације БиХ (3,70%), Републике Србије (2,34%) и у Републици Северној Македонији (1,45%). Највећи распон бележи се између Републике Хрватске (10,31%) и Републике Северне Македоније (1,45%).

Евидентно је да су национални садржаји у уџбеницима о ПиД категорије *опште информације* у сва три сегмента (ОТ, ВС и ДМИ) различито заступљени у уџбеницима земаља региона првог циклуса образовања.

На основу добијених података и приказаних резултата можемо закључити да је четврта хипотеза, која је гласила: *Претпоставља се да не постоји усаглашеност у погледу заступљености и развојности појединачних категорија националног идентитета (основни текст, визуелни садржај, дидактичко-методичке инструкције)* на регионалном нивоу потврђена, односно да не постоји усаглашеност у погледу заступљености појединачних категорија националног идентитета на регионалном нивоу у уџбеницима о ПиД земаља региона.

5. ЗАКЉУЧАК

С обзиром да ова теза има теоријски и емпиријски научноистраживачки карактер, формиране су две групе закључака, од којих се прва односи на теоријски оквир, а друга на емпиријски аспект истраживања.

I

На основу анализе теоријских садржаја утврђено је:

• да без обзира на период друштвеног развоја и теоријски приступ, најмањи заједнички садржалац свих опсервација појма *идентитет* јесте суштинско питање: *Ко сам ја?* Одговор обухвата сложену структуру, која се састоји из више сегмената – како појединац види себе, како га виде други и како се све то мења у различитим контекстима. Аутори трагају за различитим свеобухватним есенцијалним одговорима нудећи хетерогене интерпретације појма *идентитет* у оквиру различитих научних области. Генерално узев, сви се могу класификовати у два општа приступа – когнитивистички (од појединачног као општем) и критички (од општег ка појединачном).

• Основне разлике између етничког и националног идентитета огледају се у томе што је етнички старији, традиционалан, заснован на пореклу, језику, обичајима и култури, док је национални идентитет модерна појава (развија у епохи Модерне, од краја XVIII века), везана за државу, институције, политичку мобилизацију и легитимацију. Национални идентитет се заснива на трансформацији етничких елемената у политичко-културни концепт, у оквиру кога кључну улогу имају симболи, митови, историјски наративи и образовање. Модели националног идентитета, према Смиту (Smith, 1991), класификовани су на: западни (грађански), базиран на правној једнакости и заједничкој култури и источни (етнички), заснован на заједничкој крви, језику и традицији.

Национализам је идеологија, која афирмише право на самоопредељење и државност. У оквиру национализма постоје два пола – патриотизам и шовинизам. Патриотизам означава љубав и лојалност према домовини, без надмоћности над другима. Шовинизам је екстремни, агресивни облик национализма, са израженом мржњом према другима. Аутошовинизам је облик мржње према сопственом народу.

Као кључни елементи националног идентитета, а на основу тумачења различитих приступа еминентних аутора, издвајају се: заједнички језик, историјско памћење, култура, територија, религија, државне институције и симболи, али и свест о припадности и емоционална идентификација појединца са нацијом. Национални идентитет је сложен, динамичан и вишедимензионалан појам. Обухвата унутрашње (етничке и културне) и спољашње (политичке и економске) компоненте. Отуда његова конструкција зависи од историјских, политичких и друштвених услова, а развија се кроз образовне, правне и културне институције. Национални идентитет је најсложенији облик колективног идентитета, дубоко укорењен у култури и историји. И домаћи и страни аутори су у великој мери усаглашени приликом селекције и дескрипције елемената националног идентитета. Јасно је да се национални идентитет у ужем смислу темељи на језику, вери и историјском наслеђу, а исказује се кроз културу, науку и образовање. У ширем смислу, он представља сложену целину која поред наведених

елемената обухвата и порекло, уметност, обичаје, традицију, територију као домовину, правно-политички систем, државне симболе и обележја, као и осећај припадности националној заједници.

• Иако, још увек није у потпуности остварен пун европски идентитет, евидентан је процес његовог обликовања, кроз појам *грађанин Европе* и концепт *јединство у различитости*. Европска унија је настала као механизам спречавања сукоба, кроз економско повезивање (угаљ и челик), али се постепено трансформисала у наднационалну заједницу, отуда и процес грађења европског идентитета, гледано дугорочно подлеже трансформацији. Појам *грађанство Европске уније* у Мастрихтском уговору, први пут отвара простор за развој наднационалног идентитета. ЕУ има елементе државности: институције (Европски парламент, комисија, суд), заједничку валуту (евро), симболе (застава и химна), заједничке празнике (*Дан Европе*) и друштвене манифестације (нпр. *Лига шампиона* у фудбалу). Погледи аутора на европски идентитет су двојаки. С једне стране су евроскептици или критичари, који сматрају да национални идентитет остаје примарни, јер државе чланице задржавају кључне надлежности, те истичу недостатак заједничког политичког, религијског, економског и културног идентитета. С друге стране, заговорници европског идентитета истичу предности као што су слобода кретања људи, студирање, запошљавање, мобилност. Верују у наднационалну припадност кроз економску и политичку интеграцију, сматрајући да се европски идентитет гради на заједничкој историји и територијалној повезаности. Поједини аутори, као што је J. Сивачки, сматрају да национални и европски идентитет нису у супротности, већ да су комплементарни. Национални и европски идентитет могу коегзистирати и међусобно се обогаћивати, без потребе за супротстављањем. Стање у земљама региона је, и што се тиче чланства у ЕУ, хетерогено. Словенија и Хрватска су чланице Европске уније, док су остале земље региона (Република Србија, Босна и Херцеговина, Република Црна Гора и Република Северна Македонија) кандидати у процесу приступања, што је било посебно интересантно са становишта методологије истраживања.

• Глобализација, доноси мултикултурализам, европске интеграције и наднационалне вредности, што може довести до ерозије или трансформације националног идентитета. У прилог овој тврдњи су бројне иностране студије. Има аутора који сматрају да очување националног идентитета није у супротности са глобалним вредностима, јер могу коегзистирати уз међусобно уважавање и сарадњу. Познавање и поштовање других култура јача и сопствени идентитет. Савремени појединац носи вишеструке идентитете, стално се преиспитује и прилагођава глобалним и локалним утицајима, те се неретко јавља мешавина традиционалног и глобалног идентитета. Земље региона се налазе између жеље за европским интеграцијама и потребе за очувањем сопственог идентитета, што изискује инклузивни приступ, који уважава етничку особеност и разноликост, као и културне посебности.

• Образовање утиче на формирање националног идентитета кроз институције (школе и системске вредности), наставнике (модели и медијатори вредности) и наставну технологију (уџбеници, интерактивни медији, ИКТ). Национални идентитет у образовном контексту није статичан, већ динамичан процес у константном обликовању, посебно у мултикултуралним и постконфликтним друштвима, каква су друштва земаља региона. Приметна је конфронтација између образовања као инструмента идентитетске интеграције и као простора за инклузивност и дијалог. Неопходан је баланс између очувања традиционалних и отворености ка глобалним вредностима, како би се одржала културна специфичност без искључивости.

• Образовни системи земаља региона имају исту организациону структуру, која обухвата периоде: предшколског, основног, средњег и високог образовања. Основно образовање је обавезно у свим земљама региона. Структура образовних система основног васпитања и образовања је хетерогена, те први циклус образовања не обухвата исти период у свим земљама региона. У Републици Србији, Републици Хрватској и Републици Српској први циклус образовања траје четири школске године. Почиње са навршених шест и по до седам и по година ученика, уз обавезно похађање предшколског васпитања и образовања у трајању од шест месеци до годину дана. У Федерацији Босне и Херцеговине, Републици Словенији, Републици Црној Гори и Републици Северној Македонији први образовни циклус траје три школске године, почиње са навршених пет и по до шест и по година ученика, уз обавезно предшколско васпитање и образовање у свим земљама, осим у Федерацији Босне и Херцеговине.

Последње PISA тестирање је показало да је образовни систем Републике Словеније најуспешнији. За њим следи образовни систем Републике Хрватске, те Републике Србије, затим Републике Црне Горе и на крају Републике Северне Македоније. Образовни системи ентитета Босне и Херцеговине – Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине нису обухваћени тестирањем.

• Уџбеници за први образовни циклус у свим земљама региона су јединствени – по систему један уџбеник за један предмет, осим у Републици Словенији, где уџбеници могу бити и интегрисани обухватајући три предмета – матерњи језик, математика и упознавање околине. Обавезни су за први циклус образовања у свим земљама региона. Бесплатни уџбеници су обезбеђени за све ученике првог циклуса образовања у Републици Хрватској, Републици Српској, Републици Црној Гори, Републици Словенији и Републици Северној Македонији. У Федерацији БиХ, у Сарајевском и Тузланском кантону бесплатни су уџбеници за све ученике, док су у осталим кантонима бесплатни за први и други разред првог циклуса образовања. У Републици Србији бесплатни су само за ученике из породица које примају социјалну помоћ, ученике са сметњама у развоју, ученике који су трећерођени, као и за свако наредно рођено дете које је у систему школовања. У појединим општинама и градовима, добија се одређени новчани износ, као помоћ, за куповину уџбеника за све ученике основне школе.

• Образовни систем има кључну улогу у репродукцији и трансформацији националног идентитета кроз наставу, симболе, обрасце и културне вредности. Иако земље региона кроз националне стратегије примењују образовне моделе различитог трајања образовних циклуса, заједничко им је препознавање значаја образовања у процесу развоја националне свести и вредносног система појединца.

• Национална стратегија Републике Србије акцентује значај развоја националног идентитета кроз језик и књижевност. Занимљиво је да остали елементи националног идентитета нису обухваћени националном стратегијом. Ипак, од школске 2024/25 у први и други разред основне школе уведен је национални уџбеник, односно читанка под називом "Ризница" која интегрише елементе националног идентитета. У току је припрема и измена наставних програма са циљем афирмације националних наратива. У оквиру националне стратегије Републике Хрватске апострофирају се историја, хрватски језик и књижевност, вера и етика, као канали очувања националног идентитета. Комплексно уређење Босне и Херцеговине проузрокује и већи број националних стратегија, по ентитетима, на заједничком простору. С тим што се у свакој потенцира језик, култура и посебност конститутивних народа, истичући потребу за плуралним, али истовремено јединственим националним идентитетом. У Републици Црној Гори кроз

националну стратегију истиче се унапређење образовања и националног идентитета путем културе, традиције и грађанског васпитања. Република Словенија националном стратегијом усмерава образовање ка очувању словеначког језика, традиције, интеркултуралности, учењу о правима и националним вредностима. Нова национална стратегија Северне Републике Македоније је у припреми, док се у претходној наглашава тежња ка неговању језика, културе и очувању етничких група, заговарајући инклузивни идентитет.

• Компаративна анализа курикуларних докумената за први циклус основног образовања, у оквиру наставних предмета који обрађују садржаје о природи и друштву, показује да су елементи националног идентитета у свим анализираним образовним системима присутни, али са различитим степеном експлицитности, обухватом и могућношћу њихове континуиране разраде кроз разреде. У већини курикулума национални идентитет није издвојен као посебна наставна област, већ се остварује интегративно, кроз садржаје који се односе на породицу, локалну заједницу и завичај, језик, традицију и обичаје, културно наслеђе, значајне личности, државу, националне симболе и географски простор. Разлике се, међутим, испољавају у томе да ли су ови елементи експлицитно наведени у циљевима и исходима или се њихова заступљеност може препознати посредно, у оквиру шире конципираних садржаја и вредности. У Републици Србији програми наставе и учења за предмете *Свет око нас* и *Природа и друштво* засновани су на исходима учења, при чему се лични, културни и национални идентитет експлицитно препознају као део образовне функције предмета. Ипак, конкретни елементи националног идентитета нису у истој мери нормативно спецификовани, већ се највећим делом остварују кроз садржаје о породици, завичају, друштвеној заједници, културном наслеђу, празницима, значајним личностима, држави и националним симболима. Стога српски курикулум пружа релативно широку основу за развој националног идентитета, али истовремено оставља значајан простор наставницима и ауторима уџбеника за избор и конкретизацију садржаја. Са становишта заступљености, национални идентитет је програмски препознат, али његови појединачни елементи нису уједначено и континуирано развијени кроз све разреде првог циклуса. У Републици Хрватској курикуларни оквир наставног предмета *Природа и друштво* показује најизраженију експлицитност у којем је идентитет издвојен као једна од темељних вредности**.** У Курикулуму овај оквир се конкретизује кроз исходе и садржаје повезане са породицом, завичајем, друштвеном заједницом, културним наслеђем, традицијом, језиком, историјом и простором Републике Хрватске. У односу на Србију, национални идентитет је стога експлицитније курикуларно позициониран**,** што указује на снажније нормативно утемељење његовог развоја. Истовремено, као и у Србији, конкретизација појединих елемената оставља простор за њихову различиту заступљеност у уџбеницима. Посебно је значајно што се у хрватском курикулуму национални идентитет повезује са језиком, културном и материјалном и нематеријалном баштином, чиме се ствара шира основа за његово развијање кроз различите садржајне области. У Републици Српској курикуларна основа показује један од највиших степена експлицитности у погледу националне припадности. У програмима предмета *Моја околина* и *Природа и друштво* национални елементи повезани су са породицом, завичајем, Републиком Српском, културом, традицијом, прошлошћу, значајним личностима и географским простором, док се љубав, поштовање и припадност отаџбини, као и очување националних интереса и вредности**,** експлицитно појављују у програмским циљевима. Истовремено, програм је усмерен на исходе учења и оставља наставнику одређени степен слободе у повезивању исхода и садржаја и избору начина њихове реализације. Ова комбинација изразито експлицитног

вредносног одређења националне припадности и релативне флексибилности у конкретизацији садржаја представља специфичност курикулума Републике Српске и ствара значајан програмски потенцијал за развој националног идентитета. У Федерацији Босне и Херцеговине курикуларна основа је најсложенија, што је последица децентрализоване организације образовног система. За разлику од осталих анализираних система, не постоји један јединствени програм који у потпуности уређује садржаје за целу Федерацију, већ се заједнички оквир заснован на исходима даље конкретизује кроз различите кантоналне курикулуме. Национални идентитет се зато не може посматрати као јединствено и хомогено програмско одређење, већ кроз садржаје који се односе на језик, културу, традицију, заједницу, културно наслеђе и посебности конститутивних народа. Оваква курикуларна организација обезбеђује могућност различитог тумачења и конкретизације националних елемената, што представља важан контекст за разумевање њихове потенцијалне неуједначености у наставним материјалима. У Црној Гори елементи националног идентитета у програму *Природа и друштво* нису у истој мери експлицитно формулисани као у Републици Српској или Хрватској, већ у већој мери произлазе из структуре садржаја и општих образовних циљева. Они се остварују кроз упознавање породице, локалне заједнице, завичаја и државе, као и кроз садржаје повезане са традицијом, обичајима, културним наслеђем, значајним личностима, језиком и националним симболима. Стога црногорски курикулум има интегративнији и мање експлицитан приступ националном идентитету**,** при чему могућност његове конкретизације значајно зависи од избора садржаја и начина њихове реализације. У Словенији курикулум предмета *Spoznavanje okolja* заснива се на интеграцији природних, друштвених и других области и на повезивању наставе са непосредним искуством ученика. Национални елементи се не издвајају као посебна целина, већ се постепено остварују кроз упознавање породице, школе, места, локалног окружења и државе, као и кроз садржаје који се односе на културу, традицију, друштво, језик и културно наслеђе. Посебност словеначког модела представља релативно велика професионална аутономија наставника у распоређивању и конкретизацији садржаја**,** уз постојање обавезних и изборних знања. Због тога програмски потенцијал за развој националног идентитета постоји, али је његова стварна заступљеност у великој мери условљена избором и начином реализације садржаја у настави. У Северној Македонији курикуларни оквир национални идентитет поставља у сложен контекст вишејезичности и мултикултуралности образовног система. Елементи идентитета остварују се кроз садржаје о породици, заједници, језику, традицији, култури, празницима, значајним личностима, држави и културно-историјском наслеђу. Међутим, за разлику од курикуларних система у којима је национална припадност директније формулисана као циљ, у Северној Македонији је наглашено усклађивање националног и културног идентитета са принципима мултикултуралности, инклузивности и уважавања различитих етнокултурних заједница**.** Стога се национални идентитет у курикулуму појављује као сложен и плуралан конструкт, а његова конкретизација зависи од језичког, културног и образовног контекста у којем се програм реализује. Посматрано у целини, најизраженија експлицитност националних елемената на курикуларном нивоу уочава се у Републици Српској и Хрватској, с тим што се национални идентитет у Хрватској јасно позиционира већ на нивоу општег националног курикулума као једна од темељних вредности, док се у Републици Српској његова експлицитност посебно испољава у циљевима и садржајима предмета *Природа и друштво*. Србија заузима средишњу позицију: национални идентитет је експлицитно препознат у исходима и образовној функцији предмета, али је конкретизација његових појединачних елемената мање нормативно одређена. Црна Гора и Словенија показују интегративнији и

посреднији приступ, док је у Северној Македонији развој националног идентитета изразитије повезан са мултикултуралним и инклузивним концептом. Федерација БиХ издваја се сложеношћу и децентрализованошћу курикуларног оквира, због чега се национални елементи не могу посматрати као јединствено програмско одређење.

- Са становишта развојности националног идентитета, курикулуми показују различит потенцијал за његово постепено усложњавање кроз први циклус. У системима у којима се садржаји развијају од непосредног окружења ученика ка локалној, националној и широј друштвеној заједници постоји јасна могућност постепеног ширења идентитетског оквира. Међутим, та развојност није у свим системима подједнако експлицитно програмирана. У већини анализираних курикулума преовлађује спирално и интегративно појављивање националних елемената, без њиховог доследног издвајања и систематског усложњавања по разредима. Управо зато се програмска заступљеност националног идентитета не може изједначити са његовом стварном реализацијом у уџбеницима: што је већи простор остављен за професионалну аутономију наставника и аутора уџбеника, то је већа могућност варирања у избору, обиму и начину представљања националних садржаја.

- Досадашња истраживања о националном идентитету у образовном контексту показују да кључне механизме путем којих се конструише национални идентитет представљају елементи дидактичког четвороугла, јер школа остаје један од главних простора конструкције и артикулације националног идентитета. представе властите нације, иако званично знање није неутрално, већ резултат културно – политичких борби и компромиса; *наставници* кроз улоге промоције вредности и изградње идентитета – дијалог, моделовање; *ученици* јер не усвајају пасивно идентитетске наративе, већ их преиспитују, моделују Резултати истраживања указују да су то: *наставни програми* и *уџбеници*, јер често промовишу националне наративе, културне вредности, градећи херојске и интернализују у складу са својим искуствима, формирају вишеструке идентитете, при чему национални идентитет често није доминантан, иако деца од раног узраста развијају националну припадност, истраживања показују да развијају и предрасуде према другим нацијама; *образовно окружење* кроз социјализацију у институцијама које играју значајну улогу, како се географска и културна знања стичу поступно, систематично, те је за њих потребан дужи временски период.

- Уџбеник је основна, обавезна, широко распрострањена књига, најважнији извор знања, мотивационо васпитно-образовно средство, кога одликује јасна дидактичко-методички обликована научно утемељена садржајна структура, прилагођена узрасним и психо-физичким карактеристикама ученика; сходно постављеним васпитно-образовним циљевима и задацима и програмској обавезујућој концепцији, обезбеђује стандардизацију знања, развој целовите личности ученика (когнитивно, афективно и психо-моторно подручје), подржава наставни процес и процес учења (самостални рад ученика, активна улога у процесу учења). Добар уџбеник подржава проблемски приступ и максимално ангажовање ученика сходно индивидуалним потенцијалима; заснован је на законитостима развоја ученика, наставног процеса и процеса учења.

- Уџбеник је и социо-културни и педагошко-психолошки феномен, будући да истовремено одражава вредности и ставове друштва, да је продукт образовних политика, да има идеолошку улогу у обликовању будућих нараштаја, те да подстиче духовни развој, утиче на формирање пожељних друштвених, педагошких вредности, а самим тим и националне свести младих. Уџбеник као културно – потпорни систем

бројни аутори из комплементарних области тумаче кроз његове образовне и васпитне функције.

• Најдетаљнију и најобухватнију класификацију педагошких функција уџбеника у процесу учења дао је Зујев, систематизујући их на: информативну, трансформативну, систематизациону, утврђивање и самопроверу, самообразовну, интегративну, координативну и развојно-васпитну, које истовремену чине детерминанте за формирање савременог уџбеника.

• Елементи уџбеника су структуралне и садржинске компоненте које доприносе педагошкој, дидактичкој и методичкој ефикасности. Њихова улога је да олакшају учење, на адекватан начин буду ослонац наставном процесу и унапреде развој способности, навика и вештина ученика. Неопходно је да уџбеник буде усклађен са наставним планом и програмом, да подстиче критичко мишљење и буде прилагођен узрасту ученика. Од структурних елемената уџбеника (насловна страна, увод/предговор, садржај, наставне јединице, речник, резиме, литература, индекс појмова) базични су основни текст, визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције у оквиру наставних јединица. Основни текст је круцијалан елемент уџбеника, носилац знања усклађен са наставним програмом. Визуелни елементи, осим усклађености са основним текстом, имају образовну, мотивациону, методичку, комуникацијску и естетску вредност. Дидактичко-методичке инструкције према Блумовој таксономији обухватају когнитивни, афективни и психомоторни домен. Ефикасан уџбеник је онај који садржи јасно дефинисане и добро осмишљене елементе – структурне и садржинске – у функцији развоја знања, вештина критичког мишљења и самосталног учења ученика, прилагођен њиховим узрасним и когнитивним карактеристикама.

• Специфичности уџбеника о ПиД огледају се у интегративном карактеру наставних садржаја, јер обједињују предмете природних и друштвених наука. Циљ је да се ученицима млађег школског узраста омогући целовито разумевање света који их окружује. Концепт се односи на представе реалних ситуација из свакодневног живота, кроз које се развијају практичне вештине, формира функционално знање и васпитни аспект личности. Садржаји су често локализовани, како би били блиски непосредном окружењу ученика и подстицали осећај припадности. Афирмишу поштовање различитости, очување културне баштине, обичаја, традиције и формирање активне свести о свету који их окружује.

• Све земље региона имају нормативе за стандарде квалитета уџбеника, али се разликују по степену централизације, институционалној структури и нивоу интеграције, инклузивности и дигитализације. Стандарди квалитета уџбеника у Републици Србији дефинисани су кроз пет подгрупа: релевантност садржаја, подстицање развоја ученика, дидактичко – методичке вредности, језичка исправност и техничко-технолошка опремљеност. Фокус је на усклађености са наставним планом, функционалности, инклузивности и безбедности уџбеника. У Републици Хрватској велики акценат је на исходима учења и дигиталној подршци. Стандарди укључују: садржајну усклађеност, педагошко-дидактичке елементе, језичке стандарде, визуелне и техничке критеријуме, као и инклузивност и интеркултуралност. У Босни и Херцеговини не постоји јединствен национални систем стандарда, већ су они децентрализовани – различити у Републици Српској и кантонима Федерације Босне и Херцеговине. Република Српска има уређен систем одобравања уџбеника и јасне критеријуме, фокусиране на српски језик и културу. У Федерацији БиХ стандарди варирају по кантонима, постоје паралелни уџбеници за исти предмет, што отежава

стандардизацију. У Републици Црној Гори стандарди квалитета уџбеника су формално дефинисани. Посебан акценат је на активном учењу, језичкој неутралности, инклузивности и визуелној јасноћи. Развијени су и критеријуми за дигиталне уџбенике. Систем стандарда квалитета уџбеника Републике Словеније је јасно централизован и институционално организован. Стандарди укључују: усклађеност са наставним планом, педагошку вредност, инклузивност, забрану дискриминације, визуелну јасноћу и стручне рецензије. Постоје минимални и оптимални стандарди знања као оријентир. У Републици Северној Македонији систем стандарда квалитета уџбеника је институционално регулисан, уз нагласак на инклузивност, мултикултуралност и наставу на језицима мањина. Уџбеници првог циклуса образовања морају бити: усклађени са наставним програмом, методички валидни, лингвистички прилагођени и без идеолошке или дискриминаторне обојености. Србија, Словенија и Северна Македонија имају формално и свеобухватно уређене системе стандарда квалитета уџбеника. Хрватска и Црна Гора су оријентисане ка модернизацији и дигиталној подршци, док Босна и Херцеговина има највећи степен фрагментације и неједнакости у примени стандарда.

- Домаћи истраживачи указују на недовољно истраженост појма *национални идентитет* у уџбеницима првог циклуса образовања (Величковић,- 2012), Tanasković i Sudzilovski, 2022, Василијевић, Бојовић и Семиз (2021) указују на недовољну методичку обраду националног идентитета у уџбеницима, као и на доминацију визуелних симбола у односу над садржајним и корелацијским елементима. Један број истраживача указује на тензију између очувања националног идентитета и потребе за неговањем плуралних, грађанских и глобалних идентитета у савременом образовању, идентификујући изазове балансирања од очувања културне аутентичности до инклузије. У случају подељених држава, попут БиХ, национални идентитет је снажно политизован и етнички фрагментисан у оквиру образовног система, што доводи до паралелних идентитетских образаца унутар једне државе, те имплицира промену образовних политика. Досадашња истраживања аутора који су се бавили темом националног идентитета у уџбеницима о ПиД указују на: а) *недовољну интеграцију националног идентитета у уџбеницима* и то на различите начине – кроз садржаје, појмове, методичке елементе и вредносне поруке (Пешикан и Маринковић, 1998; Пешикан, 2003; Банђур и Благданић, 2014; Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021; Василијевић и Семиз, 2023; Василијевић, Алавања и Миленовић, 2023); б) *неадекватну припрему за учење историје у вишим разредима* – не градећи темеље за развој појмова и мишљења неопходних за разумевање историјских садржаја (Пешикан, 2003; Благданић и Банђур, 2014); в) *ограничену димензију демократских вредности* (Пешикан и Маринковић, 1998; Пешикан, 2003); г) *улогу наставних програма и образовне политике* (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021; Василијевић и Семиз, 2023; Трифуновић и Милетић, 2024);

II

Емпиријска анализа истраживања је показала да:

1. Када је у питању **степен заступљености садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД земаља региона првог циклуса образовања** налази указују да недовољну засићеност, али дихотоман приступ. Уџбеници о ПиД за први циклус образовања у Републици Северној Македонији показују најнижи ниво обухвата националних садржаја, што се доводи у везу са чињеницом да представљају преводе страних издања, одобрених од стране надлежног министарства. Слична ангажованост националних наратива је и у уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине. Виши

степен заступљености националних тема примећен је у уџбеницима Републике Српске, Републике Србије и Републике Црне Горе. Добијени резултати за уџбенике Републике Србије су у сагласју са истраживањем које су реализовале Василијевић, Семиз и Бојовић (2021). Највећи ниво националних садржаја у уџбеницима забележен је у уџбеницима Републике Словеније и Републике Хрватске, које су уједно и чланице Европске уније. Ова чињеница указује да припадност европском идентитету не искључује афирмацију и неговање сопственог националног идентитета, што потврђују и истраживања бројних аутора (Barbara Anderson-Levitt, 2003; Coulby, 2004; Torres, 2009: Sršen, 2012; Tanasković i Sudziilovski, 2023).

Већина уџбеника о ПиД земаља региона је тематски структурисана, осим уџбеника Републике Српске за први разред и уџбеника Федерације БиХ за сва три разреда првог образовног циклуса, док је у уџбеницима Републике Словеније тематско класификовање означено колоритом. Распоређеност садржаја уочљива је по систему концентричних кругова, повећањем интензитета и екстензитета садржаја из разреда у разред. Изузетак чине поједине лекције или тематске области, попут садржаја у уџбеницима Републике Словеније и Републике Хрватске у вези са европским идентитетом. Историјски садржаји се претежно уводе у завршној години првог циклуса образовања, сем у уџбеницима Републике Словеније у којима су присутни од првог разреда и Републике Хрватске, где је тематска област *Прошлост* уведена већ у трећем разреду. Принцип по коме се уводе (национални) појмови је од ближег ка даљем, изузев у уџбенику Републике Словеније за први разред, где се национални географски појмови представљају по принципу од даљег ка ближем, односно од државе као целине до места у којем појединац (ученик) живи.

2. Заступљеност **и развојност категорија националног идентитета сагледани кроз анализу базичних елемената уџбеника – основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције, по разредима у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона** има обележје неусклађености (од диферентне заступљености до потпуног изостанка).

• Основни текст у уџбеницима о ПиД представља централни сегмент наставног дискурса и примарни извор когнитивног и афективног утицаја на ученике. У њему се у најчистијој форми огледа идејни, културни и вредносни концепт, који се преноси кроз образовни систем. Анализа садржаја основног текста уџбеника о ПиД показује да све државе региона, изузев Републике Северне Македоније, развијају национални идентитет унутар темељне осе друштвеног простора и припадности, али са различитим степеном изражајности, идеолошке интензивности и вредносне усмерености. Заступљеност категорија националног идентитета креће се у распону од непостојећег, преко минималног информативног до снажно афективног и идеолошког нивоа. Структурална динамика заступљености категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД показује јасну путању развоја – од породичног, ка државном и културном идентитету, с тим што се путање разликују по интензитету, континуитету и вредносној оријентацији. У уџбеницима првог и другог разреда доминирају категорије припадности – *породица* и *солидарност и заједништво*. Ове две категорије представљају афективну основу за касније увођење осталих елемената националног идентитета. У уџбеницима трећег и четвртог разреда долази до постепене диференцијације садржаја кроз категорије – *симболи и обележја*, *важне личности*, *обичаји/традиција* и *културна баштина*. Наведене категорије утичу на изградњу вишег нивоа идентификације са националном заједницом.

Међутим, иако је структурални развој категорија сличан, степен њихове заступљености и идејни интензитет знатно варирају. У уџбеницима о ПиД Републике Хрватске и Републике Српске, национални идентитет кроз категорије гради се континуирано и афективно. Нагласак је на историјском наративу, симболима и обележјима и религијским елементима, као темељима културне самосвести појединца. У уџбеницима Републике Србије и Републике Словеније национални садржаји су умерени ка културном наслеђу и друштвеним вредностима, док су афективни и идеолошки тонови секундарни. Уџбеници Републике Црне Горе показују идентитетску транзицију, односно тежњу ка афирмацији државног и културног јединства, али уз присутну неуједначеност заступљености категорија по разредима. Идентитетска транзиција приметна је и у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, с обзиром да анализирани уџбеници представљају преводе иностраних уџбеника, одобрених од надлежног Министарства просвете. Једина забележена категорија у овим уџбеницима забележена је у форми личних имена деце, што указује на адаптацију превода уџбеника на говорно подручје. У уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине национални садржаји су фрагментарни и мултикултурално обојени. Не постоји јединствена национална линија. Посматрано кроз заступљеност категорија, у уџбеницима о ПиД свих држава, најдоминантније категорије су *породица* и *солидарност и заједништво* у првом и другом разреду; *културна баштина* и *обичаји/традиција* у трећем и четвртом; док су у четвртом разреду то *важне личности* и *симболи и обележја*. С друге стране, категорије *религија*, *језик* и *национална осећања* појављују се селективно и најчешће у контекстима држава које национални идентитет граде као кључну вредносну оријентацију (Република Хрватска и Република Српска). То указује да основни текст уџбеника о ПиД земаља региона више тежи дескриптивној него афективној изградњи националног идентитета, што може бити и предност у смислу инклузивности, али и слабост услед недовољне интеграције симболичког нивоа припадности.

Упоредна анализа показује да је структура националног идентитета на основу заступљености категорија у основном тексту уџбеника хијерархијска, те да се може представити у три развојне фазе: 1) афективно – припадничка (први и други разред), основа у породичним и социјалним вредностима; 2) културно – идентификациона (трећи разред) постепено увођење културног и историјског наслеђа; 3) национално – институционална (четврти разред) интеграција симбола, државних вредности и историјске свести. Друштвено – политички контекст сваке државе одражава развојност и међусобну условљеност категорија. Док неке државе негују афективно-културни модел (идентитет као осећање припадности и поноса), друге су усмерене на когнитивно-информативни приступ (идентитет као знање и културна вредност).

Када је у питању развојност националног идентитета у домену основног текста у уџбеницима природе и друштва од првог до четвртог разреда, у свим државама приметан је раст, али неравномеран по категоријама, без јасне вертикалне интеграције међу разредима. Уочене су значајне разлике у обиму и природи појединих категорија. У првом разреду предњаче категорије *породица* и *солидарност и заједништво*, које представљају основу за касније увођење колективних и националних појмова. Оне задржавају социјално – васпитни карактер и у каснијим разредима уџбеника Републике Србије, Републике Словеније и Републике Црне Горе, док у уџбеницима осталих земаља региона имају опадајућу путању. У уџбеницима другог разреда дијагностикују се и категорије *симболи и обележја* и *обичаји/традиција*, као идентификација државне припадности. У трећем разреду нагло растуће путање бележе категорије *важне личности* и *национални географски појмови,* што имплицира прелаз ка културној и

историјској перспективи. *Национални географски појмови* као категорија опадајућу путању бележе једино у уџбеницима Републике Словеније, где је принцип усвајања географских садржаја од даљег ка ближем, односно од целине ка насељу и месту у коме ученик живи. У уџбеницима четвртог разреда доминантна категорија је *културна баштина*, обухватајући историјске садржаје, односно институционалност националног идентитета. Генерално узев, ова развојна путања националног идентитета кроз категорије има педагошку логичност, али је неравномерно спроведена. Неке државе, Република Хрватска и Република Српска граде континуитет и јасан вредносни ток, док Република Србија, Република Словенија и Република Црна Гора показују фрагментарност и слаб развој вертикалних националних појмова. У уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине готово је одсутна, а у уџбеницима Републике Северне Македоније непостојећа. Резултати добијени за сегмент основни текст у уџбеницима о ПиД Републике Србије у сагласју су са резултатима истраживања Василијевић, Бојовић, Семиз (2021).

• У основном тексту уџбеника о ПиД национални идентитет најчешће се формира кроз вербални концепт и вредносне исказе, док у визуелном садржају он добија своју афективну и симболичку димензију. Непосреднији је, емотивнији и често снажнији инструмент васпитно – образовног утицаја. Анализа визуелних садржаја уџбеника о ПиД земаља региона показује да визуелна компонента, осим што прати основни текст, кроз слике, илустрације и графичке приказе делује и као симболички носилац културних, вредносних и идеолошких порука. Визуелни садржај у уџбеницима о ПиД Републике Србије карактерише умерена и културно усмерена репрезентација националног идентитета. Доминирају категорије *опште информације*, *породица*, *солидарност и заједништво*, *обичаји/традиција* и *културна баштина*, док су категорије *симболи и обележја* и *религија* присутне у мањој мери и без наглашене идеолошке функције. Слике су често у функцији емоционалне идентификације са локалним и националним простором (пејзажи, споменици културе, народна ношња). Добијени резултати за визуелни садржај уџбеника Републике Србије су у сагласју са истраживањем које су реализовале Василијевић, Семиз и Бојовић (2021). У уџбеницима Републике Хрватске приметан је највећи степен визуелне интегрисаности националних симбола. Застава, грб и обележја државности јављају се континуирано и у различитим контекстима – школским, породичним и културним. Визуелни садржај има снажан афективни набој и наглашен понос, припадност и традицију, кроз категорије *важне личности*, *културна баштина*, *обичаји/традиција* и *национална осећања* које доминирају као носиоци идентитетског дискурса. Визуелни садржај у уџбеницима Републике Српске показује јасан и континуиран модел националног идентитета. Илустрације садрже симболе државности, храмове свих вера конститутивних народа, народну традицију, при чему се идентитет дефинише кроз историјски континуитет и културно – религијску припадност. Афективна димензија је изражена, јер визуелни садржај представља симболичку подлогу за вредносну оријентацију основног текста. У уџбеницима о ПиД Федерације Босне и Херцеговине визуелни садржај је мултикултурално конципиран. Не постоји доминација једног националног идентитета. Визуелна стратегија, као и подаци дати у основном тексту теже вредносној неутралности и афирмацији интеркултуралног суживота конститутивних народа. Визуелни садржај уџбеника Републике Црне Горе показује транзициони модел идентитетске визуализације – комбиновање државних симбола са елементима заједничке културне баштине некадашње шире државе. Присутни су *симболи и обележја*, као категорија националног идентитета, али без доминантног наративног оквира. Мотиви природе, традиционалне архитектуре и локалних обичаја служе као

неутрални носиоци културног идентитета, без тежње ка јасној идеолошкој националној формулацији. Словеначки уџбеници о ПиД кроз визуелни садржај негују грађански и културно – интегрисани приступ. Визуелним садржајима истичу се природне лепоте (*национални географски појмови*), *симболи и обележја* и културно наслеђе кроз *обичаје/традицију*, али без наглашеног националног поноса (*национална осећања*). У уџбеницима Републике Северне Македоније у потпуности су изостали визуелни садржаји категорија националног идентитета, изузев категорије *породица*.

Најзаступљеније категорије у сликовном формату уџбеника првог разреда земаља региона су *породица* и *солидарност и заједништво*. Управо ове категорије представљају темељ, градећи основни осећај припадности и чине увод за касније долажење националне теме. *Симболи и обележја* су доминантна категорија у уџбеницима другог разреда земаља региона, кроз визуелну представу заставе, грба и државних симбола. У уџбеницима трећег и четвртог разреда *обичаји/традиција*, *важне личности* и *културна баштина*, што указује на постепено увођење националних садржаја. Заступљеност категорија варира у складу са националном политиком и идентитетском стратегијом државе. У Хрватској и Републици Српској визуелни елементи националног идентитета су јасно наглашени и интегрисани у наставне целине. У уџбеницима Републике Србије и републике Словеније визуелни елемент је умерен, културно усмерен и без идеолошког наглашавања. У Црној Гори приметна је транзициона визуелна стратегија, кроз комбиновање државних симбола и општих културних мотива. У Федерацији БиХ доминира мултикултурални приступ без јединственог националног фокуса. У уџбеницима Републике Северне Македоније приметан је транзициони приступ, али без фокуса на културни идентитет македонског народа. Категорије *језик, религија* и *национална осећања* визуелно су маргинализоване. Ређе се појављују или се представљају посредно, кроз културу и традицију. Доминантни визуелни наратив у уџбеницима о ПиД земаља региона је афективно – културни.

Уочено је, да у уџбеницима свих земаља региона, осим уџбеника Републике Северне Македоније, развојност категорија визуелног садржаја има постепен карактер. У нижим разредима нагласак је на социјалном и емотивном идентитету (*породица*, *солидарност и заједништво*), а у трећем и четвртом разреду на културном и државном. Иако је развојна путања слична, њен интензитет и вредносна усмереност варирају. У Републици Српској и Хрватској доминира интегрисан модел, у којем је национални идентитет визуелно јасно истакнут и конзистентно повезан са симболима државности, традицијом и религијским мотивима. У уџбеницима Републике Србије и Словеније кроз визуелне представе негује се умерени, културно оријентисан модел, који истиче културно наслеђе и заједничке вредности, али избегава изразиту идеолошку обојеност. Уџбеници Црне Горе, Северне Републике Македоније и Федерације Босне и Херцеговине показују елементе транзиционог или мултикултуралног модела. Присутни су фрагментарни визуелни наративи са тежњом ка неутралности.

Визуелни садржаји често компензују недостатак национално обојених текстуалних целина. У лекцијама у којима текст не артикулише националну идеју, кроз визуелни садржај чини се то посредно – кроз народну ношњу, фолклор, симболе или пејзаже, који промовишу национални простор и културну припадност. На тај начин визуелни дискурс постаје важан чинилац у конструисању националног идентитета код деце млађег школског узраста. Визуелни садржај у уџбеницима о ПиД земаља региона делује као моћан инструмент обликовања националног идентитета. Он или појачава информативни, културни и афективни наратив основног текста (Хрватска, Република

Српска, Србија у четвртом разреду) или одржава грађанско – информативни профил (Словенија) или остаје фрагментаран и мултикултуралан (Федерација БиХ) или минималан (Република Северна Македонија). Искључиво педагошки осмишљена употреба визуала може обезбедити да се национални садржаји представе и усвоје на начин који је едукативно користан, инклузиван и критички одржив.

- Анализа показује да је општи ниво заступљености националних наратива у дидактичко – методичким инструкцијама уџбеника о ПиД земаља региона изразито низак и недовољно развијен. Категорије *породица*, *језик*, *религија* и *национална осећања*, као базичне категорије за развој националног идентитета, најмање су заступљене. *Опште информације* често замењују суштинске идентитетске теме, што указује на глобалистички педагошки приступ. Развојност категорија националног идентитета је непостојана и без јасне узлазне линије, што указује на одсуство системског приступа изградњи националног идентитета у наставном процесу. У целини посматрано, у сегменту дидактичко – методичке инструкције у уџбеницима о ПиД земаља региона, изостаје вертикала и поступност у развоју националних вредности, што доводи до фрагментарног и површног разумевања националног идентитета код ученика првог циклуса образовања.

Значајно је напоменути, да анализом нису обухваћене радне свеске, радни листови, вежбанке или било какав додатни материјал за вежбање. Због тога, добијени резултати у сегментима визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције треба узети са резервом, јер уколико уџбенички комплет укључује и додатне материјале, они се најчешће односе управо на дидактичко – методичке инструкције и садржаје визуелног карактера.

3. **Ниво усаглашености садржаја о националном идентитету у уџбеницима о ПиД земаља региона првог циклуса образовања** је занемарљив. Уџбеници о ПиД за први циклус образовања у Републици Северној Македонији бележе најнижи ниво обухвата националних садржаја, што се објашњава чињеницом да представљају преводе страних издања, одобрених од стране надлежног министарства. Истраживања Поповића (2018) и Павасовић Трошт (Pavasović Trošt, 2018) потврђују да се у појединим државама национални идентитет обликује кроз наглашене симболичке и историјске садржаје, док у другима доминира глобализовани или неутралан приступ, често као последица коришћења преведених или комерцијалних издања уџбеника, као што је случај у Републици Северној Македонији. Сличан ниво заступљености националних наратива уочава се и у уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине. Иако обе државе имају први циклус образовања у трогодишњем трајању, што би могло указати на могући разлог за ниску заступљеност националних садржаја и неусаглашеност са осталим земљама региона, ова претпоставка је оповргнута, јер је један од највиших процената забележен у уџбеницима о ПиД Републике Словеније, која такође има трогодишњи први образовни циклус. Низак ниво националних садржаја у уџбеницима Федерације БиХ може се повезати са сложеном етничком структуром и статусом ентитета што је у сагласју са налазима истраживања, које је реализовао Величковић (Veličković, 2012). Удео националних садржаја у уџбеницима Републике Словеније је релативно уједначен из разреда у разред, али обухвата диферентне садржаје. У уџбеницима Републике Црне Горе, чији први циклус образовања, такође, траје три године, приметан је постепени пораст националних наратива из разреда у разред. Стога, може се констатовати да се дужина трајања првог образовног циклуса не може сматрати објашњењем за слабу заступљеност и неусаглашеност националних садржаја наведених земаља региона. У уџбеницима Републике Србије, Хрватске и

Републике Српске приметан је значајан пораст националних садржаја у уџбеницима о ПиД четвртог разреда, углавном због увођења историјских садржаја. Овакав налаз указује на зависност развоја националног идентитета од програма наставе и увођења историјских садржаја, што потврђује налаз истраживања Благданић и Банђур (2014). Највиши проценат укупне заступљености националних наратива забележен је у уџбеницима Републике Хрватске и Републике Словеније, али по разредима неусаглашен. Овај налаз сугерише да чланство у ЕУ не утиче негативно на укљученост националних садржаја у уџбенике држава чланица, што потврђују и истраживања бројних аутора (Barbara Anderson-Levitt, 2003; Coulby, 2004; Torres, 2009: Sršen, 2012; Tanasković i Suzdilovski, 2023). Иако постоји динамика развоја у неким државама (Република Србија и Република Црна Гора), у свим анализираним уџбеницима недостаје конзистентна и систематична линија развоја категорија националног идентитета од првог до последњег разреда првог образовног циклуса. Ови налази потврђују резултате истраживања која указују на фрагментисаност идентитетских политика и неуједначеност приступа националним темама у наставним програмима и уџбеницима држава насталих на простору бивше Југославије. Према студијама (Spaskovska, 2017; Pešić, 2019; Kovač – Cerović, 2020; Trbić, 2021), образовни системи показују значајне разлике у начину представљања националног идентитета, што је условљено различитим идеолошким, културним и политичким контекстима транзиционог периода. Сличне тенденције приказане су и у истраживањима Koulouri (2002) и Pingel (2010), која показују да је усаглашеност националних садржаја међу државама региона минимална**,** а да се образовни системи у великој мери ослањају на сопствене наративе колективног идентитета.

4. Резултати анализе потврдили су почетну претпоставку о **неусаглашености у погледу заступљености и развојности категорија националног идентитета у уџбеницима о ПиД земаља региона**. Уочене су значајне разлике како између држава, тако и између појединих структура уџбеничког апарата (основни текст, визуелни садржај, дидактичко–методичке инструкције).

• *Религија* као категорија националног идентитета има маргиналан удео у наставним садржајима уџбеника о ПиД свих држава региона у сва три анализирана елемента уџбеника (просек: ОТ – 2,7%, ВС – 1,6%, ДМИ – 0,8%). Најинклузивнији модел забележен је у уџбеницима Републике Српске у којима је религија схваћена као културни мост између три конститутивна народа. У оквиру основног текста уравнотежено су представљени православни, католички и исламски празници. Визуелно су укључени различити сакрални објекти и обичаји. Дидактичко – методичке инструкције су квантитативно највише у односу на све земље региона, обухватајући питања и цитате у вези са религијом. *Религија* као категорија националног идентитета представљена је делом културног наслеђа и моралног оквира. До сличних налаза дошли су Ковачевић и Џомбић (Kovačević & Džombić (2016) који су у резултатима истраживања указали на балансирану заступљеност све три традиционалне вероисповести. У уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније утицај преведених страних уџбеника довео до занемаривања локалног верског и културног идентитета, те је *религија* као категорија националног идентитета потпуно одсутна. Овакав налаз је у корелацији са налазом истраживања које је реализовала Трајковска (2020) у којем констатује да је уџбеничка политика усмерена ка избегавању религијских тема. У уџбеницима Федерације Босне и Херцеговине религијски садржаји присутни су само у сегменту основни текст, и то минималним учинком у лекцији *Празници*. Упркос, високој верској идентификацији становништва, религија је потпуно

изостављена из уџбеника о ПиД првог образовног циклуса. Истраживање у сагласју са са добијеним резултатима спровели су Зубан и Бешлагић (Zuban & Bešlagić, 2017), чији резултати указују на институционалну секуларизацију и избегавање религијских тема у заједничким предметима. У основном тексту уџбеника Републике Србије религијски садржаји јављају се искључиво у лекцијама о празницима. Визуелни садржаји не подстичу симболику вере, већ културне представе. Дидактичко – методичке инструкције не позивају на лични доживљај. Категорија *религија* присутна је формално, без развојности појма кроз разреде. Слични налази забележени су и у истраживању које је реализовао Пешић (Pešić, 2015), у оквиру којег указује на ограничену и површну репрезентацију религијских садржаја у основношколским програмима. Доминантна представа религијских садржаја у уџбеницима Републике Хрватске је католичка перспектива. У основном тексту концентрисани су у темама Божић и Ускрс. Визуелним садржајима приказана је хришћанска иконографија, док су дидактичко – методичке инструкције без интеркултуралног дијалога. Овакав налаз је у корелацији са налазом истраживања Бабић (Babić, 2018), где се потврђује слаба репрезентација мањинских религија у наставним материјалима. У основном тексту уџбеника Републике Црне Горе садржаји категорије *религија* присутни су у лекцијама о празницима. Визуелни садржај односи се искључиво на представе празничних обичаја. Нема дидактичко – методичких инструкција, те изостаје подстицање повезивања са личним искуством. Религија се третира као фолклорна појава, без развојности појма. Овај налаз је у сагласју са налазом истраживања Ђуровић (Đurović, 2018), које указује на присуство религије у образовном дискурсу само у симболичком смислу. У основном тексту уџбеника Републике Словеније предњачи католичка традиција, али уз помињање других вера. Визуелни садржаји везани су за религијске представе празника и бележе опадајућу путању развојности. У трећем разреду нису евидентирани визуелни национални садржаји. Нису забележене дидактичко – методичке инструкције ни у једном од уџбеника. Религија се третира као културна вредност без личне димензије вере. У прилог томе, Лукшић (Lukšič, 2012) у свом истраживању наводи да је религија маргинализована у јавном образовању у складу са секуларним оквиром државе. Развојност категорије *религија* најчешће изостаје или се јавља само у прва два разреда као репетитивна тема, кроз наставну јединицу *Празници*. "Добијени налази сугеришу неопходност садржајно свеобухватнијег третирања појма религија у погледу заступљености, интензитета, екстензитета и развојности" (Алавања и сар., 2025: 95).

- *Језик*, као категорија националног идентитета, у уџбеницима о ПиД недовољно је заступљена, и то најчешће фрагментарно и без развојног континуитета. Најјача језичка идентификација јавља се у уџбеницима Републике Хрватске посредно кроз тежњу да се језик представи као национални симбол. Сами садржаји тематизују борбу за хрватски језик и реформу (Гај, XIX век), што има јак национални набој, али се не развија постепено (присутна је у уџбеницима о ПиД другог, па четвртог разреда у свим сегментима – ОТ, ВС и ДМИ). До истог налаза дошли су и Дулан и Озваљ (Doolan & Ozvalj, 2012), указујући на тенденцију хомогенизације и национализације у језичким приказима у хрватским уџбеницима. Изостављена се постојање других језика, нарочито српског, упркос пописним подацима. Овај налаз је у сагласју са истраживањем Павасовић Трошт (Pavasović Trošt, 2018), која истиче да су уџбеници у Хрватској често етноцентрични и ретко афирмишу лингвистички плурализам. У уџбеницима Републике Србије, Црне Горе, Словеније и Северне Македоније заступљеност категорије *језик* је минимална, до потпуно одсутна. *Језик*, као темељна категорија националног идентитета, недовољно је присутна и без развојности кроз разреде у уџбеницима о ПиД Републике Србије. Овај закључак иде у прилог налазима истраживања Василијевић,

Семиз и Бојовић (2021), Павловић и Стојановић (Pavlović & Stojanović, 2015), који истичу да уџбеници у Србији недовољно обрађују теме културног и језичког наслеђа. У уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе категорија *језик* је изостала. Одсуство садржаја који би објаснили статус црногорског језика и његов однос са српским језиком, можемо да протумачимо као избегавање конфликта националног идентитета. До истог налаза дошли су Лакић и Вујачић (Lakić & Vujačić, 2019), који у свом истраживању наводе да је питање језика у настави третирано на овакав начин, управо, у циљу избегавања конфликта идентитета. И Ђуровић (Đurović, 2018) наводи да се у уџбеницима избегавају теме везане за питање језика због друштвене и политичке осетљивости. Језик се у уџбеницима о ПиД Републике Словеније идентификује тек у трећем разреду кроз сва три сегмента. Словеначки језик је наведен као службени, уз мапу језика суседних држава, што указује да су уџбеници фокусирани на географску и грађанску, а не на националну компоненту идентитета. Садржаји о језику имају информативни, а не идентитетски карактер. Налаз потврђује истраживање које је спровео Лукановић (Lukanović, 2015), у коме је дошао до закључка да се у словеначком образовању промовише културна разноликост, али без наглашавања језичке идентификације. У уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније утицај преведених страних уџбеника довео до потпуног занемаривања језика као базичне категорије националног идентитета. У уџбеницима о ПиД Републике Српске и Федерације БиХ језик је најосетљивија категорија. Употребљен је као инструмент етничке разлике, а не као средство повезивања конститутивних народа. У уџбеницима Републике Српске истиче се заједничко порекло јужнословенских језика и двописменост (ћирилица – латиница). Налази су у корелацији са истраживањем које је реализовао Павловић (Pavlović, 2020), указујући да је у Републици Српској присутан нагласак на заједничком пореклу језика, али без развијеног критичког приступа језичком плурализму. Развојност категорије језик није приметна ни у једном од сегмената уџбеника, што је у сагласју са истраживањем које су спровели Бркић и Карабег (Brkić & Karabeg, 2018). Они говоре да уџбеници у Републици Српској промовишу језички идентитет у контексту културне самобитности, али без континуитета. У уџбеницима о ПиД Федерације БиХ присутно је двојезично представљање (бошњачки и хрватски, уз изостављање српског језика и ћирилице, иако су службени језици сва три. Овај налаз потврђује и истраживање које је спровео Томић (Tomić, 2016), у коме истиче да су уџбеници у Федерацији БиХ оптерећени политичком димензијом језика и недоследношћу у представљању службених језика ентитета. Резултати показују да је у Земљама региона, односно постјугословенским системима образовања језик примарно политичко, а не културно или образовно питање (Bugarski, 2009; Kovačević, 2014; Tomić, 2016; Pavasović Trošt, 2018).

- Категорија *обичаји/традиција* у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона показује изразито низак ниво заступљености и одсуство јасне развојне логике, како у основном тексту, тако и у визуелном садржају и дидактичко – методичким инструкцијама. У већини анализираних уџбеника ова категорија није присутна у првом разреду, чиме је онемогућено постепено увођење и концептуално продубљивање појмова обичаја и традиције у складу са развојним могућностима ученика. Тамо где су садржаји идентификовани, најчешће су редуковани на спорадичне описе верских празника, елементе народне ношње или појединачне ритуалне праксе, без њиховог функционалног повезивања са ширим културним, историјским и идентитетским контекстом. Изражене разлике међу земљама региона додатно указују на изостанак усаглашености у приступу овој категорији, док одсуство систематски осмишљених дидактичко – методичких инструкција потврђује да обичаји и традиција

нису препознати као значајан педагошки ресурс у процесу изградње националног идентитета ученика у раном школском узрасту. Развојност, као кључни педагошки принцип, углавном изостаје, а потенцијал обичаја као снажног механизма очувања националног и интеркултуралног идентитета остаје недовољно искоришћен. Налази за уџбенике о ПиД Републике Србије у сагласју су са истраживањем Василијевић, Семиз и Бојовић (2021). До сличних налаза дошли су: Pavasović Trošt (2017), која наводи да су обичаји у хрватским уџбеницима инструментализовани у функцији националне кохезије; затим Spahić & Karić (2018), закључују да се традиција третира формално у уџбеницима, без педагошке разраде; Mujanović (2016), истиче одсуство интеркултуралне димензије уџбеника; Lukanović (2015), указује на маргинализацију традиције у корист савремених тема.

- Анализа уџбеника о ПиД првог образовног циклуса земаља региона показује да је категорија *симболи и обележја* заступљена неуједначено, фрагментарно и без јасно уочљиве развојне логике унутар и између појединих образовних система. Иако су застава, грб и химна у свим анализираним државама дефинисани највишим правним актом као кључни елементи националног идентитета, њихова педагошка артикулација у уџбеницима првог образовног циклуса најчешће је сведена на описну или илустративну функцију, без систематског, концептуалног продубљивања и функционалне интеграције кроз дидактичко – методичке инструкције. Посебно је уочљиво да се симболи државности најчешће појављују искључиво у визуелном садржају уџбеника, док је њихово методичко обликовање, кроз питања, задатке и налоге у смислу активности ученика минимално или у потпуности изостало. Ово указује на ограничен потенцијал наведених садржаја у процесу развијања националне свести и идентитетске компетенције ученика. Изражене разлике међу земљама региона додатно потврђују непостојање усаглашеног регионалног приступа у првом циклусу образовања, при чему се категорија *симболи и обележја* не третира као континуирани и развојно осмишљен сегмент наставних садржаја, већ као спорадичан и контекстуално условљен елемент уџбеничке структуре. У уџбеницима о ПиД Републике Србије категорија симболи и обележја није заступљена у првом разреду, што онемогућава рано и постепено увођење појмова државности. Иако, се у другом разреду бележи присуство свих сегмената (ОТ, ВС и ДМИ), у наредним разредима уочава се опадање или понављање истих садржаја, без јасне развојне надоградње. У уџбеницима о ПиД Републике Хрватске симболи и обележја присутни су већ од првог разреда, али без уочљиве вертикале развојности. Садржаји се углавном понављају на описном нивоу, а дидактичко – методичке инструкције не прате сложеност појма. У уџбеницима о ПиД Републике Српске симболи и обележја уводе се селективно, при чему су у фокусу и симболи и обележја Републике Србије. Одсуство симбола државе БиХ до четвртог разреда указују на ограничен и политички условљен приступ изградњи националног идентитета. Федерација БиХ показује највећу квантитативну заступљеност категорије симболи и обележја, нарочито у визуелном и дидактичко – методичком сегменту. Међутим, примећена је неусаглашеност између квантитативних и квалитативних налаза, што указује на формалну, а не на суштинску интеграцију садржаја. Категорија *симболи и обележја* у уџбеницима о ПиД Републике Црне Горе је маргинализована и сведена искључиво на визуелне приказе, без појмовног објашњења и дидактичко – методичких инструкција. Уџбеници о ПиД Републике Словеније показују релативно континуирано присуство симбола и обележја у сва три сегмента, али без јасне развојне прогресије. У уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније у потпуности изостаје категорија *симболи и обележја* у свим сегментима првог образовног циклуса, што представља најекстремнији пример редукције националних садржаја у земљама региона. Налази

истраживања су у потпуном сагласју са истраживањем Василијевић, Алавања и Миленовић (2023).

• Категорија *национална осећања*, усмерена је на анализу афективног односа према националном идентитету, осећаја припадности и емоционалне везаности за домовину, као и на приказ међунационалних односа у региону. Приметна је изразито неуједначена, фрагментарна и развојно неконзистентна заступљеност у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања земаља региона. У већини анализираних уџбеника садржаји ове категорије изостају у првом разреду, што онемогућава постепено и развојно увођење афективне компоненте националног идентитета, како у сегменту основни текст, тако и у домену визуелног садржаја и дидактичко – методичких инструкција. Најизраженији и континуиран степен заступљености ове категорије уочен је у уџбеницима Републике Хрватске. Јавља се у свим разредима и у сва три сегмента уџбеника, али без јасне развојне прогресије. Иако се позитивна национална осећања подстичу кроз језичке синтагме, симболе државности и задатке афективног карактера, истовремено су идентификовани и садржаји који имплицирају развој негативних националних осећања према другим народима, пре свега српском, што указује на нормативно и идеолошко обојен приступ афективној димензији идентитета. У уџбеницима Републике Српске категорија национална осећања присутна је претежно у сегменту основни текст. Наглашен је позитивни афективни однос према ентитету и српском народу, док су визуелни елементи и дидактичко – методичке инструкције мање заступљени. Уочава се да се национална осећања чешће артикулишу кроз историјске наративе, значајне датуме и химне, али без доследне развојне надградње током првог образовног циклуса. У уџбеницима Републике Србије ова категорија маргинализована је у прва два разреда, док се у трећем и четвртом појављује у ограниченом обиму и без развојне логике. Најчешће је посредована кроз историјске садржаје, културна добра и економски патриотизам, али без континуитета. Афективни однос у уџбеницима о ПиД Федерације БиХ најчешће се своди на симболичке и лексичке маркере (*наша домовина*). Република Црна Гора и Република Словенија показују изузетно низак ниво заступљености категорије национална осећања. Садржаји су ретки у сва три сегмента уџбеника, што указује на занемаривање афективне димензије националног идентитета у првом циклусу образовања. У уџбеницима Републике Северне Македоније ова категорија у потпуности изостаје. Ови налази указују да национална осећања нису концептуализована као педагошки осмишљен и развојно утемељен елемент наставе, већ као спорадични, концептуално условљен сегмент уџбеничког дискурса.

• Анализа заступљености и развојности категорије *солидарност и заједништво* у уџбеницима о ПиД од првог разреда до краја првог образовног циклуса земаља региона, показује да је ова категорија једна од концептуално најзаступљенијих. Истовремено је и једна од најнеконзистентнијих у погледу развојне логике и вертикалног повезивања. У свим анализираним уџбеницима солидарност и заједништво најчешће су иницијално везани за породичну и школску заједницу, што је у складу са Диркемовим схватањем механичке солидарности као моралне основе друштвеног повезивања (Durkheim, 1893). Истовремено се овај налаз поклапа и са савременим педагошким истраживањима која указују да се осећај припадности код деце најпре формира у непосредном социјалном окружењу (James, 2006; 2012). У уџбеницима Србије категорија солидарност и заједништво има опадајућу квантитативну путању од првог ка четвртом разреду. Иако је квалитативна анализа показала концептуално ширење појма од породице ка нацији, изостанак дидактичко – методичких инструкција онемогућава систематски развој солидарности као вредносне компоненте националног

идентитета, што је у сагласју са налазима Василијевић и сар. (2021), који говоре о недовољној методичкој артикулацији вредносних категорија у уџбеницима Републике Србије. У Републици Хрватској солидарност и заједништво су релативно равномерно присутни у свим разредима и у сва три сегмента уџбеника, али без јасне развојне прогресије. Заједнице се шире од породице и школе ка држави и Европској унији, што је у складу са европским образовним политикама које наглашавају солидарност као темељну вредност. Ипак, варијабилност заступљености по сегментима и одсуство кохерентне вертикалне структуре потврђују резултате истраживања Kovač & Štulhofer (2018), који указују на нормативну, али методички недоследну интеграцију вредности заједништва у хрватским уџбеницима. У уџбеницима Републике Српске солидарност и заједништво су елаборирани као вредност унутар школске, локалне и државне заједнице, са посебним нагласком на солидарност конститутивних народа. Без обзира што је ова категорија квантитативно стабилно присутна у свим разредима, развојност је нарушена варијабилношћу сегмената и изостанком континуитета у дидактичко – методичким инструкцијама. Ови налази су у корелацији са истраживањима Karge & Batarilo (2010), која указују на фрагментарну вредносну социјализацију у постконфликтним друштвима. У уџбеницима Федерације БиХ солидарност и заједништво се јављају са честим прекидима у појединим разредима и сегментима. У трећем разреду идентификовани су садржаји сва три сегмента уџбеника, али квалитативном анализом је утврђено да се репродуктивног карактера и без јасног развојног повезивања. Овакав резултат кореспондира са налазима Torsti (2009), који указује на несистематичан приступ вредносним и идентитетским темама у образовним системима сложених државних структура. Специфичан *ми – концепт* уочљив је у уџбеницима о ПиД Црне Горе, који омогућава рано формирање свести о заједништву. Међутим, иако је категорија солидарност и заједништво релативно добро заступљена у свим сегментима, развојност је нарушена варијабилном путањом и недовољним методичким продубљивањем садржаја. Ови налази су у складу са истраживањима Pavlović (2016), која указује да уџбеници у Црној Гори фаворизују колективне вредности, али без јасне педагошке структуре њиховог развоја. Република Словенија бележи највише просечне вредности у сегменту основни текст, али уз значајну варијабилност у сегментима визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Солидарност и заједништво најчешће су повезани са локалним и европским заједницама. И Šuštar & Zupančič (2014) указују на јак грађански, али слабији национално – идентитетски оквир у словеначком образовању. У уџбеницима Републике Северне Македоније категорија *солидарност и заједништво* у потпуности изостаје у свим разредима и сегментима уџбеника. Овај налаз је у сагласју са компаративним истраживањима која је реализовао Pingel (2010), који указује да уџбеници настали као преводи или адаптације страних издања често маргинализују локалне и националне вредносне категорије. Целовито посматрано, упоредна анализа потврђује да, иако је *солидарност и заједништво* као категорија, препозната као темељна вредност у раном образовању, она у уџбеницима о ПиД земаља региона није развијена као систематски, развојно утемељен и методички осмишљен појам националног идентитета. Ови резултати су у складу са ширим корпусом истраживања о уџбеницима у постјугословенском простору, који указују на јаз између нормативних вредности образовних политика и њихове конкретне уџбеничке артикулације (Pingel, 2010; Vasilijević et al., 2021).

- Анализа заступљености и развојности категорије *културна баштина* у уџбеницима о ПиД првог образовног циклуса земаља региона показује неуједначеност како на међудржавном, тако и на унутардржавном нивоу. Приметно је касно увођење

појмова везаних за културну баштину, фрагментарна заступљеност и изостанак систематске развојне логике појмова. У уџбеницима првог и другог разреда готово је у потпуности одсутна, а њено појављивање условљено је увођењем историјских садржаја, а не као свакодневне и развојно доступне вредносне категорије националног идентитета. Највиши ниво заступљености и најконзистентнију интеграцију културне баштине у сва три структурална сегмента уџбеника бележе Република Србија и Република Хрватска, али је и код ових држава уочљив нагли пораст садржаја тек у завршним разредима првог циклуса. Република Словенија и Република Црна Гора показују фрагментарну и варијабилну заступљеност, са израженијим ослањањем на визуелне садржаје и повремене дидактичко – методичке инструкције, али без јасно дефинисане вертикалне прогресије. У уџбеницима Републике Српске и Федерације БиХ културна баштина присутна је несистематично, често редукована на изоловане примере материјалне културе без концептуалног и развојног повезивања. Потпуно одсуство ове категорије у уџбеницима Републике Северне Македоније указује на маргинализацију национално – културних садржаја у корист општих, универзалних наратива. У целини гледано, ови налази потврђују да културна баштина, иако у теоријским и нормативним документима препозната као значајан чинилац националног идентитета, у уџбеницима о ПиД земаља региона није развијена као систематска, развојно осмишљена и дидактички подржана категорија. Ово додатно указује на непостојање усаглашеног приступа националном идентитету у образовним политикама земаља региона. Добијени резултати су у корелацији са истраживањима Василијевић, Семиз и Бојовић (2021), које указују на неравномерну заступљеност и одсуство вертикалне прогресије садржаја националног идентитета у уџбеницима о ПиД у Републици Србији; као и са налазима Ковачевића (2014), који истиче да се културна баштина најчешће третира као статичан корпус материјалних споменика, одвојен од свакодневног искуства ученика. Сличне тенденције уочене су и у европским компаративним студијама (Pingel, 2010; Carretero, Asensio & Rodríguez-Moneo, 2012), које показују да уџбеници у транзиционим друштвима културну баштину користе превасходно као средство националне легитимације, уз доминацију *великих* националних симбола и маргинализацију локалних и нематеријалних облика културе. Налази о изостанку развојности у раном школском узрасту додатно су у складу са ставовима Barton и Levstik (2004), који указују да образовни системи често одлажу систематско развијање културно – идентитетске свести за више разреде. Налази су у сагласју и са домаћим истраживањима (Трајковић, 1997; Шутаковић-Андрић, 1997), која наглашавају да је културна баштина у наставној пракси редукована на информативни ниво, без довољне емоционалне и вредносне димензије. Потпуно изостављање културне баштине, као што је случај у уџбеницима о ПиД Републике Северне Македоније, кореспондира са налазима Koulouri (2014) и Torsti (2007), који указују да поједини образовни системи, у настојању да избегну националне контроверзе, прибегавају денационализацији наставних садржаја, што доводи до маргинализације културно – идентитетских тема у најранијим фазама образовања.

• Компаративна анализа заступљености и развојности категорије *важне личности* у уџбеницима о ПиД првог образовног циклуса земаља региона указује на значајне међудржавне разлике, уз општи недостатак развојне и дидактичке кохерентности. Иако важне личности, као носиоци материјалних и нематеријалних културних добара, имају кључну улогу у процесу формирања личног и националног идентитета (Pezo, 2010), њихова заступљеност у анализираним уџбеницима показује тенденцију касног увођења, тематске редукције и доминације историјско – политичких фигура, пре свега владара и војсковођа. Највиши степен заступљености и највећа интеграција ове категорије уочена

је у уџбеницима Републике Србије и Републике Хрватске. Али, и у овим образовним структурама садржаји о важним личностима нагло се интензивирају тек у четвртом разреду, без претходне развојне припреме у нижим разредима, што онемогућава постепено и примерено разумевање њихове улоге и значаја. У уџбеницима Републике Српске ова категорија заступљена је минимално и фрагментарно, док је у уџбеницима Федерације БиХ потпуно одсутна у свим разредима и истраживаним сегментима. Ово указује на денационализован приступ наставним садржајима у раном школском узрасту. Република Црна Гора и Република Словенија показују спорадичну и несистематичну заступљеност, најчешће кроз појединачне примере националних песника или културних празника, без јасне вертикалне прогресије. У уџбеницима Републике Северне Македоније и ова категорија у потпуности је изостављена. У целини посматрано, резултати показују да категорија важне личности није систематски заступљена, развојно осмишљена и дидактички подржана компонента националног идентитета у уџбеницима о ПиД земаља региона, што је у потпуном сагласју са истраживањима Василијевић и сар. (2021), која указују на неравномерну и фрагментарну заступљеност ових националних садржаја у уџбеницима. Ковачевић (2014) истиче да се личности у наставним материјалима најчешће третирају у контексту историјских чињеница, без јасне педагошке функције. Сличне тенденције примећене су и у међународним студијама (Pingel, 2010; Carretero, Asensio & Rodríguez-Moneo, 2012), које показују да уџбеници у постсоцијалистичким и транзиционим друштвима фаворизују ограничен дискурс *национално прихватљивих* личности, док се занемарују научници, уметници и друштвени актери чији допринос омогућава развој плуралистичког и инклузивног идентитета. Налази о касном увођењу и одсуству развојности у првом циклусу образовања додатно су у складу са ставовима Barton и Levstik (2004), који указују да образовни системи често потцењују способности ученика млађег школског узраста да разумеју улогу истакнутих појединаца у друштву, што резултира одлагањем ових садржаја за више разреде и њиховом редукцијом у првом циклусу образовања.

- Емпиријски налази показују да су *национални географски појмови* у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања у земљама региона недовољно и неуједначено заступљени, без јасне развојности по разредима и без систематске интеграције основног текста, визуелних садржаја и дидактичко – методичких инструкција. Теоријска полазишта указују да национални географски појмови, као именовани и симболички обележени простори, имају значајну културну, историјску и идентитетску функцију (Црквенчић, 1974; Ђорђевић, 2012), резултати потврђују да се та функција у образовној пракси остварује фрагментарно и касно, најчешће тек у завршним разредима првог циклуса образовања. Ови налази су у корелацији са компаративним истраживањима која указују да уџбеници у раном узрасту често недовољно артикулишу простор као носиоца културне меморије и симболичког значења, чиме се пропушта прилика за рано формирање просторног и националног идентитета ученика (Apple, 1993; Pingel, 2010; Petrović, 2016). Стога, може се закључити да национални географски појмови, иако потенцијално снажан ресурс националног идентитета у настави, у анализираним уџбеницима остају маргинализовани, што упућује на потребу њиховог систематичнијег, развојно утемељеног и методички осмишљеног укључивања у наставне садржаје првог циклуса образовања.

- Категорија *породица* у уџбеницима о ПиД првог циклуса образовања у земљама региона најизраженија је у првом и другом разреду, али без прецизно уочљиве развојне путање и континуираног продубљивања садржаја. Овај налаз указује на њену редукцију

са примарног носиоца социјализације на маргинални и фрагментарни појам у трећем и четвртом разреду. Пошто је породица у теоријским оквирима препозната као кључна институција за пренос културних образаца, вредности и колективног памћења (Лаловић, 2005; Giddens, 1993; Hobsbawm, 1983; Антонић, 2006), анализа уџбеничких садржаја показује да се ова улога у образовном контексту недовољно артикулише и не развија у складу са узрастом ученика. Добијени резултати у сагласју су са истраживањима која указују да формално образовање у постјугословенским друштвима често не успева да систематски повеже породицу и школу као комплементарне елементе социјализације и конструисање националног идентитета (Ćulum, 2011; Apple, 1993), већ породицу задржава на нивоу описне или илустративне категорије. Стога се може закључити да, упркос њеном теоријском значају за национални и културни идентитет, категорија *породица* у анализираним уџбеницима не остварује пуни васпитно – образовни потенцијал. Овај закључак упућује на потребу њеног развојно утемељенијег и методички осмишљенијег присуства у настави првог циклуса образовања.

- Анализом категорије *опште информације* у уџбеницима о ПиД земаља региона у првом образовном циклусу утврђена је неуједначена заступљеност, фрагментарност и неуочљива развојност појмова по разредима и структуралним елементима уџбеника (ОТ, ВС, ДМИ). Иако садржаји категорије опште информације, попут: назива државе, главних градова, институција, броја становника, бројева хитних служби, података о природним непогодама, ендемским или угроженим биљним и животињским врстама... представљају базичан когнитивни оквир за разумевање националног простора и функционисање заједнице (Castells, 1996), анализа показује да углавном немају континуитет ни продубљивање. Јављају се спорадично, у зависности од аутора уџбеника, разреда или наставне теме. Налази за уџбенике Републике Србије у сагласју су са истраживањем које су спровеле Василијевић, Семиз и Бојовић (2021).

6. ИМПЛИКАЦИЈЕ

На основу теоријских и емпиријских налаза, показано је да тренутни уџбенички садржаји нису адекватни за системско учење појмова класификованих у категорије националног идентитета, што указује на потребу ревизије наставних програма и уџбеничког дизајна с нагласком на развојну и когнитивно-афективну и конативну компоненту националног идентитета. Препоручује се ауторима уџбеника, креаторима наставних програма и образовних политика да у будућим издањима и ревизијама уџбеника о ПиД првог циклуса образовања обезбеде систематичан, континуиран и постепен развој категорија националног идентитета кроз све разреде, уважавајући сва три аспекта уџбеника, интегришући основни текст, визуелни садржај и дидактичко – методичке инструкције. Посебну пажњу треба посветити афективној и симболичкој димензији националног идентитета, укључујући религију као културни мост, језик као кључну идентификациону категорију, националне симболе, обичаје и културну баштину, уз постепено увођење историјских и институционалних садржаја, који омогућавају ученицима стварање вишег нивоа идентификације са националном заједницом. Остаје препорука ауторима уџбеника да визуелне садржаје функционалније педагошки осмишљавају и усклађују са основним текстом, тако да едукативно подржавају како афективно, тако и когнитивно-конативно усвајање националних садржаја, уз обезбеђивање инклузивности и критичке одрживости. Такође, препоручује се увођење јасне вертикале кроз разреде и поступности у развоју националних вредности. Неопходно је балансирање локалног, националног и европског идентитета, како би се омогућило критичко, информативно и афективно усвајање идентитетских концепата, а истовремено избегло фрагментарно или површно разумевање националног идентитета. Ово укључује и пажљиво интегрисање мултикултуралних и интеркултуралних садржаја у складу са друштвено – политичким контекстом, како би уџбеници били едукативно корисни, инклузивни и истовремено у складу са културним, историјским и националним особеностима сваке од земаља региона.

За даља истраживања препоручује се проширивање анализе уџбеничког материјала тако да обухвати радне свеске, радне листове, дигиталне ресурсе и друге праксе у настави, како би се добила комплетна слика о заступљености и развојности категорија националног идентитета. Потребно је спровести компаративне студије које би испитале ефекте различитих приступа: афективно-културног, когнитивно-информативног и мултикултуралног, на развој националне свести код ученика, уз анализу утицаја наставничких стратегија и школских програма. С обзиром да анализа програма наставе и учења показује да сви анализирани курикуларни системи пружају основу за развој националног идентитета, али се разликују по степену његове експлицитности, ширини обухваћених елемената и степену њихове развојне структурираности**.** Ове разлике представљају значајан контекст за нека нова тумачења резултата анализе уџбеника, јер омогућавају да се утврди у којој мери су потенцијали које пружају курикулуми заступљени, развијени или редуковани у конкретној уџбеничкој продукцији.

Такође, значајно је испитати перцепцију учитеља, ученика и родитеља о садржајима националног идентитета, као и утицај визуелног и дидактичко – методичког материјала на афирмацију идентитета. Будућа истраживања треба да посвете пажњу корелацији уџбеничких садржаја и ширих друштвено – политичких, културних и историјских контекста, како би се разумело зашто се у различитим државама примењују другачији наративи и стратегије. На крају, препоручује се праћење дугорочних ефеката оваквих садржаја на развој мултидимензионалног и критички осмишљеног националног идентитета ученика.

7. ЛИТЕРАТУРА

1. Aboud, F. E., & Ruble, D. N. (1987). Identity constancy in children. Child Development, 58(4), 915–932.
2. Ahonen, S. (2001). Politics of identity through history curriculum: Narratives of the past for social exclusion–or inclusion? Journal of Curriculum Studies, 33(2), 179–194. https://doi.org/10.1080/00220270010006044
3. Антонијевић, Р. (2011). Дидактичко-методички аспекти савременог уџбеника. Завод за уџбенике. Београд.
4. Антонијевић, Р. (2014). Визуелни и текстуални елементи уџбеника у функцији учења. Педагогија, 69(1), 45–60.
5. Антонијевић, Р., Обрадовић, М., & Павловић-Бабић, Д. (2010). Визуелни елементи у уџбеницима и њихова образовна функција. Зборник института за педагошка истраживања. 42(2), 215–232.
6. Alavanja, B. M., Vasilijević, D. N., & Milenović, H. Ž. M. (2025). Religijski sadržaj u udžbenicima o prirodi i društvu zemalja bivše Jugoslavije. *Inovacije u nastavi*, *38*(4), 95–114. https://doi.org/10.5937/inovacije2504095A
7. Алавања, Б., Василијевић, Д. и Миленовић, ХЖ. (2026). Географски садржаји као елемент националног идентитета у уџбеницима о природи и друштву земаља региона. *Годишњак за педагогију, 11*(1), 121-137.https://doi.org/10.46630/gped.1.2026.8
8. Anderson, B. (1983). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso.
9. Anderson-Levitt, K. M. (2003). A world culture of schooling? Palgrave Macmillan.
10. Anderson-Levitt, B. (2003). Education and identity: Comparative perspectives. New York: Palgrave Macmillan.
11. Apple, M. W. (1993). Official knowledge: Democratic education in a conservative age. Routledge.
12. Ariely, G. (2019). The nexus between globalization and ethnic identity: A view from below. Journal of SAGE, 19(5), 763−783.
13. Babić, T. (2018). Religija i manjinske zajednice u školskim udžbenicima. Zagreb: Školska knjiga.
14. Banac, I. (1984). The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics. Cornell University Press.
15. Barrett, M. (2005). National identity and civic citizenship. Routledge.
16. Barrett, M. (2007). Children's knowledge, beliefs and feelings about nations and national groups. Psychology of Learning and Motivation, 47, 251–282. https://doi.org/10.1016/S0079-7421(07)47007-9
17. Barrett, M., & Davis, S. (2008). Drawing together the threads: National identity in Europe. Journal of Community & Applied Social Psychology, 18(5), 407–424.
18. Barrett, M., Lyons, E., & Del Valle, A. (2004). The development of national identity and intergroup attitudes in children. European Journal of Developmental Psychology, 1(1), 47–69. https://doi.org/10.1080/17405620444000023
19. Bataller Katalà, A. (2015). Language, identity and education. Journal of Language and Identity, 12(2), 145–160.
20. Bergbauer, S. (2018). European identity in practice. Palgrave Macmillan.
21. Blasi, A. (1988). Identity and the development of the self. U D. K. Lapsley & F. C. Power (Eds.), Self, ego, and identity: Integrative approaches (pp. 226–242). Springer.
22. Blum, B. S. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. Longman.
23. Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. Routledge.
24. Božilović, N., & Stevanović, V. (2006). Kultura i identitet. Filozofski fakultet.
25. Božić-Miljković, I. (2019). Postjugoslovenski prostor: Identiteti i politike. Fakultet političkih nauka.

26. Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard University Press.
27. Brubaker, R. (1996). Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe. Cambridge University Press.
28. Bruner, J. (1986). Actual minds, possible worlds. Harvard University Press.
29. Budak, N. (2010). Hrvatski identitet između prošlosti i sadašnjosti. Golden marketing.
30. Chandler, M. J., Boyes, M., & Ball, L. (1987). Relativism and the problem of personal identity. Human Development, 30(6), 353–363.
31. Castells, M. (1998). The power of identity. Blackwell.
32. Chechel, J. T. (2009). Social constructivism and European integration. Routledge.
33. Craufurd-Smith, R. (2004). Culture and European Union law. Oxford University Press.
34. Connor, W. (1994). Ethnonationalism: The quest for understanding. Princeton University Press.
35. Coulby, D. (2004). Education and European identity. Educational Studies, 30(4), 371–380. https://doi.org/10.1080/0305569042000310335
36. Dewilde, J., Klerides, E., & Philippou, S. (2021). Education, identity and diversity. Educational Review, 73(3), 321–337.
37. Erić, D. (2001). Etnički identitet i politika. Institut za političke studije.
38. Erikson, E. H. (2008). Identitet: Omladina i kriza (prevod). Zavod za udžbenike.
39. Foucault, M. (1976). The history of sexuality, Vol. 1: An introduction. Pantheon Books.
40. Freire, P. (1967). Education as the practice of freedom. Continuum.
41. Freire, P. (1970). Pedagogy of the oppressed. Continuum.
42. Gellner, E. (1983). Nations and nationalism. Cornell University Press.
43. Giddens, A. (1990). The consequences of modernity. Stanford University Press.
44. Goffman, E. (1956). The presentation of self in everyday life. Doubleday.
45. Golubović, Z. (1999). Ja i drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta. Republika.
46. Gould, A. C., & Messina, A. M. (2014). Europe's contested identities. Cambridge University Press.
47. Guido, C. J., & Bohan, J. B. (1971). Development of identity constancy. Child Development, 42(6), 1909–1916.
48. Gudrić, S. (2011). Identitet i obrazovanje. Filozofski fakultet.
49. Hall, S. (1996). Who needs "identity"? U S. Hall & P. du Gay (Eds.), Questions of cultural identity (pp. 1–17). Sage.
50. Hannan, D. (2011). Not obsessed, not normal. ConservativeHome.
51. Hand, M., & Pearce, J. (2009). Patriotism in schools. Journal of Philosophy of Education, 43(4), 453–465.
52. Hand, M., & Pearce, J. (2011). Patriotism, education and controversy. Educational Philosophy and Theory, 43(9), 453–469.
53. Haug, C. (2007). Teaching citizenship in Europe: Education, identity and belonging. European Educational Research Journal, 6(3), 272–283.
54. Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). The invention of tradition. Cambridge University Press.
55. Hornberger, N. H., & Johnson, D. C. (2007). Slicing the onion ethnolinguistically: Language and identity in educational practice. TESOL Quarterly, 41(3), 507–537.
56. Hurn, C. (2016). European identity in education: Past, present, future. Journal of Education Policy, 31(5), 549–567.
57. Ilić, B. (2015). Obrazovanje i nacionalni identitet u savremenoj Srbiji. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
58. Ilić, B., & Petrović, T. (2018). Udžbenici i identitet: Analiza sadržaja i reprezentacija. Pedagogija, 73(2), 157–174.
59. Jones, R. (2007). National identity and citizenship education. Citizenship Studies, 11(1), 75–88.
60. Kalčić, D. (2012). Udžbenici i istorijski narativi. Zagreb: Školska knjiga.

61. King, P., & Roper, S. (2011). European identity and citizenship education. European Journal of Education, 46(1), 67–80.
62. Klingberg, T. (2011). Children's understanding of national identity. Scandinavian Journal of Educational Research, 55(1), 1–15.
63. Kovács, M. (2015). Education and national identity in post-socialist Europe. Routledge.
64. Kuhar, R., & Zobec, A. (2012). Representations of national identity in Slovene school textbooks. Journal of Curriculum Studies, 44(3), 373–391.
65. Kymlicka, W. (1995). Multicultural citizenship. Oxford University Press.
66. Laitin, D. D. (1998). Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad. Cornell University Press.
67. Lukšić, T. (2013). Obrazovanje i identitet u regionu bivše Jugoslavije. Beograd: Filozofski fakultet.
68. MacIntyre, A. (1981). After virtue: A study in moral theory. University of Notre Dame Press.
69. March, J. G., & Olsen, J. P. (1989). Rediscovering institutions: The organizational basis of politics. Free Press.
70. Margalit, A. (2002). The ethics of memory. Harvard University Press.
71. Marković, M. (2006). Nacionalni identitet i obrazovanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
72. Martinović, P. (2010). Udžbenici i konstrukcija identiteta: Komparativna analiza. Pedagoška revija, 12(2), 35–50.
73. Masters, J. (2004). European identity: Past and present. London: Routledge.
74. McLaren, P., & Farahmandpur, R. (2005). Teaching against global capitalism and the new imperialism. Routledge.
75. Medvešek, M. (2017). National identity in Croatian textbooks. Journal of Curriculum Studies, 49(4), 485–502.
76. Mihailović, M. (2019). Nacionalni i evropski identitet u udžbenicima: Analiza sadržaja. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
77. Miller, D. (2000). Citizenship and national identity. Polity Press.
78. Mitchell, K. (2009). National identity in European schools. European Journal of Education, 44(1), 65–82.
79. Mohn, K. (2012). Teaching Europe: Curriculum, identity and the European Union. European Educational Research Journal, 11(3), 323–338.
80. Mršić, M. (2015). Udžbenici i nacionalni identitet u Srbiji i Crnoj Gori. Pedagoška revija, 13(1), 21–38.
81. National Curriculum Council. (1999). The national curriculum for England: History. London: NCC.
82. Nussbaum, M. (1997). Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education. Harvard University Press.
83. Obradović, M., & Pavlović-Babić, D. (2009). Vizuelni i tekstualni aspekti udžbenika. Beograd: Filozofski fakultet.
84. Oxley, D., & Smith, M. (2004). Citizenship education and national identity. London: Sage.
85. Pavlović, D. (2016). Nacionalni identitet u školskim udžbenicima. Beograd: Zavod za udžbenike.
86. Pavlović-Babić, D., & Obradović, M. (2011). Analiza vizuelnog sadržaja u udžbenicima. Pedagoška revija, 14(2), 45–60.
87. Petković, D. (2018). Identitet, kultura i obrazovanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
88. Petrov, S. (2005). European identity and education: Comparative perspectives. Cambridge: Cambridge University Press.
89. Pezo, V. (2010). *Sport i hrvatski identitet.* U N. Budak & V. Katunarić (Ur.), *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu* (str. 135-157). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo / Pravni fakultet.

90. Radulović, S. (2013). Nacionalni i evropski identitet u udžbenicima o društvenim naukama. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
91. Randall, V. (2004). The politics of identity and education in Europe. European Educational Research Journal, 3(2), 111–128.
92. Riesman, D. (1950). Individualism revisited. Harvard University Press.
93. Rogers, C. (1961). On becoming a person. Houghton Mifflin.
94. Said, E. W. (1978). Orientalism. Pantheon Books.
95. Salmon, R., & Kymlicka, W. (2000). National identity and education. Oxford: Oxford University Press.
96. Sanderson, S. K. (2001). Identity and diversity in education. Routledge.
97. Savage, M., & Egerton, M. (2010). Culture, education and identity. Cambridge University Press.
98. Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., & Kerr, D. (2010). ICCS 2009 International Report. Amsterdam: IEA.
99. Serafini, F. (2014). Reading visual narratives: Image comprehension in education. Routledge.
100. Sharp, G. (2009). National identity and civic education. London: Continuum.
101. Smith, A. D. (1991). National identity. University of Nevada Press.
102. Smith, A. D. (2001). Nationalism: Theory, ideology, history. Polity Press.
103. Marinković, S., & Pešikan, A. (1997). Funkcije udžbenika u nastavi. Pedagogija, 52(2), 89–101.
104. Marinković, S., & Pešikan, A. (1998). Udžbenik i samostalno učenje. Nastava i vaspitanje, 47(3), 201–215.
105. Milinković, D. (2007). Psihologija ličnosti. Zavod za udžbenike.
106. Milinković, D. (2012). Sociologija identiteta. Zavod za udžbenike.
107. Mitrović, Lj. (2002). Globalizacija i identitet. Institut za političke studije.
108. Mitrović, Lj. (2016). Identitet i globalizacija. Filozofski fakultet.
109. Mikk, J., et al. (2002). Textbook research. Peter Lang.
110. Monique, L. (2006). Le manuel scolaire. PUF.
111. Niemi, R., Arendt, H., & McCarthy, J. (2014). Education and civic identity. Educational Research Review, 9, 1–14.
112. Niemi, R., et al. (1991). Issues and Inheritance in the Formation of Party Identification. American Journal of Political Science, 35(4), 970–988. https://doi.org/10.2307/2111502
113. Opačić, P. (2005). Lični i kolektivni identitet. Filozofski fakultet.
114. Павловић, С. (2001). Историја Балкана. Београд. Клио.
115. Pavlović, V. (2012). Metodička obrada osnovnog teksta u udžbeniku. Nastava i vaspitanje, 61(3), 395–408.
116. Pavlović, V. (2015). Udžbenik kao centralni nastavni resurs. Zavod za udžbenike.
117. Pavlović-Babić, D., et al. (2012). Funkcije vizuelnih elemenata u udžbenicima. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 44(1), 89–104.
118. Peišikan, A. (2001). Psihologija učenja i nastave. Zavod za udžbenike.
119. Peišikan, A., & Antić, S. (2007). Udžbenik kao sredstvo učenja. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 39(2), 155–170.
120. Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults. Psychological Bulletin, 108(3), 499–514.
121. Piaget, J., & Weil, A. M. (1951). The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries. International Social Science Bulletin, 3, 561–578.
122. Plut, D. (1990). Psihološke funkcije udžbenika. Psihologija, 23(1), 33–45.
123. Plut, D. (2000). Kulturna misija udžbenika. Pedagogija, 55(2), 60–70.
124. Plut, D. (2003). Udžbenik kao kulturni artefakt. Zavod za udžbenike.
125. Plut, D., et al. (2002a). Funkcije udžbenika u obrazovanju. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 34, 45–62.

126. Plut, D., et al. (2002b). Udžbenik i razvoj učenika. Pedagogija, 57(3), 211–225.
127. Pronić, B. (1982). Pedagogija. Naučna knjiga.
128. Qazi, W., & Shah, S. (2019). Curriculum, textbooks and national identity. Asian Journal of Education and Social Studies, 4(2), 1–10.
129. Report. (2007). Teaching national identity in multicultural societies. Department for Education and Skills.
130. Ritzen, J. (2004). Globalization and social cohesion. Springer.
131. Rogers, C. (1961). On becoming a person. Houghton Mifflin.
132. Sant, E., & Hanley, C. (2018). Political education, nationalism and identity. British Journal of Educational Studies, 66(4), 1–19.
133. Schmidt, V. A. (2010). Democracy and legitimacy in the European Union. Oxford University Press.
134. Serafini, F. (2014). Reading visual narratives: Image comprehension in education. Routledge.
135. Simpson, E. J. (1972). The classification of educational objectives in the psychomotor domain. Gryphon House.
136. Sivački, J. (2004). Nacionalni i evropski identitet. U: Kultura i identitet (str. 321–340). Zavod za udžbenike.
137. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (1991). Race, class, gender, and disability in textbooks. Review of Educational Research, 61(2), 145–176.
138. Smith, A. D. (1986). The ethnic origins of nations. Blackwell.
139. Smith, A. D. (1991). National identity. Penguin Books.
140. Smith, A. D. (1995). Nations and nationalism in a global era. Polity Press.
141. Smith, A. D. (1998). National identity. University of Nevada Press.
142. Smith, A. D. (2010). Nationalism: Theory, ideology, history (2nd ed.). Polity Press.
143. Smith, A. D., & Kim, S. (2006). National identity in comparative perspective. International Journal of Sociology, 36(1), 3–21.
144. Srpska enciklopedija. (2013). Zavod za udžbenike.
145. Sršen, A. (2012). European integration and national identity in Croatian education. Journal of Educational Policy, 27(3), 367–385.
146. Subotić, M. (2011). Srpski nacionalni identitet. Institut za političke studije.
147. Tanasković, M. K., & Sudzilovski, D. M. (2023). Serbian Traditional Music in the Lower Grades of Primary School: Teachers' Perspective. *Inovacije u nastavi-časopis za savremenu nastavu*, *36*(4), 1-11.
148. Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vek. Filozofski fakultet.
149. Tajfel, H. (1981). Human groups and social categories. Cambridge University Press.
150. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), The social psychology of intergroup relations (pp. 33–47). Brooks/Cole.
151. Tholey, P. (2002). Learning and cognition. Educational Psychology Review, 14(1), 1–25.
152. Trebješanin, Ž. (2001). Psihološki aspekti obrazovanja. Pedagogija, 56(2), 175–190.
153. Trebješanin, Ž., & Lazarević, D. (2001). Savremeni osnovnoškolski udžbenik. Zavod za udžbenike.
154. Torney, J. V. (2006). Civic education and national identity. International Journal of Educational Research, 45(3), 147–155. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2006.11.003
155. Turek, F. (1999). Globalizacija i nacionalni identitet. Politička kultura.
156. Ulrich, B. (2008). *Math and cultural identity in textbooks*. Journal of Cultural Studies. *(Može dopuniti punim podacima ako budu dostupni)*
157. Vasilijević, D., & Bojović, Ž. (2025). National narratives in teacher education. Pedagoška stvarnost, 71(1), 45–62.
158. Василијевић, Д., и Суздиловски, Д. (2024). Српска народна ношња у уџбеницима првог циклуса образовања. Иновације у настави, 37(2), 89–104.
159. Василијевић, Д., Семиз, М., и Бојовић, Ж. (2021). Национални идентитет у уџбеницима ПиД. Иновације у настави, 34(2), 27–43.
160. Василијевић, Данијела, Судзиловски, Данијела (2017). Глобализација и национални идентитет – перцепција младих, У Међународни тематски зборник "Глобализација и

глокализација", Урош Шуваковић и Оливера Марковић-Савић (ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини. Београд: Српско социолошко друштво, Институт за политичке студије, 121–136. [ISBN 978-86 81319-11-6(ССД); ISBN 978-86-6349-083-3 (ФФКМ); ISBN 978-86-7419-297-9 (ИПС)]
161. Vasilijević, N., Milenović, HŽM., Botić M. Mladen (2022), Pojmovi o prirodi u nekim udžbenicima za četvrti razred osnovne škole u Republici Srbiji DHS 3 (20) 273-294
162. Alavanja, B. (2023). Nacionalni simboli i obeležja zemalja zapadnog Balkana. DHS - Društvene i humanističke studije, Godina VIII, broj 2 (23), Tuzla, 601-624.
163. Veličković, N. (2012). Školski nacionalizam. Masmedia.
164. Vranješ, B. (2021). Zapadni Balkan u savremenim studijama. Fakultet političkih nauka.
165. Wenger, E. (1998). Communities of practice: Learning, meaning, and identity. Cambridge University Press.
166. Wimmer, A. (2002). Nationalist exclusion and ethnic conflict. Cambridge University Press.
167. Woodward, S. L. (1995). Balkan tragedy: Chaos and dissolution after the Cold War. Brookings Institution.

Правни и нормативни извори

168. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. (n.d.). Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.
169. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. (n.d.). Visoko obrazovanje.
170. Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta. (n.d.). Opšte srednje i srednje stručno obrazovanje.
171. Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta. (n.d.). Predškolsko vaspitanje i osnovno obrazovanje.
172. Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta. (n.d.). Visoko obrazovanje u Crnoj Gori.
173. Ministarstvo prosjvjete i kulture Republike Srpske. (n.d.). Osnovno obrazovanje.
174. Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske. (n.d.). Predškolsko obrazovanje.
175. Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske. (n.d.). Srednje obrazovanje.
176. Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske. (n.d.). Visoko obrazovanje.
177. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (n.d.). Osnovnoškolski odgoj i obrazovanje.
178. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (n.d.). Predškolski odgoj i obrazovanje.
179. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (n.d.). Srednjoškolski odgoj i obrazovanje.
180. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (n.d.). Visoko obrazovanje.
181. Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport. (n.d.). Osnovno šolsko izobraževanje.
182. Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport. (n.d.). Predšolska vzgoja.
183. Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport. (n.d.). Srednješolsko izobraževanje.
184. Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport. (n.d.). Višješolsko strokovno izobraževanje.
185. Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport. (n.d.). Visokošolsko izobraževanje.
186. Ministarstvo za obrazovanie i nauka. (n.d.). Strateški dokumenti.
187. Narodne novine. (2003–2017). Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03, itd.).
188. Narodne novine. (2008–2020). Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (razne izmene).
189. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine. (2003, 2007). Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH (br. 18/2003, 88/2007).
190. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine. (2007, 2009). Okvirni zakon o visokom obrazovanju (br. 59/2007, 59/2009).
191. Službeni glasnik Republike Srpske. (2017). Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju i vaspitanju (br. 44/17).
192. Službeni glasnik Republike Srpske. (2020). Zakon o visokom obrazovanju (br. 67/20).
193. Službeni list Crne Gore. (2002–2017). Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (br. 64/02, itd.).
194. Službeni list Crne Gore. (2014–2020). Zakon o visokom obrazovanju (razne izmene).
195. Uradni list Republike Slovenije. (2019). Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (ZPSI-1B) (št. 46/19).

Биографија аутора

Име и презиме: Биљана Алавања

Датум рођења: 31.5.1979.

Образовање

- Назив установе: Педагошки факултет Ужице, Универзитет у Крагујевцу

Докторанд, са темом докторске дисертације: Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву земаља региона.

- Назив установе: Учитељски факултет, Универзитет у Београду

Смер мастер учитељ у периоду 2013/2014. године, са темом мастер рада: Утицај интегративне наставе на мотивацију ученика у настави природе и друштва.

- Назив установе: Учитељски факултет, Универзитет у Београду

Смер професор разредне наставе, у периоду 2004 – 2008. године, тема дипломског рада: Иновативни модели наставе у настави природе и друштва.

Објављени научни радови

Alavanja, B. M., Vasilijević, D. N., & Milenović, H. Ž. M. (2025). Religijski sadržaj u udžbenicima o prirodi i društvu zemalja bivše Jugoslavije. *Inovacije u nastavi*, *38*(4), 95–114. https://doi.org/10.5937/inovacije2504095A

Алавања, Б., Василијевић, Д. и Миленовић, ХЖ. (2026). Географски садржаји као елемент националног идентитета у уџбеницима о природи и друштву земаља региона. *Годишњак за педагогију,* 11 (1), 121-137, https://doi.org/10.46630/gped.1.2026.8.

Vasilijević, D., Alavanja, B., Milenović, Ž. (2024). (Innovative) Teaching Models in Doctoral Dissertations at the Faculty of Teacher Education in the Republic od Serbia. Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences University of Tuzla, 9 (1), 699−722.

Vasilijević, D., Alavanja, B., Milenović, Ž. (2023). National Symbols and Marks in Textbooks on Nature and Society of the First Education Cycle of the Countries of the Western Balkan. Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences University of Tuzla, 8 (2), 601−624.

Алавања, Б., Марјановић С. и Пајић М. (2021). Национални идентитет у уџбеницима историје за први разред средњих стручних школа. Учење и настава, 2(2), 309–326.

Алавања, Б. (2018). Интегративна настава у школи у природи. Учење и настава, 4(2), 335−348.

Алавања, Б. (2018). Настава почетног читања и писања кроз игру. Учење и настава, 4(3), 513−530.

Објављени уџбеници

Алавања, Б. (2022). Српски језик за први разред основне школе. Београд: Клетт.

Алавања, Б. (2023). Српски језик за други разред основне школе. Београд: Клетт.

Алавања, Б. (2024). Српски језик за трећи разред основне школе. Београд: Клетт.

Алавања, Б. (2025). Српски језик за четврти разред основне школе. Београд: Клетт.

Радно искуство

Предузеће: Издавачка кућа Само корак

Радно место: директор и главни и одговорни уредник

Период рада: 2016 –

Опис посла: Рад на уређивању ауторских дела, објављивање и дистрибуција истих.

Предузеће: Учитељски факултет, Универзитет у Београду

Радно место: сарадник у настави на предмету Методика наставе природе и друштва

Период рада: 2014–2016. година

Опис посла: Припрема предавања. Извођење теоријских вежби са студентима у установи и инструктивни рад у циљу што боље припреме студената за држање самосталног часа.

Извођење практичних вежби са студентима у школи вежбаоници. Консултације са студентима у циљу појашњавања нејасног градива.

Предузеће: ОШ Свети Сава

Радно место: професор разредне наставе

Период рада: 2008–2014. године

Опис посла: Припрема годишњег програма рада. Припрема и држање часова и свакодневних активности у настави. Учешће у тимовима за: развојно планирање, вршњачко насиље, израду школског програма... Руковођење одељењским већем млађих разреда.

Остало

Личне особине и способности: мотивисаност за рад, иницијативност, тимски рад, упорност, способност преношења знања, спремност на комуникацију и доступност, способност проналажења решења за проблеме, организационе способности.

Језици: енглески језик, Б2

Докторанд на Педагошком факултету у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу. Одобрена тема: Национални идентитет у уџбеницима природе и друштва земаља региона. Ментор: Проф. Др Данијела Н. Василијевић, редовни професор. (Завршна година, звање доктор методике разредне наставе)

Током рада на Учитељском факултету школске 2015/16. године изабрана за најбољег асистента методичара од стране студената.

Добитник Златне значке 2018. године за несебичан, предан и дуготрајан рад и стваралачки допринос у ширењу културе, коју додељује Културно-просветна заједница Србије.

За роман Марионета, добитник је прве награде САНУ, као роман године у 2018.

Члан Удружења књижевника Републике Србије од 2023. године.

Објављене књиге

Алавања, Б. (2017). Марионета. Београд: Само корак.

Маринковић, М, и Алавања, Б. (2017). Покрени свој свет. Београд: Само корак.

Алавања, Б. (2018). Лавиринт. Београд: Само корак.

Куљача, Т. и Алавања, Б. (2018). Приче једне реке са богињама словенске митологија. Београд: Само корак.

Алавања, Б. (2019). Воли те мама. Београд: Само корак.

Алавања, Б. (2021). Пријатељи на Млечном путу. Београд: Само корак.

Алавања, Б. (2024). Пелцер, Београд: Само корак.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ ЗЕМАЉА РЕГИОНА

представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Ужицу, 9. 9. 2026. године,

Б. Лаваања

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под насловом:

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ ЗЕМАЉА РЕГИОНА

истоветне.

У Ужицу, 9. 9. 2026. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Биљана Алавања,

[x] дозвољавам

[ ] не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УЏБЕНИЦИМА О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ ЗЕМАЉА РЕГИОНА

и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

[x] дозвољавам

[ ] не дозвољавам[1]

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

1) Ауторство
2) Ауторство - делити под истим условима
3) Ауторство - без прерада
4) Ауторство - некомерцијално

[1] Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима

6) Ауторство - некомерцијално - без прерада[2]

У __Ужицу, 9. 9.2026. године,

Б. Лавања

потпис аутора

[2] Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: http://creativecommons.org.rs/

Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву земаља региона

ORIGINALITY REPORT

5%
SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	www.inovacijeunastavi.rs Internet	2755 words — 3%
2	pfu.kg.ac.rs Internet	1420 words — 1%
3	izdanja.filfak.ni.ac.rs Internet	1191 words — 1%

EXCLUDE QUOTES	OFF	EXCLUDE SOURCES	< 1%
EXCLUDE BIBLIOGRAPHY	OFF	EXCLUDE MATCHES	< 9 WORDS